Philos. O.
3334
1. II

AZ ÁLLAMFÉRFI

A POLITIKAI LÉLEK VIZSGÁLATA

ÍRTA

KORNIS GYULA

ELSŐ KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST
1933

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Philos. O. 3334

AZ ÁLLAMFÉRFI

A POLITIKAI LÉLEK VIZSGÁLATA

ÍRTA

KORNIS GYULA

ELSŐ KÖTET

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST
1933

845980

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1940 év 1033 sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS

ÁLLAMFÉRFI ÉS TÖRTÉNELEM

BEVEZETÉS.

ÁLLAMFÉRFI ÉS TÖRTÉNELEM.

Az államférfi, mint a történet mozgató ereje. — A nagy államférfiúi egyéniség lehetősége a mai politikában. — Az államférfi étosza és lelki alkata.

Az államférfi, mint a történet mozgató ereje.

Régi kérdés, vajjon mi a történetnek mozgató ereje: az egyén-e, vagy a tömeg? Habár a szélső görög demokrácia már a Kr. e. V. századtól kezdve megmutatta a tömeg jelentőségét, a történetírás évezredeken át a multnak túlnyomóan individualisztikus reliefjét dolgozta ki, melyből mindig csak a nagy egyéniségek: királyok, államférfiak, hadvezérek arcélei domborodtak ki, a tömegek csak az elmosódott, homályos háttérben húzódtak meg. A nagy francia forradalomban a király feje porba hull, az *ancien régime* miniszterei a tömeg kezében jelentéktelen alakokká törpülnek. A forradalom történetfilozófusa, Condorcet azonnal hirdetni kezdi a történelemnek *kollektivisztikus* felfogását: eddig a történelem — úgymond — csak az egyes emberek történelme volt; ezentúl a névtelen tömeg fog a történelem előterében állani. S amikor A. Comte a XIX. század elején megindítja a szociológiai kutatást, a történelem feladatát kizárólag a társadalmi lélek fejlődési törvényeinek megállapításában tűzi ki. A XIX. század folyamán nagyranőtt szociológia, noha kezdetlegesen tapogatózó és kiforratlan volt, kissé szerénytelenül, az ősrégi tudománytestvértől, a történelemtől mindig azt követelte, hogy csakis a társadalmi erőket kutassa, az egyént pedig, mely úgyis csak a milieu terméke, elsikkassza, mert a teremtő lángész, az ú. n. korszakalkotó egyén, a leghatalmasabb államférfiú is mindenestül csak korának terméke; legföljebb szerencsés megformulázója annak, ami a kor szellemében, az államok és kultúrájuk feltételeiben már úgyis eleve benneszunnyad. Az ú. n. nagy emberek is csak a történet hullámain úsznak, de az árnak ellen nem állhatnak. A történet menetét feltételei már eleve meghatározzák: a sors dönt, nem az egyesek lángesze, jelleme vagy akaratereje. A történet a nagy emberek nélkül is velejében ugyanúgy folyt volna le, mert helyettük mások léptek volna fel, hogy a fejlődés irányában már úgyis bennrejlő lehetőséget való-

ságra segítsék. Sőt az egyik francia gondolkodó nem átallja kijelenteni, hogy ha NAPOLEONT Toulon ostrománál egy golyó leteríti, helyére HOCHE, KLEBER, DENAIX, MARCEAU lépett volna. De NAPOLEON ott volt, az üresedésben lévő helyet elfoglalta s mivel a körülmények nagyszabásúak voltak, ő is nagy lett általuk.

Akármennyire demokratizálta is azonban a történelmet az egyoldalú szociológiai felfogás, főkép a marxizmusnak gazdasági történetelmélete, a régi hősimádó népies történetfelfogás *individualizmusa* mindmáig továbbél, sőt mintha a világháborút követő korszakban erősödött volna. A néptudat mindenkor szerette a hőskultuszt: a nemzet erejét egy-egy emberben személyesítette meg, mint valami akkumulátorban, Achillestől kezdve egészen a mai, névtelen katonáig. Az emberiség története lényegében a nagy emberek története: mondja CARLYLE. Ők teremtik meg mindazt, amit az emberiség mint újat és értékest felmutat. Azok, akik a történelmi tömegfelfogás monotheizmusában hisznek, valóságban a történelmi hősfelfogás politheizmusának szertartását űzik. Milyen szöges ellentétben van pl. a bolsevizmus történeti materializmusával, mely előtt az egyén semmi, csak a tömeg s a gazdasági erők döntik el egyedül a történet menetét, a Szovjet-Oroszországban kifejlődött LENIN-kultusz. Sajátságos paradoxon: magának LENINnek a marxizmusból kisarjadzó elmélete a legmerevebben a gazdasági tényezőknek egyedüli, mindenható történetformáló erejét hirdeti; s mégis e dogma hitvallói az egész szovjetgépezet megindítását, ezt a nagy világtörténeti fordulatot, LENIN hatalmas kezdeményező egyéniségének, személyes munkájának, egyénisége szuggesztív erejének és akaratának tulajdonítják. Maguk a bolseviki gondolkodók is észreveszik az ellenmondást s ahhoz a bizarr magyarázathoz folyamodnak, hogy LENIN a világtörténet gépezetében «különös apparátus», egy a többinél «nagyobb sróf». De miért nem ismerik el, hogy a régebbi multban is voltak a történetnek hasonló, különösen hatalmas emberi csavarai és lendítőkerekei, mondjuk a lelketlen mechanika erőszakolt műszóköréből kilépve: nagy emberei, hősei? E kérdés logikai energiája már átlendít bennünket az individualisztikus történelmi felfogásnak, a hőskultusznak kellős közepébe. A személytelen tömegembernek, mint a történet egyedüli mozgató erejének felfogása dacára Szovjet-Oroszországban is a hőskultusz egészen a régi módon és ritusban tör elő: LENIN számára a legfényűzőbb temetést rendezik, amilyet a világ valaha látott; Moszkvában a Vörös-Téren óriási mauzóleumot emelnek neki, hol bebalzsamozott tetemét mint szent ereklyét őrzik és tisztelik, a nép régi vallási kultuszát LENINre konvertálják, sírját zarandokhellyé avatják, agyvelejét, a

szovjetrendszert kigondoló szervét, mint valamikor a szentek szívét, külön ereklyetartóba helyezik. A tömeg mindig ugyanaz marad: hősimádó. Ha a tömeg szerepe nagyobb, mint ahogyan ma: a hőskultusz is fokozódik.

A történelmi determinizmus elméletieskedő felfogását mindig legyőzi a valóságban, a népek lelki életében a nagy egyéniségeknek, a történet demiurgoszainak ereje s a tömegnek a hőstiszteletre, a *hero worship*re való természetes ösztöne. Az elmélet viszont helytelenül veti fel a problémát, amikor mereven kérdezi: az egyén *vagy* a tömeg mozgatja-e a történelmet? Az így fölvetett kérdés először is megfeledkezik arról, hogy a történet két tényezőnek: a természetnek és az embernek kölcsönös szövődménye. A földrajzi és biológiai-faji elemek is igen jelentős mozzanatok. Az ember szellemi erőhálózata viszont sem nem az elszigetelt egyénnek, sem a külön kollektív léleknek eredménye, hanem a kettőnek kölcsönös ráhatásokból támadó terméke. Nem az egyén *vagy* a tömeg a történet mozgató ereje, hanem a kettő együttvéve, mindkettőnek megvan a maga lényeges jelentősége. A társas közösség többé-kevésbbé meghatározza az egyént s az egyén kisebb-nagyobb mértékben befolyásolja a kollektív lelket. Az emberi történet nem oldható fel maradék nélkül sem a nagy emberek, sem a tömegek történetében. A két tényező csak elméletben választható szét: a valóságos társadalmi-történeti életben ezek az elemek mélyen át- és áthatják egymást.

Az egyén valamely társas közösségbe születik bele, ennek hagyományaiban, kultúrájában, történeti tudatában, sajátos értékfelfogásában, korszellemében nő fel s bontakoztatja ki erejét. A nevelő környezet állítja be az egyént az addig elért műveltség körébe, adja át neki a társas közösségben évezredek óta felhalmozódott kultúrát, hogy ezt az új nemzedék egyénei továbbfejlesszék. Az egyén tehát nem vonhatja ki magát annak a szellemi éghajlatnak befolyása alól, amelyben felnő. Az egyén életfeladatai, problémái, melyeket megoldani törekszik, az adott történeti feltételek talajából nőnek ki, akár a vallás, az erkölcs, a tudomány, a művészet, akár az államélet, a politika terén. Platon érthetetlen volna Sokrates nélkül; Luthert és hatását alig gondolhatjuk el a XII. században; Michelangelo gigászi tehetsége máskép bontakozott volna ki kétszáz évvel azelőtt; Caesar még nem alkothatta volna meg a római monarchiát a pún háborúk idején; Napoleon nem jutott volna hatalomra s nem fejlődhetik világverő császárrá, ha nem a francia forradalom tízéves korszaka után lép föl, amikor mindenki erős kéz után sóvárgott; Bismarck az egységes Németországot, Cavour az egységes Itáliát

meg nem teremthette volna egy félszázaddal azelőtti történeti milieuben. Az egyén tehát kétségkívül a társas közösség történeti feltételeihez van kötve, ezek között a tömegtől is függ. A tömegre szüksége van, hogy eszméit és vágyait megvalósíthassa. Ha nem tud a tömegben visszhangot kelteni, ha a kollektív lélek fogékonysága híjján nem tud hatni, akkor lángelméje dacára nem válik a történet jelentékeny tényezőjévé és hősévé.

Azonban, noha a nagy egyéniség is a saját társadalmi környezetének és korának talajából nő ki, ebből maradék nélkül le nem vezethető és meg nem érthető. Millió és millió ember él ugyanis ugyanabban a társas közösségben, ugyanazon történeti feltételek között, mégis csak néhány válik ki közülök, akik belenyúlnak a közösség életébe, merész ugrással koruk és környezetük fölé emelkednek, a fejlődésben új korszakot nyitnak, minőségileg újat alkotnak és építenek bele a történetbe. Nem pusztán azt formulázza meg a nagy ember világosan, ami a kor méhében már úgyis alaktalan módon bennszunnyadt, amit már homályosan mások is éreztek, hanem egészen új eszmét ébreszt, új vágyat gerjeszt, új célok és aspirációk távlatát nyitja meg, amire addig senki sem gondolt. Olyan problémákat vet föl s old meg, melyek előtt addig mindenki közömbösen haladt el.

A nagy egyéniség történelemformáló ereje különösen akkor szembeszökő, ha kora nem érti meg s vele szemben kell síkra szállania, sokszor évtizedekig, esetleg mindhalálig kétségbeesetten harcolnia. A tudomány és művészet történetének lapjai tele vannak a gondolat hőseinek s az új művészi ábrázolás úttörőinek küzdelmeivel. S az államférfiak egész serege milyen keserves küzdelmet vívott egész életén át eszméiért. A meglévővel, a régivel, a multtal szakítani akarnak s a maguk tervét megvalósítani iparkodnak, a hagyomány megtörése pedig mindig küzdelmet jelent. A nagy ember kezdeményező ereje sokszor nem a tömegnek segítségével, mely először a megszokotthoz ragaszkodik, hanem a tömeg *ellenére* jut diadalra. A kollektív lélek megpuhítása és átformálása, az új eszme iránt való fogékonyságának felébresztése és fokozása, s így a történet menetének új irányba terelése a nagy államférfiú akaraterejének és szuggesztív egyéniségének műve. Nem szükségképen a helyzet kényszerének foglya: kivételes erejével át tudja törni a történeti ellenállás falát.

Az, aki ki akarja irtatni az egyén kezdeményező szerepét a történetből s minden egyéniséget csak egymással mechanikusan behelyettesíthető quantumnak tekintve, a történet irányítását csakis a tömegnek tulajdonítja, képzelje el, hogy a történelemnek olyan alakjai, mint Perikles, Caesar, Cromwell, Napoleon, Bismarck,

Cavour stb., nálunk Széchenyi és Kossuth meg nem születtek volna. A történetnek ilyen negatív képe a legmeggyőzőbb érv az egyén történetalakító jelentősége mellett: egy-egy nagy egyéniség híjján mi minden nem történt vagy másképp történt volna.

A németségnek például évszázados terve és óhaja volt az egység. De létrejött volna-e Bismarck vasakarata, kíméletlen erélye, előrelátó óvatos diplomáciája nélkül? Hosszú ideig az erőszakos porosz miniszterelnök a legnépszerűtlenebb politikus, aki fitymálja az országgyűlést. Eszközeit nemcsak a közvélemény, hanem sokszor hívei sem helyeslik. Ő azonban szembeszáll a tömeggel s ennek ellenére is fokozatosan közeledik messze kitűzött céljához, melyről kezdettől látta, hogy csak «vérrel és vassal» érhető el. Bismarck nélkül ki használhatta volna ki oly ügyesen és meglepően a schleswig-holsteini kérdést Ausztria ellen? Ki tudta volna akkora előrelátással III. Napoleont visszatartani a háborútól Poroszország ellen, amikor ez 1866-ban Ausztria ellen indult? Kiben lakozott volna akkora erély, hogy ne engedje Ausztria vereségét kiaknázni úgy, ahogy Vilmos király s a porosz közvélemény akarta? Bismarck a kegyvesztéssel és a népszerűséggel nem törődve, Ausztriát nem engedte porig megalázni. Ha nincs Bismarck, ki készítette volna elő ilyen szövevényes, de sikeres módon a német-francia háborút, mely megteremtette az egységes német birodalmat? Állítható-e, hogy a diadaláig általában népszerűtlen államférfiú csak puszta eszköz volt a mindenható tömeg kezében? Vajjon nem megfordítva, a sorsdöntő pillanatokban nem éppen ő formálta-e a tömegek lelkét? Amikor meghalt, ki tudott helyébe lépni? Ki tudta a francia revanche-szellemet, az angol és az orosz féltékenységet óvatos diplomáciával ellensúlyozni? Nem másképp kanyarog-e a történet útja, ha a németség élén a XX. század elején is egy Bismarck-szabású politikai tehetség áll?

Kétségkívül a nagy államférfiú sem teremt semmiből. A német és olasz egység kialakulásának történeti feltételei: a közös faj, nyelv és kultúra, a közös történeti fejlődés és hagyomány, a szétszórtságból való egyesülés vágya adva voltak, a század szellemének *verbum regens*-e a nemzeti eszme volt. De vajjon az egyesülés már akkor létrejött volna-e Bismarck és Cavour grandiózus egyénisége nélkül, akik összefogták e szétszórt nemzetek vágyait és erőit és céltudatosan felhasználták az egység megvalósítására? Ezek a monumentális államférfiak úgy csinálták a történetet, hogy felismerték a történeti feltételek meghatározó erejét, a helyzet természetes logikáját s démoni akaraterejüket rettenthetetlenül, a folyton felmerülő akadályokat sorban legyőzve, céljuk szolgálatába állították. Nagyságuk ebben rejlik:

a kollektív történeti erőket individuális erejükkel bontakoztatták ki, sokkal gyorsabban és észszerűbb formában, semmint azok «maguktól» fejlődtek volna ki. Kossuth, aki annyiszor szereti emlegetni a «történelem logikáját» — az emigráció borús hangulatában sokszor szinte a fatalizmusnak pesszimista ridegségével — kérdésünkre nézve megjegyzi: «A politikai problémák természete határozza meg a történelem ellenállhatatlan logikáját, mely kivívja magát, még ha az emberek nem merték is egész nagyságában felfogni a mozgalom kezdetén, melyet a probléma természete idézett elő. Így történt ez mindig; így történt nálunk 1848—49-ben; így történt Olaszországban». (Irat. I. 50.). A történelemnek a feltételekben s az eseményekben rejlő, immanens tárgyi logikája egyes kiváló fők tudatában előbb dereng és világosodik meg, semhogy a puszta automatikus történés napfényre hozza. Ezt a logikát az államférfi idejekorán a történeti helyzet szövegéből maga betűzi ki: s éppen ez teszi Bismarckot, Cavourt s másokat, köztük magát Kossuthot is, naggyá. Ha az utóbbi szabadságharca véres tragikumba omlott is össze, de az ő alkotmány- és társadalmi reformmunkája érlelte meg az 1867-i kiegyezést, amelyben aztán történetileg megszilárdult: Kossuth 1848-a nélkül nincsen Deák 1867-je.

Bármilyen jelentős tényező is azonban az egyénnek személyes munkája és kezdeményező ereje a történetben, ha nincsenek meg az objektív történeti feltételek, ha hiányzik «a történelem logikája», ha pusztán az egyén szubjektív fantáziája és akaratereje visz végbe nagy tetteket a helyzet velehangzó talaja nélkül: akkor ezeknek nincsen maradanadó hatásuk, elvesznek a történet homokjában. Jellemző ebből a szempontból, milyen buzgón tanulmányozza Nagy Frigyes, aki maradandót akar alkotni, XII. Károlynak meteoralakját, aki hirtelen emelte Svédországot a hadvezetés új művészetével nagyhatalommá, amely azonban éppoly gyorsan össze is omlott. A svéd király nagy szellemi képességei ellenére a történelem őrtornyából nézve mégis csak zseniális kalandor: nem állócsillag, hanem csak felvillanó üstökös a történet égboltján.

Az egyéniségnek, mint a történet egyik döntő súlyú tényezőjének szerepét és jelentőségét a modern társadalmi pszichológia, főkép ennek egyik ága, a tömegpszichológia fényesen igazolta. Kutatásaiból ugyanis kitűnt, hogy a tömeg, általában a kollektív lélek, mint ilyen, magából nem tud sem terveket kigondolni, célokat kitűzni, sem elhatározásra jutni. Az utolsó mozgató egység, tevékenységi centrum, itt is az egyén. Az eszméket, a terveket, az elhatározásokat mindig a vezető egyéniségek, az egyesek kezdeményezik és sugalmazzák, a

tömeg gondolkodását és cselekvését az egyének irányítják. A tömegpszichológia hátsóajtaján tehát az egyén, mint vezető, mint történeti mozgató erő visszatér s így a történet menetének tényezői közt helyét nem engedi át a tömegnek. Számolnia kell ugyan ennek lelkületével, vágyaival, érdekeivel, de viszont a tömeg érzületét és gondolkodását a legnagyobb mértékben szuggerálhatja és alakíthatja. E befolyás mértéke természetesen az adott történeti helyzetekben különböző s előre ki nem számítható. Mindenesetre a politikai cselekvés színpada túlkicsiny ahhoz, hogy maga a nagy tömeg mozogjon rajta s irányítsa a politikai drámát. Mindig csak néhány szereplő játszik itt is a színpadon: a vezetők. A tömeg sokszor azt hiszi, hogy az ő akarata uralkodik (ilyen egységes akarat voltaképen nincs is), pedig ez a vezetőknek szónoklat, sajtó útján sugalmazott akarata. A tömeg helyett a vezetők uralkodnak: «a nagy szám törvénye» helyett éppen ellenkezőleg «a kis szám törvénye» érvényes a politikában. «A nemzetek — mondja Paul de Lagarde — nem milliókból állanak, hanem azokból az emberekből, akik tudatában vannak a nemzet feladatainak s ezért a nullák elé tudnak lépni s ezeket hatékony számmá alakítani».

A jelen kor a régebbi korokkal szemben kétségtelenül a tömegek kora. Az általános demokratizálódás látszólag jelentékeny befolyást engedett a tömegeknek a történet irányításában a régi abszolút monarchák korával szemben. A széles tömegek műveltségi színvonala is általában magasan emelkedett s így a politikai érvényesülés már nemcsak a művelt vékony réteg kiváltsága. Ámde azért a tömeg mégis tömeg maradt: lelki struktúrája változatlan. Régebben az államélet vezetőit és döntő tényezőit az uralkodó egyoldalú akarata és önkénye szemelte ki: ma a vezetők a tömeg vállain emelkednek ugyan föl, de befolyásuk és döntő szerepük nem kisebb, mint az autokrata módon hatalomhoz jutott régi államférfiaké. Valamikor a bécsi kongresszuson még az abszolút monarchák önkényesen, a tömegek megkérdezése nélkül, szabdalták föl Európa térképét. Száz év multán, az 1919-i párizsi békekonferencián a tömegek demokratikus úton választott vezetői: a Wilsonok, Clemenceauk, Lloyd Georgeok, Orlandok döntöttek mint történeti hatalmak, mint *arbitri mundi*, a népek sorsa felett a maguk egyénisége szerint. Függtek ugyan a mögöttük álló tömeg közvéleményétől, de ezt irányították is a maguk céljai szerint. Európa új térképe már elkészült, amikor a tömeg a *big four* ellen fordult: Wilsontól megvonta támogatását otthon a kongresszus, Clemenceau nem lett köztársasági elnök, Lloyd George, kénytelen volt a szocialistáknak átengedni helyét

s ma már úgyszólván pártnélküli pártvezér. Azóta új vezéreknek sikerült a tömeget megnyerni és irányítani.

Az egyénnek és a tömegnek, mint történeti tényezőknek jelentőségéről való *elméleti* felfogás részben az aktuális politikai helyzetet tükrözi s e szerint kap individualisztikus vagy kollektivisztikus színezetet. A nagy francia forradalom, mint tömeguralom közepett CONDORCET a tömeg mindenható történeti szerepe mellett tör lándzsát ; NAPOLEON feltűnése után a romantikus gondolkodók egyoldalúan a lángész egyéni történetformáló erejét látják az emberiség egész nagy drámájában. Amikor a világháborúelőtti évtizedekben a munkásrétegek mind nagyobb hatalmi szerepet kezdenek játszani a törvényhozásban s a társadalmi életben, mindjobban terjed az elméleti hajlandóság arra, hogy a multba is transzponálják a névtelen munkástömeg uralmát, mint egyedüli történeti erőt, mellyel szemben az egyén, a hős históriai szerepe egészen elhalványul. Az általános választói jog mintegy történeti elméletet vetített vissza a multba : mindig a tömeg s a gazdasági érdek döntötte el a népek sorsát: a hőskultusz naiv illuzió. Ennek az elméletnek szemében a világháború is a tömegek küzdelme, nem az egyéni gigászoké, hanem a névtelen millióké. Az istenek alkonya után most már elkövetkezett a hősök alkonya.

Ma már azonban mind ritkább az ilyen felfogás. A letűnt másfél évtized történeti távlata kezdi élesíteni a látást : az egyének arcéle a világháború történeti képén mind erősebben és világosabban kezd kidomborodni a háttér tömegeivel szemben. Minden nemzet tiszteli a maga világháborús héroszait, sőt az «ismeretlen katona» kultuszában általában kiéli a hősök ősi tiszteletének mindig uralkodó lelkiismeretét és ösztönét. A névtelen katona hősi szobra minden országban tanusítja: a tömegnek absztrakció helyett mindig konkrét személy kell, ha ez a személy mindjárt fikció is. A tömeg maga érzi, hogy a haladás lendítőkereke, a fejlődés igazi mozgatója mindig az egyén, ha ez a tömeg erejére támaszkodik is. A tömeg ösztönösen érzi az athéni hadvezér igazságát: többet ér egy szarvasokból álló hadsereg oroszlán vezetése alatt, mint oroszlánokból álló sereg szarvas vezetése alatt.

Az nem véletlen, hogy az individualisztikus történeti felfogásnak, a hősök kultuszának legragyogóbb elméleti képviselője éppen az angol CARLYLE. Történetfilozófiája az angolszász faj individualisztikus életfelfogását tükrözi vissza, mely a brit politikai életet is mélyen áthatja. Az angol felfogás szerint az államélet irányításában nem a tárgyi rendszabályok, hanem az emberek, az arravaló személyiségek

a lényegesek: *Men not measures!* Az államférfiú személyisége a legfontosabb, mert belőle minden egyéb következik: az államférfiúnak szellemi alkata és jelleme egyben elvi programm is. Az államférfi személyisége maga a politika. A tárgyi álláspont úgyis a személy útján jut kifejezésre és megvalósításra. Elméleti programm tetszés szerint szerkeszthető: a végrehajtásnak biztosítéka csakis a politikus személyi megbízhatósága, egész jelleme. Ezt a felfogást az angol politikai élet hosszú története igazolja. Sehol nem termett annyi jelentékeny államférfiú, mint éppen Angliában, ahol a személyiség elve uralkodik.

A nagy államférfiúi egyéniség lehetősége a mai politikában.

Újabban még Angliában, a politika klasszikus hazájában is panaszkodnak, hogy a nagy politikai vezéregyéniségek tünedezőben vannak. A fiatalabb politikus nemzedék tagjai közül egyiknek alakja sem emelkedik ki oly szembeszökően, hogy mindenki önkénytelenül úgy nézne rá, mint a brit államépítés jövendő hősére. A többi országban még csüggedtebben elmélkednek arról, hogy végzetesen kevés ma a nagytehetségű és hivatott államférfiak száma. Azok, akik a fórumon vannak, többnyire idősebbek, a mult kiszikkadt folytatói, akikben már vékonyerű a kezdeményezőképesség, a hagyomány kátyújának kultuszát űzik, nincs meg bennük a világháború nyomán támadt súlyos problémák megoldásához szükséges friss látás és rugalmasság, régi nagy gyakorlatuk politikai routinjével és technikájával tudják csak eltakarni az eszmék és a kezdeményező bátorság hiányát. Mindig ugyanazoknak a kezében a vezetőszerep, legfeljebb váltogatják egymást a felfrissülés reménye nélkül. A parlamentek elöregednek, a fiatalabbak közül irányító szerephez legfeljebb az öregekhez híven alkalmazkodó kisfejűek jutnak: Európaszerte a politikai mikrokephalia aggasztó mértéket ölt. Ez a jelenség annál veszedelmesebb, mert a politika, mint államművészet, a nemzetek életében a legfontosabb gyakorlati feladat: ezen fordul meg a milliók sorsa, léte és jólléte, történeti hivatásának teljesítése. Egy-egy politikai hiba évszázadokra tragikusan döntheti el a nemzet sorsát. Végső elemzésben a politikán fordul meg a gazdasági életnek, a tudománynak, a művészetnek, az egész kultúrának virágzása vagy sorvadása: ha az államélet föllendül, a kultúra és jóllét is frissebb mozgásba jön; ha az állam összeomlik, az egész társadalmi, gazdasági és kultúrális élet senyved és zsugorodik. Az állam a legfőbb hatalmi koncentráció

s az államférfiú ennek képviselője és irányítója. Végzetes tehát a nemzet életére, ha vannak olyan korszakai, amikor nem születnek meg azok a nagy államférfiak, akikre szüksége lenne.

Mindezek a panaszkodó elmélkedések korunk legjobbjait is mélyen foglalkoztatják. Arra a kérdésre, vajjon miért van a világon ma oly kevés tehetséges államférfiú, éppen akkor, amidőn a legnagyobb szükség lenne rájuk, MUSSOLINI ezt feleli: «Mert a politika ma sokkal bonyolultabb, mint régebben. A kapitalizmus a politikai érdeklődést felfalta: az egész világ csak a pénzkérdések iránt érdeklődik, a maga és a mások pénze iránt. Hol vannak az idők, mikor egész EurópaPEEL vagy DISRAELI beszédeit leste, sőt még JAURÈS-ét és CLEMENCEAU-ét is! Ma egypár mondatot hallgat az ember a rádióban és többé sohasem olvassa. Az emberek ma nem akarnak kormányozni, hanem kormányoztatni és nyugalomban élni. Ha több nagy államférfi lenne Európában, kevesebb lenne a pártoskodás». (E. Ludwig: Mussolinis *Gespräche* mit E. Ludwig. 1932. 160. l.). A súlyos problémát Mussolini kissé sommásan intézi el. Fején találja a szeget, amikor utal arra, hogy az államművészet ma sokkalta bonyolultabb, mint amilyen régebben volt, sokkal jelentékenyebb igényekkel lép fel az államférfiú ingeniumával szemben, mint valaha. De már az az állítása, hogy a nagy államférfiak kifejlődésének lehetőségét már eleve korlátozza a tehetséges emberek érdeklődésének kizárólag a gazdasági kérdésekre való koncentrációja, aligha helytálló. Problémánkkal a kapitalizmus mai ereje kétségkívül összefügg, de, mint majd látjuk, egészen más szálon.

A probléma sokkal bokrosabb: sok kérdés sűrűn összeágazik benne. Azok, akik a jelennek nagy államférfiakban való szegénységét hánytorgatják, megfeledkeznek arról, hogy e téren könnyen eshetünk pszichológiai-optikai csalódásba. A mult államférfiait ugyanis a történeti perspektíva kétségkívül nagyítja, viszont ennek hiánya a jelenkor élő államférfiait jelentékenyen kicsinyíti. Az államművészet régi mestereinek munkájából inkább azt látjuk, ami maradandó; az vésődik be erősebben a történeti emlékezetbe, aminek hatása sokáig, esetleg máig érezhető; a történelmi távlat ködén már kevésbbé szürenkeznek át kellemetlen gyarlóságaik, melyeket Klió vésője egyébként is kevésbbé szokott megörökíteni az utókor számára. A kollektív történeti emlékezet ugyanolyan optimista természetű, mint az egyéni emlékezet : a multat idealizálja. Az egyén a kellemes benyomásokra általában jobban emlékezik, mint a kellemetlenekre: az időnek mindig kibékítő, a lelki sebeket begyógyító, hűvösebb értékelésre, tárgyilagosabb megítélésre hajlamosabbá avató hatalma

van: innen «a régi jó időknek» már az antik világban emlegetett dícsérete; az aranykor *(aetas aurea)* az első, aztán sorban mindig rosszabb: az ezüst-, réz-, majd a vaskor, a jelen, következik. A *laudator temporis acti* örök emberi típus. Ebbe a típusba tartoznak azok is, akik egyoldalúan csak a multban tudják felfedezni az államférfiúi nagyság körvonalait. Akiket napról-napra színről-színre folyton látnak, akiknek munkája úgyszólván szemük láttára születik meg, azokban kritikai szellemük, az élő-küzdő ember irigysége a szeplőket nagyítva látja. Emberi természetünk a csillagászé: a Napon is foltokat keres.

De még ha ilyen kritikai kajánsággal szemléljük is a jelen államférfiait, akkor is egyes, igaz hogy ritka hatalmas egyéniségek szemünk láttára kapaszkodtak bele a történet kerekének küllőibe s eszük átható erejével, szenvedélysugárzásuk szuggesztív hatalmával s akaratuk rettenthetetlen energiájával ezt a kereket más irányba fordítják, mint ahogy magától lendítette volna az idő sodra. A már a kommunizmus anarchiájába fúló Olaszországot Mussolini hirtelen visszarántja az örvény széléről: műve Itália szellemének nem lassú transzformációja, de egyenest transzfigurációja. Kemal pasa egyéni ereje a már egészen szertezüllött és kétségbeesett törökségbe lelket önt, ellenfeleit az országból egy csapásra kikergeti, a lealázó békeszerződés sevrèsi porcellánját összetöri, nemzetét ujjászervezi és az ősi hagyományokkal szakítva, modernizálja. Pilzudsky marsall vasakarata nélkül a nyepozvolim mindig széthúzó nemzete esetleg a régi szolgaságba hullott volna vissza. A világháborút ellenző s ezért az angol társadalomból a háború alatt kiközösített Macdonaldnak volt lelkiereje s államférfiúi belátása ahhoz, hogy a világháború utáni esztendőkben a mindinkább vörös színt öltő angol munkásszervezetekben páratlan bátorsággal és harci készséggel nekiszegezze mellét a kommunista áramlatnak, amivel nemcsak hazáját, de az emberiséget mentette meg; 1931-ben pedig, a nagy angol pénzügyi válság idején, meg merte kockáztatni azt a vakmerő fordulatot, hogy a tőle nagyranövesztett munkáspárttal szakítva, gyökeresen új politikai helyzetet teremt s a válságot megoldja.

Tovább folytathatnók seregszemlénket. Egyet azonban el kell ismernünk: a mai államférfi helyzete viszonylag sokkal súlyosabb, mint a régebbi koroké. Ennek okai korunk *világnézeti, társadalmi-politikai* s *gazdasági ellentéteiben* rejlenek.

Korunk mély lelki válságát semmi sem szökkenti szembe jobban, mint a szögesen ellentétes életeszményeknek és szellemi irányoknak végletes kihegyezése. A régebbi korok lelkét átlag homogén világ-

felfogás hatotta át, az ellentétek tehát sokkal kisebb térre szorultak. Ma minden jelentős eszme szempontjából két hevesen harcoló nagy táborra oszlik a világ. Az egy századdal ezelőtt virágzó idealizmus ma a világnézetben reneszánszát éli, de ugyanekkor a materializmus és egyoldalú technicizmus soha sem képzelt arányokat ér el: a qualitás véres csatát vív a quantitással. Társadalmi-gazdasági élet-felfogás szempontjából egyik oldalon áll a szocializmus és kommunizmus tömeguralma, a másik oldalon a kapitalizmus plutokráciája: egyik sem volt olyan hatalmas, mint ma. Egyik oldalon a nemzetköziség sohasem álmodott diadalt arat, a másik oldalon a nacionalizmus expanzív ereje és harci tüze eddig ismeretlen mértékben feszül és lángol. A század elején a pacifizmus békegalambjait a legautokratább cári kéz eregeti föl Hága ólomszürke égboltjára, de nemsokára az emberiség a maga legszörnyűbb háborúját vívja; utána megalkotja a Népek Szövetségét, hogy «a világbékét» örökre biztosítsa, de a Genfben tartott sok konferenciáról kibocsátott békegalambok már a közeli Montblanc csúcsának ritka levegőjében földre hullanak. Így sohasem juthatnak el a világbéke eszméjének légüres terébe: akik eleregetik őket, az összes népek abszolút joghűségét követelik olyan nemzetközi jog számára, melyet senki sem tud egyetemesen kodifikálni, vagy ha megpróbálja, olyan elvi általánosságban mozog, mely a népek életének gyakorlati logikája számára valóban légüres tér. A pacifista rajongás humanizmust érzelgő hangja és a fegyverkezésnek ugyanabból a torokból sziszegő titkos suttogása az emberiség minden újabb és újabb béke- és leszerelési értekezletén erkölcstelen kakofoniában hangzik ki. Sohasem volt ekkora a békéről való fecsegés és sohasem volt ekkora a fegyverkezés zaja s a veszedelem érzésének állandó hangulata. Minden hihetetlen nagy méretekben bontakozik ki s világarányokat öltve, az államférfiú számára szinte áttekinthetetlenné válik, amit az ellentétek szakadéka még csak fokoz. Az emberiség értékelő állásfoglalása minden sarkkérdésben szélsőségekben csapong. Mindenkinek homályosan az az érzése, hogy a világtörténetnek olyan fordulópontján vagyunk, melynek új korszakot nyitó ereje arányaiban nem mérhető össze más korok megindulásával. E jelentőségéhez mérten az új történeti epocha megszületésének vajudási fájdalmai is nagyobbak. A fejlődésnek olyan fokán állunk, hogy a változás lehetőségei a régebbi korokhoz mérten sokkalta gyökeresebbek, magasabb arányúak és veszedelmesebbek. Egyben a jelen történetét irányító államférfiú egyéniségével és képességeivel szemben sokkalta nagyobb követelménnyel lépnek fel.

Ugyanakkor azonban, amikor a kor szelleme az államférfiúval

szemben támasztott igényeit felfokozza, az egyéni erő kibontakozásának lehetőségét általában lefokozza és megbénítja. Az egyéniség ugyanis a modern életben egyre szürkül, az emberek mind egyformábbakká fakulnak. A technika, a tömegberendezkedés, a társadalom agyonszervezése uniformizálja az életet, a mindig azonos tömegmunka elszkématizálja a lelket, a modern életben minden szabványossá válik, standardizálódik. Az élet minden ágában az emberek csoportokba szerveződnek, ahol a kollektív típus elnyeli az egyént, akinek hozzá alkalmazkodnia kell s akinek belső súlypontja így fokozatosan átszáll az életet közösen meghatározó, egyformásító szkémába. Így van ez a politikai élet terén is. Minél több hatalma van az államnak, annál több érdekszál fűzi hozzá a társadalom valamennyi, régebben szabad szervezetét és intézményét, ezek valamennyien elpolitizálódnak nyiltan vagy burkoltan az utolsó irodalmi körig. A politikai szervezkedés eddig nem ismert méreteket öltött. Az emberek lelke úgy elégül ki, ha politizál: sorsát az állam kezében érzi, erre való befolyását tehát érvényesíteni akarja. Ez pedig csak úgy lehet hatékony, ha pártokba tömörül, magát a pártfegyelemnek aláveti, azaz bizonyos csoport lelkébe beleolvad, uniformizálódik. Így egyszersmind kiélheti a kollektív ellenségeskedési hajlamát, a csoport-aggresszívitást, melyet a közös érdek fűt. Így mindig több és több ember vonódik a legalsó néposztálytól fölfelé a politikába a modern szervezkedés hatalmas erejével és technikájával, úgy hogy alig marad valaki politikailag közömbös. A szervezettség, tehát egyformásulás jelentőségének tudata hatalmas tényező a modern politizálás kiterjesztésében és túltengésében.

A pártszervezés mai ereje azonban az egyéniség kifejlődésének rovására megy. Alkalmazkodást, azonosulást követel. A politikai életben a legtöbb képviselő puszta szám, kicserélhető csavar az apparátusban ; az általános, a típus dolgozik benne, nem ő maga, mint külön egyéniség. A legtöbb nem is akar magamaga lenni, «rajtermészete» akkor érzi jól magát, ha a mindenkivel közös lelki vonásait éli ki. Az egyéniség eleve tipizálódni kénytelen a mindenható pártba, egyébként — különösen ha listás választórendszer uralkodik — sohasem léphet a politikai arénába, bármekkora tehetség feszül is benne. Ha egy párt keretében mégis idejut s magamagát, sajátos egyéniségét kidolgozni próbálja, akkor a következő választás után erre már nem engednek neki alkalmat. Így jut a politikai élet és hatalom a legtöbb államban a középszerűségek, a politikai plebejusok kezébe, akik gondoskodnak arról, hogy az erős egyéniség is elszürküljön.

A demokrácia nem igen kedvez a nagyszabású, vezető politikai egyéniség szelekciójának. Olyan átlagembereket tol előre, akik a tömeg ösztöneit és szenvedélyeit szolgálják, önálló eszméket, amelyek ezekkel a szenvedélyekkel szemben állanak, nem mernek termelni és fölvetni. Egyéni érdekük, hogy a politika felszínén maradjanak, mert nem lévén önsúlyuk és saját komoly eredeti foglalkozásuk, amiből megelhetnének, továbbra is politizálniok kell: nem a politikának van rájuk szüksége, hanem nekik van szükségük a politikára, mert ebből tudnak csak megélni. Politikusok pedig csak úgy maradhatnak, ha a tömeg ösztöneinek irányában dolgoznak: a saját érdekük azonosul a tömeg érdekével. Egyedüli hivatástudatuk: a tömegnek engedelmeskedni. Így a demokrácia, mint Faguet tüzetesebben kimutatja, szükségképpen «a kontárság kultusza», mert csak akkor élhet, ha a tömegtől függő, neki engedelmeskedő, önállótlan tucatembereket, nem pedig eredeti véleményüket mindig bátran kimondó s érte harcoló, erős, nagyszabású egyéniségeket választ.

A mai parlamenti élet a legtöbb államban tehát kevésbbé alkalmas talaj a kiváló államférfiúi egyéniség kibontakoztatására. A parlamentek ősi modellje az angol parlament, melynek eredeti feladata a közügyeknek nyilvános megvitatás *(public discussion)* útján való intézése volt. Ez a parlament kezdetben viszonylag egynemű társadalmi rétegből (városi patricius-családokból s a vidéki nemességből) állott, akiknek lelkét átlag homogén világnézet és társadalmi hagyomány hatotta át. A készség megvolt bennük arra, hogy magukat meggyőzni engedjék, ha belátták az ellenfél igazát. Megvolt bennük a liberalizmusnak friss hite, hogy az erők szabad játékából összhang támad, közérdek szűrődik le. A meggyőzés és meggyőzetés lehetősége nagy sarkalló erőnek forrása volt: hatalmas szónokok és államférfiak egész fényes sorozata támadt nemzedékeken keresztül, akik *in loquendo et agendo* vélt igazságukért harcoltak: a két Pitt, Burke, Peel, Canning, Cobden, Palmerston, Gladstone stb. A parlament tisztán politikát űzött: törvényhozó testület volt, amely a végrehajtást csak ellenőrizte (L. C. Schmitt: Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 1926.)

A helyzet megváltozott, mikor a nagy tömegek választói joga fokozatosan tért hódított. A pártok Európa-szerte mint érdekszövetségek kezdenek szigorú fegyelemmel működni: a legtöbb képviselő a pártnak köszöni mandátumát, különösen a listás választói eljárás mellett. A képviselő a párt kész véleményével lép a bizottsági ülésterembe, a nyilt ülés pedig már csak színjáték. Ki hisz a nyilvános vitatkozásnak döntő, új fordulatot jelentő erejében, a meggyőzés

lehetőségében? A cél nem meggyőzés, de az érdekek kiharcolása, — mindig persze a közérdek fikciójával — amelyeknek védelmére az egyes társadalmi osztályok, foglalkozási rétegek képviselői agrárpártba, munkáspártba, kereskedő pártba, nagyipari pártba, — ha nem is ezeken a címeken — tömörültek. Így az egyéniség sokszor nem bontakoztathatja ki alkotó erőit, saját igazi felfogását: maga is lassankint párttaktikussá szürkül. Valamikor egy-egy *párt* az egész nemzetet akarta képviselni, bár ekkor is csak *pars* maradt a nemzet *totum*-ával szemben. Ma a pártok legtöbbször már nevükben is kifejezik azt, hogy csak egy-egy osztály vagy foglalkozási réteg érdekeinek támogatására alakultak. Milyen egyszerű a történeti fejlődés útja: a demokrácia a régi rendi országgyűlések helyébe az egyes társadalmi rétegek parlamentjét léptette: a születési jog helyébe az osztályérdeket állította. A parlament így a gazdasági érdekszövetségeknek s a nagyrészt tőlük függő pártoknak kezébe került. Ellenben az erkölcsi és ideális szellemi hatalmak rendszerint csak a parlamenten kívül fejthetik ki államépítő munkájukat. Érdekellentétek sohasem dönthetők el vitával, hanem csak mechanikus szótöbbséggel, a szavazás merev aritmetikájával. Ha egy párt többségbe jut, a párt lesz állammá s az állam párttá.

A nemzetek gazdasági és társadalmi érdekeik szerint rétegekbe tagozódnak és így szervezkednek. Ezeknek az érdekcsoportoknak ellentéte rendszerint világnézeti ellentétet is jelent, ami abszolúttá teszi sokszor a szakadást. De hogyan viselkedjék ilyenkor a kormányzat, amelynek mégis az *egész* nemzet érdekeit kell szem előtt tartania? A *volonté générale*-t a többség számszerű fölénye (néha egy-két szavazat) képviseli. Ez azonban mégis csak különakarat s nem egyetemes népakarat. Ha végrehajtják, a tekintélyes számú kisebbség erőszaknak érzi. A politikai frontok mind merevebbé keményednek, a nemzet egységének tudata elhomályosul. Mi a megoldás ilyenkor? Minthogy a parlament tehetetlen, erős személyiségek ragadják magukhoz a hatalmat, akik a politikai akaratkialakulásnak pártszerű felfogásával szakítanak s a pártok gazdasági és társadalmi érdekeitől függetlenül gyakorolják egy ideig a hatalmat. Ez a helyzet különösen alkalmas az eredeti államférfiúi képességek kibontakoztatására. Akárhány, egészen szürkének látszó egyéniség ekkor mutatja meg politikai erejét s a kátyúba jutott államban lehetővé teszi a különböző érdekű s világnézetű emberek együttélését. Ez a nyilt vagy titkos *diktatúra* kormányzata. A diktátor államférfiú azonban csak akkor tud a nemzet sorsába tartósan és maradandó értékkel belenyúlni, ha szuggesztív egyénisége egy nagy népmozgalom eleven erejére támaszko-

dik, ha nem pusztán szuronyokra, de a néplélekre épít, ennek vágyait és szükségleteit kielégíti s a nemzet közérdekével összhangba tudja hozni. A legtöbb modern államban például a nacionalizmusnak s az internacionális munkásmozgalomnak hívei farkasszemet néznek egymással, ellentétük úgyszólván kiegyenlíthetetlen. A teremtő fejlődés politikusa, az alkotó államférfiú a maga *élan vital*-jával és személyes varázsával az ellentétet kiküszöbölheti és a pártokat egyesítheti, a nemzet egyetemébe plasztikus életeszményt tud sugallni, mint pl. Mussolini.

A népuralom egységes népakaratot tételez fel. De ez a parlamentekben ritkán tud megnyugtató módon kialakulni, mert minden párt szilárdan hisz abban a fikcióban, hogy ő képviseli az egész nemzetet, ő az egyetemes népakarat igazi letéteményese. Ilyenkor az államélet viteléhez szükséges egységes állami akaratot a kiváló személyiség (diktátori címmel vagy a nélkül) képviseli. Az erős politikai géniusznak ez különösen kedvező alkalom, hogy az államépítés hősévé emelkedjék. Ezt az alkalmat a jelenkor, amikor annyi ország parlamentje válik munkaképtelenné, mind gyakrabban megadja azoknak, akiket tehetségük és jellemük eleve képesít arra, hogy a történet demiurgoszaivá küzdjék föl magukat.

A mai államférfiú felfogó és kezdeményező képességével, egész ingéniumával szemben óriási mértékben felfokozza az igényt *az egész földgolyóbis gazdasági és kulturális egységesülése.* A régi államférfiúnak csak országokban kellett gondolkodnia: szemmel tartotta a kontinensnek elsősorban szomszédos, aztán távolabb fekvő államait, ezek politikai, gazdasági, művelődésbeli és katonai aspirációit. E szűk horizonttal szemben a ma államférfiának úgyszólván az egész földteke gyorsan változó képére kell szemét állandóan függesztenie: az egész föld egyetemes látóhatárának kategóriáiban, nagy összefüggésekben kell gondolkodnia. Ma már az egész glóbuson minden mindennel összefügg. Még a kis nemzetek vezetőinek is állandóan széles látóhatárral világpolitikát kell űzniök. A nemzetek érdekszférái a legtávolabbi országokig keresztül-kasul hálózzák egymást. Látszólag jelentéktelen érdekellentét vagy csak molekulárisnak feltűnő gazdasági-társadalmi változás rövid idő alatt hatalmas összeütközés forrása lehet, mely az egész világon érezteti hatását.

A világpolitikának főindítéka ma a gazdasági szempont. Minden nemzet külpolitikáját egészen a gazdasági élet érdeke irányítja. A gazdasági források és piackeresések uralkodnak a népek harcában; kereskedelmi és vámpolitika lényegében ma a nemzetközi politika. A világpolitika velejében elökonomizálódik. A gazdasági verseny

egyben hatalmi verseny. Aki tehát ma egy államot vezet, a gazdasági kérdésekben nagy tudással, éles és friss látással, folyton őrködő figyelemkészséggel kell rendelkeznie.

Az összes békeszerződések a nemzeti expanzió szempontjai mellett a gazdasági imperializmus jegyében jöttek létre. Franciaország nemcsak történelmi-érzelmi alapon a revanche szellemében ragadja vissza Elszász-Lotharingiát, hanem mert ennek szenével, vasával, kálijával akarja fokozni a maga gazdasági erejét; ezért szállja meg jó időre a Saar-vidéket is, mely pedig kívül esik nemzeti aspirációja határán. Anglia fél Németország gazdasági versenyétől, ezért vesz részt a világháborúban, ezért veszi el Németország hadi és kereskedelmi flottáját és gyarmatait. Lengyelország nem elégszik meg Pozennel, neki gazdasági kijárás kell a tengerhez (danzigi korridor); gyáriparát szénnel akarja ellátni, ezért Sziléziából is követel egy darabot. A trianoni szerződés az etnográfiai határok nevében készül s a csehek a tiszta magyar Csallóközt Pozsonnyal elveszik, hogy a Duna birtokába jussanak; keleten a románok minden nagyobb vasúti gócpontot bekebeleznek, jóllehet ezek minden ízükben magyar városok. Az újabb nagy konfliktusok mind petróleumforrások vagy széntelepek birtoka miatt törnek ki: így Anglia és Törökország közt a mosszuli kérdésben, Anglia és Egyiptom közt 1923-ban. A liberalizmus még a XIX. században elvben hirdette (a gyakorlat akkor is más volt) a «tiszta politikai» s a «tiszta gazdasági» szempont különválasztását. Ma már azonban úgyszólván csak gazdasági politika és politikai gazdaság van, egymást mélyen áthatva. A gazdasági hatalom politikai hatalom is; és a politikai hatalom egyben gazdasági hatalom. A gazdaság embere politikailag gondolkodik és intézkedik; a politikus gazdaságilag gondolkodik és cselekszik. A modern államférfi az előtt a súlyos probléma előtt áll: hogyan tudja a nemzet politikai érdekeit állandóan összhangba hozni a gazdasági élettel? A tömegnek munka kell, hogy kenyere legyen. A róla való szociális-gazdasági gondoskodás nélkül nincsen nyugalom az államban. Viszont a gazdasági élet kiterjesztésére és fejlesztésére piacot követel, ami pedig már a többi államokkal való gazdasági verseny és politikai összeütközés csirája.

A mai világgazdasági és világpolitikai helyzet olyan súlyos kérdések elé állítja az államférfiút, amilyenekről a régebbi korok politikusainak sejtelmük sem lehetett. Különösen a világháború óta az államférfiúi nagyságnak szinte próbaköve a gazdaságpolitikai rátermettség és kezdeményező erő. A karthágói békeszerződésektől diktált mélyreható területi változások hatalmas, virágzó gazdasági egységeket széttéptek és gazdaságilag demoralizáltak. A világ új politikai és

gazdasági szerkezete és határai megváltoztatták a világpiac képét, az import és export arányait, a világkereskedelemnek történetileg kialakult, szervesen fejlődött vérkeringését összezavarták. A világkereskedelem összforgalma a békebelivel szemben majdnem a felére zsugorodott. Európa és Amerika lassan, de biztosan elveszti eddigi világpiacát. A régebben kezdetleges gazdasági és műveltségi színvonalon álló országok, gyarmatok, dominiumok, exotikus földrészek gazdaságilag mindjobban a saját lábukra állnak, fokozatosan átveszik és eltanulják az európai-amerikaitermelésformákat, gyorsan technizálódnak és indusztrializálódnak. Ennek az a következménye, hogy a világpiac, amelynek terjedelmét és fogyasztóerejét a kapitalizmus állandó, sőt fokozódó mennyiségnek gondolta, folyton csökken. A világpiac ahelyett, hogy a termelés technikailag racionalizált formájának és növekedésének megfelelőleg nagyobbá válnék, egyre kisebb lesz. A világháború alatt maga Európa indusztrializálta hadi célra Ázsiát és Afrikát s ez a gyarmatokon fejlesztett hadi ipar ma már békeiparrá alakult át s a további fejlődés alapja. Régebben Európa a nyersanyagokat a gyarmatokról kapta, feldolgozta s mint készárukat küldte vissza az idegen földrészekre: most már ezek fokozatosan maguk kezdik előállítani a szükséges iparcikkeket. Európa és Amerika az egész világ vásárlóerejére rendezte be iparát, mintha a fogyasztópiac mindig állandó, sőt növekedő lenne. Ámde a világháború óta mindenütt megcsökkent a vásárlóerő, minden ország szegényebb lett, másrészt valamennyi maga iparkodik előállítani a lefokozott igényeit kielégítő árukat.

Az európai és amerikai túlprodukciót és árufelhalmozódást a világpiac megcsökkenése mellett nagyban fokozza az, hogy a termelés a háború alatt gyors ütemben *racionalizálódott*. Az új gépeknek mind gazdaságosabb termelőereje megtöbbszörözi a termelés lehetőségeit. A tudományos üzemvezetés, a futószalagos Ford-rendszer, a Bedeaux-rendszer stb. gyors iramban szaporította meg a termelést, de egyben mind több embert túrt ki munkahelyéről és silányított munkanélkülivé. A gép, az emberi ész nagy diadala, magát az embert teszi tönkre és feleslegessé.

Még csak fokozza a helyzet tragikumát s a mai államférfit még nehezebb feladatok elé állítja mind a régi, mind az új államok *nacionalizmusának* erősödése s ezzel a védővámrendszernek, a protekcionizmusnak lendülete. A XVIII. századvégi liberális állam még nem avatkozik bele mélyebben a gazdasági életbe. A XIX. századvégi nacionalista állam azonban gazdasági expanzióra tör, piacot keres, ebben hathatósan segíti a tőkét. A nacionalizmus és a kapitalizmus karöltve

halad a gazdasági terjeszkedésben, de ezzel a politikai hatalom növelésében. A tőke mögött ott áll a diplomácia és a katonaság. A világháború egyik oka Anglia és Németország gazdasági versengése. A nacionalizmus feszítő ereje viszont a háború óta győzőnél és legyőzöttnél fokozódik: amannál, hogy a zsákmányt megtartsa, emennél, hogy elrablott területeit visszaszerezze. Ma a békebeli 21 állam helyett 27 van Európában s ugyanennyivel emelkedett a szigorított vámhatár. Még Anglia is százados hagyományaival szakítva, feladja a szabadkereskedelem elvét s a védővámrendszerre tér át. Minden új, vagy területében meggyarapodott állam még féltékenyebben őrködik politikai s ezzel gazdasági függetlenségén. Valamennyi gazdasági önellátásra, autarkiára tör: ha iparűző volt, most intenzív mezőgazdaságot is fejleszt; ha agrárország volt, most hevesen indusztrializálódik.

A nacionalizmus szülte részben a nagykapitalizmust. Most ez az expanzív gazdasági szellem, a nemzeti érzéstől fűtve, átterjedt a többi földrész népeire is: a gazdasági függetlenségben keresi a politikai függetlenség alapját. Ott tart számos ázsiai és afrikai nép manapság, mint ahol Magyarország Széchenyi és Kossuth korában. Hazai ipart fejleszteni, senkire rá nem szorulni s ezzel politikailag függetlenné válni: ez a vezérelvük. Japán egy félszázad alatt ott tart, ahol Európa. Kína lassan, de biztosan követi a gazdasági modernizálódásban. Gandhi primitív szövőszéke csak szimbolum: India modern gépipari berendezkedése megkezdődött, az angol árukat nemcsak a nemzeti fanatizmus lelkesedése bojkottálja, hanem a természetes indusztrializálódás fejlődése is majd fokozatosan kiszorítja. A *Young India* programmja: az önkormányzati elv először gazdasági téren fog érvényesülni, a politikai függetlenség aztán magától hull ölükbe. Ugyanezt az utat, kisebb harcok árán, már megjárták a dominiumok: Dél-Afrika, Kanada, Ausztrália, Egyiptom. Mind önálló lett, gazdaságilag maga rendezkedett be s függetlenítette magát. Dél-Amerika is a maga lábára állt az iparban. Törökország is rohanvást halad e téren. Az orosz Szovjet őrült tempójú indusztrializálódása óriási piacot von el a nyugati ipartól.

Mi emelheti ki az emberiséget a gazdasági világválságból? — ennek a problémának kérdőjele kígyózik ma minden államférfi elé. Az orvosságot egyesek tisztán látják: a békeszerződések revíziója, a vámhatárok lerombolása, a nemzetek közti bizalom helyreállítása. Az akarat és bátorság azonban hiányzik az orvosságok alkalmazására; ha ennek egy-egy adagára rá is szánják magukat, ezzel rendszerint már elkésnek. Az orvosságokat egy nagy politikai világ-

laboratóriumban: a Nemzetek Szövetségében készítgetik. Ez a világfórum azonban a javulás receptjeit indítványozó javaslatoknak inkább csak *clearing house*-a, az államférfiak nemzetközi klubja, mely Genfben egy évben kétszer-háromszor összeül, hogy arról tanácskozzék, mikor üljön össze újra. Több, mint tíz esztendő alatt diplomáciai szófinomkodásban kimerülő tehetetlensége egészen szembeszökő. Ugyanez a terméketlenség jellemzi a gazdasági és leszerelési világkonferenciákat.

Ezeknek a nemzetközi fórumoknak tehetetlensége, amelyeken Európa legelső államférfiai kimeríthetetlenül szónokolnak és tanácskoznak, de vajmi keveset döntenek és cselekszenek, egyik főoka annak a lesújtó nézetnek, hogy a multtal szemben a jelenkor rendkívül szegény nagyszabású, valóban gigászi méretű államférfiakban, akikben ég a történeti küldetéstudat s meg is vannak bennük e legnagyobb hivatáshoz mért szellemi eszközök is. A romantikus Novalis az államot, ezt a «szép individuumot» platoni hasonlattal *makroanthropos*-nak (az ember nagyban) nevezte. Ha a napoleoni korszaknak ez a tehetséges költője ma azokat az államférfiakat szemlélné, akik a népeket kormányozzák, valószínűleg felkiáltana: micsoda *mikroanthropos*-ok! De ha a jelenkor világhelyzetének imént föltárt nehézségeit fontolóra venné, bizonyára megenyhülne ítélete.

Az államférfi étosza és lelki alkata.

«A politika a nemzet sorsa» — mondta Napoleon Erfurtban Goethének. Ma sokan így szeretik ezt a gondolatot formulázni: a gazdasági élet a nemzet sorsa. Ma is Napoleonnak van igaza: a politika a döntő, csakhogy ennek tárgya főkép a gazdasági élet. A politikán keresztül lendül fel vagy sorvad el a gazdasági élet. Ezért a politikus még mindig fontosabb a sors irányításában, mint az oekonomus.

De mik az igazi államférfiúi nagyság ismertetőjegyei? Mik a *homo politicus*-nak azok a tulajdonságai, amelyek az államélet helyes irányítására képesítik?

E kérdésre való válasz az államférfiú ideális típusának megszerkesztése, melyhez képest a valóságos államférfiú mindig csak kisebb-nagyobb megközelítés marad. Ez az eszményi kép nem az államférfiaknak a valóságban adott egyénisége, hanem normatív jelleme: *milyennek kell lennie* az államférfiúnak. Nem tény, hanem feladat; nem lelki eszköz, hanem cél; nem egyéniség, hanem személyiség. Voltakép nem a pszichológia, hanem az etika tárgya annak

vizsgálata, hogy milyen erkölcsi tulajdonságoknak kell bennrejleniök a nagy államférfiúi jellemben. Mivel azonban ezek a tulajdonságok, «erények» csakis a lelki alkaton és tevékenységeken keresztül érvényesülnek, egészen természetes, hogy az erkölcsi és pszichológiai szempontok e vizsgálatban erősen összefonódnak.

Az igazi államférfiú jegyeinek megállapítása már az antik világban a rendszeres politika megalapítóját, Aristotelest mélyen érdekli. «Három jellemző tulajdonságnak — mondja — kell meglenni azokban, akik a legfőbb vezető hivatalokat vállalni akarják. Először is a fennálló alkotmányhoz való ragaszkodásnak, azután a vezetés feladataihoz szükséges legteljesebb képességnek s harmadszor jellemességnek és igazságérzésnek». (Politika 1309a. Szabó M. ford.)

Az államférfi ideális típusának ilyen jellemzése azonban a lelki-erkölcsi jegyeknek csak puszta halmaza, de nem belső szerves egysége. Úgy kell megszerkesztenünk az államférfi eszményi képét, hogy a jegyeket közös lelki magból szerves összefüggésben vezessük le, egyik a másikból következzék, valamennyi egységes struktúrában fonódjék össze. Az államférfiúi jellemnek, mint minden szellemi struktúrának jegyei, kölcsönös függésben vannak egymással, együttjárnak. Ezt a szellemi korrelációt a nagy lélekbelátó Zrínyi Miklós már milyen jól látja, amikor Mátyás király politikai jellemét rajzolja meg: «Nemcsak egy lelki jóság teszi az embert fényessé. Nem is lehet oly virtus ez világon, az ki csak maga felemelje és érdemessé tegye az embert, sokaknak kell ottan concurrálni; az egeket nemcsak egy csillag fényesíti, és a kit mi tejesútnak hívunk, nem egyéb, hanem sok apró és láthatatlan csillagoknak öszvegyülése és világossága.»

A nagy államférfiú egész erkölcsi és szellemi habitusának, valamennyi lényeges tulajdonságának egy közös kútfeje van: a *hivatástudat*. Mélyen meg van győződve történeti küldetéséről: érzi, hogy az ő életének különös missziója van a nemzet életének irányításában s neki feltétlen erkölcsi kötelessége összes erejét abszolút odaadással ennek a küldetésnek szolgálatába állítani. A hivatástudat mindig feltételez először ösztönösen, később mind tudatosabban egy *politikai eszményt*, melynek megvalósítása éppen a küldetés tartalma. Ez legtöbbször a nemzet szabadsága, függetlensége: szabadságideál; hatalmának kiterjesztése: imperialisztikus ideál; az alsóbb néprétegek felszabadítása: demokratikus ideál; a nép jólétének fokozása: szociális ideál; az egyetemes emberiség szellemi-erkölcsi fölemelése: humanitás-ideál.

Ha ilyen eszmény mélyen fogan meg a lélekben s ezt egészen áthatja, természetszerűen tör fel a vágy, hogy minden erejét ennek

megvalósítására szegezze: a lélekben égni kezd a *politikai tárgyszerelem, a politikai Erósz;* az egyén teljesen odaadja magát, lénye szinte felolvad az eszmény tárgyában, munkabírása hihetetlenül felfokozódik, minden szenvedésre kész ideáljáért, nem retten vissza sem a golyótól, sem az akasztófától, magát mindenestül bátran feláldozza.

De hogy ha ilyen tüzű politikai erósz ég az államférfiúban, ez a tűz másokat is melegít, az ideált önkénytelenül továbbsugározza, terjeszti: igéző *szuggesztív ereje* van; ha az egyén nem volt gyakorlott szónok, most hatásos rétorrá fejlődik; ha régebben ügyetlen volt az *emberekkel való bánásmódban*, most mind nagyobb tömegben magához láncolja őket; ha először egyedül állott, most hatalmas *szervező erő* szállja meg.

Minthogy a hivatástudat valamely politikai eszményt igazi tárgyszerelemmel megvalósítani akar, a megvalósítás legalkalmasabb eszközeit keresi, amelyek segítségével az ideált fokozatosan megközelíti: megterem tehát önkénytelenül az államférfi lelkében a *valóságérzék:* az emberek és dolgok helyes, a tárgyat mindig födő hideg megítélése, mely sok tárgyi tudást, éles észt s fínom intuiciót követel. Ez a valóságérzék megóvja őt attól, hogy mint fantaszta a politikai eszménynek a valóság fölött magasan lebegő ritka levegőjében rekedjen meg.

Ha azután az eszményhez mért alkalmas eszközöket felismerte, tántoríthatatlan és szívós *akaraterővel*, semmi akadályt nem ismerve, «minden poklokon keresztül» az ideál megvalósítására tör. Az akarat szilárdsága az önmagához hű és elveiben következetes politikai géniusznak alapvonása, egyben missziótudata mélységének mértéke.

De ugyancsak a hivatástudat, a politikai eszmény megvalósítására való őszinte törekvés az államférfiú egyik legmélyebb erkölcsi tartalmú szellemi vonásának folyton frissen buzgó forrása: az érzékeny *felelősségtudaté*, mely mindig lelkiismeretesen leméreti a politikai személyiséggel magatartásának, cselekvésének, vagy nem-cselekvésének a nemzet egyes rétegeire vagy az egész nemzet sorsára kiható jelentőségét. A mély és érzékeny felelősségtudatnak egyben az igazságérzés és szociális érzés a természetes velejárója.

Az eszményi államférfiú étoszának lényeges tulajdonságai tehát egy közös törzsből: a hivatástudatból hajtanak ki. Ha ez igazán megvan, a többi szellemi jegy a jellem logikájából folyik. Más kérdés, vajjon történetileg az egyes konkrét államférfiaknál mennyi s mikép valósul meg belőlük. Az államművészet legnagyobb mesterei, akiknek szellemi mivolta legjobban közelítette meg ezt az ideális típust,

életükben és munkájukban, mint a részletekben majd látjuk, eléggé igazolják az imént megállapított jegyek szerves egységét és természetes összetartozóságát. Ennek az egységnek logikai biztosítéka és igazolása a nagy államférfiak politikai stílusa. Mi a stílus a művészetben? Egy alapmotívum következetessége. Ha pl. gót a stílus, akkor az épület minden darabja és részlete az utolsó levéldíszig a csúcsív formáját ölti. Ugyanebben áll a grandiózus államférfiúk életstílusa: politikai cselekvéseiket egészen a jelentéktelenekig ugyanaz a motívum hatja át, melynek egységét és azonosságát a hivatástudat s a benne rejlő politikai eszmény adja meg. Ha nem lobog az államférfiúban az életküldetés és politikai eszmény állandó tudata, akkor egyénileg jellemző politikai stílust soha sem tud teremteni, akkor a politikai életben és a történelemben mindig filiszter, muzsanélküli ember (amusos anér) marad. Ha egy Periklesnek vagy Caesarnak, id. Pittnek vagy Gladstonenak, Cavournak vagy Bismarcknak, Széchenyinek vagy Kossuthnak cselekedeteibe és ezeken keresztül lelkébe hatolunk, azt látjuk, hogy *ezt* és *így* csakis az ő személyük tehette: mindegyikük minden lényeges megnyilatkozásán rajta fénylik egységes egyéni stílusuk zománca, melynek színei többé-kevésbbé a politikai étosznak előbb jellemzett sugaraiból tevődnek össze. Nem minden politikus államférfi, sőt: lehet valaki vezető politikus és még sem valódi államférfi. A nagy államférfi egyszersmind nagy ember is.

Naggyá avatják őt *erkölcsi* vonásai: a hivatástudat tántorithatatlan kötelességérzése, a politikai eszménynek való teljes odaadás, a politikai erósz, az akadályoktól vissza nem rettenő akaraterő, a mély felelősségtudat, melyet igazság- és szociális érzés kísér. Nem erkölcsi jellemvonások, hanem ezeknek csak pszichológiai melléktermékei, amelyek azonban a hivatástudat teljesítésének, a politikai ideál megvalósításának legfontosabb eszközei: a sugalmazó és szervező erő s a valóságérzék, mely a mindig világosan ítélő ész, ösztönös intuició s állandóan gyarapított pozitív tudás eredménye. Az erkölcsi vonások alkotják az államférfiú *étoszát*, amelyben tehát erkölcsi értékek valósulnak meg.

Azonban nem elég az ideális típust megszerkesztenünk, milyennek *kell* lennie az államferfinak, hanem azt is vizsgálnunk kell, vajjon ténylegesen milyen a vérbeli államférfiak *lelki alkata*, *forma mentis*-e? milyen típikus lelki változatokban jelentkeznek lelki tulajdonságaik, amelyek útján az ideális típust többé-kevésbbé megközelítik? milyen gondolkodásbeli, érzelmi s akarati típusokba különülnek? mennyiben függ politikai tehetségük kibontakozása a társadalmi rétegtől, melyből származnak s a milieu egyéb feltételeitől? E kérdésekre való

felelet már kizárólag *lelki tények* és összefüggéseik vizsgálata. «Ne beszéljünk tehát — mondja a politikai pszichológia első modern kutatója, MACHIAVELLI — eszményi fejedelmekről (államférfiakról); vegyük őket olyanoknak, aminők valóban» (Il principe. XV. fej.). Ezt a reális képet aztán mindig hozzámérhetjük az ideális képhez, mely az államférfiúi nagyság értékelésében mintegy próbakövül és mértékül szolgál.

Az a vizsgálat, amelyet ekkor célba veszünk, megint nem egyes konkrét államférfiak szemléletes egyéni lélekrajza, hanem az államférfiak hasonló lelki vonásainak és szerkezetének *típusrajza*. Vannak államférfiak, akikben a hideg következtető ész a túlnyomó (racionalista típus); másokban az ösztönösen megérző intuició és fantázia (intuitív típus); vannak olyanok, akiknek én-je mindig felfokozott (aggresszív típus) és olyanok, akiknek én-je lefokozott (depresszív típus); az egyikben túlnyomó az idealizmus, a másikban a realizmus; az egyik hideg klasszikus, a másik fantaszta romantikus; az egyiknek alaphajlandósága a meglevőt konzerválni (statikus típus), a másiké folyton, szinte robbanásszerűen újítani (dinamikus típus). Ezek a típusok kétségkívül lelki szkémák, melyek már bizonyosfokú egyetemesítés eredményei, tehát a konkrét, meleg politikai egyéniségek némi fogalmi behűtésével járnak. Egy-egy államférfiú lélekrajzában mindenesetre több a meleg, színes, közvetlen személyes és szemléletes kapcsolat. De vigyázok arra, hogy a típusrajz se váljék vértelenné és színtelenné. Nem úgy nyúlok az államférfiakhoz, mint az anatómus a kihült testhez, mely már mint puszta élettelen tárgy fekszik a boncolóasztalon; hanem úgy tekintem őket, mint koruk eleven formáló lelki erőit, akik nem az epikai nyugalomnak, sem a lírai mélázásnak, hanem a politikai élet drámai forróságának hangulatában éltek. Tudatában vagyok annak, hogy amikor becsvágyukat és hatalmi tudatukat, szeretetüket és gyűlöletüket, hiúságukat és gőgjüket, felelősségérzésüket és akaratukat, mint lelkük mótorait mutogatom, csak durva pszichológiai kategóriákkal dolgozom, melyek sohasem fejezhetik ki az érzelmek, indulatok és akarati lökések mérhetetlen számú árnyalatait, a lelki élet mélyvölgyű hullámait s fehér apró fodrozódásait.

Ez a vizsgálat, mely a politikát alkalmazott pszichológiának nézi, természetszerűen nagy szerepet juttat maguknak az államférfiaknak: milyen belső képben látják önnönmagukat? miben pillantják meg ők az államférfi jellemző lelki jegyeit s ezek összefüggését elsősorban önmagukon? Ezek a megfigyelések számunkra annál értékesebbek, mert éppen az államművészet nagy gyakorlói a legalkalmasabbak a poli-

tikai lelki alkat lényegszemléletére, a mai fenomenológiai vizsgálat *Wesensschau*-jára. Az ő nyilatkozataik, élményleírásaik alapján pillanthatjuk meg mi is sokszor a politikai lélek egy-egy irányának örök lényegét, *eidos*-át. Első pillanatra persze paradox jelenség: a tett emberének lenni s önmagát megfigyelni. Az államférfi elsősorban cselekvő szellem: a vérbeli államférfiú lényege a folytonos törekvés és cselekvés, melynek forrása a politikai erósz. A politika tehát a legkevésbbé alkalmas talaj az önreflexióra, a magára elmélésre, az élet tudatossá tételére, a magaellenőrzésre és magaszabályozásra. És mégis gyakori a hajlam, éppen a legnagyobbaknál, a puszta ösztönös cselekvés fölé való emelkedésre, az önvizsgálatra. Sőt: éppen az önreflexió emeli fel őket puszta természeti adottságukból, s avatja egyéniségüket igazi személyiséggé. Az önvizsgálatra való hajlam egyik oka az államférfi felelősségérzése, a másik a rázuduló kritika, amelynek vádjai ellen a politikai harcban védekezik. Ezért nem maradhat közömbös önmagával szemben, meg kell vizsgálnia önmagát. Ilyen önvizsgálat lép elénk Perikles beszédeiből, Cromwell parlamenti szónoklataiból, Richelieu és Nagy Frigyes politikai testamentumából, Napoleon emlékirataiból, Metternich hátrahagyott papírjaiból, Bismarcknak s másoknak bizalmas levelezéseiből, Széchenyi Naplójából és vitairataiból, Kossuth leveleiből s emigrációs irataiból, s a világháborút követő éveknek mémoiré-özönéből.

A túltengő magára elmélés megbénítja az aktív államférfiú cselekvését s lüktető munkáját. A folytonos kételkedés saját erőiben, energiáinak a feladatok nagyságához való méregetése, a feltételek minden lehetőségének kínos latolgatása korlátozza a cselekvés spontaneitását, közvetlen kirobbanását és ütőerejét. Ezért az államférfiak ösztönszerűen többnyire csak *post festa* elmélkednek önmagukról emlékiratokban s védőbeszédekben. Ekkor azonban már szinte túlzó körülményességgel nyilatkoznak cselekvéseik rugóiról, sokat pszichologizálnak, cselekvéseiket utólag a valóságosnál tudatosabbnak tüntetik fel, élményeiket önkénytelenül az emlékezet töredékes adataiból értelmes összefüggésekbe kikerekítik, mintegy logifikálják. Az élmények utólagos rekonstrukcióját erősen színezi a hiúság; a legnagyobbak sem mentesek a bovaryzmus illuzióitól: magukat sokszor előnyösebben fogják fel, mint amilyenek. Az önmegfigyelésnek és önmegítélésnek valamennyi veszélye kísérti őket: könnyebb a mások lelki életét, ha mindjárt közvetve a fizikai külső jelek ködén keresztül is, megítélni, mint jómagunkat, mert az utóbbi esetben a megítélő én és a megítélt én azonos. Az államférfiú már mesterségénél fogva kénytelen folyton másokkal foglalkozni, mások lelkét elemezni.

Természetes tehát, hogy önmaga mellett sem haladhat el közömbösen. Napról-napra olvassa és hallja, hogyan bírálják és értékelik érzületét, elmejárását, szándékait és cselekvéseit. Ezzel a kritikai képpel, melyet mások szerkesztenek nem mindig a legjobb indulattal róla, szembe kell állítania azt a belső egomorf képet, amelyet a maga lelki tulajdonságairól önmagának rajzol meg s amelyet én-jéről való saját értékelése színez. Az értékelés rendszerint nagyon szubjektív, hátha még saját mivoltunk a tárgya. Az önmagát utólag elemző s megítélő államférfiú maga sem tudja a külső mozzanatoknak és az ő belső személyi tulajdonságainak a cselekvésben nyilvánuló erejét helyesen lemérni: mi indította egy-egy nagy elhatározásra? a külső események brutálisan rázuduló ereje-e vagy az ő spontán kezdeményezése? mekkora a kettőnek szerepe és jelentősége? Közbejátszik ösztönösen a hiúság, a történet külső színpadán való jóhírének megőrzése, a jövő nemzedék előtt viselendő felelősségérzése. A legtöbb politikai cselekvés a dolgok természetéből fakad, mintegy magától jön létre a helyzet erejénél fogva: ösztönös alkalmazkodás eredménye. A politikai életben is viszonylag kevés cselekvés támad egészen öntudatosan, a feltételek és a céllehetőségek beható mérlegelése, az ellentétes indítékok hosszas fontolgatása alapján. Mégis utólag az államférfi szereti a kedvező eseményeket úgy feltüntetni, mint az ő személyes öntudatos tetteit, a kedvezőtlen tragikus eseményeket pedig a ‚helyzet logikájából', a véletlen ‚sors'-ból, a ‚hasard'-ból levezetni. «Nekem úgy tetszik, — mondja Kossuth Széchenyinek adott Felelet-ében (1841. 4. l.) — hogy az önismeret a tehetségek legnehezebbike; — hiába! az ember nem vetkőzhetik ki önmagából, s megesik még a legjobbakon is, hogy egyben-másban önmagokat elfogult szempontból nézik, mert magukhoz sokkal közelebb állnak, s az egyes részletek sokkal inkább elfoglalnak, mintsem hogy az egésznek áttekintésénél gyarlóság ne keverednék nézetinkbe.»

A mémoire, mint utólagos önreflexió s önmegítélés, természetszerűen igen szubjektív műfaj. A mémoireok nagyszerű pszichológiai képeskönyvek, nemcsak a valóság, de a látszat lelki mivolta szempontjából is. Az emberi nagyság és kicsinység tarka bizonyítékai: *documents humains*. Íróik sokszor nagyobbak maradtak volna, ha lelküket nem vetkőzik le. Napoleon még Szent Ilona szigetén is színész: emlékirataiban embereket és tényeket hamisan színez, a maga értékszempontjai szerint torzít. Voltakép a róla nevezett történeti korszak színműírója: de írott drámájának jókora része nem valóság, hanem költészet. A világháború után az államférfiak és hadvezérek legtöbbje, akik a világdiplomácia és a háború színpadának rendezői

voltak, *quorum pars magna aut aliquantula fuerunt*, a felelősségérzéstől hajtva, utólag emlékiratokban iparkodtak újraszerkeszteni személyes szerepüket. Hogy milyen egocentrikusan, azt csak egy példával világítom meg, Bülow hiú önapológiájával, mellyel «öngyilkosságot követett el halála után». Védekezése támadás, személyeknek, helyzeteknek, eseményeknek torzítása, a lapvető kérdéseknek kikerülése vagy eltussolása. Milyen mélyreható különbség van Bismarck és Bülow, egy teremtő államférfi és egy látszatra dolgozó politikus önelemzése között! Amaz a *Gedanken und Erinnerungen*-ben a maga tárgyi problémáit és küzdelmeit adja elő, személyét akkor tolja előtérbe, ha szükséges; emennek inditéka folyton személyi hiúsága, minden esemény az ő centruma körül forog, nagy olvasottságát az antik és a modern költők s írók tömeges, igaz hogy szellemes idézésével fitogtatja, irodalmi műveltségének mesterkélten díszített kultúrkirakatát bámultatja, hogy ennek dekorációi mögé rejtse becsvágyát és hiúságát, mint lényének ősmotivumait. Fényes irodalmi talentum, de csak felületes és ügyeskedő hiú politikus, aki minden felelősséget utólag másokra hárít, olyanokra, akik az ő iskolájából kerültek ki, akiket majdnem tíz éves kancellársága alatt éppen ő emelt vezető hivatalokba. Bárhogyan védekezik, történeti tény, hogy alatta indult meg gyors iramban a flottaépítés, a túlhajtott gyarmatpolitika, amely Angliát elhidegítette, a bagdadi vasút terve, mely az orosz féltékenységet növelte, amíg végre a Németországot bekerítő entente létrejött. Mémoireja csak a történeti alibi hamis igazolása. Milyen szerény hozzá képest a nagy Bismarck, akinek éles esze a flottaépítésben és a túlzó gyarmatpolitikában már a német tragédia előrevetett árnyékát látta. Bismarck mondotta magáról Kappnak: «Tévesen tartanak engem nagy politikusnak, én csak jelentékeny diplomata vagyok s mindenekelőtt udvari ember. Értek az udvari néppel való bánásmódhoz.» (*Bamberger* most közölt titkos Naplója: Bismarcks Grosses Spiel. 1932.).

Amikor itt arra vállalkozom, hogy pszichologizáljam a politikát, távolról sem helyezkedem egyben arra az álláspontra is, hogy elpolitizáljam a pszichológiát. Ezért az államférfiak megítélésében tartózkodom a szubjektív értékeléstől: lehetőleg a már *történetileg* elismert monumentális államférfiak lelkét elemzem az antik s a modern világból, olyanokét, akiknek nevei nemzetük történetének fejezetcímei, az egyes korszakok elválasztói. Lehetetlen volt azonban a *jelenkor*nak néhány kimagasló külföldi alakját figyelmen kívül hagynom. Igaz, hogy még nem kaphattak történeti patinát: azonban már politikai reliefjük eddig is megszilárdult. Ezért anyagom joggal át-

fogja az államférfiak képcsarnokát PERIKLEStől MACDONALDig és HERRIOTig. Csak az államművészet jelentékeny egyéniségeit vettem be ebbe a galériába, hisz akárhány államban egy-egy politikus profilja rövid időre felbukkan s aztán a semmiségbe vesz, hatás nélkül, amely pedig viszonylag a történelemnek legfőbb értékmérője. Franciaországban például szinte filmszerűen peregnek le pár hónapi időközökben a miniszterek alakjai; nem tesznek az emlékezetre olyan mély benyomást, hogy a történelem följegyezhetné őket. Klio lassabban dolgozik, mint a politika filmoperátora. Azonban a mának szilárdabban kiemelkedő politikai egyéniségeit mégis modellül felhasználtam a pszichológiai elemzés céljaira. Mondhatja ugyan valaki, hogy ezek nagyságát csak *tempus docebit*. Azonban itt elsősorban nem *értékelésük*, hanem mint a jelen fontos politikai hatóerőinek lelki *tényei* és strukturális összefüggései forognak szóban, amint ezek szavaikban és tetteikben megnyilvánulnak. Ezért be kellett vonnom vizsgálódásomba LENINnek alakját is. Bármily elítélő legyen is felfogásunk politikai eszményéről, ennek értékirányáról és eszközeiről, tagadhatatlan tény, hogy hatalmas egyéniségének ereje nemcsak egy óriási nemzet történeti fejlődését fordította ki sarkaiból, hanem az egész világ alsó néprétegeinek elméjére is erjesztően hatott: a világtörténetnek kétségkívül egyik legnagyobb hatású démoni alakja. Kiterjeszkedtem egy-egy nagy japáni, kínai s indus államférfiú szellemi portraitjára is, hogy tipizálásunk logikai erejét és jogosultságát a tér és a faj szempontja se korlátozza. A legszélesebb körben gyüjtöttem az élet- és lélekrajzi adatokat, az anyagot kritikailag mindig megrostálva, mert a *furor biographicus* hajlamos sokszor túlozni s kelleténél érdekesebbé tenni hősének lelki képességeit. Azért, hogy a nagy államférfi lelki szerkezete még élesebb világításba kerüljön, az igazi mellett a nem-igazi politikust is elemzem: PERIKLES mellett KLEÓNT. Itt-ott a rendellenes politikai léleknek vizsgálatától sem tartózkodtam: a patológiai eset, a torzítás, a karrikatúra igazít sokszor útba, milyen a normális és természetes. Többször kitérek tehát például a *l'art pour l'art* forradalmár lélekre, az intrikus politikai Jágóra, a politikai gyujtogatóra, az államélet fanatikus piromániakusaira is. «Gyermekkorom óta — mondta KÁROLYI MIHÁLY egy nála járt újságírónak — mindig az volt leghőbb vágyam, hogy egyszer forradalmat csináljak.» (HERCZEG F.: Arcképek, 60 l.).

Vizsgálatunk a magyar államférfiak közül csak a mult nagy alakjait domborítja ki. Különösen SZÉCHENYI iratai kimeríthetetlen kincsestára a politikai lélek bölcseségének, az államélet pszichognózisának. Kevés nemzet dicsekedhetik ilyen vesékbe látó, a lelki indítéko-

kat lényegükben megragadó s önmagát is mélyen elemző politikai lángelmével. Az élő magyar államférfiakat könyvemben nem elemzem, szándékosan zárójelbe tettem őket, mert eszembe jutott egy francia gondolkodó szava: «Nem szeretek élőkről beszélni, mert megtörténhetik, hogy később pirulnom kell azon jó vagy rossz miatt, amit róluk mondtam; a jó miatt, amit elrontottak; a rossz miatt, amit jóvá tettek.»

Az államférfiak beszédeinek, írásainak, mémoirejainak, leveleinek plasztikája mögött rejtőző élő lelket közvetlenül és szemléletesen úgy tárhatom fel, ha saját szavaikkal idézem őket. Ezek az idézetek kiragadott mozaikdarabok; de mint a mozaikrakó művész iparkodtam ezeket a szellemi ékköveket harmónikus színek szerint összeilleszteni, hogy egységes és összhangzó képünk legyen. A maguktól a nagy államférfiaktól való idézetek dramatizálják tárgyunkat: sokszor nem én jellemzem a kérdés anyagát, hanem maguk a tárgy szereplő személyei; az ő ajkukról közvetlenül hallja az olvasó, mint ahogy a drámában, lelki indítékaikat. A drámában így a valóság illuziója nagyobb; itt a valóság igazsága meggyőzőbb.

Az államférfiak életének és műveinek vizsgálatában, mely igazában azonos a politika történelmével és pszichológiájával, elsősorban nem az a fontos, vajjon tárgyilag *mit* vittek végbe, hanem: *hogyan* vitték végbe. Cselekvésük tartalma kor, nép, történeti helyzet szerint természetesen változik. De a *homo politicus*, aki a társadalmi életnek hatalmi viszonyait az államban s az államok között alakítani iparkodik s ezért óriási küzdelmeket vív, lényegében mint alaptípus minden korban és népnél formailag azonos marad: idő- és fajfölötti lelki struktúra tárul elénk, a politikai életet mozgató örök lelki erőhálózat nyilvánul meg benne. Nagy Frigyes mondja egyik fiatalkori tanulmányában, melyben az európai államok akkori helyzetét vizsgálja: «Az ember szelleme és szenvedélyei, melyek irányítják, mindig ugyanazok; ezért szükségképen mindig ugyanazon hatásaiknak is kell lenniök.» (Ges. Werke Friedrichs des Grossen. 7. köt. 221. l.). A politikai cselekvések lelki indítékai is tipikusan visszatérnek, mert azonos ösztönökből táplálkoznak: hazaszeretetből, a szabadság utáni sóvárgásból, becsvágyból, szeretetből és gyűlöletből, verseny- és harcias ösztönből, irígységből és féltékenységből, odaadásból és hatalomvágyból. A belőlük fakadó politikai módszerek is lényegükben örökké azonosak, külsőleg csak a kor és helyzet színezi őket. A politikai *barátok és ellenségek* az egyiptomiaknál és a perzsáknál, a görögöknél és a rómaiaknál ugyanúgy viselkedtek, mint ma a németeknél vagy franciáknál: belső lelki törvényszerűségük meglepően ugyanaz.

Demosthenes szakadatlanul dörgedelmes filippikákban rázza fel az alvó athéni közszellemet a fenyegető szomszédos makedon hatalom s ennek képviselője, Fülöp király, «e barbár gaz makedón ellen, kiből még jóravaló rabszolga sem válnék» (III. filippika 31); bárgyúsággal, renyheséggel, kölcsönös féltékenységgel, megveszthetőséggel, az ellenséggel való cimborálással vádolja honfitársait, hogy látva látják a nagy veszedelmet, mégsem fognak össze a többi hellénekkel a görög civilizáció és szabadság megmentésére. S kétezerkétszáz esztendő multán Demosthenes megtalálja lelki rokonát Clemenceauban, aki ugyanoly ádáz gyűlölettel hadakozik egy félszázadon át a «barbár» német hatalom ellen, ugyanazokból a lelki indítékokból ugyanazokkal a módszerekkel korholja honfitársait, gyanusítja meg őket az ellenséggel való összejátszással, csak hogy most nem a békepárti Eubulos, hanem a pacifista Briand ellen fordul; élete fogytán könyvet is ír Demosthenesről, kiben történeti alteregóját maga felismeri. A *katonapolitikus* mennyi közös vonása öltött testet Caesarban és Napoleonban. Milyen rokonlélekké avatja formailag a *diktátortípus* akaratereje és hideg kegyetlensége Cromwellt és Lenint. Mennyire hasonlít a nemzet expanziójára és belső átszervezésére irányuló *imperialisztikus* politikai lélek szerkezete Bismarckban s a Japánt újjáalkotó Ito hercegben, kit már életében «japáni Bismarcknak» neveznek. Mennyire egy lelkiség kategóriájába utalhatja az összehasonlító történeti tipológia Li Hung Csangot, aki félszázadon át pesszimista lélekkel ugyan, de hihetetlen szívóssággal és akaraterővel megóvta a roskadozó kínai monarchiát az összeomlástól és — bármily furcsán hangzik — Gróf Tisza Istvánt, aki ugyancsak fatalista szellemben, de azért szilárd akarattal feszíti vállát az osztrák-magyar monarchia recsegő pilléreinek, hogy feltartsa a katasztrófát. Vajjon nem egy sereg közös lelki vonás szerkeszthető-e meg a két köztársasági katonaelnök, Mac Mahon és Hindenburg között, akik nemzetük hasonló katasztrófája után veszik át a politikai hatalmat — monarchikus érzéssel — a respublica fölött? A napoleoni idők legnagyobb német államférfia, Frh. von Stein nagy csalódásában úgy írja le a bécsi kongresszust, mintha csak százévvel később az 1919-ben folyó párizsi béketárgyalások személyeit jellemezné: «Az egyiknek (t. i. Sándor cárnak) szórakozottsága és felületessége, a másiknak (Hardenberg porosz miniszternek) érzéketlensége és hidegsége, a harmadiknak (Nesselrode) gyengesége és közönséges természete, valamennyinek frivolitása volt az ok, hogy semmi nemes, kiváló eszme nagyban és egészben életrekelthető nem volt». Theseus szent hajóját az athéniek századokon keresztül tiszteletben tartották és

folyton javították, korhadt részeit kicserélték, úgy hogy végre egy porcikája sem maradt az eredetiből, de a *forma* megmaradt: Theseus hajója volt. Így vagyunk az államférfiak *forma mentis*-ével: tartalmilag korok és népek szerint változik, de lényeges alaki vonásai: az észjárás, az ösztön és akarat, az indulat ereje és iránya mindig ugyanazok.

De nemcsak az egyéni politikus léleknek, hanem a kollektív léleknek vonásai is nemzedékek hosszú láncán mindig visszatérnek. Ezért a politikai mozgalmaknak örök lelki szerkezetük, mintegy belső pszichológiai dialektikájuk van. Minden új eszme pl. mindjárt egyetemességre tör, természetes fejlődési formája a totalitásra való törekvés. A francia forradalom a «szabadságért» robban ki. Ez a szabadságeszme önkényt egyetemes, minden népre kiterjedő formát akar ölteni: ezért 1792. nov. 19. azt határozza a konvent, hogy «testvériséget és segítséget nyujt minden népnek, amely szabadságát akarja kivívni s felhatalmazza a végrehajtó hatalmat, hogy segítséget nyujtson ezeknek a népeknek». Az eszme totalitásra törekvésének ugyanez a hangja szólal meg a kommunista kiáltványban: ‚Világ proletárjai egyesüljetek!' és a hihetetlen erővel megszervezett orosz bolsevista propagandának a világ minden zugába elható szavában: a kommunista eszme univerzális törekszik lenni s mindenütt uralkodni.

S amikor valóban uralomra jut, ugyanaz a lélek s ugyanaz a belőle folyó politikai módszer tör elő. Ránk maradt egy 2500 évnél régebbi egyiptomi papirus (közli K. Jaspers: Die geistige Situation der Zeit. 1932. 16), mely lerajzolja a kommunizmus kitörése után pusztuló egyiptomi társadalom képét: mintha csak 1917-ben Moszkvában vagy 1919-ben Magyarországon írták volna: «A hivatalos gabonajegyzékeket elvették, a zsákbiztosokat kiirtották, és mindegyik forradalmár annyi gabonát vehet magának, amennyit akar . . . Alattvalók nincsenek többé . . . úgy forog az ország, mint a fazekas korongja, a magasállású tanácsosok éheznek, a polgároknak a malmok előtt kell ülniök, az előkelő nők rongyokban járnak, éheznek és nem mernek beszélni . . . A rabszolganők viszik a szót, rablás és gyilkosság uralkodik a birodalomban . . . Az ember nem mer többé szántani, nem mer többé építeni. Az ország sívár, mint egy lekaszált lenföld; nincs többé gabona, az éhség miatt az emberek a disznó elől ragadják el az ennivalót. Senki sem vigyáz már a tisztaságra és a gyermekek is már életuntak. Az emberek mind kevesebben lesznek, a születések csökkennek, és végül csak az a vágy marad meg, bárcsak vége volna már mindennek . . . Egy hivatal sincs már a helyén, és az országot néhány esztelen ember rabolja ki. És most megkezdődik a csőcselék uralma,

most fenn van s örvendez ennek a maga módján. A legfinomabb vásznat hordja s fejét myrhával keni... A maga istenének, akivel különben nem törődik, most tömjént áldoz, persze a másnak tömjénét. Amig így azok, akiknek semmijök sem volt, gazdagok lettek, az egykori gazdagok most védtelenül szélnek vannak eresztve... Maguk a régi állam tanácsosai szükségükben az új szerencsefiaknak udvarolnak». Íme, sok ezer esztendő ködén keresztül az örök tömegléleknek ugyanazok a körvonalai lépnek elénk, mint amelyeknek árnyai ma az orosz rónákat ülik meg. A történelemnek itt nincsen levegőperspektivája, mely homályosít.

*

Ezekkel a bevezető sorokkal csak mintegy rúgóban összeszorítva mutattam be e könyvnek problematikáját. A részletes vizsgálat ennek a rúgónak fokozatos kifeszülése és kiterjedése.

A történelem hatalmas drámai mű. Benne is, mint minden igazi drámában, az ember akarati oldala van előtérben, melyből a cselekvés folyik. Az akaratok szövetkeznek és összeütköznek: ebből áll a történelem. Akarata annak van igazán, aki maga önállóan határozza el magát, azaz határozott saját jelleme, eszménye, meggyőződése van, melyet erős érzelem, mély szenvedély szökkent cselekvésbe. Ezeket a tipikus drámai lelki motívumokat nyomozom az államférfiak jellemében. A politika pszichológusa egyben a történelem dramaturgja.

ELSŐ RÉSZ

AZ ÁLLAMFÉRFI ÉTOSZA

ELSŐ FEJEZET.

A POLITIKAI HIVATÁSTUDAT.

Az államférfi hivatástudatának jelentősége. — A hivatástudat kibontakozása. — A hivatástudat metafizikai vonása. — Hivatástudat és pesszimizmus. — A hivatástudat hiánya.

Az államférfi hivatástudatának jelentősége.

A monumentális államférfinak az a lelki tulajdonsága, amelyből mint valami gócpontból valamennyi erkölcsi és szellemi vonása kisugárzik, *hivatásának* tudata. A hivatás, az államférfi sorsszerű missziója nem kívülről ráakasztott «pálya», hanem belülről sugallt küldetés, a régiek szava szerint *daimonion*, *vocatio*. A legnagyobbak nem tudatosan «választják» a politikai karriért, hanem rászületnek s útjukat maguktól találják meg. Legtöbbször maguk sem tudják, mi hajtja őket a politikába: olyan belső hatalom igézete alatt állanak, mely irracionális, ésszerűen előre nem igazolható. Assziszi Sz. Ferenc szentnek, Mohammed prófétának, Michelangelo művésznek, Shakespeare költőnek, Beethoven zeneköltőnek, Caesar hadvezérnek Newton fizikusnak, Kant filozófusnak, Edison technikusnak született, éppígy Perikles, Augustus, Richelieu, Cromwell, Cavour, Bismarck, XIII. Leo, Széchenyi, Kossuth, Tisza stb. államférfinak termett. Pályájuk belső hivatás és nem külső életforma. *Politicus non fit, sed nascitur.* Ha nem feszíti a politikus lelkét a küldetés, melynek tudatára előbb-utóbb ráébred, akkor sohasem válik igazi államférfivá, csak puszta mesterember, politikai technikus marad, úgy ahogy annyi költő, művész, tudós, katona pályájának csupán napszámosa, kit csak a sors szeszélye sodort oda. Az utóbbinak nincsen belülről, autonom módon kiforrott hivatása *(vocatio)*, hanem csak másoktól, a külső feltételektől heteronóm módon ráakasztott foglalkozása *(occupatio)*. Vajjon helyesen választotta-e meg valaki a maga szellemi életterét, azt előre semmiféle pszichotechnikai módszer meg nem jósolhatja, egyedül kifejtett történeti munkája utólag igazolja vagy nem igazolja.

Az egyén én-je előtt tehetsége, rátermettsége szubjektíve mint hivatás tükröződik. Ezt a tehetséget, mely belsőleg a hivatás érzésé-

ben jelentkezik, nevezte a régi egyház *karizmá*nak mint természetfölötti és rendkívüli kegyelmi ajándékot, melyet Isten az egyeseknek az emberek lelki üdvére adott *(gratia gratis data)*. SZENT PÁL egyenest húsz ilyen karizmát sorol fel, melyek közül négy az egyház kormányzására, tehát tágabb értelemben a politikára vonatkozik. A karizmákat, mint isteni ajándékokat az ősegyház hite szerint váratlanul, kiszámíthatatlan időben, helyen és módon kapták a hívők, sokszor olyanok is, akikben nem volt meg az életszentség. A ‚karizma' a legjobb szó az istenadta államférfiúi tehetségre is, melyet belső misszió-sugallat kísér. Ez misztikus erő, melyet hiába magyaráz az ész a korból, származásból, milieuből. Adva van vagy nincs.

A karizmatikus államférfiban (ezt a szót először MAX WEBER használta) megvan az eredetileg sugallt állandó *végső cél* tudata, amelynek teljesítését feltétlen *kötelességének* tartja, s amelyért minden erejével küzd és állhatatosan szenved. A hivatásnak ez a céltudata egész életét *egységesen* fogja át, életének magasabb értelmet, belső zártságot kölcsönöz, biztosítja a szellemi fejlődés egyenes irányát és folytonosságát s ezzel az életnek szilárd és áttekinthető struktúráját bontakoztatja ki. «A hivatás az élet hátgerince» — mondja NIETZSCHE. A hivatástudat mintegy összeszorítva előre magában rejti az államférfinak csak fokozatosan feltáruló entelecheiáját. A tucatember is megold feladatokat, de ezeknek nincsen belső egységük: egymástól elszigetelten, de nem egymásból láncszerűen következnek. Készen vannak: az egyén cselekszik és tovahalad. Mindig csak a jelenben peregnek le cselekvései, de nem nyúlnak vissza tudatosan a multba s előre a jövőbe: az egyén én-je — magasabb elhivatás híján — nem kumulálódik fokozatosan fölfelé bennük. A hivatásnélküli ember szinte puszta gépezet emlékezés és prognózis nélkül: elvégzi feladatát, de csak mint bárkivel kicserélhető csavar az apparátusban. Az ilyen életnek mint egésznek nincsen egységes plasztikája. Ezt az államférfi életének is csak a belső missziótudat kölcsönzi: ennek ereje tartja össze életének egyes fázisait s kapcsolja össze egy szilárd szobornak legtöbbször esztétikai hatással is bíró *egységébe*. A küldetéstudat sugároz egységes életstílust az államférfi történeti alakjára.

Objektív szempontból az államférfi hivatása: az állami hatalomnak a nemzet közös céljai érdekében való alkalmazása. *Szubjektív* szempontból a hivatás az államférfinak tudatos viszonya a nemzet objektív céljaihoz: elhivatva érzi magát e célok sikeres teljesítésére. Különösen akkor lobban fel nagyobb lánggal ez a hivatásérzés a kötelességnek *categoricus imperativus* alakját öltve, ha a nemzet veszedelemben forog. Az államférfi ilyenkor hittel hiszi, hogy ő

tudja, mire van most szüksége az államnak, mi tudja fölemelni vagy megmenteni. Ez a hivatásába vetett hit azonban csak szubjektív sugallat. Szükséges, hogy ez a hit másoknak, a nemzetnek is meggyőződésévé szilárduljon: a belső *hivatást* egészítse ki a külső *meghívás*; a nemzet látva a nagy egyéniség képességét és küldetési hitét, maga is higyjen és bízzék benne. Dánielnek megjelenik Gábor arkangyal s ezt mondja neki: «Ego autem veni, ut indicarem tibi, quia *vir desideriorum* es: Eljöttem, hogy megmondjam neked, hogy te a *vágyak embere* vagy.» A nemzet vágyik, sóvárog a karizmatikus vezető után, odaadja magát neki, hogy irányítsa sorsát. A szocialista LASALLE is jól érzi az államférfi hivatástudatának s a nemzet beléjevetett hitének ezt a termékeny lelki konvergenciáját a ICHTÉRŐL 1862-ben mondott beszédében: «Mi az, ami egy embert nagyemberré tesz? Csakis ez: annak a nemzetnek szellemét, melyhez tartozik, magába mint valami gyujtópontba összefogja s tiszta kifejezéshez és továbbfejlődéshez segíti; tehát a nemzeti szellem ebben az emberben a maga legvilágosabb, bizonyos egyénben megtestesült nyilvánulását és magamagának megerősítését érzi.» Ott, ahol a nemzet, különösen nagy szükségében, nem talál ilyen vezető egyéniséget, akiben a maga szellemét és aspirációit, értékfelfogását és eszményeit megtestesülve érzi, különös sóvárgás támad benne a karizmatikus, istenadta tehetségű államférfi után. Az nem véletlen, hogy a történet ilyen korszakában, mint például manapság, oly sokat elmélkednek a vezető géniusz kitermelésének lehetőségéről és feltételeiről. Ilyen elmélkedések mind sűrűbbé válása maga is igen jellemző egy-egy nemzetre vagy korra. Hatalmas vezető egyéniség után sóvárog, aki öntudatra rázza, visszaadja önmagának, önbizalmát újra felgerjeszti, a kollektív én-nek a tudat mélyén szunynyadó aspirációit öntudatra hozza s magába sűríti és mint a nemzeti öntudat testet öltött organuma képviseli. Belső hivatása a népnek ösztönösen érzett vágya, csakhogy ő fakasztja ezt világosságra: *vox populi* és *vox ducis* ekkor azonos. A nagystílusú államférfiú ma csakis a nemzet lelki talajából szervesen nőhet ki s nem lehet — mint tudákos pszichotechnikusok álmodják — mesterségesen, módszeresen, *homunculus* módjára kitenyészteni: vagy születik, vagy nem születik valaki arra, hogy föltámadjon benne a missziótudat s ezt a nemzetbe is bele tudja sugalmazni, hogy az ő küldetését ez is elismerje, vallja s magát vele egynek érezze. Az igazi államférfit nem külső szelekció, merőben hivatali hatalom állítja önkényesen a nemzet élére, hanem magamagát konstituálja fokozatosan vezérré s állítja be a nemzet történeti életének folytonosságába. Miért? Mert a küldetés, az elhivatottság tudatát magában hordozza s a nemzet szellemi szubsztanciá-

ját, jellemét és akaratát megtestesíti. Az állam az ilyen államférfiú számára nem egy vállalat, hatalmas részvénytársaság, melynek vezérigazgatója, hanem történeti szervezet, a nemzet hatalmi életformája, mellyel ösztönösen lelke mélyéből együttérez, sorsát a maga sorsának érzi, érdekei veszélyeztetéseért elsősorban ő felelős. A nemzet az államférfi szemében nemcsak a jelenben élő nemzedéket jelenti, hanem halhatatlan történeti organizmust, hosszú nemzedéksor szellemi-erkölcsi egységét, melynek gyökerei századokba, sőt évezredbe nyúlnak vissza s átágaznak a messze jövőbe. Az államférfinak a holtak szemével és az élők, sőt a meg nem születettek szemével is kell látnia.

A hivatástudat kibontakozása.

A hivatástudat rendesen hosszabb szellemi érlelődés, lelki incubatio eredménye. Megindítója a nemzet vagy társadalom valamely hiánya, szükséglete, elmaradottsága, valamely irányú válsága, nyugtalanító ellenmondása, a jogok vagy anyagi javak helytelennek érzett elosztása, a nemzeten vagy egyes rétegein elkövetett igazságtalanság. Mindez nyugtalanító szubjektív visszahatást, mély és erős élményt vált ki az egyénből s állandóan foglalkoztatja. A gyötrő élmény mint a lélek örvénye folyton kavarog, tajtékzik, útját keresi. Tárgyának megoldására *törekvés* támad az egyénben s ezt a törekvést a megoldásra erős érzelem, mondhatnók: *irányérzelem* serkenti. Az egyén lelki tartalmai a helytelennek vagy igazságtalannak érzett kérdésre szegződnek, mint a mágnesvasra a vasrészecskék rátapadnak. Ez az irányérzelem s megoldási törekvés hol világosabban, hol elrejtetten évekig élhet a lélekben s ezt mintegy polarizálja. A homályos, félig tudatos irányérzelem és törekvés egyszerre csak hivatástudattá sűrűsödik s megvilágosodik. Az egyén érzi, hogy *ő van hivatva* a kérdést megoldani. A küldetés mint valami fölkelő csillag virrad föl a lélek látóhatárának szélén, eleinte elmosódva, határozatlan, ingatag fényben, mintegy sűrű ködön keresztül közeledik az ember én-je felé; aztán megnagyobbodik, erős fénybe öltözik, úgy hogy a küldetés tartalma a maga körvonalaiban fokozatosan kibontakozik és megvilágosodik. Erős *hit* támad az egyénben a maga ereje iránt, *önbizalma* felfokozódik s *akarata* keresi az utat, hogy a hivatás tartalmát, a maga politikai-társadalmi eszményét minden akadályt elhárítva megvalósítsa. Így indul történeti útjára a nemzet szabadságának és függetlenségének hőse vagy a nemzet erőteljes önkifejtésének, imperializmusának államférfia; így fogan meg a társadalmi reformok héroszának eszménye és tör magának utat. A politikai eszménynek cél- és

eszközrendszere mind világosabbá válik s egy egész küzdelmes életet egységesen és szakadatlanul kitölt.

A hivatástudatnak ezt a tipikus lelki erjedését, amelyet inkább csak metaforák segítségével jellemezhettünk, legjobban annak a gigászi léleknek hivatástudatára ébredésében szemlélhetjük, aki egy évszázaddal ezelőtt a magyar reformkorszakot megnyitotta. SZÉCHENYI példája azért is a legalkalmasabb erre, mert Naplójában úgyszólván napról-napra nyomon kísérhetjük lelki fejlődését: maga tárja fel a legőszintébben finom pszichológiai érzékkel lelkének minden mozzanatát a legkisebb érzelmi fodrozódásig. Nem az *idillikus embertípushoz* tartozik, aki mindig a középutat, a nyugalmat, az összhangot keresi, aki mindentől fél, ami lelke csendjét zavarja, hanem a *tragikus ember típusához*, aki mindenben problémát pillant meg, ami mellett a filiszter nyugodtan halad tova. Ő személyesen a problémákkal szemben állást foglalni, ezeket élményévé avatni kötelességének tartja. Eleme a meghasonlás, a szenvedély, az egyensúly hiánya, a belső és külső harc. Csakis az ilyen vulkanikus talajú lélek lehet a nagy problémákat élesen megpillantó, ezek megoldását hivatásának érző, alkotó lángelme. Újat meglátó és teremtő szelleme nagy árat fizet: saját lelke nyugalmát.

Az ilyen tragikus típusú emberben, mint SZÉCHENYI, fiatal korától kezdve erős a hajlam az élettel szemben való tudatos és elvszerű állásfoglalásra, az élet kicsiny és nagy dolgainak mindjárt egyetemes szempontokból, magasabb kategóriák szögéből való látására. Ez a *filozofáló hajlandóság*, amely SZÉCHENYIt haláláig kíséri, már fiatalkori Naplóját át- és átszövi felsőbbrendű hivatásának kérdéseivel: mi is az élet végső értelme? mi is az ember rendeltetése a földön? érdemes-e élni és miért? mi az Isten, embertársaink, nemzetünk és önnönmagunk iránt való kötelességünk? mivel teljesítjük s mivel hágjuk át ezeket a kötelességeket? mi a tökéletesedés igazi útja mind az egyén, mind a nemzet, sőt az egész emberiség számára? Ilyen kérdőjelek még könnyelmű kalandjai vagy egészen jelentéktelen életeseményei közepett is lépten-nyomon eléje kígyóznak, s hosszas töprengéssel, mélyenjáró elemzéssel iparkodik őket valamely felelettel kiegyenesíteni. Minduntalan filozofál az élet értelméről; nem tud a kis dolgokban sem boldogan egyszerűsítő elme maradni, hanem mindent folyton magasabb álláspontból a maga bonyolult összefüggésében iparkodik látni. Persze nem önmagába falazottan s rendszeresen bölcselkedik, mint valami szobatudós, hanem a valóságos élet folytonos megélése szolgáltatja gondolatainak serkentő indítékait és irányát. Csak foltokban, rapszódikusan gondolkodik: de már

ezek a filozófiai tisztások naplóinak sűrűjében mind gyakoribbá válnak úgy, ahogy hivatásának végleges megpillantásához közeledik.

Az ilyen lelki típusú ember sűrűn filozofáló hajlamából természetszerűen folyik az *önismeretre*, a saját maga lelkének elemzésére való folytonos törekvés is. Az élet végső értelmén töprengő elmének ugyanis már korán kialakulnak többé-kevésbbé tudatos *életideáljai*, amelyekhez aztán mint messzefénylő, a magasban lebegő mintákhoz a saját maga életfeladatait, hivatását, kötelességeit, a jövő programmját méri. Ennek a hozzámérésnek útja az állandó lélekelemzés, a gyakori lelkiismeretvizsgálat, aminek Széchenyi Naplója egyik, napról-napra ellenőrző, írásba foglalt formája. Ez a naplószerű *examen conscientiae* állandó belső indítéka a haladásnak, a fölfelé törésnek, az erkölcsi javulásnak, de egyben a hivatástudat fokozatos kiformálódásának, az irányérzelem mind erősebb szegződésének. Ez megóvja Széchenyit a szellemi megrekedéstől, mintegy a lelki érelmeszesedéstől, állandóan ébrentartja benne a magakiegészítés, tökéletesedés vágyát, a magasabb küldetés érzését. Ez az önvizsgálat folytonosan ellenőrzi, céltudatosan irányítja: a lelkiismeret gyakorlóiskolája. Féktelenül lobogó vére, erotikus hajlama, végletekre hajló képzelete, állhatatlan impresszionizmusa, huszáros meggondolatlansága, gyors hangulatváltozása, nagyravágyása és becsvágya: mind oly tulajdonságok, amelyeknek tudatára a gyakori önvizsgálat, a naplószerű öngyónás ébreszti. E nélkül életfolyása valószínűleg más irányt vesz, küldetésének tudatára rá nem ébred. Hisz a katonai életnek s a bécsi kongresszusnak erkölcstelen légköre, a hosszú háború után lábrakapott általános cinizmus, Byron erős hatása, veleszületett izzó szenvedélye, különcködésre hajló excentrikus idegalkata mind arra késztették, hogy élvezetekbe merülő, kalandvágyó világfi maradjon, mint legtöbb gazdag mágnástársa. Gyakori lelkiismeretvizsgálata, folytonos pszichologizálása segítette abban, hogy állandó küzdelem árán szenvedélyeit az ész szuverénitása alá gyűrje s fokozatosan nagy nemzeti missziójának tudatára emelkedjék.

Már huszonnégy éves korában megcsillan lelkében nagy nemzeti reformátor-hivatása. Amikor 1815 dec. 13-án sok termékeny tapasztalás után elhagyja Londont, ezt jegyzi be Naplójába: «Ha most attól a naptól kezdve, hogy Bécset elhagytam, számot vetek cselekvéseimmel, nem tudom biztosan, vajjon elégedett vagy elégedetlen legyek-e magammal? . . . Vajjon most közelebb vagyok-e a nyugalom boldogságához, mint voltam, vagy még mindig elérhetetlen ideál után rohanok? El akartam hagyni a nagy világot minden pompájával, különben becsvágyam esetleg el fog pusztítani, boldogságomat

a középszerűségben akarom megtalálni. Isten veled becsvágy, mely lelkemet annyira élesztetted! Miért kapkodjam mindig az előkelő állások és rang után, amikor minden elfordul tőlem. *Van azonban nekem hazám, szegény szerencsétlen hazám*, ezen nem tudok segíteni, *most még nem* — jöjjön hát az eke a kard után — és jer Apolló az én alacsony házamba, Marstól már undorodom.» A katonai hivatással már leszámol: a politikai küldetés fénye csak dereng benne. De a fény lassan erősödik. «Sejtem, — írja 1818-ban Firenzében, ahová egy férjes nő után siet, de lelkiismeretvizsgálata kiszakítja sistergő szerelmi sóvárgásából s erkölcsi önérzetét fölrezzenti — hogy *valami nagyobbra születtem*, mintsem hogy életemet egy közönséges asszony lábai előtt sóhajtozzam és epedjem el: nem, ahhoz nagyon is férfi vagyok s nagyon is büszke. Gazdag, ifjú vagyok, *van* akaratom mindazt végbevinni, amit vállalni egy férfira sohasem szégyen. Ha ezt megtehetném, lelkem mélyéből éjtszakákon keresztül imádkoznám, hogy *üdvöt és áldást hozó lény lehessek hazám és az emberiség számára!*»

Ez a vágy főkép első angliai útjában (1815) merül fel lelkében. Angliában izmosodik meg benne a gyakorlati érzék és tettvágy, itt kristályosodik ki lelkében az a történet- és életfilozófia, amely későbbi nagy reformalkotásainak benső motívuma. Annak a lázas tevékenységnek, politikai s gazdasági erősznak és alkotóvágynak, melyben férfikorában elég, elméleti, vagy mint ő mondja, «életfilozófiai» kereteit már huszonnégy éves korában, az angol élet szemlélete közben megszerkeszti. Itt, már ifjúkorában, ébred fel benne a közgazdasági érzék és hivatás, a rétorikus politikai eszmény után futó magyar közélettel szemben a reális gazdasági felfogás elsőségéről vallott meggyőződése. Itt alakul át a nemzet számára nemes értelemben nagystílusú *man of business*-szé. Ezt a fordulatot, melyben hivatásérzése a tudatalatti sötétjéből homályosan fölgomolyog: hogyan kezdi a szép szavaknak nálunk akkor uralkodó meddő rétorikájával szembeszegezni az alkotó államférfi *tetteinek* dinamikáját, Naplójában szinte érzékelhető módon szemlélhetjük. «A *tett* — úgymond — minden dologban a világon mennyire dicsőn, mennyire hatalmasan áll az üres gyenge szóval szemben.» Szavaiból szeretett angol költőjének, Byronnak lázas tettvágya hangzik ki: *Actions, actions and not writing!*

A *tett* ily erőteljes követelése a szóval szemben nemcsak az akkori magyar politika éles kritikája, hanem egyben a már érlelődő hivatás hangja: aki ilyen energikusan sürgeti a tettet, az már maga is tenni akar. Hogyan forrott ki a folyton filozofáló, túláradó fantáziával töprengő ideológusból a gyakorlati alkotásra, a politikai és gazdasági kérdések megoldására hivatást érző államférfiú? Mikép fogott kezet

lelkében a magas régiókban szárnyaló idealizmus és az anyagi jólétet fokozni akaró realizmus? Széchenyi lelkének ehhez a problémájához is Naplója adja kezünkbe a megoldás kulcsát. Többször emlegeti, hogy tudós, elméleti ember szeretne lenni. A hívó szót azonban lelke a valóságban nem tudja követni: a tudós pálya sugallata csak lelki fellobbanás. Önkénytelenül is védekezik olyan életforma ellen, mely a kínzó elmélkedést, gyötrő lélekvívódást szinte hivatásává emelné. Lelkének *tettekre*, gyakorlati tervekre, kézzelfogható munkára volt szüksége, hogy magát lefoglalja: az eleven életnek kellett őt az örökös töprengésből kiragadnia. A *tettvágy* Széchenyi mindig én-jével foglalkozó lelkének természetes és önkénytelen műfogása: *tettek* által akar menekülni a gyötrelemtől; munka, jócselekedetek által a krónikus lelkiismeretfurdalástól. Ez már 1820 felé egész tudatossággal többször felvillan benne. «Minden bűnös számára megmarad a menekülésnek ez az útja. Ez azonban nem visszavonult remeteéletben és imádságban áll; a jó élet kezdete hitem szerint a jó *tettekben* rejlik» (Napló I. köt. 608. l.). «Nem hiszem, — mondja később — hogy egy nagyon művelt, értelmes ember, akinek természetes képességeit és elméleti tudását még nagy tapasztalatok is ékesítik, valaha arra gondolhatna, hogy a világtól visszavonuljon és remeteéletet éljen» (U. o. 698. l.). Ez már a politikai aktivizmus hivatásának programmja, Széchenyi számára a tett, a gyakorlati alkotás az a természetes csatorna, mely túláradó energiáit levezeti, egyben állandó lelki feszültségét megoldja, lelkiismereti vívódásaitól megszabadítja s szinte kóros bűntudata számára a jóvátétel szerepét játssza. Így menekült túlzó idealizmusa az alkotó földi realizmusba. Ezen a lelki ösvényen emelkedik majd Széchenyi a magyar faj történetének újjáteremtő géniuszává, a XIX. századi magyar történet állócsillagává, melyhez mérjük a többi nemzeti nagyság fényerejét.

A hivatás lelki csíráira ifjúkori önvallomásaiban lépten-nyomon rábukkanunk, csakhogy ezek lassan érlelődnek a küldetés határozott sugallatává és akaratává. Az eredeti magyar *nemzeti szellem* állandóan foglalkoztatja; a külföld olcsó utánzásával szemben hangsúlyozza a XIX. század nacionalizmusának alapeszméjét: «manapság csak a nemzeti jellegben van igazi erő.» Ha elhagyja szülőföldjét, mondja, úgy érzi magát, mintha léte gyökereitől volna megfosztva, sajátmaga előtt idegennek tetszik. Magát hún vérből származónak tartja. «Erre már elég bizonyíték, hogy Svájc legszebb alpeseiben vagy Itália legüdébb völgyeiben és vidékein sohasem tudok oly melegen, soha oly lelkesülten és megittasodva érezni, mint hazám pusztáin és rónáin.» Nem a hegyilakók erényét, a védekező bátorságot érzi magában,

hanem a támadó csatákra való szenvedélyt, mint Attila lovasa (1814 nov. 21). Ez a magyar huszárléleknek hetyke megnyilatkozása, mely évtizedekkel előtte jár Petőfi hegyetmegvető Alföld-kultuszának. Tanusága mély faj- és hazaszeretetének, egyben rohamozó modorának, amely nemcsak katonai, de politikai pályáján is egyik jellemző vonása.

De mindjobban látja ennek a nemzetnek *hátramaradottságát* és *hibáit*. Az előbbin új nevelési rendszer útján akar segíteni: a későbbi nagy lelki reformátor a nemzetnevelésről már ekkor lapokon keresztül elmélkedik. A magyar nevelési rendszer megújítására magában hivatást érez (1819 ápr. 9), mert «olyan férfiú, aki sok képzelőtehetséggel született a világra, aki hosszas tanulmány, háborúk és utazások által megismerte az embereket s akinek szenvedélyei már lehiggadtak, az országnak valószínűleg igen hasznos szolgálatokat tehet.» «Vállalkozom e feladatra, — írja később (1819 máj. 19) — és boldog lennék, ha életem utolsó órájában elmondhatnám, hogy él egy fiatal ember, aki általam boldogabbá lett, mint nélkülem lett volna.» A nemzeti hibákat egyelőre még gyenge gúnnyal illeti, melynek ereje csak a következő életszakaszában fog a nemzetet önismeretre rázó ostorrá fonódni. Gúnyolódik a nemzeten, melynek szívét, mint a gyermekét, a jól alkalmazott retorika hamar ellágyítja. De hát a nemzetnek keresztül kell mennie a gyermek- és a kamaszéveken. «Szeretném tudni, — teszi hozzá — hányadik kamaszévet járjuk mi?» Egyébként akárhol jár fiatal éveiben külföldön, mindig hazája jut eszébe és egybeveti a künn látottakat az itthoni állapotokkal. Sokszor elégedetlen a dinasztiával, a kormányzattal, a nevelés itthoni módjával, a katonaság állapotával. Erősen erjed lelkében a reformátori hivatás szelleme.

Egyelőre még csak készül a tőle sokszor követelt tettekre. Angliai tapasztalatai nem hagynak neki nyugtot: mit lehetne belőlük saját nemzete számára megvalósítani? Ismerősei kinevetik, hogy idejét Angliában gépek, főkép a gázvilágítás tanulmányozásával tölti; hogy egy gőzgép-modellt átcsempész a határon, ami pedig halálbüntetéssel jár. «Különös is, — mondja némi iróniával — hogy egy huszárkapitány naponkint három órán keresztül nemcsak gépészmérnököktől, hanem maguktól a munkásoktól is, elméleti és gyakorlati előadásokat hallgat s kora reggel olajtól, este pedig illatszertől csepeg. Angliában nézetem szerint csak három dolgot kell az embernek megtanulnia: az *alkotmányt*, a *gépeket* és a *lótenyésztést*, a többi semmi.» E szavak már 1815-ben csíraszerűen magukban rejtik a későbbi Széchenyi politikai és gazdasági programmját: az elkorhadt rendi alkotmány átformálását, mert igazságtalan az olyan alkotmány,

mely négyszázezer nemesnek minden, tízmillió embernek meg semmi jogot sem ad; a közlekedés modernizálását gőzhajó, vasút, Lánchíd, Duna—Tisza-csatorna stb. útján; az állat-, főkép lótenyésztés fellendítését. A tettekhez fokozatosan közeledik. 1821 január 4-én azt írja Naplójában, hogy testvére előtt kijelentette, hogy a Budát és Pestet összekötő állóhídra fölajánlaná évi jövedelmét kamat vagy visszatérítés nélkül, «noha jómagam valószínűleg sohasem fogok Pesten lakni». Közben azonban figyelme mindjobban rászegződik a magyar nemzeti mivoltot fenntartó nyelvre. A nyelv kimővelésében ösztönt lát «az életre és a haladásra». «Nem szabad egy nemzet nyelvét áthangolni vagy éppen megsemmisíteni — a nyelv [a nemzeten] olyan, mint a fog zománca». (Napló. II. 54. l. 1820 aug. 9). A nemzeti nyelvnek, a magyarnyelvű tudományosságnak kifejlesztése a nemzet haladásának első feltétele. Ezért az eredetileg a Lánchídra szánt évi jövedelmével a Magyar Tudományos Akadémiát alapítja meg. Ez politikai hivatásának első tette. Az 1825. évi országgyűlésen már régen érlelődött küldetéstudata teljes erejével a nemzeti reformok útjára vezérli: föl akarja támasztani az alvó, elaggott nemzetet, hogy értékes sajátságait kifejtve ő is gyarapítsa az emberi haladás kincseit.

Nagy lelki vívódásába kerül, míg a missziótudat legyűri aggodalmait a nemzet jövője iránt. Először teljesen pesszimista az ország képességeivel szemben a haladás irányában. «Hite nem volt — mondja Br. Wesselényi Miklós — a magyar nemzet jövendőjéről és a hazai nyelvet 1820-ban csak tördelte. Fáradságomba került őt reábírni, hogy az ország sorsa felől setét nézeteiről lemondjon.» Széchenyi pesszimista lelke ekkor még úgy érvelt Wesselényi előtt, hogy «jobb fel nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosulás bűntudatát és csendesen múljék ki, a végső percig nem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedő és koporsó.»

Maga Széchenyi is ebből a kínos problémából csiráztatja a maga hivatásának világos tudatát a *Kelet Népé*ben (1842). Atyja hazafias melancholiája, aki mint magyar reménytelenül szállott sírjába (1820), váltja ki példájával Széchenyiben a küldetés erősebb érzését. Más nemzetek életét a magyaréval összehasonlítva, ez a legmélyebb probléma mered rá: van-e még e nemzet fennmaradására remény? «Életem legmélyebb feladása ez vala . . . S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ezelőtt *kimondhatatlan s több napi belső küszködések után* s csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem

mer, s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, bizonyos órában *megesküszöm magamnak*, tehetségemben semmit, tiszta szándékomban, férfiúi szilárdságomban annál többet bízván, hogy miután világosan mutatkoznának lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbizonyosabb jelei, *mindent el fognék követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is*, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugall.»

Küldetéstudatának mélységét és elszántságát semmi sem jellemzi ragyogóbban, mint az a remek imádság, mellyel pályája kezdetén, 1826-ban, Istenhez fordul. Ez a csak önmagának szánt, Naplójába írt fohászkodás az igazi államférfiú számára szükséges isteni *karizmáknak* teljes foglalata, melynek a világirodalomban bizonyára nincsen párja: «Mindenható Isten, hallgasd meg mindennapi, minden órai imámat. Töltsd be szívemet angyali tiszta szeretettel Irántad s hazám, embertársaim s honfiaim iránt. Világosíts fel engem egy Cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülönböztetni a jónak magvát a gonosztól. Add tudtomra, mit tegyek s miként kezdjem, hogy Neked egykor a reám bízott tőkével beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni, éjjel és nappal, egész életemen át. Segítsd sikerre azt, ami jó; tipord el csírájában azt, aminek rossz gyümölcse lehetne. Nyujtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s úgy fogjak hozzá akármihez . . . Egész imám pedig necsak szóval legyen elmondva, hanem tetteimben nyilvánuljon s legyen szünetlen az éghez bocsátva.» (Napló. Akad. kiad. 602. Szekfű Gy.: Széchenyi Igéi. 23. l.).

Mit kér Széchenyi Istentől? Az államférfi hivatásához szükséges, mindenkor legfontosabb erkölcsi és szellemi képességeket, melyeket szinte logikai rendszerbe foglal: *világos észt*, mely a *jövőnek* körvonalait biztos következtetéssel előre megszerkeszti, a nemzetre jó és káros mozzanatokat eleve élesen megkülönbözteti; *intuíciót*, a *valóságérzék* sugallatát, hogyan fogjon a cselekvéshez; *felelősségérzést*, hogy tetteiről számolni tudjon Isten és nemzet előtt; ernyedetlen *munkabírást*, hogy nemzetéért szakadatlanul és sikerrel dolgozhasson; *önuralmat*, hogy szenvedélyeit legyűrje; *lelki alázatot* a hatalomvágygyal, a politika természetes főbűnével szemben; *akaratot* s *tetterőt* a puszta rétorika csábításával szemben.

Annak, aki ilyen öntudatosan és világosan fogalmazza meg pályájának szellemi követelményeit, a lelki felszíne alatt a hivatás vonásai mint a korallok már régen kialakultak s csak most emelkednek

a tudatteljes világosságába. A nagy tervszerűség, mely SZÉCHENYI munkásságát minden látszólag rapszódikus fellobbanása s az aktuális kérdésekbe való merülése dacára jellemzi, a lassan érlelődött hivatástudat hosszú lelki fejlődésszakaszába nyúlik vissza. A látszólag elszigetelt eszmetömbök mögött mindig egységes elgondolás rejtőzik. A *Kelet Népé*ben maga mondja: «Semmit sem tettem rögtönzésként, lépteim, tetteim egy előre kiszámított messzeható tervnek szüleményei. A nyilvános élet tövismezejére azzal a komoly elhatározottsággal léptem, hogy *én fognám, ha senki más*, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját.» Ez a hivatás öntudatos elszántságának, tervszerű előkészületének és tudatos programmjának nagyszerű konfessziója.

S a maga apostoli hivatásának pünkösdi tüzét, politikai eszményét bele akarja sugározni a nemzet lelkébe. Ez a romantika történetfilozófiai gondolatköréből fölfakadó eszmény: a magyarságnak élő organizmussá nevelése, mely tudatos abban a hivatásában, hogy az emberiség fejlődésének ő is tényezője, neki is történeti szerepe van az emberiség haladásában. Politikai romantikus az ideálnak, a célnak kitűzésében, de egészen elüt kora romantikusaitól az eszközökben: a gyárakban s a géptechnikában nem az emberi méltóság lealacsonyodását látja, hanem az emberi munka eszközeinek, a gazdasági életnek tökéletesedését. A politikai romantika idealizmusát összeköti a gazdasági és társadalmi reformok realizmusával. E hivatásának magjait, mielőtt a politikai porondra lép, már szerteszórva találjuk Naplóiban, lelki fejlődéstörténetének őszinte dokumentumaiban. Ezeket a magokat a lélek egy közös irányérzelmének és törekvésének sugarai melegítik, érlelik: a nemzet halottaiból való föltámasztásának vágya. Ez az a kristályosodási tengely, melyre minden lelki tartalma irányul és tapad.

A hivatás elszánt ereje táplálja SZÉCHENYInek szinte példátlan politikai erőszát: azonosnak érzi magát nemzete minden ügyével, magával a nemzettel. A nemzet kollektív én-jét személyesen a maga egyéni én-jében éli át. Elég a nemzet szeretetében: amíg a nemzet él, ő is él; amikor a nemzet elvesz, az ő elméje is elborul. Mikor világosodni kezd, elméje fénye is újra dereng. A küldetés öntudatából fakadó politikai tárgyszerelmét az alkotás vágyától semmi sem tudja visszariasztani (bár érzékeny lelke hihetetlenül sokat gyötrődik): bolondnak, fantasztának, kiállhatatlannak, nevetségesnek, monomániákusnak, szerencsétlennek nevezik arisztokrata kortársai; METTERNICH, akinek föltárta («meggyónta») egész politikai reformrendszerének tervét, eszméit csak afféle «steferliádáknak»

gúnyolja; legjobb barátait (WESSELÉNYIt, BATTHYÁNYIt) elveszti, népszerűtlenné válik, egészen magára marad: de ő tántoríthatatlanul megy *küldetésének* kálvária-útján. «Hűn — mondja a Politikai Programmtöredékek harcias lapjain (9. l.) — s mennyire gyarló erőm engedi, sikeresen szolgálni nemzetemet, szerencsében, balsorsban, taps és gúnytajték közt, s aztán hivatalban bár vagy hivatalon kívül: ezen vezéreszme lebegett mindig előttem, ennek valék híve mindenkor s ebben helyzém s fogom helyezni síromig azon *következetességet*, melyet egyedül tartok független s magát sem ámítni, sem sepertetni nem engedő emberhez méltónak.»

SZÉCHENYI politikai küldetéstudata Naplóinak tanusága szerint csak huszonnégy éves korában kezd fel-felcsillanni, s a pesszimizmus örökös vívódása közepett, csak több mint egy évtized után belülről forr ki és keményedik döntő elhatározássá. Egészen más lelki típust képvisel KOSSUTH. Már mint tizenöt éves, a serdülés forrongó korában lévő ifjúnak egy bizarr külső esemény vetíti elébe jövendő hivatását s ébreszti fel becsvágyát. Maga KOSSUTH beszéli, hogy mint gimnazista egyszer a szülői háztól messze elkalandozott az Ondava partján. Nagy zivatar támadt, kénytelen volt egy erdőszéli cigánykunyhóba menekülni. Villámlás és mennydörgés közepett egy öreg cigányasszony megfogta kezét, tenyeréből jóslatot mondott, melyet így fejezett be: «Te egykor nemzeted megszabadítója fogsz lenni.» «Nem tudom, — folytatja KOSSUTH — mily benyomás mondatta e cigánynővel a jóslatot, mely kísérve a természet csodás tüneménye által reám fokozott hatást gyakorolt, de *jövendőmre ez irányadó* volt. Sohasem voltam babonás, de e pillanattól fogva a *szabadságérzet* tudata ébredt fel bennem, amelyet atyám függetlenségérzete öntudatlanul táplált és növelt, s ezentúl a történelemnek és jognak szenvedélyes tanulmányozása juttatott azon demokratikus meggyőződésre, mely minden léptemet vezérelte.» Ennek a romantikus estnek emléke KOSSUTH lelkében minduntalan visszatér s hivatástudatának állandó serkentőereje: ez bátorította őt, mondja, a szegénység nyomorgásai, a nélkülözések között töltött élet fáradalmai közt, ez acélozta meg erejét s irányozta tevékenységét *egy célra*, ez tette képessé egy kínos fogság félelmes idejének kitöltésére (Ferenczy József: Kossuth Lajos. 1894. 2. l.). Az önképzés erős ösztöne hivatásának szolgálatában áll: folyton tanul, olvas, idegen nyelveket sajátít el. A szabadságvágy, mint lelkének alaptörekvése és kristályosító irányérzelme, már ekkor többször kitör belőle. Sárospataki híres jogtanára, KÖVY SÁNDOR már akkor megjósolja róla: «A Dominus Kossuthból országháborító lesz!» Az agg KOSSUTH, mikor ezt elbeszéli, tiltakozik az «ország-

háborító» kifejezés ellen. «Az auktoritarius szellem — úgymond — hódolatot követel, még mikor önkényleg lábbal tipor is, s aki az önkénynek fejet nem hajt, aki jogának érzetében az eltiportatásnak ellentáll, azt ‚országháborítónak' nevezik» (Visszaemlékezések. Pesti Napló. 1883 jún. 9).

Politikai missziótudatának lökést ad az 1825/7. évi reformországgyűlés közvetlen szemlélete, melyben mint a távollevők egyik követe vesz részt. Korai politikai érdeklődésére jellemző, hogy 1826-ban németből átdolgoz *Egy államférfi vagy igazságos miniszter* c. drámát, amelynek kéziratát az aradi ereklyemúzeum ma is őrzi. A közügyek fiatal korától a leghevesebben érdeklik. Vármegyéjének egymásután többször felsötétlő éhinsége egy értekezés irására indítja az *Éhségmentő Intézetekről* (1828). Ebben már mint nagy népbarát a nép felvilágosítását és nevelését sürgeti. A zemplénvármegyei közgyűléseken már több politikai beszédben kezdi mutatni erejét. Harmincéves korában a jövendő nagy publicista remekül felépített beszédben a sajtó szabadságát követeli: «Vegyenek el mindent, — így fejezi be — csak szabad sajtót adjanak, s nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem; vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Út közép itt nincs!» (Irat. XI. köt. 6. l.). Hivatástudata a vármegyei ülésekről az 1832. évi országgyűlésre hajtja: nagy fáradsággal, óriási akadályokat legyőzve kiadja az Országgyűlési Tudósításokat, majd látva ennek politikai jelentőségét s nemzetfelrázó szerepét, a Törvényhatósági Tudósításokat. A nemzet szemeit mind jobban reá függeszti: ez viszont fokozza missziótudata erejét. Az akadályok mind súlyosabbak, melyeket le kell küzdenie. «Látni fogja majd a boldogabb időkor, — írja 1837 febr. 27 Naplójában — mi körülmények közt éltünk mi, kik elsők valánk a küzdésben, hogy törvényes úton kaput nyissunk elbékélni százados vétkeinket s megadni a népnek, mit százados igazságtalanság tőle elragadott.» (Kossuth L. Naplója 1837 febr. 21 — márc. 2-ig. Történeti Lapok. Kolozsvár, 1874. 24. l.). Küldetésének nagyságát és erejét tehát már történeti távlatban kezdi lemérni: az elsők közt küzd a népjogok ideáljáért. «Én az én individualitásom szerint — mondja Naplójában a fokozott öntudat elszántságával (u. o. 37. l.) — éhen veszném bár, sohasem koldulnám a kegyelemtől azt, amihez jogom van.»

Nemsokára eljő a hivatás erejének próbája: három évig rabságban sínylődik. Ez a rabság fordulópont küldetéstudatának fejlődésében: ekkor magányában elmélkedve formálja ki s rendszerezi a nemzet újjászületését célzó terveit. Csak így érthetjük meg azt a határozott, minden ingadozás- és kapkodásnélküli programmszerű-

séget, mely a fogsága után a Pesti Hirlapban írt cikkeiben s aztán egész pályáján elénk tárul. «Fel és alá keringve magányos börtönömben, — mondja nyolcvanéves korában írt *Visszaemlékezéseiben* (Pesti Napló. 1883 jún. 16) — melynek még csak sűrű rostélyos ablakán sem nézhettem ki, mert háromnegyede be volt falazva, s a meghagyott ablaklyuk oly magasan volt, hogy faszékem háttámlájára állva sem juthattam hozzá s csak egy tenyérnyi darabka felhő vagy kék ég, vagy egy-egy lassan elvonuló csillag volt minden, amit ablakomra feltekintve szemlélheték: azon vettem magamat észre, hogy féktelen száguldozásnak indul a képzelődés. Meg kellett zabolázni, nehogy megtébolyítson . . . Hát el kezdtem elmélkedni hazám sorsa felett, felkutattam bajaink eredetét, süllyedésünk, hátramaradottságunk okait, boncolás alá vettem a haza tényleges állapotát, közjogi, politikai, közigazgatási, igazságszolgáltatási, közgazdászati, társadalmi tekintetben; reá tettem kezemet minden egyes sebre és kerestem a gyógyulás feltételeit; rendre szedtem a problémákat és számot vetve a tényekkel, megkérdezve a tudományt s az összehasonlító tapasztalást és tanulságot kérve a történelem bölcseletétől, szabatos terveket főztem ki agyamban a problémák megoldása felől a szerint, amint a körülmények a valósításra tágabb tért nyitnak, vagy szűkebb határok közé szorítanak.» Budai fogságából írt leveleit, a «readingi fegyház e szép balladáit» olvasva, elcsodálkozhatunk, hogy amikor már könyveket kérhetett, micsoda céltudatossággal és széles körben tanulmányozza a politika, a gazdasági és társadalmi élet kérdéseit: a legkomolyabban készül nemzetreformátori munkájára (Kardos Samu: Kossuth Lajos budai fogságából írott levelei. Régi Okiratok és Levelek Tára. Debrecen, 1905—6). A rabság szervezetét nagyon megviseli: betegeskedik. De a lelkét megacélozza: «Lelki erőmet — írja anyjának a fogságból — ne féltse édesanyám, annak nem parancsol testi baj.» «Lakik keblemben — kiáltja küldetésének dacos öntudatával 1838 május 5-én, fogsága első évfordulóján írt levelében — egy bizonyos valami, mely míg Isten tébolyodástól annyira megóv, hogy erény és vétek, erkölcsi becs és világi fény között különbséget teendhetek, erőt ad sorsomat bírni. És az is igaz, hogy inkább azon érzésnek, mely keblemben lakik, szeplőtelen megőrzésével a tarpéi kőszirtet választanám, mint ellenkezővel a Capitoliumot.» Ez «a valami», ez a misztikus érzés, mely «keblében lakik», politikai missziójának biztos tudata, melyről rabságából kiszabadulva, a Pesti Hirlap első vezércikkében (1841 jan. 2) Felsőbüki Nagy Pál idézve azt mondja, hogy «sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaink heve soha el nem tántorít».

Kossuthnak a Pesti Hirlapban kifejtett programmja megigézi az országot s viszont egyre növekvő népszerűsége csak fokozza hivatásába vetett hitét. A nemzet és Kossuth kölcsönösen szuggerálják egymást. Égő hittel hisz abban, — amiben korában Széchenyitől kezdve Deákon át Eötvösig senki — hogy az Ausztriához való kapcsolat módosítható s az osztrák hegemónia törvényesen lerázható. Kossuth hittel agitál és szuggerál a közjog terén, amikor Széchenyi a gazdasági-társadalmi térre vonul vissza, Deák quietizmusa pedig megelégszik a tiltakozó kijelentés ünnepélyességével. A nemzet lelkét Kossuth ragadja meg. S mégis, amikor a nemzet s az államférfi géniusza így egymásra talál, Kossuthban rövid időre a küldetés tudata megtorpan: néhány csapás hatása alatt a lemondás hangulata, az emberektől való menekvés, belefáradás, mizantrópia érzése fogja el, hogy aztán a misszió sugallata annál elevenebben törjön elő. Mikor a Pesti Hirlaptól a kiadó álnoksága miatt 1844-ben megválik s új lapra Metternichtől a vele való személyes találkozás után csak becsülete árán kapna engedélyt, Tinnyén kis birtokot vásárol, falusi otthont rendez be gyümölcsössel, melyet maga oltogat; ciprussal, tujával ékes virágoskertjében dolgozgat. «Kételkedem, — írja Wesselényi Miklósnak — hogy többé városi lakos legyek. Egy oly nyomorult embertől, mint én, annyi áldozat tán elég vala — *nekem nyugalom kell.* Lassankint neki szoktatom az embereket, hogy *felejtsenek* s azt hiszem, hogy ez könnyű leszen. Derekabb emberek is könnyen felejtetnek, miért ne én, aki alig tevék valamit, ami nevemet ne felejtesse? Ekkor aztán én kedves, jó családom körében nyugton leszek, mert szűk ebédemet a tiszta lelkiismeret s családi szeretet fűszerezendi — gyermekeimet majd magam nevelem, ha pénzem nem lesz másként neveltetni.» Micsoda tompa rezignáció, kontemplatív nyugalomvágy, falusi idillsóvárgás szavai ezek az akarat, agitáció és cselekvés olyan vulkanikus emberétől, mint Kossuth! Pszichológiai lehetetlenség, hogy ilyen magas hőfokú egyéniség, aki oly mélyen érezte a politikai elhivatottságot, tartósan visszavonuljon a közélettől. S valóban, Kossuth egyhamar eladja kis birtokát s beköltözik a fővárosba.

Hivatásának tartalma, politikai eszménye követeli tőle az aktivitást: a maga sorsát irányító magyar nemzet. Ennek az eszménynek az 1848 márc. 3-i döntő jelentőségű pozsonyi követgyűlésen kifejtett eszközei az akkori európai szemmel nézve igazán nem radikálisak, hanem egészen természetesek: köztehervisélés, a jobbágyságnak kártérítéssel való felszabadítása, a politikai jogok kiterjesztése, a honvédség reformja, az állami kiadások ellenőrzése, a felelős minisztérium —

s mindez a dinasztiával való egyetértésben. Ideálja: az öncélú és önálló magyar nemzeti állam csak 1849-ben válik forradalmivá a trónfosztási nyilatkozattal. De az a programm, amelyet még 1848 tavaszán kifejt, nem egyéb, mint ami 1867-ben megvalósult.

Eredeti hivatásához s eszményéhez Kossuth 1849 után is hosszú életén át megható következetességgel ragaszkodik: küldetéstudata nagy drámai egységben fogja át egész életét. Tragikuma termékeny eleme a magyar történetnek: a szabadsághare s Kossuth emigrációs működése nélkül valószínűleg Königgrätz után sem tartott volna tőlünk a bécsi hatalom. Kossuth az emigrációban is utolsó lehelletéig ragaszkodik az 1849-ben kiélesített ideálhoz, akkor is, amikor már szuggesztív ereje a nemzetre többé-kevésbbé megcsökken, amikor a nemzet jórésze már a kiegyezés híve. Kossuth nem érti, hogy a nemzet miért nem áll többé egységesen az ő küldetésének és eszményének igézete alatt, miért nem akar már többé forradalmat, hanem e helyett a dinasztiához «ebhűséggel» ragaszkodik. Amikor már Európa képe megváltozott, a történet feltételei teljesen átalakultak, ő még mindig annak az ideológiának híve, mellyel az emigrációba indult.

Széchenyi a hivatásának tudatára *lassan* ébredő államférfi típusa; Kossuth előtt korán dereng küldetése, de ez szilárd, tervszerű tartalmat és formát csak fogságában ölt. Tisza István a *korán érő* politikus típusa. Már 15 éves korában (1876) egyik barátjának ugyanazt a politikai elvet fejtegeti, melyért egész életén keresztül küzd, mégpedig a meggyőződésnek és kifejezésnek ugyanazon a hangján, mint ahogy később miniszterelnök korában szólott. «Ha — úgymond — a magyar kormány lemond s ellenzékbe megy, «ugyanakkor beáll a törvényellenes állapot s oly bizalmatlanság támad ismét a trón és a nemzet között, amilyen volt 48 és 67 közt, pedig éppen a jelen viszonyok közt jó megfontolni, hogy azon bizalmatlanság Magentához és Solferinóhoz vezetett» (Tisza-Emlékkönyv. 59. l.). Ez az a probléma, amely élete javán aggodalommal tölti el s amelynek megoldásán fáradozik. A monarchia összeomlásától félti a nemzet jövőjét is: a monarchia romjai maguk alá temetik Magyarországot is. Ideálja ifjúkorától: az egységes erős Magyarország, mint nemzeti állam, mely megőrzi önállóságát a monarchia keretében. Látva látja pályája kezdetétől a veszedelmet, mely ezt az ideált fenyegeti. Ezért folyton figyelmezteti a nemzetet, hogy léte forog kockán, komolyan készüljön a védelemre.

Tisza már biztos missziótudattal készül diákkorában a berlini s heidelbergi egyetemen a politikai pályára. «A politikai tanulmányokra — írja volt nevelőjének a 17 éves jogász — nem azért adtam

magamat, mintha a politikai pályát a legháládatosabbnak találnám, akár nálunk, akár másutt, hanem kötelességérzetből. *Noblesse oblige:* annak, aki elég szerencsés helyzetben született arra, hogy mentve legyen az élet fenntartásáért vívott küzdelmektől, más bajával is kell egy kicsit törődnie . . . Egyelőre minden időmet a készülésre fordítom.» Hasonlókép írja ezidőtájt egyik barátjának: «Minden független szociális állású s főleg földdel bíró embernek kötelessége erőinek megfelelő körben résztvenni a közéletben.» (Tisza-Emlékkönyv. 61. l.). A hivatástudat jelentőségét általában jellemzi, de bizonyára a maga lelkéből meríti, amikor 1911-ben ezt mondja: «Az egyént csak az emelheti fel, ha magasabb céloknak alárendeli magát; csak az teheti valóban szabaddá, ha hivatásának szolgálatába szegődik.» Ő oda szegődött: életét is feláldozta érte.

A korán kibontakozó politikai misszióttudat egyik jellemző példája a Cavouré. Huszonegy éves korában éppen politikai összetűzései miatt otthagyja a katonai pályát s gazdálkodik. De már ekkor megcsillan jövő küldetése, ha mindjárt humoros formában is, egyik levelében: «Ha az ember egész fiatalon veti bele magát a világba s a politikába, friss szívvel s gőgös lélekkel, akkor nem csoda, ha átadja magát a hiúság, a becsvágy, a hír s a dicsőség legcsalókább káprázatainak. Én mindenestől belekeveredtem, — megvallom, hogy volt idő, mikor egészen természetesnek találtam volna, hogy egy szép reggelen mint Itáliának vezető minisztere ébredjek fel.» (Maurice Paléologue: Cavour. Magyar ford.) S valóban az lett, sőt több: a *Risorgimento* építő mestere, az *Unita Italia* megteremtője, aki hihetetlen munkaerőt fektetett bele, soha meg nem ernyedő politikai szenvedéllyel, a nemzeti egyesülés évszázados eszményének diplomáciai, politikai, gazdasági és katonai előkészítésébe. Érezte: ezt csak ő csinálhatja meg. Cavour egyébként a hivatástudatnak elsőrendű pszichológusa is. Az alkotó államférfi hivatása abban nyilvánul, hogy egész lelki mivolta egy feladatra koncentrálódik, ennek fokozatos teljesítésében sűrűsödik élete, mindig feladatára gondol, mely kristályosodási középpontja egész szellemének. Jól látja ezt az olyan építő lélek, mint Cavour. Egészen fiatalon, még mint katona, írja egyik levelében: «Ha az ember nevet akar magának szerezni s ki akar emelkedni a középszerűségből, nem szabad tehetségét megosztani, túlságos sok tárgyra fordítani. A napsugarak lencsébe gyűjtve a fát is meggyujtják, szétszórva nincs hatásuk.» Valóban ez a hivatott ember nagy alkotásainak egyik lelki titka.

Az államférfi hivatástudatát rendszerint serkenti és fokozza annak érzése, hogy vezető szerepét a nemzet tömege elismeri, ugyan-

azt a politikai eszményt vallja, a kollektív léleknek is ugyanaz a sóvárgása és irányérzelme. A küldetéstudatnak azonban az az igazi próbaköve, hogy ha az államférfi a nemzetért, de a nemzet jelentékeny tömegei *dacára* érvényesíti hivatásának eszményét, mert érzi, hogy ő olyan célt és eszközöket lát, amelyeket a tömeg nem láthat: a nemzet igazi érdekét csak az ő politikája képviseli, ha nem értik is. Ezt a típust képviseli BISMARCK, az újabb germán történetnek ez a büszke Wotanja. Csak harmincöt éves korában ébred politikai küldetése komoly tudatára. Önálló szelleme s büszkesége már fiatal korában lenézi a hivatalnoki pályát s valami szabadabb hivatás után vágyik, ahol tehetségét korlátlanul kiélheti. Ilyennek tűnik fel előtte a földbirtokosnak s a politikusnak foglalkozása. Az utóbbi már földereng abban a levelében, melyet huszonhárom éves korában egyik nőrokonának ír. Itt önmaga lelkének klasszikus elemzését találjuk meg: «Hogy nekem a szolgálati teendők és hivatali állás természete már eredetileg nem felel meg, hogy nem tartom feltétlenül szerencsének hivatalnoknak vagy éppen miniszternek lenni, hogy előttem éppoly tisztesnek és bizonyos körülmények között hasznosabbnak tűnik fel a földet művelni, mint adminisztratív rendeleteket írni, hogy becsvágyam inkább arra törekszik, hogy parancsoljon, mint engedelmeskedjék: ezek tények, amelyek számára ízlésemen kívül nem tudok más okot felhozni... A porosz hivatalnok az egyes muzsikushoz hasonló a zenekarban; akár az első hegedűn, akár a triangulumon játszik, tekintet és befolyás nélkül az egészre, a maga részét kell lejátszania, amint elébe van szabva. Én azonban csak úgy játszom, ahogy *én* találom jónak, vagy egyáltalában nem játszom... Néhány híres államférfi számára, főkép abszolút alkotmányú országokban, a hazaszeretet volt ugyan az indíték, mely hivatalba vonzotta őket; sokkal gyakrabban azonban a becsvágy, a kívánság parancsolni, csodáltatni és híressé lenni. *Meg kell vallanom, hogy én nem vagyok mentes ettől a szenvedélytől, és hogy némely kitüntetés, mint a katonáé a háborúban, a szabad alkotmányú országok államférfiaié, mint* PEELÉ, O'CONNELÉ, MIRABEAUÉ *stb., energikus politikai mozgalmak szereplőié rám minden meggondolást kizáró vonzóerőt gyakorol, úgy ahogy a világosság a szúnyogra.*» Elképzeli, hogy a hivatalnoki pályán magasra emelkedik s eléri a «valóságos titkos glóriát», az emberek nagy tiszteletét. Mindez azonban balga hiúság, olyan, mint mikor a dandy büszke ruhájára, a bankár a pénzére. «Értelmetlen és termékeitlen dolog, ha az ember a maga boldogságát a más véleményében keresi; az értelmes embernek magamagának és annak kell élnie, amit helyesnek és igaznak ismer el, nem pedig annak a benyomásnak,

melyet másokra gyakorol és nem annak a szóbeszédnek, amely halála előtt vagy után róla folyik.» Arra gondol, hogy ha egész erejét és lelki függetlenségét feláldozná a hivatalnoki pályának, akkor is legjobb esetben negyvenéves kora körül tartományi elnök lehetne, de «szárazon az akták porától, hypochonderként, az üléstől mell- és alsótesti fájdalmaktól betegen, kinek a feleségre csak mint betegápolóra van szüksége» . . . «Ezért keményen elhatároztam, — folytatja — hogy nem adom oda függetlenségemet, egész életerőmet és tevékenységemet.»

Ezek a fiatalkori szavak ablakok, amelyeken át már világosan láthatjuk az egész későbbi Bismarck jellemének körvonalait: a büszke, mindig önálló, a tömeget megvető, a maga lábán járó, küldetéstudatát érző szólista államférfiút, aki az európai politika zenekarát nagyszerűen dirigálja. Mint politikai naturalista, idevágó műveltség és tapasztalás nélkül, hirtelen lép ki a politikai porondra. Azonban mindent hamarosan a természetes ész őserejével tisztán és világosan lát, mert nincsenek belénevelt politikai balítéletei. Első föllépésétől kezdve egy vezető gondolata van: a német egység. Ennek megvalósítását érzi hivatásának: ez ébreszti fel szunnyadó erőit. Alig jelenik meg 1847-ben az egyesült rendi gyűlésen, már azt hangoztatja, hogy Poroszország a német nemzet hatalmának letéteményese s ezért ő van hivatva az egész nemzetet egységbe kovácsolni, a ‚Kleinstaterei' nyomorúságából felemelni. Ezért küzd a frankfurti parlamentben (1851) Ausztria gyámsága ellen. A német egység az ő életének öntudatos missziója: pályája első szakaszában megteremti, második szakaszában megszilárdítja és fejleszti. Politikai erősza nem ismer akadályt. Tudja, hogy a német egység kérdése a csatatéren dől el, ezért katonai reformot sürget. S amikor a liberális és haladó többség nem akarja megszavazni a katonai költségeket, dacosan kijelenti, hogy nagy dolgokat nem holmi szavazásokkal, hanem «vérrel és vassal» lehet végbevinni. És életbelépteti erőszakkal a katonai reformokat. Az ehhez szükséges pénzt — úgymond — onnan veszi, ahol találja. Az alkotmány megsértése miatt a küldetéséhez makacsul ragaszkodó államférfiú a legnépszerűtlenebb ember Németországban: jogszegéssel, erőszakkal vádolják; azt mondják, hogy politikája öngyilkosság, a nemzetet katasztrófába kergeti, semmiféle komoly tehetsége nincsen, legföljebb a kötéltáncosé. Merényletet követnek el ellene. A szabadság megfojtójának titulálják, mikor előre biztosítja s leköti magának Oroszország barátságát azzal, hogy 1863-ben egyezményt köt a lengyel forradalom elnyomására. De ő tántoríthatatlanul halad küldetése útján, nem néz sem jobbra, sem balra, hivatásának

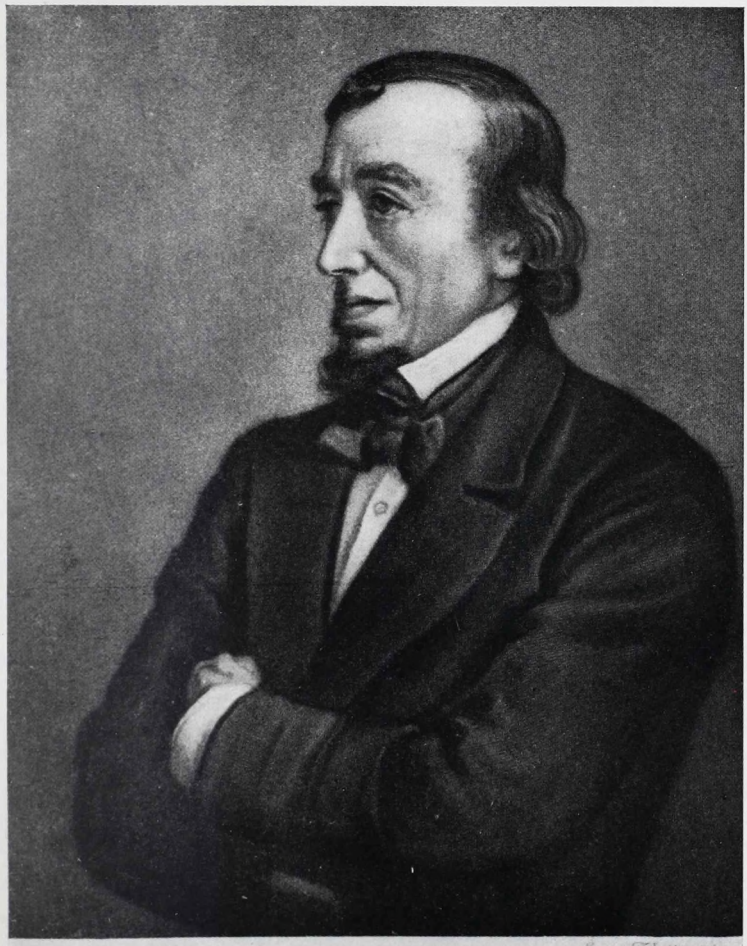

Emery Walker ph. sc.

Earl of Beaconsfield 1881
from the portrait by Sir John Millais P.R.A.
in the possession of Viscount Hambleden

Disraeli.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

belső sugallatát követi. Egy sereg háborút visel gyors egymásutánban s misszióját rövid évtized alatt beteljesíti: az egységes német birodalmat.

A hivatástudat néha elemi erővel *hirtelen* akkor robban ki, ha az állam nagy veszedelemben forog s az egyén e konkrét feladat megoldására jelentkezik. Az ID. PITT már huszonhét éves korától az alsóház tagja *(the great commoner)*, sok fényes szónoklatot mond, a whigek vezére, de igazi cselekvésre viszonylag kevés alkalma van. Amikor azonban a brit nemzetet nagy veszély fenyegeti, egyszerre csak magának követeli a király akarata ellenére is a hatalmat, mert küldetést érez a nagy probléma megoldására. «Mylord, — fordult a devonshirei herceghez — biztos vagyok abban, hogy meg tudom menteni a hazát s hogy senki más meg nem mentheti.» (Macaulay: Pitt, Earl of Chatham. 162. l.). S rövid idő alatt megvereti az angol flottával és hadsereggel a franciát Kanadában, Indiában s otthon Európában, s kiszorítja Franciaországot Amerikából. Az egész nemzet az ő szinte diktátori akaratát hihetetlen lelkesedéssel követi s hozza meg az újabb és újabb áldozatot, mert hisz PITT hatalmas egyéniségének missziójában és sikerében. Ő volt a nemzeti erőnek, büszkeségnek és méltóságnak,az *expansion of England*-nek bálványozott megszemélyesítője.

Ugyanilyen nemzeti hős lett száz évvel később élete alkonyán és halála után DISRAELI, ekkor már BEACONSFIELD lord, egy bevándorolt olasz zsidó unokája, kinek kultuszára óriási társadalmi egyesület alakult, kedves virágáról *Primrose Ligue*-nak elnevezve. De micsoda emberfeletti küzdelmet kellett vívnia, mennyi társadalmi balítéletet kellett legyőznie addig, míg a westminsteri apátság pantheonába került! Fiatal korában (tizenhárom éves volt, amikor megkeresztelték) nincsen még angol nemzeti öntudata s később mégis ő az újabb angol imperialisztikus mozgalom megindítója. Nem magasabb missziótudat, valami társadalmi-politikai ideál hajtja őt a politikai életbe, hanem a mérhetetlen egyéni becs- és hatalomvágy, a hiúság és a siker szomja. Csak később fokozatosan szilárdul meg benne a politikai eszmény, de ekkor is az önmagából a nemzetre átvitt önzésnek és hatalomvágynak, az imperializmusnak formájában. Élete utolsó évtizedeiben mégis van szilárd hivatástudata, melyet politikai pályáján kiteljesít.

Már ifjúkorában, amikor az arisztokratikus politikai élet és társadalmi értékfelfogás egyenest lehetetlennek mutatja számára a politikai pályát, vakmerően miniszterelnökségről álmodozik. Húsz éves korában a parlament karzatára járogatva mint esztéta hetykén

bírálja a legnagyobbakat s magát az alsó- és felsőház tagjának képzelve egyik levelében így ír: «Más stílusra van szükség a képviselők, másra a lordok házában. Ha időm engedi, retorikai pályámon mind a két stílusból mintát fogok adni: az alsóházban, Don Juan', a felsőházban Milton ,Elveszett Paradicsoma' lesz a példaképem.» Hatalmas tehetség feszül benne, de egy ideig még nem tudja, melyik hivatást válassza: a költőét-e vagy a politikusét? Hatalomvágya az utóbbit választatja vele s e mellett költő is marad, aki huszonkét éves korában (1826) írja első és hetvenhat éves korában (1880) utolsó regényét. Egész sor regényével azonban mindig társadalmi és politikai eszméinek terjesztését szolgálja. Regényei kitűnő adalékok saját lelki fejlődéséhez: pszichológiai kulcsok egyéniségének megértéséhez. Hogy már kezdettől fogva a politikai hivatás vonzza, azt első regényének, a Vivian Greynek hőse igazolja, aki arra a tanulmányra veti magát, «amely bizonyára a legérdekesebb az összes tanulmányok között, de egy ifjúra nézve a legveszedelmesebb is»: a politikai stúdiumra. De ha Disraeli politikus akar lenni, milyen társadalmi eszmény hevíti? Először ultraradikális: erősen vonzódik a francia forradalmi eszmékhez, a társadalom gyökeres átalakításához. Háromszor lép föl ilyen plebejus programmal képviselőjelöltnek. Mikor azonban mindig megbukik, konzervatív tory-szimpátiát kezd érezni. Negyedszer már a konzervatív párt programmjával jelentkezik Wycombe-ban s elég cinikusan így igazolja pálfordulását: «Az államférfi mindig saját korának szülötte, a környező viszonyok gyermeke. Az államférfi lényegében gyakorlati jellem, s ha hatalomra jut, nem kell utólag latolgatnia, vajjon mi volt valamikor a nézete erről vagy arról a dologról, csak azt kell tudnia, hogy most mi szükséges és hasznos . . . Ezért nevetek, ha az államférfinak szemére hányják, hogy életének egyik korábbi szakaszában más politikának volt a szóvivője, mint most. Jómagam egyedül azt nézem, hogy mostani politikája igazságos, szükséges és hasznos-e?»

Az idealizmus, az eszményekért való romantikus hevület elsősorban a még el nem fásult ifjúság lelki kiváltsága s hivatásának jele. De érezhet-e szilárd politikai hivatást olyan ifjú, aki mindjárt az elvtelenség himnuszával lép a politika küzdőterére? Az egyéni becs- és hatalomvágynak olyan tüze égett azonban ebben a feltűnő viselkedésű és dandy-ruhájú fiatal emberben, hogy egyelőre eszmény híján is szívósan ragaszkodott a politikai pályához: valami alaktalan küldetéstudat azért derengett lelkében. «Éppen nem veszítettem el — mondja negyedik bukása után — bátorságomat; egyáltalában nem érzem magamat levertnek; talán azért, mert már megszoktam a

vereségeket. Én is azt mondhatom, amit az a híres olasz generális, akit mikor öreg napjaiban megkérdeztek, hogyan van az, hogy mindig győz, ennek okát abban találta, hogy fiatal korában mindig megverték.» Most már véglegesen a konzervatív zászlóra esküszik s ki is tart mellette mindhalálig. Végre ötödszörre beválasztják a parlamentbe (1837). Most tárul fel előtte hivatásának konkrét tartalma: álljon a tory-párt az alsóbb, elnyomott társadalmi osztályok érdekében a társadalmi reformtörekvések élére. Disraeli ifjúkori radikális reformgondolatainak értékes és komoly magvát fokozatosan a konzervatív párt útján valósítja meg. Hogy származását feledtesse, angolabb akar lenni az angolnál a nemzeti terjeszkedés vágyában. Itt a személyi forrása annak, hogy öregkorában az imperialisztikus eszmény fáradhatatlan harcosa, kinek rómaiasan hangzó jelszava: *Imperium et libertas*. Mikor 1877 után másodszor miniszterelnök, bekebelezi a Fidzsi-szigeteket, megvásárolja a Szuezi-csatorna részvényeit, a walesi herceget Indiába utaztatja s a királynéval «India császára» címet véteti fel, Transvaalra is kiterjeszti az angol impérium fennhatóságát; megszerzi később Cipruszt, visszaszorítja az orosz igényeket, sőt még a korhadt osztrák-magyar monarchia öreg testébe is befecskendezi az imperializmus szellemét, amikor a berlini kongresszuson indítványozza Bosznia okkupációját. Disraeli lelki fejlődése példa arra, hogyan virágzik ki az egyéni érdekű becsvágy és hiúság talaján fokozatosan a tárgyi természetű és értékű politikai eszmény és az ennek megvalósítására serkentő komoly hivatástudat.

A hivatástudat kibontakozásának útja és menete annyira személyes természetű, az egyéniség lelki alkatától és a külső körülményektől függő, hogy nem engedi magát szilárdabb formájú típusokba soroztatni. A történeti példáknak nagy száma fog még elénk tárulni, ha majd a politikai hivatás tartalmát, a politikai eszményeket vesszük szemügyre. Ezeket is előre figyelembe véve a politikai hivatástudatnak *későn és lassan*, *korán és hirtelen* kibontakozó típusait különböztethetjük meg.

Melyik az az *átlagos kor*, amikor valaki a politika terére lép s itt hivatástudata alapján jelentős államférfiúi személyiséggé emelkedik?

Fritz Giese széleskörű statisztikai gyüjtés alapján — módszeresen megrostálva — egybeállította az emberiség különböző hivatáskörökben kiváló szellemi vezetőinek első nyilvános szereplési évét. Itt csak néhány adatcsoportot emelek ki az összehasonlítás céljából: a művészetek köréből a kiváló zeneművészeknek, a szellemi tudományok köréből a matematikusoknak, a természettudományok terüle-

téről a jeles fizikusoknak, a gyakorlati élet világából a katonáknak és a politikusoknak jelentős kezdő évét, amikor már magasabbrendű hivatásuknak komoly és elismert alkotásban adták jelét.

Hivatás	Életév							
	10	15	20	25	30	35	40	40. felül
Zene	3,9%	3,6	30,2	31	11,6	3,3	0,8	0,8
Matematika	—	—	13,2	76,5	8,1	0,5	—	—
Fizika	—	—	23,6	63,0	12,0	0,9	—	—
Katonaság	0,3	18,6	77,6	2,4	0,3	0,3	0,3	—
Politika	—	—	5,5	27,0	30,0	17,7	7,6	11,4

A zene az a terület, ahol a speciális képesség a leghamarabb bontakozik ki a kiváló egyénben; utána a katonai talentum, majd a matematikai tehetség következik. A GIESE-féle táblázat nemcsak a fönnebbi, hanem 33 más hivatáskört is bemutat szempontunkból a statisztika világánál. De valamennyi között *átlag a politikai talentum a legkésőbb fejlődő tehetség:* a legtöbb államférfiú a 30. életéve körül kezdi megmutatni tehetségét, de jelentékeny százalékuk esik 40 éven felülre is. Ez tárgyi szempontból is jól érthető, mert a politikai pályának külön társadalmi és jogi előfeltételei vannak, melyeket nemcsak PLATON az eszményi államban, hanem sok ország a valóságos államban is szigorúan szab meg (pl. nálunk a képviselővé választhatás a betöltött 30. életévhez van kötve). A statisztika szerint a gyakorlati élet területein a géniusz mindenütt viszonylag lassabban érik. Figyelembe kell azonban GIESEvel vennünk, hogy az igazi nagy mesteri alkotások 30 éves kor körül kezdődtek a legtöbb hivatás nagy mestereinél, amikor már tehetségük kiforrott s kellő tapasztalati anyag állott teremtő szellemük rendelkezésére. Jusson eszünkbe TIZIAN, MICHELANGELO, LIONARDO, BEETHOVEN, GALILEI, EULER, A. HUMBOLDT, LAMARCK, BERTHELOT, PASTEUR, RANKE, MOMMSEN, WEIERSTRASS, ERASMUS, VOLTAIRE, KANT, HEGEL, MOLTKE, HINDENBURG, BISMARCK, SZÉCHENYI. Persze ezek nagy része már igen korán mutogatta oroszlánkörmét, csak döntő alkotásaik kora esett életük későbbi szakaszára (FRITZ GIESE: Die öffentliche Persönlichkeit. Statistische Untersuchungen an geistigen Führern der Gegenwart. 1928. 47. sk. lk.). Azért lényegében igaza van DE MAISTRE-nek: Qui n'a pas vaincu à trente ans, ne vainquera jamais.

A hivatástudat metafizikai vonása.

Minden nép, amely a kultúra bizonyos fokát eléri, magának külön történeti misszióit tulajdonít s ezt naív történetmetafizikával mint egyenest az Istentől számára kiszabott történeti feladatot és szerepet érzi. Nemcsak a zsidó, de valamennyi nép magát az Isten «választott népének» tartja. A nemzet kollektív önzése fínomodik ki a missziótudatban: a terjeszkedésre, más népek legyőzésére, az ösztönös imperializmusra való vágya önkénytelenül felsőbbrendű, transzcendens igazolást keres s ezt az Istentől neki juttatott feladatban, ennek a missziónak tudatában találja meg. Minden nép a maga létét és terjeszkedését providenciálisnak fogja fel: ebből a misztikus érzésből merít erőt a küzdelemre. Ez a természetfölötti szankció mozgatja a zsidók történetét; ebben keresi Nagy Sándor a macedón-görög világuralomnak igazolását; ez a római nép imperializmusának egyik lelki forrása, melyből merítve tudja idealizálni Vergilius a *Divus Augustus* világuralmát. A római minta lebeg azután a középkor nagy népei előtt, csakhogy keresztény alapon. A francia nemzet már korán úgy érzi magát, mint a kereszténység és a haladás terjesztő eszközét és kardját Isten kezében. Ez az eszme hangzik ki az első frank törvénykönyvből, a *Chanson de Roland* nemzeti eposzból, az orléansi szűz legendájából, a történetfilozófus Bossuet beszédeiből, a XIX. század eleji restauráció politikai romantikusának, de Maistrenek történetmetafizikai elmélkedéseiből (L. Eckhardt Sándor: A francia nemzet missziós hite és a francia irodalom. 1931). Az angol nép is a középkorban magát az Istentől kiszemelt népnek tartja: ezt olvassuk Geoffrey brit történetéből, mely Brutust, Aeneas fiát teszi meg a britek ősatyjának, aki a távoli, a tengertől övezett szigeten fog elszaporodni s a véréből származott királyok majd a világ minden népe fölött uralkodnak; az Artúr király mondáiból, a III. Henriket a világ uralkodójaként dicsőítő költeményekből, sőt Morus Tamás Utópiájából is. A protestantizmus, ennek erősen politikai színezetű formája, a kálvinista puritanizmus Cromwellel egyenest isteni küldetésként és parancsként utalja ki Britanniának a feladatot, hogy Európát meghódítsa a reformált kereszténységnek. Az olasz nép a maga történeti hivatását mindig mint a római műveltség és hatalom örököse ezeknek fenntartásában érzi Dantétől és Machiavellitől Mussoliniig. Amikor a hivatástudat vallási mozzanata a felvilágosodás következtében kihull, a népek hivatástudata rendszerint «a civilizáció terjesztése»: a transzcendens igazolás és szentesítés a humanitas eszméjévé alakul át, a laikus erkölcs síkjára toló-

dik. Ma az angolok indiai s egyéb gyarmati uralmuknak, a franciák gyarmati imperializmusuknak s keleteurópai befolyásuknak erkölcsi jelentőségét civilizációt terjesztő munkájukkal igazolják. Az orosz pánszláv messzianizmus is konvertálódott bolsevizmussá, amelynek égő vágya és küldetéstudata ugyancsak az eszme megváltó világhatalma.

Az egyes államférfiak hivatástudata nemzetük érzületéből, történeti sorsából és helyzetéből fakad. Természetes tehát, hogy a nemzet isteni küldetését a maguk küldetésének is érzik. De megfordítva is : a maguk különös, egyéni misszióját is Isten sugallatának tulajdonítják, aki eszközül használja fel őket a nemzet történeti misszió jának beteljesítésére. Így két irányban is: kívülről és belülről azonosul a nemzet s az egyén hivatásérzése, melynek közös isteni szankciója van.

A nép vezetőinek, fejedelmeinek Istentől való személyes kiválasztása a zsidó teokrácia egyik vezéreszméje. De valamennyi fejedelem a maga hatalmának égi hátteret iparkodik szerezni az egyiptomi istenkirályoktól és Nagy Sándortól kezdve, aki magát Amon templomában az isten orakulumától Amon fiának, Miletosban Zeusz fiának minősítteti, a római császárokig, akik Julius Caesar nyomán isteni tiszteletre tartanak igényt. A kereszténység alapgondolata, hogy minden hatalom, tehát a politikai hatalom is Istentől való. Ezért a királyok Isten kegyelméből fejedelmek s nem a nép önkényes szeszélyéből. A fejedelmek hatalmának és tekintélyének ezt a természetfölötti legitimálását a demokrácia és felvilágosodás modern fejlődése szertefoszlatja vagy legalább is elhomályosítja: az állami hatalom legtöbb helyt minden ízében szekularizálódik.

A fejedelmek azt hiszik magukról, hogy születésüknél fogva *ex Dei gratia* uralkodnak, származásuk alapján fel vannak ruházva az állami hatalom metafizikai kellékeivel. Ellenben az államférfiú külön isteni sugallat, mint hivatás részesének érzi magát: nem genealógiai, hanem egyéni politikai inspirációja van. Az előbbi típusnak egyik kései alakja a XIX. század történelmében a tehetséges I. Miklós cár. Teljesen át van hatva isteni küldetésének gondolatától. Fanatikusan hiszi, hogy ő, a minden oroszok cárja, egyik legfontosabb történeti eszköz Isten kezében. Ezért az állami gépezetet a legapróbb ügyekig személyesen akarja vezetni. Föltétlenül, a kétség legkisebb árnyéka nélkül meg van győződve politikája helyességéről, mert hisz Isten sugallja neki. A krimi háborúban szenvedett vereség rettenetes felébredés számára ebből az illúzióból: úgy érzi, hogy az Isten megvonta tőle bizalmát, tehát küldetésének vége van. Mikor megbetegszik, nem

your most humble servant

Oliver Cromwell

June 14th 1645

Haverbrouer

enged magához orvost, hogy ez meg ne gátolhassa a halált. Sorsa a küldetéstudat megrendítő tragédiája.

Az isteni elhivatottságában szilárdan hívő államférfiak egyik legjellemzőbb alakja: CROMWELL, a puritán. Korán érzi a hívószót: Isten küldötte, hogy népét, *the Lord's people*, vezesse. A hatalom nem öncél előtte, mint sok más diktátor előtt, hanem csak eszköz Isten s az angol nép uralmára. «Ha valami történt, — mondja a parlamentben — az Úr tette és nem mi, az ő nyomorult eszközei.» Ő magát is csak az Isten kardjának érzi, aki nemcsak egész Angliát, de Európát is az igaz hitnek meghódítja. Szereti mondogatni: *Civis Romanus sum*, s arra törekszik, hogy úgy féljen a többi nép az ‚angol' névtől, mint valaha a ‚római' szótól. Ennek az isteni küldetéstudatának forrása kálvinista puritanizmusa. Amig LUTHER meghajlott a világi állami hatalom előtt, CALVIN köztársaságot alkotott egyházi alkotmánnyal, vallásának erősen agresszív politikai színezetet kölcsönzött.

Az Úrtól való különös meghivatás vallásos hite CROMWELL előtt minden erőszakot igazol: a parlament többszörös feloszlatásától kezdve a király kivégeztetésén át egész a tömeggyilkosságig. Büszkén írja az államtanács elnökének, hogy az íreknek leveretése után megtiltotta katonáinak, hogy egyetlen ír foglyot is életben hagyjanak. Egy éjtszaka 2000 írt kaszaboltat le. «Meg vagyok győződve, — írja a nyugodt öntudat hidegségével — hogy ez Isten igazságos büntetése, melyet én csak végrehajtottam.» Így magának követeli a jogot, hogy egy egész nép léte fölött ő mondja ki Isten ítéletét. De ugyancsak Istenre hivatkozva oszlatja fel összehívatása után tíz napra az új parlamentet, mert ez olyan vakmerő, hogy néhány szótöbbséggel napirendre meri tűzni azt a kérdést, vajjon a kormányzat egy kézben egyesíttessék-e, vagy a parlament joga legyen? Ez a határozat nyilván sérti CROMWELL becsvágyát és hatalomtudatát, mely nem tűri, hogy a parlament magát tartsa a hatalom forrásának, a népszuverénitás képviselőjének. Azonban CROMWELL e természetes hatalmi érzését kívülről vallási színnel zománcozza be: magát Isten eszközének érzi, tehát az ő kormányát kétségbevonni merő parlamentet úgy nézi, mint amely szembeszegezi magát Isten szándékával. Ő, úgymond, nem magától tolakodott magas helyére: mint született gentleman, ő szívesebben maradt volna a magánéletben. «Egyszer már előbb Istenre hivatkoztam, jóllehet kényes dolog így az Istenhez fellebbezni; de remélem, ily körülmények közt Ő nem fog rám haragudni, mert főcélom volt mindig a kezembe adott hatalmat visszaadni . . .» Csakis *Isten sugallatára* és sok kérésre vállalkozott — folytatja — arra, hogy továbbvigye az államügyeket, mert csakis kard-

dal lehet a rendet fenntartani. Ezt pedig veszélyezteti a parlament álláspontja (l. GUIZOTnak nagy CROMWELL-életrajzát, melyben fontosabb beszédei teljes szövegükben találhatók).

De már a következő parlamentet is transzcendens küldetésére célozva hasonlókép dorgálja meg és oszlatja fel. A mai diktatúrák hívei nagy lelki örömmel olvashatják CROMWELLnek 1655 jan. 22-én mondott beszédét, melyben ugyanazokat az érveket hangoztatja a parlamenti rendszer ellen, melyeket ma úton-útfélen hallunk. «Az Önök árnyékában — úgymond — a béke és az állam megerősítése helyett, a becsületes emberek kibékítése helyett csak bogáncsok és tövisek nőttek. Az egyenetlenséget és a szakadást, a békétlenséget és az elégedetlenséget az állam nagy veszélyére Önök jobban megsokszorozták ülésük öt hónapja alatt, mint több előbbi esztendő együttvéve. Új nyugtalanság magvait hintették el a nemzetek között s minden belső és külső ellenségünket felizgatták. Nem tűnhetnek fel keményeknek ezek a szavak, mert igazak, oly igazak, mint egy matematikai példa.» Megerősíti a parlament feloszlatásában Istentől nyert küldetése: «Ha nem volna az a szilárd hitem, hogy ez az ügy és ez a kormányzat Istentől van, már régesrégen abbahagytam volna. Ha Isten műve, fenn fog maradni; ha ember műve, el fog pusztulni, mint minden, ami pusztán az embertől származik.» Csakis ilyen fatalista hit írhatta a puritánok zászlajára a büszke szót: *Vestigia nulla retrorsum.* Nincs nyom visszafelé!

Halálosságyán gyötrő lázban a küldetés címén imádkozik életéért: «Uram, nyomorult teremtményed vagyok. Te engem méltatlant, eszközül választottál ki szolgálatodra. Ez a nemzet óhajtja, hogy éljek; azt hiszi, hogy ez jobb neki s dicsőségedre fordíthatja.» Hivatását, melyet Isten sugallatának érzett, valóban betöltötte: Angliát Ír- és Skótországgal először egyesítette; a belső anarchiának véget vetett; hazáját első tengeri nagyhatalommá emelte, amidőn az akkor legnagyobb tengeri hatalmasságot, Hollandiát leverte; a spanyoloktól elragadta Jamaikát; Anglia hajói minden tengeren szabadon vitorláztak; Dürnkirchen a csatorna déli partján angol hadikikötővé és fegyverraktárrá alakult át. S az angol imperializmust egy rövid évtized alatt fejlesztette ilyen naggyá. Micsoda akaratot acélozó aggresszív ereje lakozott benne az isteni elhivatás szubjektív sugallatának és élő hitének! Ez az erő egyesítette benne a vallásos és a világi, az ótestamentomi-zsidó és a római-brit imperalizmus eszményeit.

Ennek a politikai-vallásos eszménynek filozófiáját írja meg egy sereg műben államtanácsának titkára, MILTON, a legnagyobbszabású

keresztény eposz költője, ki szerint Angliát illeti a dicsőség, hogy megtanította Európa népeit, miképpen kell élniök *(glory of teaching nations how to live)*; Anglia méltóság szerint az első nép *(first of nations)*, amelyet Isten a két legnagyobb rossztól: a zsarnokságtól és a babonaságtól megóvott, s amelynek hivatása a szabadság és civilizáció áldásait szétszórni e földön (Defensio Secunda. 1654). MILTON írja CROMWELL nevében 1654-ben az európai fejedelmeknek azokat a leveleket, melyekben a puritán diktátor tiltakozik a piemonti protestánsoknak a savoyai hercegtől való üldöztetése ellen, mert isteni hivatása a világ összes protestánsainak érdekeit *(Christian interest)* képviselni. MILTON tolla II. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelmet is mint az Égből küldött nagy államférfiút *(this great minister of heaven)* felszólítja a protestáns hit közös védelmére (JOSEPH IVIMEY: John Milton. 1832. Az erdélyi fejedelemhez intézett levél szövege 218—221. lk.).

Később az államférfiak égi sugallatának hitterjesztő mozzanata kiesik, de a hivatásnak isteni forrása továbbra is megmarad. NAPOLEON fatalizmussal hisz nagy küldetésében, de fél balcsillagzatától: «Ön azt hiszi, — mondotta egyszer adjutansának — hogy valami nagy dolog francia császárnak s olasz királynak lenni. Én nem élek ebben az illúzióban. A nagy Gondviselés eszköze vagyok, mely támogat, míg szükséges vagyok neki; azután összetör, mint az üveget.» A tettnek ebben a zsenijében, ennek a korlátlan világhódítónak lelkében mindig élt a természetfölötti hatalomtól, a sorstól való függés érzése. «Van egy uram — írja Jozefinnek a lengyel csatatérről — aki nem ismer könyörületet: ez a dolgok természete» (J'ai maître qui n'a pas d'entrailles, c'est la nature des choses). Hivatását sorsszerűnek érzi: «Egész életemet, nyugalmamat, érdekemet és boldogságomat feláldoztam hivatásomnak». Legkiválóbb ellenfele a német államférfiak közül, STEIN báró, nagy közigazgatási és politikai terveinek kidolgozása és végrehajtása közepett mindig a Gondviselés közegének hiszi magát, aki a német nép sorsáért Istennek felelős. BISMARCK szintén égi jelentőséget tulajdonít elhivatottságának: az az érzése, hogy emberi gyöngéi ellenére Isten választottja. «Isten katonája vagyok — írja 1857 május 3-án feleségének — és ahová küld, oda kell mennem, és hiszem, hogy odaküld engem és életemet úgy irányítja, amint szükségesnek tartja.» A parlamentben többször kijelenti, hogy Isten kiválasztott eszközének tartja magát. «Az én élő evangélikus keresztény hitem — mondja a centrum egyik támadása alkalmából a porosz országgyűlésen (1872 febr. 10) — azt a kötelességet rója rám, hogy ezt az országot, amelyben születtem

s amelynek *szolgálatára Isten engem teremtett* és ahol magas hivatalt viselek, ezt a hivatalt minden oldalról megvédjem.»

Arra, hogy a hivatástudat erejét az isteni sugallat s ebből folyó kötelességérzés mennyire emeli, nagyon jellemző, hogy még a fiatal szabadgondolkodó és szocialista LASALLE is, mikor atyja kérdezi, miért tűzi ki éppen ő élete feladatául a munkásosztály védelmét, az isteni elhivatottság presztizsét iparkodik magára ölteni: «Mert Isten nekem megadta az erőt, — érzem — mely a harcra képessé tesz. Mert én a nemes célért küzdeni és szenvedni tudok! Mert én Istent ezekért az erőkért, melyeket nekem bizonyos célokra adott, meg nem csalhatom. Mert én, egyszóval, nem tehetek máskép» (LASALLE : Reden und Schriften. Klassiker der Politik. 15. köt. 1926. 9. l.).

A magyar államférfiak SZENT ISTVÁNTÓL kezdve hittel hisznek a magyar nemzet külön történeti küldetésében, mely évszázadokon át a keresztény hit és műveltség védelme Kelet pogány népei: a kunok, besenyők, tatárok, törökök ellen. De hogy e feladatnak a nemzet eleget tehessen, védekeznie kell Nyugat folytonos hatalmi leigázó törekvése ellen is. A keresztény lovagkor magyar államférfiainak politikai hivatástudata természetszerűen az isteni segítségbe vetett hitből táplálkozik. Ezt a renaissance humanizmusa sem módosítja. UJLAKI LŐRINC írja egyik levelében, hogy mikor HUNYADI MÁTYÁS meghallja királlyá választását, buzgón kéri atyja nagy barátjának, a szentéletű CAPISTRAN JÁNOSnak segítségét az Égből, hogy feladatának eleget tehessen (FRAKNÓI: Mátyás király 1890. 55. l.). Egyébként MÁTYÁS hivatástudatára nagyon jellemző történetet jegyez fel a róla szóló raguzai emlékbeszéd. MÁTYÁST bátyja kivégeztetése után Bécsben tartják fogságban. Önérzete azonban dacol a megaláztatással. Őrei «a magyarok királyának» gúnyolják. Egyszer csak kitör a 17 éves ifjú haragja: «Várjatok, leszek én még a ti királytok is.» (U. o. 46. l.). S valóban, később Bécs is meghódol neki. Mikor a trónra emelése szóba kerül, nincs meglepetve. Biztos öntudattal, határozott hivatástudattal lép a börtönből a trónra.

A sokat elmélkedő ZRINYI, akinek lelke azonban folyton cselekvésre feszül, a férfias akaraterőben látja a történet mótorát, máskor meg a szerencse szeszélyében: *sors bona, nihil aliud.* Legtöbbször azonban mégis az isteni hatalomban, melynek ő is egyik eszköze. Nemcsak őssét nagy vallásos nemzeti eposzában, hanem jómagát is Isten küldötte a nemzet oltalmára. Ugyanezt érzi magáról II. RÁKÓCZI FERENC is, kinek eszménye azonos: a keleti és nyugati igától megszabadult önálló magyar nemzet. «Az isteni Gondviselés elküldött — mondja — a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szó-

zat legyek. És e szózatot meghallá az egész ország minden népe!» Küldetéséhez élte fogytáig hű marad. Mikor minden összeomlik körüle s azzal félemlítik, hogy mindenki otthagyja, változatlanul ragaszkodik elhivatásához: «Mely ha mind úgy történnék is, mégis jobban szeretem tiszta lelkiismerettel Istenbe vetnem reménységemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt bemocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemetlenné tenni magamat. Ez oly végső resolutióm, amelytől csak a halál választ el; s nincs nyomorúság és rabság, amely elmémben habozást okozzon.» Ez a szó az isteni szankciót érző küldetés hangja. Keserves száműzetésében is nemzetének használ, mint folytonos élő tiltakozás: politikai erő zordon tragikumában is. Hivatásában a nemzet személyfölötti érdeke fontosabb, mint az egyéni érdek.

Széchenyit vallásos hite ösztönzi folytonosan a nemzetet újjáalkotó nagy munkájára. Szinte Isten-küldötte prófétának érzi magát, amikor hadjáratot indít a nemzeti bűnök ellen s erkölcsi megjobbulást, igazságosságot és felebaráti szeretetet követel. Mikor pályáját megkezdi, Istenhez imádkozik (I. 49. l.). Mikor az Aldunán megbetegszik, «mindennapi imám — úgymond — a legfőbb lényhez ez volt: Vegyen magához, ha ezentúl Magyarországnak s az emberiségnek haszontalan tagja lennék; de adja vissza egészségemet, ha valami jót tehetek.» (Külföldi Uti Rajzok. 352). Kossuthban nemcsak a retorikai pátosz tüze, hanem a vallásos érzés sugallatának ereje is lobog, amikor sokszor Istent érzi maga mögött mint politikai ihletőjét. «Úgy érzem, — dörgi híres 1848 júliusi beszédében — mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felébreszti a halottakat, hogyha vétkesek vagy gyengék, halálba sülyedjenek; ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek.»

Tisza István egész világnézetének, politikai hivatásának és pályájának lelki gyökerei kálvinista vallásos érzésének talajából táplálkoznak. Tudatosan és nem tudatosan lelkét a predesztináció szelleme hatja át: «az isteni eleve elvégzés hite sok hű kálvinista elődjétől átörökölten — mondja Beöthy Zsolt biblikus nyelven — csontjába rekesztett tűzzé izzott benne.» Mélyen hitt Istentől való kiválasztottságában: érezte, hogy ő élesebben látja a nemzet veszedelmét, mint más, s neki kötelessége erre figyelmeztetni s a veszedelem elhárításán rettenthetetlen bátorsággal, minden gyűlölség és népszerűtlenség dacára munkálni. Csodált bátorságának és semmitől vissza nem riadó elszántságának egyik kulcsa éppen önmagára is vonatkozó predesztinációs hite: amiről azt hitte, hogy az isteni törvény és akarat szava, hajthatatlanul, «makacsul» teljesítette. Az isteni eleve elhiva-

tás gondolata hangzik ki abból a megrázó imádságából is, melyet a Stermina-hegy csúcsán 1917-ben két elesett huszárja temetésén mondott: «Hozzád emeljük imára lelkünket, Uram, Hozzád, aki küzdelemre, megpróbáltatásra, *veszélyre hívsz el egyeseket és nemzeteket*, Hozzád, aki egyedül vezethetsz át bennünket a reánk zúdult gonosz szenvedélyek viharai tengerén.» (L. Kun Béla: Tisza I. és a ref. egyház. Tisza Emlékkönyv. 1928. 157, 162. l.). Történetfilozófiai felfogása is az eleve elvégzés elvén sarkall. «Sajátságos, — így elmélkedik a nagy emberek sorsáról — hogy a legnagyobb, a legerősebb ember is milyen *öntudatlan eszköz* az emberiséget irányító magasabb hatalom kezében.» Napoleon példájára gondol, akinek világuralmi törekvése keltette életre a többi nemzet öntudatát, függetlenségi vágyát, mely Európát átalakította. A német egység megalkotása is elsősorban Napoleon műve és csak másodsorban Bismarcké. (Összes Munkái. I. 615. l.). Tisza utolsó szavai is, mikor a gyilkosok golyójától összeroskad, az isteni végzetszerűség hatalmát sóhajtják: «Ennek így kellett lenni.» Ugyanezt a szót adja Shakespeare a fatalista Julius Caesar ajkára március Idusán:

A gyáva többször hal meg sír előtt,
A bátor egyszer ízli a halált.
Minden csodák közt, melyeket tudok,
Legrendkívülibbnek találom azt,
Hogy ember félni tud,
Holott *a kényszerű vég, a halál*
Eljő, ha jönnie kell. (Julius Caesar. Ford. *Vörösmarty M.*)

A lelki életnek mindig nagy látszólagos ellenmondása: hogyan tudott az akaratnak és tetterőnek olyan kolosszusa, mint Tisza, egész életén át küzdeni, amikor meg volt győződve arról, hogy minden úgyis Istentől eleve elvégeztetett, az ember úgyis hiába küzd a végzet tragikus hatalmával szemben. Ez azonban csak a logika síkján ellenmondás; a lelki életet nem szabad elracionalizálnunk. Érzelmi síkon ott volt Tisza lelkében a kötelességérzés, amely mögött Isten szavát hallotta. Predesztináció és erős cselekvő szellem: nem ellenmondás. Az egyén cselekszik, mert azt hiszi, hogy Isten parancsára így *kell* cselekednie. Az eredményben is előre megnyugszik, mert Isten így rendelte.

E példák, melyeknek számát szaporíthatnók, tanusítják, hogy sok államférfi politikai inspirációjának, ehhez való elszánt ragaszkodásának egyik lelki forrása az az abszolútnak hitt természetfölötti biztosíték, melyet csak a legfőbb hatalom, Isten adhat. Ebben rejlik a küldetéstudat metafizikája.

Hivatástudat és pesszimizmus.

A hivatás tudata maga az optimizmus. Az elhivatott egyén hisz abban, hogy neki küldetése van, amelynek megoldására a képességek benne rejlenek. A hivatástudat a pszichológus szemével nézve nem is egyéb, mint az egyénben feszülő valamely irányú tehetség szubjektív vetülete. Aki magában küldetést, tehetséget érez, az ösztönszerű vitalitással hisz abban, hogy a vállalt feladatot teljesíteni tudja. Tudat alatt és tudat fölött mozgatja őt a cselekvési vágy, tehát a puszta vaksors, az automatikus történés megfordításának hite. Ha ez a hit nincs meg benne, ha eleve pesszimista, akkor nincs is hivatástudata, akkor nem is tud akarni és cselekedni. Minthogy pedig a politikai hivatás sajátképpen az akarat és cselekvés, a surlódás és harc folytonos aktivitásban égő tere, a mélázó, elégikus, báránylelkű, pesszimista lelki alkattal merőben összeférhetetlen. Aki nem hisz eszméi, tervei, programmja kivitelének lehetőségében, akinek szeme örökösen csak a felbukkanó ideiglenes akadályokra mered, aki egyhamar elcsügged: az nem sajátosan politikai küldetésű természet. A cselekvő ember természetes optimizmusa szinte a hivatástudat erejének fokmérője.

Mielőtt valaki hivatása útján megindul, természetesen előre számolnia kell azzal, vajjon mi vár reá, micsoda akadályokat kell leküzdenie, hogy feladatának megfelelhessen. A politikai hivatásnak ezt a mérlegelő lelki aktusát klasszikusan elemzi a XVI. század elején a nagy angol humanista államférfi, Morus Tamás, államregényének, az *Utópiának* első, dialogikus részében (Kelen Ferenc fordítása. 17—18., 33. lk.). Elemzésének mély élményháttere van: maga is évekig húzódozik a király többszöri felszólítása dacára attól, hogy politikus legyen s VIII. Henrik alatt állást vállaljon. Mindjárt az Utópia (1518) elején fölveti a problémát: mi tartja vissza a bölcs embert a politikától?

«— Én mégis — mondja Péter, a dialogus egyik személye — a politikai pályát tartom a legjobb eszköznek arra, hogy egyeseknek és a köznek egyaránt hasznára légy s hogy magadnak boldogabb sorsot biztosíts.

— Boldogabbat-e? — felelé Rafael. — Azon az úton, melyet útál a lelkem? Most úgy élek, ahogy akarok. Úgyis vannak elegen, akik a hatalmasok barátsága felé törtetnek; ne hidd, hogy valami nagyon érzik hiányomat és azért az egy-két emberét, aki velem egyformán gondolkozik.

— Hogy sem vagyonra, sem hatalomra nem vágyódol, Rafael,

vetém közbe, az nyilvánvaló . . . Én mégis úgy vélem, hogy az oly nemes és gondolkodó elméhez, mint amilyen a tied, egyes-egyedül az méltó, hogy még saját egyéni jólétének kockáztatásával is a közügyek vezetésének szentelje tehetségét. Ennek a legjobb módja az volna, ha valamely kiváló fejedelemnek tanácsosa lennél . . .

— Kétszeresen csalódol, Morus! — felelt az idegen. — Először *bennem*, azután magában a *dologban*. Mert bennem nincs meg az a tehetség, amelyet nekem tulajdonítasz, de ha a legnagyobb mértékben megvolna is és áldozatul hoznám nyugalmamat, akkor sem tennék vele szolgálatot a közügynek. Az uralkodók ugyanis legtöbbnyire szívesebben foglalkoznak a katonai ügyekkel, mint a béke áldott művészetével: márpedig amazokhoz én nem értek és nem is óhajtok érteni . . . Különben a király tanácsosai vagy oly bölcsek, hogy nem szorulnak okulásra, vagy oly bölcseknek tartják magukat, hogy nem engedik érvényesülni másnak a tanácsát, kivéve, hogy a fejedelem kegyét elnyerjék . . . De csak természetes, hogy kinek-kinek kedves az ő elméjének a szülötte. A hollónak is kedves a maga fiókája, a majomnak is bájos a maga kölyke. Ebben a tanácsban az irígység és önhittség viszi a szót. Ha valaki ott a multra hivatkozik, vagy más országok példájára, a maga igazolására és a mások véleménye cáfolására, akkor ezt olybá veszik, mintha merényletet követnének el egész bölcseségük ellen, sőt mintha ostobáknak tartanák őket, hacsak viszont maguk nem tudnak valami cáfolatfélét kieszelni. Ha minden cserbenhagyja őket, ehhez a szólamhoz menekülnek: Őseinknek ez volt az akaratuk, bárha fölérnők ésszel az ő bölcseségüket! E jeles szavalat után aztán leülnek. Mintha valami nagy veszedelmet jelentene, ha valaki bölcsebb volna eleinél! . . . [Ami meg a királyt illeti,] nem gondolod, hogy elűzne udvarából vagy csúfot űzne belőlem, ha elég vakmerő volnék egészséges törvényeket javasolni vagy pedig a bajoknak veszedelmes gyökereit fölfedezni? . . . Ha én rendre lefösteném a háborús szellemnek minden következményét: a nemzetek lázas nyugtalanságát, a kincsek elapasztását, a népek romlását; ha azt javasolnám a királynak, hogy a jószerencse adta békét használja fel az ősi királyság lehető kiépítésére és díszítésére, tegye mentül virágzóbbá országát, szeresse alattvalóit és azok viszont fogják szeretni, éljen együtt népével, uralkodjék kegyesen, hagyja békén mások országát, hiszen elég nagy és hatalmas jutott osztályrészéül, — mit gondolsz Morusom, hogyan fogadnák ilyetén beszédemet? Nagyon szép hasonlattal világosítja meg Platon, hogy *miért maradnak* méltán távol a bölcsek a közügyektől. A bölcsek ugyanis látják a népet, amint a tartós, szakadó esőben tömegesen az utcákon ténfereg és

bőrig ázik, a nélkül, hogy rá tudnák venni, hogy az eső elől házaikba vonuljanak. *A bölcsek tehát eleve otthon maradnak*, jól tudván, hogy mitsem használna, ha ők is kimennének az esőbe, legfeljebb maguk is megáznának. Beérik vele, hogy ha már nem orvosolhatták az idegen balgaságot, legalább maguk biztos fedél alá húzódnak.»

Morus pesszimista embere tehát nem érez hivatást a politikára, mert nem hisz a tehetségében, s nem hisz abban, hogy a tanácsosoknak, mai nyelven: parlamenti tagoknak, politikusoknak irígysége, tehetetlensége, rövidlátása, szolgai meghunyászkodása, makacssága s romlottsága, másrészt az államfőnek mindig a más birtokára vágyó háborús szelleme és hatalmi önkénye miatt ő vajmi keveset is változtatni tudna az állam életén. Mintha maga Morus előre látta volna a maga sorsát: ez a hatalmas diplomáciai, politikai és irodalmi tehetség és nemes jellem, VIII. Henrik legkedvesebb embere és kancellárja a vérpadon szenved elveért martírhalált, mert nem akarja letenni az esküt a király aragóniai Katalintól való elválásának törvényességére.

Azonban éppen Morusnak a királlyal való meghasonlásáig kifejtett jelentős államférfiúi munkássága a bizonyság arra, hogy még a politikai hivatásról sötéten gondolkodó lélek is alkotásra képes. Az ilyen léleknek ugyanis kettős arca van: ösztönös vitalitása és természetes kötelességérzése, mely a *gyakorlatban* megy a maga útján; másfelől *teorétikus gondolkodása*, mely az akadályokat tűhegyre veszi és túlozza. A pesszimizmus rendesen az utóbbinak, a reflexiónak sápadt szellemi terméke.

De van a hivatástudatnak egy másik lelki paradoxona is: valakinek lehet politikai eszménye, melynek tartalmi igazságáról mélyen meg van győződve, de nem hisz az ideál megvalósításának lehetőségében s magát alkalmatlannak tartja a kivitelre. Az én-nek depressziójában, lefokozott állapotában szenved: nincsen személyes missziótudata, mint igazi belső hajtóereje. Reménytelen pesszimista, s ha mégis cselekszik, csupán a *kötelesség- és becsületérzés* hajtja, mint a küldetés lelki pótléka. S még az így kifejtett munkája is esetleg politikai vezérré avatja: nincs szubjektív küldetéstudata s mégis fontos objektív történeti küldetést teljesít. Önmagáról táplált belső képét nem födi külső történeti hatása, hanem messze túlmegy rajta. Magának nincsen hivatássugallata; de egyéniségének, a nélkül, hogy tudná és akarná, másokra, a nemzetre sugalló ereje van.

Az államférfiaknak ehhez az egészen kivételes és pszichológiailag nagyon bonyolult, belsőleg ellenmondó típusához tartozik Deák Ferenc. Ideálja a nemzet jogának, a *corpus juris*nak érvényesítése.

Ennek az eszménynek belső igazsága lelkét a legmélyebben áthatja. De nem hisz a megvalósulásában. Reménytelen a nemzet jövője felől. A harmincas évek csekély eredményei a bécsi hatalommal szemben megerősítik kételkedésében: hiába hoznak az országgyűlések határozatokat, a kormány semmit sem teljesít. DEÁK hajthatatlanul a törvényekre, jogokra hivatkozik, de minden remény nélkül arra, hogy a kormányt ezek tiszteletbentartására tudja szorítani. A harc nem életeleme, menekül előle. Amikor más politikus romantikus fiatalságában eszméiért tűzzel harcolni kész s a harc, mint erőinek kifejtése jól esik neki: DEÁK már életének harmincas évei elején öreg, fásultnak látszó bölcs, aki azt írja KOSSUTHnak, hogy személyére nézve a támadásoknak azért örülhetne, «mert nemcsak ürügyet, de just adnak, annyira óhajtott független magányomba vonulni, ha elveink elbuktak». Alig harmincegy éves, fiatal követ, aki csak nemrégen az országgyűlés tagja, s már is így ír BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSnak: «Helyzetünk naponként komolyabb s noha kilátásaink fényesek soha nem valának, remegve látjuk mégis naponként jobban enyészni reményeinket. Számunk fogy . . ., erőnk csügged, mert siker nélkül küzdünk azokkal is, kiknek talán nincs kevesebb okuk szeretni a hazát, mint nekünk, s így a jövendő csak sötét borúval fenyeget.» (Deák Ferenc levelei. 1890. 1. l.). Arra, aki nem akar ilyen sötéten látni, a szelíd irónia nyilát küldi: «BEZERÉDJ szóval üzent s optimizmusának kiapadhatatlan forrásából reményt merítve azt izente: *non est desperandum.*» (30. l.). Nem az akciók, a küzdelmek embere: csendesen elvonul előlük. Már az 1836. országgyűlésen sokan neki szánják az ellenzék vezérségét, de visszautasítja: nem érez hivatást. 1840-ben visszavonul birtokára s otthagyja a közéletet. Az ellenzék körében pártoskodás dúl, csak DEÁK személye tudná egyesíteni, de hiába sürgeti erre KOSSUTH: nem hajlandó követül fellépni. Hiába könyörög Zala megye, Pest megye, hogy ily nehéz időkben vállalja a követséget: hajthatatlan. Igazi oka: retteg a vezéri szereptől s ennek felelősségétől, a nyugalmat szereti, irtózik a harctól s ezt reménytelennek tartja. «Ismerem a körülményeket — írja 1845-ben KOSSUTHnak, aki váltig sürgeti, hogy jöjjön Pestre, ahol mindenki mint vezért várja — ismerem a hont legalább annyira, hogy el tudok kerülni minden *álreményeket*, s amit eddig személyemre nézve a vak véletlennek játéka eszközlött, azt nem fogom önfontosságomat túlbecsülve, befolyásomnak tulajdonítani soha . . . Midőn csak engem távollevőt vártok, kívántok, sőt múlhatatlan szükségesnek tartotok magatok között, akaratlanul megvallottátok, hogy sem nélkülem, sem velem *nincs többé reménytek* a jó sikerhez. A *reménytelenség* egyik bizonyos

jele a távolból várni segédet olyantól, kinek ereje és tehetsége is kisebb, mint magunké. Egyébiránt *e reménytelenség az én keblemet már rég elfoglalta*, s amit most újabban látunk, hogy alig kezdett a kormány tettleg fellépni, s a jobb fizetésű hivatalokkal kecsegtetve polgártársainkat, pártját terjeszteni, máris csoportonkint tódulnak még egykori elvbarátaink is a kormány zászlója alá, ez még inkább megerősít engem hiedelmemben. Tudod Te, hogy *régen remény nélkül állok én véletek s közöttetek a csatatéren, de a siker reménye nélkül is kész vagyok küzdeni, mert ezt becsület és kötelesség parancsolják.*» (165. l.). Mikor felkérik, hogy világos logikájával szerkessze meg az ellenzék programmját, ezt lehetetlennek tartja: ha elvi általánosságban mozog, akkor a kormány emberei azt mondják: hogy hiszen ők is csak ezt akarják; ha beleereszkedik a részletekbe, akkor az ellenzék töredékekre szakad, mert mindenki mást akar s kitűnik, hogy fontos kérdésekben «a részletre nézve mi magunk sem vagyunk tisztában, nemcsak egymás között, de talán önmagunkkal sem». Sok tanácskozás után egy kisigényű s színtelen Ellenzéki Nyilatkozat kerül ki Deák tollából.

Nem a hivatás lobogó tüze, hanem csak a hideg *kötelességérzés* megfontolása indítja quietista alaptermészetét a cselekvésre. Megható, ahogy maga Deák nyúl ennek a lelki problémának megoldásához: lehet-e pesszimizmussal cselekedni? «Nálam a pesszimizmus — magyarázza Kossuthhoz írt levelében — a hanyagságnak sem oka, sem ürügye; *tudok én küzdeni remény nélkül is*, érzem keblemben az erőt, Istenemre mondom: érzem, hogy csüggedést nem ismertem soha, s az elhatározottság, mely nálam *kötelességérzeten* alapul, nem kisebb, mint másoké, kiket a remény lelkesedése gyújt.» (131. l.). Amikor Wesselényi előre buzdítja, hogy legyen tagja az 1847. évi országgyűlésnek, Deák már egészségi állapota miatt előre szabadkozik, de elismeri, hogy *becsületérzésből* vállalnia kell ily súlyos időkben a követséget: «Exaltáció nélkül mondom, hogy elmennék, ha bizonyosan tudnám is, hogy az ország gyűlésének végével egészségem teljesen tönkre lesz téve s helyrehozhatatlanul oda leszek, mert tudom, hogy minden helyzetnek vannak kötelességei és veszélyei, melyek *becsületes* embert nem tartóztatnak oda állani, hová rendeltetése hívja.» (190. l.). Pedig csak pár hónappal előbb ugyancsak Wesselényinek, aki Zsibóra hívja, sötét pesszimizmussal, teljes politikai fásultsággal írja: «Bajomnak főrésze a megzavart, felizgatott idegrendszerben fekszik. A politika s annak kivált jelenleg annyira bosszantó s ingerlő behatása e bajt szűnni nem engedi, sőt inkább súlyosbítja. Én tehát *szököm, bújdosom a politika előtt* . . . Pedig nálad, barátom, langy esőről csurgás

alá kerülnék, mert ott nemcsak a mi politikánknak beteg és betegítő kellemetlenségei, de meg ezen felül a testvér hazának, Erdélynek még sokkal szomorúbb állása is foglalatoskodtatna naponként szomorító, ingerlő változataival.» (188. l.).

Milyen keserűséggel, negatív lelkesedéssel, kényszerből vállalja 1848-ban a miniszterséget! Megint nem hivatástudatból, hanem csak becsület- és kötelességérzésből, s attól a vádtól való féltében, hogy kényelemszeretete miatt nem vállal hivatalt, amivel megakadályozza a minisztérium megalakulását. «Elgondolhatod, — írja TARÁNYInak, 1848 ápr. 30-án — mennyire keserű volt nékem azon elhatározás, hogy részt vegyek azon minisztériumban, mely a hazának ily viszonyai között alakult; de *kényszerített a becsület és kötelesség*, mert BATTHYÁNY kijelentette, hogy nélkülem minisztériumot nem alakít, s ha ő akkor miattam visszalép, aligha találkozott volna, ki helyette a minisztérium alakítását elvállalja, s így engem vádoltak volna, hogy gyáva vonakodásom miatt vált lehetetlenné az első felelős magyar minisztérium alakítása . . . Örömest *menekülnék* most is, de dolgaink mindinkább bonyolódnak, az ország állapota s jövendője minden nap bizonytalanabb.» (197. l.).

Pesszimizmusa minisztersége alatt nőttön-nő. «Mi itt — kesereg rokona előtt 1848 június 15-én — annyi gúnynak, rágalomnak, sértéseknek vagyunk kitéve, hogy már elfásultunk a bizalomnak vagy bizalmatlanságnak nyilatkozatai iránt . . . Azt sem tudjuk: a rácok fognak-e felakasztani, ha ide jöhetnek, vagy Jellasics, vagy az itteni nép koncol-e össze, mert ezek mind a könnyen megtörténhető dolgok sorába tartoznak . . . Mi teszünk, amit tehetünk, de fegyver nélkül, pénz nélkül mire mehetünk? Mindez, barátom, *pokol e földön;* látni a haza közelgető veszélyét, ott állni a dolgok élén, hatalom s tekintély nélkül, *nem bízhatni senkiben és semmiben*, s érezni azt, hogy életünk, becsületünk hihetőleg siker nélkül lesz kockáztatva és *mégsem léphetni le ezen helyről a haza miatt, s a legszentebb kötelesség miatt: ez kínos, iszonyúan kínos érzés.*» (201—3. lk.). Amikor szeptember végén JELLASICS közeleg seregével, a rácok, oláhok s tótok lázongnak, DEÁK a maga sötétlátását igazolva látja: «Ez az, mit hónapok óta jövendöltem, de pesszimistának tartottak s azt mondták, fölötte feketén látok.» (210. l.). Semmi sem érzékelteti szembeszökőbben egy pesszimista és egy optimista, egy hivatásában reménytelen s egy küldetésének öntudatától feszülő lélek különbségét, mint ekkor DEÁK és KOSSUTH egyénisége. Hogyan tudnók elképzelni DEÁKOT, hogy ő szervezze meg a nemzet ellenállását? hogy ő teremtsen elő a semmiből pénzt és hadsereget? hogy ő vigye végbe az 1848-i

magyar csodát? Ehhez Kossuth hivatástudatának égő hite és exaltációja, temperamentumának optimista ereje és agitatív hatalma kellett, mely nem ismer akadályt: kiveri Jellasicsot, megfékezi a lázongókat.

Viszont a nagy nemzeti tragédia után olyan történeti helyzet következett be, amikor éppen Deák passzív, tűrni-várni tudó, nem mindjárt cselekvésbe szökő lelkialkatára volt szükség, amelynek nem cselekvése, hanem szívós türelme tudott jogokat kivívni. Az abszolutizmus alatt a konzervatívok egészen Báró Eötvös Józsefig már belenyugszanak egy összbirodalmi parlamentbe: Deák meg sem moccan, tűr és vár, a jogfolytonosság elvét hangoztatja, melynek alapja az 1848-i törvények elismerése. Ez a szívós passzivitása az oka annak, hogy már 1860-ban Széchenyitől kezdve az egész nemzet szeme feléje fordul: ő a hivatott vezér. De ekkor sem akar vezérkedni, ekkor sem lobban fel küldetéstudata: magát a nagy nemzeti probléma megoldására teljesen alkalmatlannak tartja. «Hidd el nekem, — írja régi pesszimista hangján 1860 dec. 30-án — egy ember, bárki legyen az, csak igen keveset tehet a dolgok jobbra fordításában s kivált a jelen viszonyok között minden munka, minden törekvés egy véletlen eseten megtörik . . . *Vak esettől függ minden*, mert mindenütt bizalmatlanság, s akit más nem ámít, maga ámítja magát . . . *Én, kinek hitét az emberekben, reményét a jövőben a kor s az események megingatták, nem bírnék, ha akarnék is eldöntő szerepet vinni; én a mult idők maradványa vagyok*, s egy új nemzedék és annyi új elem nem ismernek, és én nem ismerem őket.» (275. l.).

A fatalizmusnak ilyen keserű reménytelensége, úgy látszik, aligha avathat valakit magyar Mózessé, aki a nemzetet elvezeti az ígéret földjére. Az októberi diploma Deák szemében jelentéktelen epizód; sőt az egész alkotmány visszaállítása sem tudna már az országon segíteni. Mikor Pest vármegye követté választja az országgyűlésre, megint csak, mint valaha, a ‚kötelesség' rideg parancsának kénytelenségéből fogadja el a választást. Ilyen tört lélekkel indul vezéri útjára: «Sokan azt hiszik, — mondja 1861 január 9-én kelt levelében — megszűnt a tizenkét évi abszolutizmus, alkotmányosság lépett helyébe, most már jól fog menni minden. De barátom, az a tizenkét évi abszolutizmus megrontotta az állam organikus életének minden műszereit, elköltötte három vagy talán több következő generációnak jövedelmét, kizsarolta az életerőt, földhöz verte az ipart és kereskedést. Most már az alkotmányosság sem képes az utófájdalmakat elhárítani, az elveszett erőt visszateremteni . . . Kérdezed, mi vár tehát reánk? Azt a jó Isten tudja, ember még valószínűleg sem képes megjósolni.

Könnyen, igen könnyen meglehet, bomladozása, szétmállása Magyarországnak is, a birodalomnak is . . . *Azt írod, az ország reám néz, tőlem vár. Szerencsétlenség az országra is, reám is, ha ez így van, mert a baj súlyosabb, semhogy én vagy más abból megmenthetné a hazát, és én magam is szívesen mennék azon ember után, ki erre némi valószínűséggel kecsegtető utat tudna mutatni* . . . Pest város küldöttjeinek én legörömestebb azt feleltem volna, hogy semmiféle nyilvános állást el nem fogadok, még a képviselőit sem . . ., de azon körülmény határozott nálam, hogy könnyen fordulhatnak úgy a dolgok, miszerint a képviselői állás személyes veszéllyel is járhat, ez elől pedig kivonni magát ily nehéz időkben gyávaság volna.»

S mégis ennek a reménytelen államférfiúnak, aki a küldetésnek még utolsó szikráját is mesterségesen akarja kioltani magából, fontos történeti misszió jutott osztályrészül. Az ő világos elméje mutatta meg a nemzetnek és a királynak a kibontakozás útját: amannak az 1848 elismertetése alapján a jogfolytonosságot, emennek a pragmatica sanctiót. E két eszme kifejtése után a nemzet, mely az alkotmány megsemmisítése, a hatalmi önkény, legjobbjainak kivégzése, folytonos jog- és vagyonfosztás közepett teljes káoszban élt, most már tudta, mit akarjon: célt kapott, melyet Deák formulázott. Deák alkotta meg a kiegyezés lényeges tartalmát, de a tényleges vezetéstől ekkor is, mint egész életében, irtózott: a hatamat Andrássynak engedte át.

Deák a lefokozott politikai én pesszimistája; Kossuth a felfokozott küldetéstudat optimista típusa; Széchenyit, bár kedélyvilága fölött állandóan ott borong a sötétenlátás felhője, éles valóságérzéke, hivatásérzéséből áradó erős tettvágya a középútra utalja. Hisz a nemzet jövőjében: nem kell lelépni a magyar fajnak a világ színpadáról, sőt most fejledezik ifjú ereje. «Köztünk sem — úgymond a Politikai Programmtöredékekben (84. l.) — az nem gyakorlati politikus, ki mindig vagy tüstént bukni akar, mikor egy kissé csípősebben fú a szél, s nagyszerű nemzeti temetkezés cerimóniáin töri fejét [itt Vörösmarty Szózatára céloz]; sem az, ki mint hörcsök, csak mérgét veszi számításba, de erejét nem; vagy ki szarkaként vajmi sokat akarna ugyan, de annál kevesebbet bír; hanem egyedül oly hazafiak kézfogó láncolata képezhet üdvpartra vezető kalauzt, melyféle testület nemzeti létünknek mind csak kevéssel ezelőtti agonizáló voltát, mind annak újabbkori javulásra indulását, mind még mindig felette nagy gyengeségét, mind végre kifejthetésének és felvirulásának roppant hihetőségeit philosophiai mélységgel egybeilleszteni képes, és mely sem félénk vénasszonyként tüstént nem desperál és keserves nótákat

nem intonál, ha bármily aggasztó ingadozási symptomákat árulna is el az oly drága nemzeti test, mert hiszen tudja, ilyesmiknél nagyobb veszélyeken is szerencsésen átesett már; sem nem működik valami vérmes borbélylegényként, ki nagy sallangosan mindenre praescribál, és még oly eseteket is brevi manu és heroice végez el, melyekben legbölcsebbek is remegnek igen nagy lépésekkel menni elő.»

A hivatástudat hiánya.

Mindenki bármely pályán, ahová a sors veti, kiélheti a maga sajátos hajlamait, ha ezek nincsenek is összhangban azzal a munkakörrel, melyben dolgozni kénytelen. Ha valakiben valóban erős speciális képességek szunnyadnak, akkor iparkodik a maga «hivatalos» hivatását ezekhez közelebb hozni, eredeti hajlamaihoz simítani, olyan oldalát űzni, mely különös képességeit foglalkoztatja. Ha elméleti tudományos tehetség rejtőzik benne, tudóskodni kezd nemcsak akkor, ha tanár, hanem akkor is, ha pap, katona, bíró vagy mérnök: önkénytelenül e hivatásoknak elméleti útjait kezdi járni. Ha uralkodó, hatalmi természete a *Machtmensch* típusába utalja, nemcsak mint politikus vagy katona éli ki ezt a hatalmi hajlamát, hanem akkor is, ha éppen tanító, üzletvezető vagy gyárigazgató. Ha szervező talentuma van, ez a sajátos ereje úgyszólván valamennyi pályán kiütközhetik és érvényesülhet. A matematikai képesség kitörhet akkor is, ha valaki nem a céhbeli matematikus pályáját járja, hanem mérnök, orvos vagy katona. A zenei vagy irodalmi tehetség bármely kenyérkereső hivatás űzése mellett kibontakozhatik. E szerint a különös tehetség rugalmasan megnyilvánulhat bármely külső életformában, mely látszólag messze esik a hivatástól. Az ideális eset természetesen az, ha a külső hivatal s a tehetség irányában eső belső hivatás födik egymást. A kettő között való szakadás és diszharmónia a lelki forrása a különféle mellékfoglalkozásoknak, dilettáns oldaltevékenységeknek, amateur munkáknak, hobbyknak.

A politika annyira felöleli az emberek és a dolgok egyetemességét, annyira átfogja az életnek minden területét, hogy itt a legtöbb fajta talentum és munkaösztön megtalálhatja a maga sajátos tevékenységi körét, legalább is burkolt vagy áttolt formában. A szervező tehetség, az adminisztratív képesség, a gazdasági talentum mind kiélheti a leggazdagabb változatokban a maga életformáját. A politika a szó szoros értelmében nem külön *métier*, hanem a képességeknek az államélet feladataira való alkalmazása. A képességek *formája* a különböző pályákon ugyanaz lehet, csak az a *tartalom*,

melyre vonatkoznak, változik. Az ú. n. «politikai képesség» sem egyéb formai szempontból, mint oly hajlamok csoportja, melyek az élet egyéb területein is érvényesülnek; csakhogy itt a politika terén ezek a hajlamok más, az államéletbe vágó tartalmakon és feladatokon fejtik ki erejüket. Természetesen e képességek közül a politikai élet bizonyos tulajdonságokat felfokozva követel meg (akaraterőt, felelősségérzést, szuggesztív erőt, szervező készséget, valóságérzéket, intuíciót és fantáziát, az emberekkel való bánnitudást stb.). Azonban ezek a lelki diszpozíciók más hivatásoknak is, talán kisebb mértékben, természetes kellékei.

Az igazi vezető államférfiban az említett lelki képességek nagy fokban s mintegy sűrítve jelentkeznek s a *hivatás*nak biztos és világos tudata fogja össze őket mint eszközöket. A hivatásnak tudata voltaképpen nem is egyéb, mint az egyénben feszülő tehetségeknek az énben belsőleg, közvetlenül feltáruló lelki projekciója. Az *államférfiútól* éppen az különbözteti meg az átlag *politikust*, hogy amaz mély belső meggyőződésű hivatást érez, melynek eszmei tartalmát a legkomolyabban átéli, érte szenved s minden áldozatra kész, emennek viszont a politika éppen olyan pálya, sőt kenyérkereső foglalkozás vagy szakma, mint másnak az ügyvédség, gyárigazgatás, újságkihordás vagy valamely ipar. Csak azért politikus, mert éppen képviselővé választották. Nincs belső hivatása, hanem csak a választóktól külsőleg ráruházott hivatala. Az ilyen múzsanélküli filiszter-politikusok mint valami «munkát» űzik a politikát, néha vezető pozícióba is jutnak, de ott is csak «közigazgatnak», a folyó munkát úgy ahogy végzik, a magasabb hivatásnak és ideálnak feladattudata, főkép pedig különös felelősségérzése nélkül. Kiszolgálják pártjukat, személyes önsúly és önérték híján mindenkivel jólábon iparkodnak állni, ügyeiket szellem nélkül gépiesen robotolják. Lelki alkatuk lényegében azonos a tipikus *hivatalnok* lelki szerkezetével: utasításokat hajtanak végre, a vezetőknek engedelmeskednek, a felelősséget arra hárítják, aki utasítja őket, igazában csak a politikai élet lélektelen apparátusai. Az ilyen vérbeli szürke hivatalnoki elme, ha politikai zománcot kap is, továbbra is önállótlan, mindig rendelkezéseket váró, kezdeményező bátorság nélkül való (ha mindjárt esetleg hasznos) politikai lény marad: *instrumentális politikus*.

Az igazi államférfi jellemének egyik főjegye, hogy *maradandó* történeti eredményre törekszik, melyért felelősnek érzi magát. Ez is hivatástudatából folyik s abból a magasabb eszményből, amely hivatásának tárgyilag megvalósítandó tartalma. Minthogy ilyen ideál tölti be lelkét, valami az örökkévalóból rásugárzik az ő alakjára

MTAKADÉMIA KÖNYVTÁRA

is: nemzete gondolkodását és érzületét az ideál (szabadság, függetlenség, társadalmi s gazdasági igazságosság, kultúra, humanitás stb.) szolgálatára *tartósan* akarja átalakítani, ezért maradandó intézményeket alkot, reformokat visz végbe, szóval és tettel formálja a nemzet lelkét és intézményeit a jövő számára. A politika iparosa ellenben csak a *jelen* pillanatnak él, magát mindig csak *ideiglenesnek* érzi, a tömeghangulat hullámain hajóz, népszerűséget keres, politikai eszközeit is mindig lehetőleg ehhez méri minden mélyebb kínzó felelősségérzés nélkül. Miért? Mert hiányzik lelkéből a magasabb hivatás szellemi hajtóereje, nem tüzesíti át lelkét valamely eszme s ennek velejárója, a politikai tárgyszerelem. Innen van, hogy a *politikusok* túlnyomó része csak tömeg az *államférfi*, a vezér háta mögött, engedelmes közkatona, aki politikai tábornoka parancsát várja: ebben merül ki hivatása. De ez, valljuk meg, nem is lehet másképp. Először pszichológiailag: mint egyebütt, a politika terén is a rátermett géniusz, kinek valóban hivatásához mért tehetsége van, igen ritka. Másodszor: a vezető politikai géniusz sem tudná tehetségét kibontakoztatni és ideálját megvalósítani, ha minden politikus önálló fejű vezérkari tanácsadó lenne. A döntés a vezért illeti meg, különben egységes terv híján szétzüllik a sereg. Az egyesek hivatás- és szellemhiányát itt a vezér küldetéstudata, tehetsége és akarata pótolja. A tömeg úgysem a sok egyéni ész és akarat akkumulációja: szellemi színvonala mindig alacsonyabb, mint a tömeget alkotó egyeseké. A legszélsőbb népuralom közepett is a politikai életet mindig csak egy-két ember irányítja, hívják ezeket Robespierre-nek vagy Dantonnak, Leninnek vagy Sztalinnak is. Az emberi történet folyamán mindig a vezér sugalmazta és alakította a tömegek érzületét és akaratát. Az önálló tömegakarat puszta fikció: mindig a vezető szuggerálja a maga politikai eszméjét a tömegre, formálja ennek akaratát a cselekvésre, ha mindjárt ösztönös pszichológiai műfogással azt a hitet iparkodik is kelteni, mintha ő csak a tömeg tolmácsa lenne, aki ennek megbízása folytán formulázza meg a «közvéleményt», vagy cselekszik a «közakarat» értelmében. A tömeg azonban mindig csak arról van «meggyőződve», amiről a vezető szuggesztiója meggyőzi őt. És ez érvényes akkor is, ha tömegen politikai pártot értünk: a vezető ekkor a karizmatikus *államférfi*, a tömeg pedig — a *politikusok*.

A hivatástudat mélységi fokának különbsége a kulcs a *nagy államférfi* és a *csak ügyes államférfi* lelki típusának megértéséhez is. Mik az ügyes államférfi jellemző sajátságai? A nagy államférfi nagy eszmény szolgálatában áll s tartós hatással alkot. Az ügyes államférfi

csak kihasználja az adott alkalmakat az állam javára, vagy ki tudja kerülni a veszedelmeket, megkerülni az akadályokat. A kormányrudat erősen tartja, esetleg évtizedekig, de az állam intézményeit termékenyen nem fejleszti, mert csak felszínes hivatása van: a nagy eszmék idealizmusa és szilárd hite távol áll tőle. Hidegen számító esze nem egykönnyen hajlik új ideákra: ezekért sohasem lelkesedik, sőt elméje éppen a mások politikai entuziazmusának hűtőkészüléke. Programmját, mert nincs ideálja, gyakran változtatja a körülmények szerint, elvek helyett mindig csak alkalmi céljai vannak, amelyeknek eszközeit nem igen válogatja. Politikáját inkább az emberek gyenge, mint erős oldalára építi fel: nem a tehetséget, de az alkalmazkodás talentumát keresi s választja munkatársul. A politikusokat javakkal iparkodik magához kötni, a nélkül, hogy szeretné őket, sőt bensőleg megvetéssel néz rájuk; ellenségeit, ha nem tudja ígérettel megnyerni, üldözi és kiirtani iparkodik. Ha beszél, mindig polemikus, a mások logikai ellenmondásait vagy tárgyi tévedéseit mutogatja, de valóban új, pozitív eszméket nem vet föl: inkább csak a külső feltételekhez simuló dialektikus, de nem magából újat merítő konstruktív elme. Igazi hivatás és alkotó eszme híján a politikának inkább csak technikusa: mint valami masiniszta irányítja a törvényhozást és a közigazgatást lélek, szellem, lelkesedés nélkül, szürkén, mechanikusan. A napról-napra való politikai továbbélés művésze. Politikai tábora mégis nagy és hosszúéletű, mert megszervezi az önzés, a félelem, a kényelem, a türelem, a gondolkodás és akarás lustasága, a hatalom élvezete, gyakran a hatalommal való visszaélés, nem kevésbbé a kormányzat állandóságának vágya. Nem népszerű, mert nincs termékeny, nagyvonalú, magával ragadó eszméje és sugalmazó lelkesültsége. Mégis hosszú ideig megállja helyét a kormánykerék mellett, mert uralmát megszokja a nép, egészen természetesnek, másképp el sem gondolhatónak találja, s alig hiszi el, mikor távozni kénytelen. Éppen hosszú uralma kelti azt a látszatot, hogy *nagy* államférfi (pl. Tisza Kálmán), esetleg a történelem is a pszichológiai csalódás alapján ilyennek könyveli el, holott csak az *ügyes* államférfi körvonalait mutatja. Sokszor az ügyes államférfit az igazitól, mint az államművészet mesterétől csak egy lépés választja el, de éppen ezt a lépést sohasem tudja megtenni. A nagy államférfinak nagy embernek is kell lennie, aki *hivatástudata* alapján új eszméket termel, a régieket új formába önti, az elméket megigézi és megtermékenyíti, ég benne az alkotás vágya, akar és teremt: nem múló politikai divatot indít meg, hanem nagy nemzeti eszményekre és célokra való törekvés állandó lelki forrása.

Az ügyes államférfi, aki csak agitált, szónokolt, kritizált, vitatkozott, lekötelezett és üldözött, kormányozta és bajoktól óvta az országot, olyan, mint a színész: semmi alkotás sem marad utána, legfeljebb a neve, mert csak a Jelent szolgálta ki s rögzítette meg. Az igazi alkotó államférfi olyan, mint az építész, szobrász vagy festő: az, amit géniusza teremtett, megmarad, a Jövő sok nemzedékének lelkén is érezteti hatását, mert nem a pillanat számára dolgozott, hanem maradandó, időtálló eszményt szolgált.

MÁSODIK FEJEZET.

A POLITIKAI ESZMÉNYTUDAT.

Politika és világnézet. — Politikai eszmény. — Szabadságeszmény. — Vallásos-nemzeti eszmény. — Imperialisztikus eszmény. — Gazdasági eszmény. — Szociális eszmény. — Humanitas-eszmény. — Az eszmények kiszélesülése. — Politikai eszmény és fikció. — Az eszmények hagyománybontó ereje.

Politika és világnézet.

Mi a politikának s így az államférfinak is végső célja? A társadalom életének alakítása a közszellem irányítása és jogi szabályozás útján. De mi a társadalmi-állami élet célja és tartalma? milyen eszmény, minta szerint kell az állami életet formálni? Ez a kérdés már a *világnézet* problémájának kellős közepébe vet bennünket. A politikának első fogalmi rendszerezője, Aristoteles, a kérdésre így felel: «A komoly törvényhozónak az a feladata, hogy az államot, a különféle természetű embereket és mindennemű társadalmi egyesülést jól megfigyeljen, hogyan válhatnának a *helyes* élet és a nekik elérhető boldogság részeseivé.» (Politika 1325*a*. Szabó M. ford.). De miben áll, kérdezhetjük tovább, az embereknek s az államnak *helyes* élete? Az államférfi ugyanis nem közönyösen nézi a társadalmi élet folyását, nem engedi át nemzete sorsát a társadalmi erők szabad játékának, hanem sajátos hivatásának és kötelességének érzi belenyúlni és irányítani. Szemében nem vak, mechanikus zűrzavar a társadalom, hanem értelmes jelentése, értékes célja van. A *létezőt*, a meglévő társadalmat s államot a helyesnek hitt *jelentés, érték, cél, eszmény* értelmében iparkodik átalakítani.

Aristoteles fönnebb erre céloz: az államférfi vegye számba a társadalmi-állami *valóságot* s ezt a *helyes életminta* szerint alakítsa. Ezzel egyszersmind a *politikai világnézet* körvonalait is megadja.

Minden világnézet ugyanis lényegében kétféle őskérdésre akar egységes és egyetemes választ adni. Egyrészt: mi a világ valósága? miből áll a világ? mik a végső elemei? anyag-e vagy szellem? hogyan függnek ezek össze? Másrészt: mi értéke, mi értelme van ennek a világnak számomra? mit kell tennem ezen a világon? milyen értékeket kötelességem megvalósítani cselekvésemmel? Az előbbi kérdé-

sek tárgya elméleti, az utóbbiaké gyakorlati. Az előbbiekre a tudatos világnézet, a filozófia a fogalmak bizonyos rendszerével válaszol, melyeknek hálójában a világot, mint egészet, egységesen akarja felfogni; az utóbbiakra pedig az értékek táblájával, melyek az embernek az életben való gyakorlati állásfoglalását szabályozzák. A világnézetben az értékelő állásfoglalás döntőbb fontosságú, mint a világ valóságára vonatkozó megismerő, teorétikus meggyőződés. Hogy valaki a monizmusnak vagy a dualizmusnak, az idealizmusnak vagy a materializmusnak híve-e, azaz a világ lényegét a szellemben vagy az anyagban, esetleg mindkettőben látja-e, az nem pusztán logikai gondolkodásán, elméleti okoskodásán fordul meg, hanem elsősorban a lélek érzelmi hátterében, ösztönös mélységeiben lappangó, *irracionális értékelő állásfoglalásán*, mely eleve meghatározza és színezi az egyéni lelki alkathoz és hajlamokhoz mérten az elméleti gondolkodás kiindulópontjait, a nélkül, hogy az egyén észrevenné. Az ész azután a tudat gondolatfényében a maga logikai fegyverzetével igazolni iparkodik azt, amit a valóság mivoltára vonatkozóan a lélek eleve érez. Az értékelés tehát az első tényező a világnézet megindulásában az értelemmel, a megismeréssel szemben. Az idealista végső elvnek és értéknek a szellemet, a materialista az anyagot tartja; a mechanisztikus világnézetnek mindent megmagyarázó végső elve és értéke a minőségeket mennyiségekre visszavezető oksági törvények szükségképisége, a célszerűségi (teleológiai) világnézeté a cél és cselekvés szabadsága. Mindenfajta világnézeti felfogás végső elemzésben az értékelés különféle típusaira vezethető vissza. A világnézet végső gyökerét az értékelésben találjuk meg.

Az értékelés pedig az értékesség közvetlen, intuitív felismerése, melynek gyökerei az érzelmek irracionális talajából táplálkoznak. Valaminek sajátos értékessége tehát olyan ember számára, aki ezt az értéket nem tudja átélni, akinek nincsen ezen érték iránt fogékonysága, «érzéke», pusztán észbeli okoskodással, logikai érvekkel nem «bizonyítható». Amint a színvaknak, aki a vörös színt sohasem látta, hiába magyarázzuk, hogy mi az a piros, a siketnek hiába próbáljuk okoskodással érthetővé, átláthatóvá tenni, hogy mi az a *c* hang: hasonlókép az esztétikai szempontból értékvaknak is hiába iparkodunk «bizonyítani», hogy ez a színharmónia milyen szép, a botfülűnek, hogy ez a melódia milyen bájos, vagy az erkölcsi nihilizmus közepett felnőtt egyénnek hasztalan próbáljuk logikusan, fogalmilag igazolni, hogy milyen feltétlen erkölcsi érték a humanitás, becsület, felebaráti szeretet, vagy hogy a háládatlanság és lopás erkölcsileg helytelen. Minden ilyen «bizonyítás», «magyarázat» csak közvetett és

látszólagos, ha a megfelelő értékelési alap, beleélő képesség az egyén lelkéből hiányzik. Az értékélmény követlen fölmerülését csak érzelmi ráhatás: példa, szuggesztió, imponálás, megragadó buzdítás, szemléletes bemutatás, tehát irracionális út készítheti elő s keltheti föl. Az értékességet az egyén vagy érzi, vagy nem, a szerint, hogy van-e benne az értékek illető rendje iránt lelki fogékonyság vagy nincs: puszta ésszel azonban az érték föl nem érhető. A kultúrjavak (vallás, erkölcsi kódex, műalkotások, jogrendszerek, társadalmi és politikai intézmények stb.), melyekben az értékek megvalósulnak, magukban némák, csak annak mondanak valamit, akiben megvan az értékelés fogékonysága irányukban. A kultúrjavak hangszerek, amelyek csak akkor hallatják hangjukat, ha vannak lelkek, melyeknek húrjai ugyanúgy vannak hangolva s rezonálni tudnak.

Az értékélménynek ebből a természetéből érthető a különféle világnézettípusok örökös küzdelme is. Gyökerük ugyanis akár tudatosan, akár nem, valamilyen fajta értékelés. Ezek különbsége pedig ésszel át nem hidalható. A bizonyítások és cáfolások, a logikai észfegyverzet csak másodlagos, külső, levezetett szerepet játszik. A háttérben az ember *egyéniségének eredeti, irracionális magja, érzelemben gyökerező értékelő állásfoglalása dönt*, melyet a bár legékesebb, de pusztán észbeli okoskodás sem tud meggyőzni s eredeti álláspontjától eltéríteni. A világnézet elméleti oldala, gondolati felépítése csak segítő eszköz arra, hogy az egyénnek ebből a legbensőbb irracionális lényegéből, életérzelméből, állandó élethangulatából, világélményéből folyó álláspontját igazolja. Ezért mutatnak a világnézetek a gondolkodás történetében bizonyos állandó típusokat, melyek különbségét főkép az értékélmények tipikus különbsége táplálja. Az egyik világfelfogásnak esztétikai alapjelleme van: a gondolkodó értékélménye alapján a világot a szépség megvalósulásának érzi s ezt utólag rendszeresen igazolja. A másik világnézet merőben etikai színezetű: a folyton cselekvésre feszülő, aktív egyéniség szemében a világ csak azért van, hogy a cselekvésnek tárgya legyen, a világ anyag akaratunk, az ember erkölcsi győzelme számára. Viszont egy harmadik, racionalista világnézettípusnak az észember lelkialkata a forrása: a logikai evidencia a legfőbb érték, a világfelfogás kezdete és vége a megismerés észbeli átlátszósága, minden személyi mozzanatot és ellenmondást ki akar ikatni a világból és az életből, melynek legfőbb értéke a gondolkodás: a világ az Ész testté válása, a Szellem külső kibontakozása.

A világnézet stílusa tehát elsősorban az egyéniség lelkialkatától függ: «Hogy milyen filozófiája van az embernek, attól függ, milyen

az ember» — mondja FICHTE. Ugyanez érvényes a világfelfogásnak arra az oldalára is, mely a társadalmi-állami élettel szemben törekszik egységes elvi álláspontra jutni: a *politikai világnézetre* is. Kinek milyen a politikája, attól függ, milyen az egyénisége. A politikai világnézet kialakulásában is elsősorban nem az állam valóságára, mivoltára, ténybeli oldalára vonatkozó hideg észbeli meggyőződés a döntő, hanem az egyén értékélménye: az állami élet milyen formáját és szerkezetét érzi értékesnek és helyesnek. Minden államférfi, akár van elméleti műveltsége, akár nincsen, már eleve a lelkialkatából, egyéniségéből folyó szempontok, öntudatlan értékérzések és tendenciák alapján a társadalmi-állami életnek bizonyos formáihoz s berendezéséhez vonzódik, amely mögött tudatosan vagy nemtudatosan egy-egy minta, ideál húzódik meg, melyet szeretne megvalósítva látni. Ha ezt az álláspontját utólag észbeli érvekkel, logikailag-fogalmilag igazolja is, ennek gyökerei mégis lelkének érzelmi-értékelésbeli, irracionális rétegeibe nyúlnak le. A politikai szempontok kiválasztása és feldolgozása már rejtett, alogikus értékelésből fakad. Ha a tapasztalásra hivatkozik, ebben is a lényegesnek a lényegtelentől való elválasztását, a tények kiszemelését legtöbbször már eleve az öntudatlan értékelés, érzelemszerű ösztönös magatartás irányítja.

A politika elméleti-logikai épületének sarkköveit is, mint minden világnézetét, ha a rendszer alkotójának egyéniségét szemügyre veszszük, érzelmi-értékelésbeli színezetűnek találjuk. Hogy miért éppen individualista vagy szocialista egy politikai rendszer, annak kulcsa rendesen az államtudós egyénisége, akinek az egyén és a közösség értékére vonatkozó élménye és állásfoglalása bontakozik ki aztán a bizonyítás logikai formájában rendszerré. A gyakorlati államférfinak az állam céljára vonatkozó felfogása még inkább az ösztönös, érzelmi-értékelési mozzanatokból fakad: a gyakorlati államférfi gyakran utólag sem gondolkodik álláspontja bizonyításán, logizálásán, fogalmi formába öntésén: közvetlenül a cselekvésre irányul, közbeeső reflexió nélkül. A gyakorlati politikai gondolkodásnak mindig rejtett, az államférfi én-je előtt föl sem tárúló érzelmi struktúrája van, az okoskodás már inkább csak erre felépülő superstruktúra. Azért mutat a politikai gondolkodás oly tarka változatosságot, mert az utólagos elméletszerű megfontolás már az ösztönös élet-érzelemnek, tudatalatti értékelésnek *structure intime*-jén alapszik, ez pedig irracionális, nem az észnek logikai síkjára, hanem az érzelem homályos rétegére támaszkodik. Ettől függ elsősorban, vajjon hogyan fogja fel az államférfiú már kezdettől fogva elvileg a politikai kérdéseket? milyen a politikai eszménye, melynek megvalósítását hivatá-

sának érzi? konzervativ vagy liberális, vagy éppen radikális érzületű-e s ennek megfelelően milyen párthoz csatlakozik? Olyan erős lehet az eredeti, ösztönös értékelés alapján az államférfi irracionális bizonyossága, annyira magától értetődőnek érzi latens politikai világnézetét, hogy az öntudatos logikai igazolásnak, észszerű megokolásnak szüksége föl sem merül lelkében; mélyebb kritika és vizsgálat nélkül, mintegy intuícióból, foglal állást, s reflexióra rendszerint csak új, addig nem tapasztalt eset serkenti.

Az államférfi akaratának és cselekvésének eleve fel kell tennie célokat, melyekkel igazolja eljárását. Ha az államférfi törvényeket indítványoz, alkotmányreformot tervez, külpolitikai szerződéseket köt, új intézményeket szervez, rendeleteket ad ki, akkor mindig céloknak kell előtte lebegnie. Ezek a célok azonban végiggondolva, mindig magasabb állandó célokba, mint alapmeggyőződésekbe, elvekbe emelkednek, amelyek az állam egész jogalkotását, valamennyi kül- és belpolitikai intézkedését áthatják. Az elvi alapon álló politikai pártoknak (melyek közül a többség az állam életét irányítja) programmja mögött mindig bizonyos, az állam céljáról és eszményéről való felfogás húzódik meg, ez viszont természetszerűen *értékbeli* meggyőződésre vezethető vissza. Ha ez a meggyőződés a legtöbb értéket az egyénnek tulajdonítja, akkor az államot csak eszköznek tartja, amelynek feladata lehetővé tenni, hogy az egyén a benne szunnyadó erőket szabadon kifejthesse. Ebből az *individualista* értékérzésből támad a liberális államférfi álláspontja, amelyből kifolyólag a társadalmi élet legtöbb terén ellene van az állami beavatkozásnak. Viszont az *univerzalista* értéktudat csak a közösségnek értékét érzi, az egyénnek csak annyiban tulajdonít értéket, amennyiben a közösséget mint eszköz szolgálja. Ebből az ösztönös értékelési talajból a *szocialista* politikus államesszménye tör elő: az egyénnek teljesen fel kell olvadnia az államban. Az egyoldalú szocialisztikus értékérzéstől áthatott politikai lélek tehát a jogrendnek s minden intézménynek szocializálására, a magántulajdonrendszernek eltörlésére, az egyéni szabadságjogoknak megsemmisítésére törekszik. A merőben *utilitarisztikus* értékélményeket tápláló államférfi előtt kizárólag az egyénnek és a közösségnek anyagi java, gazdasági boldogulása lebeg, eszménye a puszta jóléti állam. Viszont az az államférfi, akinek lelkét *idealisztikus* értékelés hatja át, az állam szellemi-kulturális feladataira függeszti szemét: a kultúrállam eszménye után indul. E szerint az állam nemcsak arra való, hogy arról gondoskodjék, hogy polgárai biztonságban érezzék magukat és jóllakjanak (bár ez az első), hanem arra is, hogy a fizikai önfenntartáson

felül az emberhez, mint eszes lényhez méltóan a szellem világába is fölemelkedhessenek, a tudományt s a művészetet is ápolják, a nemzetben rejlő szellemi értékeket kifejthessék; az állam nemcsak adót behajtó, kényszert alkalmazó közhatalom, hanem szellemi-erkölcsi értékek és célok hordozója is, a nemzetnek külsőleg megnyilvánuló méltóságtudata és tekintélye. Ugyanígy vezethetnők vissza a többi politikai világnézetnek és iránynak lényegét is végső forrásukra: az értékelés alaptípusaira.

E szerint liberálisnak vagy szocialistának, konzervatívnak vagy radikálisnak, autokratának vagy demokratának, nacionalistának vagy internacionalistának lenni annyit jelent, mint más és más értékfelfogást táplálni az állam eszménye és célja felől. Az államférfiak politikai programmja lényegében alkalmazott világnézet. A politikai elv végső elemzésben nem egyéb, mint az állam eszményéről való értékmeggyőződés. Az államférfiak és pártok tudatosan vagy nemtudatosan ehhez mérve bírálják az állam meglévő szerkezetét, jogrendjét s javasolják átalakító reformjaikat. Mióta a parlamentek demokratizálódtak, a világnézeti ellentétek mindenütt kiéleződtek a politikában és a pártalakulásban. Valamikor, ha több párt volt is, mindezek az uralkodó osztályt képviselték, melynek homogén világfelfogása volt. Ellenben a teljesen demokratizált parlamentek csoportjai egészen heterogén világnézetű emberek, akik a társadalom egymással ellentétes értékfelfogású rétegeinek képviselői. A világnézeti ellentét, az ennek hátterében meghúzódó értékelési különbség tehát a mai parlamentekben sokkal nagyobb szerepet játszik, sőt egyenest döntő súlyra tesz szert a pártoknak és egyéneknek az állami hatalom elnyeréseért folytatott küzdelmében.

A politikai küzdelmek sokkalta nagyobb hevességét, mint az élet egyéb területein tapasztalható, éppen a politika mögött meghúzódó értékélmény természetéből, főkép ennek két sajátságából: *melegségéből* és *érzelmi-irracionális* jellegéből érthetjük meg. A puszta valóságra, tényekre vonatkozó ítéleteink és következtetéseink többnyire mintegy a lelki mező perifériáján mozognak, a csupasz tényeket közönyösen, «hidegen» konstatáljuk, hogy így és így folynak le. Ellenben értékítéleteink, amilyenekből áll leggyakrabban a politikai gondolkodás, én-ünk centrális mélyéből fakadnak, mintegy bensőnkből sugárzó, «meleg» élmények. Az értékek világa sokkal közelebb áll hozzánk, mint a valóság világa, mélyebben érdekel bennünket, fontosabb ránk nézve. Értékesnek: jónak, szépnek, politikailag helyesnek lenni, többet jelent számunkra, mint pusztán létezni. A dolgok szükségképi oksági valóságrendje nem oly megkapó és

lélekbe markoló, mint az értékek ideális rendje. Ha mégis, ennek az az oka, hogy a csupasz valóságot már az értékek sugarai érik: a tényeket értékélményeinkkel átitatva fogjuk fel. Egy természeti törvény felfedezése, bármily jelentős is, sohasem tudja oly hevesen és egyetemesen megragadni a lelkeket, mint a XVIII. században ROUSSEAU pesszimista kiáltása: a kultúra, tudomány és művészet, melyre az emberiség legbüszkébb, velejében értéktelen, sőt rossz, csak megrontja az ártatlannak született emberi lelket. Hasonlókép a XIX. század második felét előbb SCHOPENHAUER-, majd NIETZSCHE-láz fogja el, mert mindkettő nem a természet, a valóság világa, hanem az emberi élet értéke körül forog, tehát «meleg» élményt vált ki: az egyiknek sötét pesszimizmusa minden értéket megtagad az élettől, a másiknak heroikus optimizmusa meg csakis az életben s ennek az emberfeletti emberig, az Übermensch eszményéig való fokozásában pillantja meg az értéket s ilyen értelemben minden értéket *átértékelni* iparkodik.

A politikai értékélmények különösen «meleg» természetűek, mert végső elemzésben mindig az erkölcsi értéktáblát súrolják: éltető elemük az igazságosság, jog, szabadság, egyenlőség, humanitas, a gyengék védelme stb. Ezért az új politikai eszmeáramlatok kezdősebessége a lelkekben mindig igen nagy. A demokrácia, liberalizmus, szocializmus, bolsevizmus stb. irányainak virulenciája és ütőereje különösen kezdetben igen jelentékeny, milliók lelkét gyorsan megkapó, mert a mögöttük rejlő értékfelfogásra hasonlókép hangolt lelkek rögtön erősen rezonálnak. Ez a rezonancia annál melegebb és hangosabb, minél inkább szövetkezik a politikai áramlatokban és agitációkban a politikai érték az erkölcsi értékekkel. Ugyanis az utóbbiakra vonatkozó élmények hőfoka a legmagasabb. Ezért minden politikai irány vagy akció az erkölcsi értékek zománcában iparkodik megjelenni. Semmivel sem lehetett jobban fellázítani a világ népeit a németek ellen, mint azzal, hogy Belgium semlegességének megsértésével megsértették a *nemzetközi becsület* szentnek hitt erkölcsi értékét; a személyszállító hajók megtorpedózásával, a vöröskeresztes vonatok és kórházak bombázásával fittyet hánytak a *humanitas* egyetemesen kötelező etikai erejének; a rheimsi székesegyház lövetésével nem kímélik a művészetnek esztétikai és a *történeti-vallási kegyeletnek* erkölcsi értékeit. Közép-Európa új térképének kiszabását a WILSON-féle programm erkölcsi értéktartalma: az addig kultúrájukban elnyomott népek szabadsága és önrendelkezési joga tette az emberiség szemében «helyessé» és «igazolhatóvá». Viszont a megcsonkított országok és most féktelenül sanyargatott nemzeti kisebbségek minden

reményüket szintén az igazságosság s a kulturális fejlődés szabadságának a népek lelkiismeretében előbb-utóbb diadalmaskodó erkölcsi eszményébe vetik. Bármennyi visszaélés történik is az erkölcs nevében az emberiség politikai *gyakorlatában* a puszta hatalmi önzés javára, legalább *elméletben, formailag* mégis az erkölcsi értékek érvénye és tisztelete lebeg előtte. Ha valami mégis fékezi a puszta hatalom tobzódását, az nem a formai jog, hanem a mögötte rejlő erkölcsi érték, melyet a nemzetközi politika képmutatása elvben mindig elismer; már pedig «a képmutatás a vétkek hódolata az erény előtt» (La Rochefoucould).

Voltaképen minden nagy szellemi mozgalom vagy reformtörekvés nem egyéb, mint egy új értékérzés összeütközése a hagyományos értékfelfogással, a kettő ellenmondása és küzdelme. A küzdelem annál hevesebb, minél melegebb és mélyebb az új értékélmény, amely viszont a hagyományos védekező értékérzés hőfokának emelkedését hívja ki. A kereszténység, a renaissance, a reformáció, a felvilágosodás, az utóbbi nyomán támadt szabadságmozgalom és demokratikus törekvés, a liberalizmus, a szocializmus és a bolsevizmus, a legtöbb politikai párt és irányzat: mind oly szellemi mozgalmak, melyeknek nemtudatos vagy tudatos gyökerei az értékérzésnek megváltozásában, új értékélményekben vagy legalább is a régi értékek közül egyiknek nagyobb hangsúlyában nyomozható ki.

Minden szellemi mozgalom, nagyhatású reformtörekvés egyben világnézeti harc. Ennek a föntebbiekből jól érthető vonása, hogy pusztán ésszel, logikai meggyőzéssel sem az egyénben, sem a társadalomban sohasem szüntethető meg, mert az ellenmondás itt nem logikai-racionális, hanem értékelésbeli, lényegében érzelemszerű, irracionális természetű. Az igazi elvi, mélybevágó politikai kérdések is aligha oldhatók meg diskusszióval vagy kompromisszummal, mert értekkérdések, a logika síkjára sokszor nem vetíthetők, ennek ellenáll az államférfiak egyéniségének érzelmi koefficiense. Az értékelési ellentétek kiegyenlítésének útja itt is csak az érzelmi ráhatás, szuggesztió, imponálás, új értékélmények felébresztése lehet. A politikai ellentéteket különben vagy a többség szavazata, vagy az erőszak, az ellenséges cselekvés oldja meg.

Az igazi ertékélménynek egyik legfőbb sajátsága, melynek a politikai pszichológiában is döntő jelentősége van, hogy együttjár vele a benne feltáruló értékre vonatkozólag a *megvalósítás kötelezettségének*, a *kell*nek tudata: úgy érezzük, hogy feltétlen *kötelességünk* az értéket szolgálni és minden erőnkkel megvalósítására törekedni, az értéket tartalmazó tárgyakat, intézményeket, javakat fenntartani,

ápolni és továbbfejleszteni. Az igazi értékélmény a felismert vallási, erkölcsi, politikai-társadalmi stb. értékek számára *feltétlen érvényt* követel, függetlenül attól, vajjon az értékek megvalósítása gyönyört okoz-e vagy szenvedést, küzdelemmel jár-e vagy sem.

Az igazi értékélményeknek az a sajátsága, hogy a feltétlen megvalósítás kötelezettségének parancsával lépnek fel, alapvető az egész emberi kultúrának fejlődésére. Ha pl. az erkölcsi értékek, mint a felebaráti szeretet, humanitás, igazságosság, becsület stb. nem jártak volna együtt mint legfőbb emberi eszmények az abszolút megvalósítási kötelesség lelkiismereti igényével, vajjon miben különböznék az emberiség társadalmi-történeti élete az állatok *bellum omnium contra omnes*-ától? Hisz az erkölcsi értékek egyetemes formális elismerése mellett is a történelem lapjai tele vannak a vad, ösztönös és erkölcstelen tettek óriási halmazával. De mennyivel sötétebb volna még a történet, ha az emberiséget s vezetőit nem fékezi az erkölcsi értékek kötelező erejének tudata! Ami nagyot alkotott az emberi nem az erkölcsi heroizmus, az államépítés, a tudomány s a művészet terén, annak főforrása bizonyos időtlenül érvényes, abszolút értékekbe, mint eszményekbe vetett *hit* s ezek megvalósításának *kötelességtudata*. Itt rejtőzik az emberi szellem folytonos fölfelétörésének s haladásának legmélyebb forrása.

Ugyanez áll a politika területére is. Érthetetlen volna a világtörténet látványa: az a rengeteg politikai küzdelem, az a rettenthetlen bátorság, mely nem fél a golyótól és akasztófától, a szenvedélynek az az ereje, mellyel az államépítés héroszainak hosszú történeti sora politikai eszményéért harcolt és szenvedett. Mindennek lelki indítéka az a rendíthetetlen *hit*, mellyel végső politikai céljukon: a nemzeti, a vallási, a társadalmi vagy kulturális eszményen csüngtek: *hittek ezeknek az ideáloknak időfeletti, változatlan, abszolút értékében*. Valóban nagyszabású elvi küzdelem a politikában csak úgy lehetséges, ha az államférfi át van hatva politikai eszményének abszolút értéktudatától. Ha a *relativizmus* álláspontjára helyezkedik, mely szerint a végső eszmény *értéke* is az időtől, emberektől, történeti feltételektől függ s ezekkel együtt folytonosan változik; ha nem hisz a nemzete függetlenségéért harcoló államférfi a nemzeti szabadságjognak abszolút érvényében; ha nem hisz a demokráciáért küzdő politikus a népjogok igazságának feltétlen helyességében: akkor hogyan tudja sokszor évtizedeken keresztül hitetlen hitével a harcot vezetni, az ideáért a sarat rendíthetetlenül állni, a sok szenvedést a börtöntől a halálos ítéletig elviselni?

A nagy államférfiak mindegyike előtt, akiben a küldetés érzése

égett, a végső politikai eszmény mint abszolút érvényességű, objektív érték lebegett, nem mint futó élménynek vagy opportunista szempontok kultuszának tárgya, hanem mint a hivatásnak és feltétlen kötelességtudatnak folyton buzgó forrása. Az, hogy ideáljukat sokszor csak lassan, a politikai életnek gyakran kanyargós útjain közelítették meg, nem az eszmény értékének hitében való megfogyatkozásuk, hanem csak az eszmény tettre váltásának alkalmas feltételeit mérlegelő valóságérzékük kérdése volt.

Korunk világnézetének relativisztikus és szkeptikus szelleme kevésbbé alkalmas lelki éghajlat a pozitív eszmények megszerkesztésére s a beléjük vetett hit erejének fokozására a régebbi korok világfelfogásának szilárdságával szemben: minden kétségessé válik; semmi sem állandó és szilárd hit tárgya; a gondolkodás és érzés anarchiája egyre fokozódik. Ez a szellem tükröződik vissza a politikai életben is: az ideálokért, elvekért való küzdelem ereje megcsökken, mert hiányzik mögüle a hit, a szilárd értékmeggyőződés. Lábrakap a politikai szofisztika: minden politikai iránynak, még a kommunizmusnak és anarchizmusnak is megvan a jogosultsága, mert hol van az a fórum, mely abszolút módon tudja eldönteni, vajjon nincsen-e ezeknek a mindent felforgató és értékelő irányoknak igazuk? A XVIII. századtól a világnézet belsőleg szekularizálódott: vallási-transzcendens értéktartalma fokozatosan elhomályosult. Ennek a lelki folyamatnak hatása természetszerűen kiütközik a politikai világnézet terén is: a politikai eszmények és értékek feltétlennek hitt biztosítéka, a világ és élet abszolút centruma helyébe földi, relatív tényezők léptek: egyén, nemzet, emberiség, haladás, humanitás, kultúra. Persze lényegében ez is az értékek metafizikája, csakhogy az emberi társadalom és történet utolsó legitimációs pontját nem Istenben, hanem földi, immanens mozzanatban keresi.

A relativizmus mellett korunk világnézetének másik fővonása a *racionalizmus:* mindent észből kiszámítani s ezen az alapon technikailag uralkodni. A szélső racionalizmus azonban aligha juthat valaha is összehangba a politika művészetével. A politika ugyanis éppen a ki nem számíthatónak területe: tele van irracionális elemekkel, észből kikalkulálhatatlan, inkább csak intuíció útján megérezhető elemekkel. Ez már mindabból következik, amit fönnebb a politikai lélek érzelemszerű értékélményeire vonatkozóan megállapítottunk.

A mai világnézetnek harmadik főjegye, hogy a naturalizmussal karöltve a *gazdasági értékek*, melyek csak eszközjelentőségűek, fokozatosan önérték jelleget öltenek: a világnézet értéktábláján a gazdasági-technikai érték lép elő az anyagi és szellemi javak legfőbb érték-

mérőjévé. A világnézet egyetemes elökonomizálódása visszatükröződik a politikában is, melynek legfőbb indítéka és szankciója a gazdasági javak szempontja. Azonban itt sokszor optikai csalódással állunk szemben: ha ugyanis egy államférfiú gondolkodásának és cselekvésének középpontjában a gazdasági javak állanak is, ez távolról sem jelenti, hogy «materialista» értékfelfogású és világnézetű. Sőt idevágó törekvését éppen az idealizmus sugallhatja: javítani akar az emberek anyagi állapotán, mert tudja, hogy az erkölcsi-szellemi javak is jobban biztosíthatók, ha az anyagi-gazdasági szükségletek kellő kielégítést nyertek. A nyomor kétségbeesése a széles tömegekben éppen nem az erkölcsi erők termőtalaja, hanem a züllésé és anarchiáé. Az elemi emberszeretetet, a humanitás parancsát érzi mint erkölcsi-politikai kötelességet az államférfi, ha minden törekvése arra irányul, hogy gondoskodjék a tömegek életének létminimumáról, ha már nem is a ‚népjólétről'.

Általában, amint ez a példa is mutatja, hajlamosak vagyunk a politikai világnézetről, ennek eszményeiről igen durva és merev kategóriákban, rendszerint szélső ellentétekben gondolkodni, amikor a mult és jelen államférfiait egyszerűen individualistának vagy szocialistának, liberálisnak vagy konzervatívnak, radikálisnak vagy reakcionáriusnak, nacionalistának vagy internacionalistának minősítjük, mintha ezeknek az általános vignettáknak megfelelne az emberi gondolkodás és értékelés valósága. Pedig ezek csak jelszavak, amelyeknek lelki forrása az a hajlamunk, hogy szeretünk a szélső ellentétek dualizmusában gondolkodni. «A különböző jobbpárti, balpárti, konzervatív, arisztokrata vagy demokrata irányú politikai meghatározások — mondja Mussolini 1922-ben a szenátuszban — az én szememben üres, iskolás jelszavakat jelentenek s arra szolgálnak, hogy egyesek bennünket néha megkülönböztessenek s hogy mások bennünket gyakran zavarba hozhassanak.» Az államférfiak nem két lábon járó absztrakciók: a valóságos politikai érzület és gondolkodás sokkalta bonyolultabb, semhogy egy-egy ösztövér forgalmi jegy bélyegével lenne ellátható. Ha mindjárt az államférfi maga sorolja is be magát a fönnebbi merev politikai-világnézeti kategóriák valamelyikébe, akkor is több és komplexebb, mint amit magáról hinni vél, mint ami tudatos benne. Egyébként is szellemi mivolta úgysem valami állandó mennyiség, zárt kerek egység, hanem minőségileg is folyton alakuló és fejlődő szervezet, melyre nem húzható rá valamely egyszersmindenkorra kész szellemi-politikai uniformis.

Politikai eszmény.

Az államférfi hivatásának tartalma politikai eszménye, vagyis annak gondolata, amit mint társadalmi-állami értéket felismer s lelkiismeretében kötelezőnek érez, aminek tehát lennie *kell*. A politikai eszmény a társadalmi-állami élet valamely irányának mintaképe, mustra-fogalma, mely az egyén lelkiismeretétől megvalósítást követel, akaratának a cselekvésre az irányt megszabja. Három mozzanat szövődik itt össze. Először az *eszmény*, mely valamely értéket képvisel: ennek felel meg az államférfi értékélménye, politikai érzülete. Másodszor: a *valóság*, melybe az eszményt át kell ültetni vagy legalább is megközelíteni: az államférfinak tehát ismernie kell a valóságos társadalmi-állami életet, hogy ezt ideálja értelmében formálhassa. Harmadszor: a *cselekvés*, az eszmény megvalósítása, a politikai törekvés tettéválása, az ideálhoz s a valósághoz mért eszközök alkalmazása: a politika művészete.

A politikai eszményt sokszor «eszmé»-nek is mondják, ez azonban az eszménynek az értelem síkjára való egyoldalú kitolását, elintellektualizálását jelenti, mintha a politikai ideál csak értelmi működésnek fogalmi eredménye lenne, holott az ideál lelki kiindulópontja és magva elsősorban a meleg értékélmény, mely az egyéniség titokzatos mélységéből tör elő s a külső világ csak indító ingerül szolgál. Az ideál először mint alaktalan, homályos érzés és vágy gomolyog a lélekben, majd az értékérzéstől hajtott vágy lassankint kitisztul s szilárd gondolati képet ölt, fogalmi formát nyer. Ennek alapján iparkodik az államférfiú a társadalmi-politikai valóságon felülemelkedni, a meglévőt reformálni, változtatni. Előtte lebeg egy ideális kép, eszmény, amely nélkül soha sincsen igazi és felsőbbrendű politika. Az eszmény helyességébe vetett hit serkenti az államférfit a hatalomeloszlás olyan módosítására, mely lehetővé teszi az ő politikai eszményének, mint célnak megvalósítását. Csakis az eszmény igazságának feltétlen hitéből támadhat az államférfi történetileg jelentős *magnum opus*a. Mivel az ideál elsősorban értékérzésnek s nem belátásnak eredménye, ezért az irracionális bizonyosság élménye kíséri. Az egyén az ideál tartalmát elsősorban nem «belátja», de rendíthetetlenül «hiszi». Ez a hit, mint irracionális bizonyosság a cselekvésnek nagyobb és erősebb rugója, mint az ész hideg evidenciája. «Vértanúkká — mondja Renan — csak olyan dolgokért leszünk, amelyekre nézve nem szerezhetünk bizonyosságot.» Az ideálnak erős és állandó érzelmi koefficiense van: a lélekben uralkodó indíték, mely a többi lelki tartalmat is meghatározza és rendezi. Az eszmény az

autonóm személyiség legigazibb és leghatékonyabb fejlődési indítéka és eszköze, mely arra képesíti, hogy a cselekvésnek és viselkedésnek azt az irányát válassza, mely az eszménynek legjobban megfelel.

Az, aki puszta becsvágyból és hiúságból, egyedül dicsőség- vagy uralomvágyból lesz politikai vezér s magának ezzel személyes előnyöket biztosít, lehet ügyes politikus, helyesen számíthat, sikereket is arathat, de sohasem válik nagyszabású történeti államférfiúvá. A teremtő politikához eszmény kell, akár a szabadság vagy a demokrácia, akár a nacionalizmus vagy a szocializmus, akár a kultúra vagy a társadalmi jólét ideálja, vagy ezek közül több is egybeolvasztva. Segíteni embertársain, visszaadni az elnyomottak szabadságát és emberi méltóságát, mindenkinek egyenlő jogokat biztosítani, mindenkinek egyforma művelődési lehetőséget nyitni, mindenkinek legalább az emberhez méltó élet létminimumát megadni: egy-egy ilyen eszmény emeli fel saját én-je fölé a hivatásos vezért, kiben belső tűz ég érte, mely másokra is átragad. Ez a történelem pünkösdi lelke az egyénben. Az ideál szilárdan áll előtte, abszolút módon hisz benne. A relativizmus szelleme öldöklő angyal a politikában : ha ez uralkodik, minden szétfolyik és elposványosodik, semmi sem biztos, semmiféle szilárdabb programm nem szerkeszthető. Ha a vezér értékfelfogása relativista, sohasem tud erősen vezetni, maga is hamar meginog, mert nincs megdönthetetlennek hitt eszménye. Ha azonban van feltétlen bizonyossággal hitt ideálja, akkor ezt többnek érzi, mint saját magát, időfeletti örök hatalom szolgájának tartja magát, aki joggal követeli, hogy mások kövessék, támogassák, terveinek és parancsainak magukat alávessék, nem az ő személye, hanem az ideál végett, melynek személyfeletti érvénye és kötelező ereje van. A nagyvonalú politikai vezetés a történelem tanusága szerint végső elemzésben mindig az abszolútnak hitt eszmények szolgálata.

Az ilyen államférfiú a *politikai idealizmus* képviselője, aki e mellett a társadalmi-állami élet valóságát is szinte mikroszkópikus módon ismerheti s ezt az ismeretét mint eszközt a legalkalmasabban használhatja föl eszménye megvalósítására vagy legalább is fokozatos megközelítésére. A megvetés bizonyos árnyalatával szokás emlegetni az *idealista politikust*, akinek van bátorsága politikai eszményét is emlegetni és latba vetni: ráfogják, hogy a valóságot nem ismeri vagy nem akarja mint fantaszta észrevenni, álomvilágban él. Pedig a politikai idealizmus híve is kitűnően ismerheti a valóságot, ennek legapróbb ráncait, csakhogy ő *többet* is lát: formálni akarja, fölébe iparkodik kerekedni annak, ami van, bele törekszik építeni a maga ideáit a valóság épületébe. Az nem döntő, vajjon a sors megadja-e

a lehetőséget az államférfiúnak, hogy eszményét politikai alkotásokban maga valósítsa meg, hanem nagyságának az az ismertetőjegye, hogy az eszményt megszerkesztette, az idevágó gondolatokat fölvetette, az irányt megmutatta és sugalmazta, ha mindjárt nemzedékek cselekvéssorozata ültette is át a valóságba.

Politikai idealizmus és realizmus nincsen tehát egymással ellentétben. Még az is, aki büszke arra, hogy vérbeli politikai realista, amikor eszközeit alkalmazza, mindig bizonyos célokra függeszti szemét, már pedig minden cél már eleve feltételez valamely értéket, mert hisz azért akarjuk megvalósítani, mert tartalmát valami szempontból értékesnek tartjuk. Ha a célban rejlő értéket most már az értékek hierarchiájában tovább nyomozzuk, akkor egy másik, magasabb érték eszközének ismerjük fel — és máris egy eszmény sugarai szöknek szemünkbe. A puszta politikai realizmus, mely céljait és eszközeit pillanatról pillanatra változtatja s mindig csak a valósághoz akar simulni s ezt nem módosítani és formálni iparkodik, az egész politikát merőben a vak *struggle for life*-be, ennek kíméletlen brutalitásába süllyeszti.

Csakis annak a politikai hatásnak lehet tartóssága, melynek alapjául valamely politikai eszménynek erkölcsi értéktartalma szolgál: csakis az ideálnak lehet állandó tömegverbuváló ereje. Az ideálból árad ki a politikai cselekvésre indító szenvedély és törekvés. Az ideál kölcsönöz a törekvésnek és cselekvésnek ütőerőt, bátorságot és kitartást a célra. Az eszmények a politikában is — tudatosan vagy nemtudatosan — a végső metafizikai pontok, melyekre minden teremtő törekvés és cselekvés visszavezethető. *Az eszmények a teremtő erők a politikában ma is*, amelyek a puszta történést szellemmel áthatják és irányítják, akármennyire hánytorgatjuk is a modern lélek eltechnizálódását és elökonomizálódását.

Melyek azok a tipikus eszmények, melyek az államférfiak lelkét legtöbbször megragadják egyéniségük alkata s értékelési hajlama alapján? Az államépítés legtöbb hősét a *nemzet szabadságának és függetlenségének eszménye* ébreszti politikai cselekvésre, sokszor a vallásszabadság vágyától is színezve. Mások előtt a nemzet nagyságának és hatalmának kiterjesztése, nemzetének nagy világtörténeti missziója lebeg: *az imperialisztikus eszmény*. Ezzel karöltve szokott járni a gazdasági élet értékének és hatalmának fejlesztési vágya a nemzet javára: *ökonómiai eszmény*. Gyakran egy-egy társadalmi rétegnek, főkép az alsó néposztálynak elnyomott állapota, a fejlődését hátráltató jogi és gazdasági igazságtalanság és egyenlőtlenség arra serkenti az államférfit, hogy ennek megszüntetéséért, a nép

politikai jogaiért és a társadalmi igazságosságért harcoljon: *szociális eszmény*. Végül a politikai ideál átfoghatja nemcsak egy nemzetnek, de az egész emberiségnek erkölcsi és anyagi emelkedését, emberhez méltó életét: *humanitás-eszmény*.

Ezek a politikai ideálok természetesen nem állanak elszigetelten egymással szemben, hanem szorosan összefüggnek, egyiknek területe a másikba tolódik, egyik a másik erejét kölcsönösen növeli. Noha formailag a történet sok évezredes hullámaiban azonosak, tartalmukat a történeti feltételek színezik. Aristides, Demosthenes, Jugurtha, Vercingetorix, Zrínyi, II. Rákóczi Ferenc, Washington, Kossuth, Cavour, Venizelos, Pilzudszki, Kemal pasa stb. valamennyien nemzetüknek a perzsa, makedón, római, osztrák, angol, orosz, török vagy görög iga alól való felszabadításáért küzdöttek: mindegyik keblét ugyanannak az ősi szabadságvágynak értéktudata feszítette, de ennek eszményét a különböző korokban és népeknél milyen különböző árnyalatú tartalom töltötte ki, s ennek sajátságait a történeti feltételek milyen sokféleképpen határozták meg!

Szabadságeszmény.

Ha a nemzetet egy másik nemzet elnyomja s életfeltételeiben fenyegeti, a nemzet öntudata, szabadságvágya és daca felébred, összefogja erőit, hogy felszabadítsa magát. Olyan férfi körül csoportosul s gyüjti össze energiáit, akiben a nemzet felszabadulási vágya a legerősebben él s plasztikus módon fejeződik ki. Ez lesz a vezér, aki küldetésének érzi a nemzeti szabadság ideáljának megvalósítását, s a nemzet lelke is rászegeződik. Ez a nemzet nagy inségében a megmentő, aki a nagy feladatra rátermett s akiben mintegy a nemzet életakarata koncentrálódik. A nemzet megérzi a megváltó ember erejét s viszont ez egyéniségének sugalló hatalmával visszamagnetizálja a nemzet lelkét. A szabadságideál jegyében a nemzet és a vezér ereje kölcsönösen akkumulálódik.

A szabadságeszménytől ihletett államférfi tipikus lelki mivoltának megvilágítására úgyszólván az egész világtörténelem képeskönyvül szolgál. A legtöbb küzdelem ugyanis a nemzetek között azért támadt, mert egyik a másikat mindig a maga igája alá akarta hajtani, s ha ez sikerült, az elnyomott nemzet, mihelyt nagyobb tehetségű és hivatású államférfia támadt, szabadságát újra kivívni iparkodott. A nemzet szabadságának és függetlenségének eszménye a legelemibb politikai ideál.

A magyar államférfinak évszázadokon át, ha hű akart maradni

nemzetéhez s ennek történeti igényeihez, önállóságához és szabadságához, össze kellett ütköznie a török, majd osztrák hatalommal MARTINUZZITÓL ZRÍNYIN keresztül APPONYI ALBERTig. Ez a magyar politikai sors. A szabadságért való harc mértéke csak a vérmérséklet szerint különböző. A magyar államférfi lelkiereje századokon át a független haza után való sóvárgásban őrlődik fel, mely vagy terméketlen sérelmi politikában senyved el, vagy szabadságharcban robban ki.

A magyar politika alapelvét Buda eleste után a nagy barát, MARTINUZZI, hosszú időre megszabja: hintapolitika a német és a török között. ZRÍNYIMEK új hangja van: egyre vessük rá magunkat, a legveszedelmesebbre, a törökre, de a *saját erőnkből*. Ez a szabadságeszmény apáról fiúra szálló családi hagyomány a Zrínyieknél: élethalálharc az ozmán ellen a magyar önállóságért. A nemzet elgyengült, a hosszú küzdelemben önbizalma megfogyatkozott: a Habsburgsegítségben bízott, de ez is önálló nemzeti létét fenyegette. Ezért ZRÍNYINEK szinte jelszava: «saját erőnkből». A magyar szabadságeszmény megközelítését a nagyműveltségű költő, hadvezér és politikus minden oldalról magasabb szintézisben látja.

Ismeri jól MACHIAVELLIt, de az ő államférfiúi eszménye MÁTYÁS KIRÁLY s nem a gonosz BORGIA CAESAR. A szabadság útját az erkölcsben, a nemzet belső lelki megújhodásában keresi: nagy eposzának is ez az alapeszméje. Csakis az erkölcsi megjavulás mentheti meg az országot: ez *a török áfium ellen való orvosság*. Ez a címe nagy nemzeti parainézisének, mely erős trombitaszavával: ‚ne bántsd a magyart!' méltó prózai párja eposzának.

Mikor a szabadság útját fürkészi, lobogó temperamentuma visszahúzódik s a számító észnek engedi át helyét. Milyen logikus az eszmemenete! Sorban elemzi a lengyel, német, olasz, spanyol, francia és orosz politikát, s kimutatja, hogy «egyik sem lehet fundamentuma a mi szabadulásunknak». Körmösen magunknak kell nyúlnunk a magunk dolgához, nem szabad markunkban szakadni szándékunknak. Önerőből, a magunk lábán vívjuk ki a szabadságot: ez az ideál. Csakhogy ennek feltétele az *erkölcsi újjászületés:* szorosan összekötözi a szabadságeszményt az erkölcsi eszménnyel. Az utóbbi megvalósítása megelőzi az előbbi tettre válását. Ez a szoros kapcsolat minden nagy nemzeti reformátornak és szabadságpolitikusnak első tipikus követelménye DEMOSTHENESTŐL kezdve, aki filippikáiban a görög lélek romlottságát ostorozza, mint a makedón iga valódi okát, SZÉCHENYI ISTVÁNig, az önismeret és megjavulás erkölcsi fanatikusáig. ZRÍNYI, mint a nemzeti szabadság prófétája, már SZÉCHENYI

pátoszával és hangján dorgálja faját: «Csúfsága lettünk a nemzeteknek, ellenségünknek penig, valahonnan jön ránk, prédájává. Miért? A vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért és ezer ilyen vétkünkért. Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugságommal dícsérjelek, hanem im megmondom magadnak fogyatkozásaidat, olyan szívvel és szándékkal, hogy, megismervén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hídd segítségedre a Jehovát... és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen.» Az úri rend, a nemesség rossz példával jár elől. Mit tanulnak tőlük fiaink? «Innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal piperkedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.» Ilyen erkölccsel nem lehet az ország szabadságát a kontyos törökkel szemben kivívni.

Zrínyi becsvágya, hogy nádor legyen, mert így többet tehet a már elernyedt török kiverésére s a nemzet önállóságának biztosítására. Hivatottnak, méltónak tartja magát a politikai vezéri polcra is: a nemzet reménysége is benne lakozik. De Bécs ismeri az ő nemzeti ideálját: nem jelöli nádorrá s így megfosztja a nagyobbarányú cselekvés lehetőségétől.

A nemzeti szabadságért küzdő államférfiú egyben a nemzet erkölcsi megújhodásáért és belső politikai reformjaiért is harcol, mert ezekben látja a szabadság végleges biztosítását. Tipikus példa erre Stein báró, Napoleon legnagyobb német ellensége, Poroszországnak a XIX. század elején újjászervezője. A multat és jelent sötéten látja, de ebből a pesszimizmusból a jövőre nézve lelkében a reformszellem optimizmusa támad: a jövőt mássá akarja formálni. Amikor valami nagy katasztrófa éri a nemzetet, az államférfi úgy érzi, hogy egy romlott, túlélt korszak zárult le, mely a jelen nagy veszedelmének kútfeje. Ezen most változtatni kell, új korszakot kell nyitni a lelkek és intézmények átalakításával, hogy a szolgaság elhárítható legyen. Ezt érezzük most a világháború után, ezt érezték elődeink a napoleoni elnyomatás alatt. Ilyen mély és magas hőfokú reformvágy támad Steinban, melyet csak nagy történeti műveltsége mérsékel. A szabadság kivívásának első feltétele az ő szemében Poroszország belső átalakulása: alkotmány és közigazgatási reform, a miniszterek és a bürokrácia felelőssége. «Tizenöt millió német — írja — harminchat kis deszpota önkényének van kiszolgáltatva, kis szultánok és vezírek szeszélyének... Az autokrata uralkodók ne felejtsék, hogy a népek

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

is Isten kegyelméből szabadok.» Belső szabadságot követel, hogy NAPOLEON ellenében a külső szabadságot kiharcolhassa. Az 1806-ban kelt Emlékirata nem tudja a porosz királyt rávenni a demokratikus reformokra: mint miniszter megbukik. De nem fogy ki az új és új tervekből, melyek a nép szabadabb életét vannak hivatva biztosítani. Tilsit után a király kénytelen ezt a szervező és alkotó géniuszt visszahívni, mint a porosz állam vezető miniszterét. Egyhamar szakít az abszolút kormányrendszerrel, közben sokat tanul a gyűlöletes forradalmi Franciaországtól. Rövid egy év alatt átszervezi a közigazgatást, megadja belül a szabadságot, hogy előkészítse a nagy szabadságharcot a külső ellenség, NAPOLEON ellen. Szapora ütemben kiadott, de korszakalkotó intézkedései: a jobbágyságot megszünteti, a katonakötelezettséget a nemességre is kiterjeszti s a közkatonának is lehetővé teszi a tiszti előlépést, a városoknak önkormányzatot ad, a botbüntetést eltörli. a nagy hivatalnokoknak, még a királynak fizetését is felére szállítja le, s már porosz országgyűlést tervez széleskörű választójog alapján, amikor a franciák egyik titkos levelét elfogják s NAPOLEON halálra keresteti. Földönfutó. De terveiből kifogyhatatlan. Már az a bizarr gondolata támad, hogy Amerikába vándorol s új életet kezd. De politikai hivatása: a szabadság eszményének szolgálata nem hagyja nyugton. Minden romokban heverő körülötte Európában: a menekülés útja csakis az államok belső berendezésének erkölcsi alapon, az igazságosság mértéke szerint való megújulása. Ez szerinte a kor demokratikus szellemének követelménye. Politikai ideálja a nemzetiből általános európaivá szélesül: az egész európai művelt világ fölrázása NAPOLEON ellen, hogy így hazája is visszanyerje szabadságát. Egyik levelében 1812-ben így formulázza célját, mely a történelem mai fordulatában is érvényes: «Óhajom, hogy Németország nagy és erős legyen, hogy önállóságát, függetlenségét és nemzetiségét újra visszanyerje s ezeket Francia- és Oroszország közötti helyzetében meg is tartsa. Ez a nemzet érdeke és egész Európáé.» Tehát egész Európának, nemcsak Németországnak erőit akarja egyesíteni, hogy «ezt a tisztátalan állatot megtámadjuk, mely Európa nyugalmát zavarja». De már előbb, 1804-ben a későbbi nagy német egységes birodalmat is megjósolja, amikor annak történeti szükségképiségét fejtegeti, hogy valamennyi kis német állam «a két nagy monarchiával, melyektől a német név léte függ, egyesüljenek — s adja a Gondviselés, hogy én ezt a boldog eseményt megéljem».

STEIN nemcsak Poroszország, hanem *valamennyi* nemzet szabadságáért lelkesedik. Ez minden államférfi és katona lelki struktúrájá-

nak, aki nemzete szabadságáért harcol, tipikus vonása, mely természetesen következik a szabadságideál értékélményéből: aki a szabadságot abszolút értéknek tartja, ezt minden népnél megvalósulva szeretné látni. Innen érthető, hogy a nagy szabadsághősök egész sora idegen nemzetek szabadságáért is harcol. LAFAYETTE, mikor meghallja, hogy az északamerikai szabadságuarc kitört, 1776-ban saját hajóján siet Amerikába, hogy együtt küzdjön a felkelőkkel a zsarnok Anglia ellen. Otthon, Franciaországban az első a nemesség köréből, aki a harmadik rendhez csatlakozik a forradalomban, a párizsi nemzetőrség főparancsnoka, aki a városháza erkélyén XVI. LAJOS mellére tűzi a háromszínű kokárdát. Szabadságvágyó vére aggastyán korában az 1830-i júliusi forradalom hírére Párizsba hajtja, ahol újra a nemzetőrség parancsnoka. Ugyancsak ilyen pályát fut KOSCIUSZKO, a nagy lengyel szabadsághős. Először idegen nép szabadságáért küzd: mint WASHINGTON hadsegéde végigverekszi az amerikai szabadságharcot. S aztán hazájának küzdelmében mutatja meg, micsoda erővel ég benne a szabadság ideálja, nemcsak az orosz ellen, hanem minden társadalmi elnyomással szemben is: felszabadítja a lengyel jobbágyságot. Lángoló szabadságszeretetét az ellenség is megbecsüli: mikor Svájcban meghal, SÁNDOR cár Krakóba viteti holttestét, hol a lengyel királyok sírboltjában temetik el. Hasonló lelkialkatú a másik nagy lengyel szabadsághős: BEM. Az 1848. évi szabadságharcokban Európaszerte nagy szerepet játszik. A bécsi forradalom hírére ott terem s mindent megtesz, hogy a város tartsa magát a magyar sereg megérkeztéig. Aztán KOSSUTHnak ajánlja fel szolgálatait s az erdélyi magyar sereggel szinte csodákat művel. Ebben fő lelki indítéka a zsarnokság gyűlölete. Amikor a magyar képviselőház a «nagyszebeni hősnek» az elsőosztályú érdemjelet küldi meg s altábornaggyá emeli, BEM a képviselőháznak azt üzeni vissza, hogy ez «bármit tegyen, csak a Habsburg-Lothringeni házzal ne béküljön ki soha». A magyar tragédia után Törökország szolgálatában harcol hazájának ősi ellensége, az orosz ellen. Mohammedánná, Murad Tefvik pasává lesz, csakhogy a muszka ellen küzdhessen.

A szabadságeszmény egyetemessége, minden nemzetre érvényes ereje hajtja a nagy olasz forradalmárt, MAZZINIt Európa különböző államaiba, hogy az olasz, de a többi nép szabadsága ügyében is konspiráljon és agitáljon. Londonban KOSSUTHtal, LEDRU-ROLLINNel és RUGE-vel európai szövetséget köt a leigázott népek felszabadítására. GARIBALDI hasonló nagyszerű példája annak, hogyan tud egy ember rendíthetetlen szívóssággal egész életén keresztül a szabadság egyetemes ideáljáért küzdeni. Ez a nizzai matróz MAZZINI sugalma alatt

már ifjúkorában szabadcsapatban harcol s halálra ítélik. Romantikus szabadságihlete Dél-Amerikába hajtja, az itteni államok felszabadulásáért küzd, aztán megint otthon Itáliában, majd megint Amerikában. Amikor látja, hogy az *Unita Italia*-t csakis CAVOUR a szárd királyságból kiindulva tudja megteremteni, szegre akasztja republikánus elveit s királypárti lesz, csakhogy hazája az osztrák zsarnokságtól megszabaduljon. Szenvedélyes képviselő: nemcsak a turini parlament tagja, de 1870-ben, mikor a francia szabadság forog veszedelemben, a bordeaux-i nemzetgyűlésnek is igen élénk tevékenységű képviselője. KOSSUTH és a sok Olaszországba vándorolt magyar emigráns nemcsak Magyarország, de Itália szabadságáért is küzd és szenved. KOSSUTH 1848. augusztus elején a pragmatica sanctio közös védelmi kötelezettsége ellenére megtagadja Ausztriától az olaszok ellen küldendő magyar haderőt. Ebben a döntésében, amelyhez aug. 3-án az országgyűlés hozzájárul s amelyért később BATTHYÁNY LAJOS miniszterelnök ellen vádat kovácsolnak, nemcsak az ország zilált belső állapota volt az ok, hanem kétségkívül KOSSUTHnak a *nemzetközi szabadságról* táplált meggyőződése is: a szabadságáért küzdő magyar nemzet becsülete meg nem engedheti, hogy az ő fiai egy másik nemzet szabadságának elnyomásában segédkezhessenek (l. KÁROLYI ÁRPÁD: Batthyány L. főbenjáró pere. 1932. I. kötet 353. sk. lk.).

CAVOUR hatalmas államépítő munkájának és sikerének titka lángoló szabadságvágya s ebből folyó küldetéstudata. Csakis ebből érthető, hogyan tudja realista esze és intuitív megérzése kikutatni az Európában működő politikai erőket s hogyan tudja ezeket eszménye szolgálatába állítani. Micsoda diplomáciai erőfeszítésébe kerül, hogy 1856-ban a krimi háborút követő európai kongresszus záróülésén kivívja, hogy a kis szárd állam követét meghallgassák s Olaszország sebeit feltárhassa. Itt kezdi meghúzni azt az egyenes történeti vonalat, melynek majd kiindulópontja Solferino, felezőpontja Königgrätz, végpontja Sedan. CAVOUR szabadságeszménye azonos volt nemzete egyesülési vágyával: erejét a népből merítette. Az agg METTERNICH 1858-ban azt mondja, hogy «egész Európában már csak egyetlen diplomata van, és ez az egy — fájdalom, CAVOUR». KOSSUTH, aki ezt fölemlíti, siet hozzátenni, hogy azért volt CAVOUR olyan nagy diplomata, mert a diplomácia feladatának azt tekintette, hogy érvényt szerezzen a népakaratnak (Irat. IV. 22.).

Az államférfiaknak a *vitágháború* előtti és alatti szerepét vizsgálva, cselekvésük egyik főindítékát a szabadság eszményében találjuk: felszabadítani idegen uralom alatt élő fajtestvéreiket. A francia

államférfiak egy félszázadon át szövik a diplomácia szálait Elszász-Lotharingia visszaszerzésére. CLEMENCEAUt atyja a nagy forradalomnak, a *liberté* fanatikusainak, a ROBESPIERREeknek kultuszára neveli, és III. NAPOLEON alatt a diktatúra gyűlöletére s a demokratikus szabadság szeretetére. Heves és pesszimista lelke inkább támadó, negatív, semmint építő természetűvé avatja. Csak egy pozitív eszménye van: az 1871-ben elvesztett francia tartományok visszaszerzése. A bordeaux-i nemzetgyűlésen 1871-ben nem járul hozzá a németekkel kötendő békeszerződéshez, további végső ellentállást követel. S azóta szemét mindig a Rajnára függeszti. S amikor 1917-ben Franciaország a világháború legsúlyosabb óráit éli s már-már békekötésre gondol, CLEMENCEAU ragadja magához a hatalmat, mint diktátor minden defetista belső ellenállást letör, a csüggedő nemzetbe lelket önt, a hadsereg vezetését újjászervezi — és fiatalkori álmát megvalósítja: az elveszett tartományokat, sok egyébbel tetézve, visszaszerzi. BISMARCK szerette volna a harmadik köztársaság szemeit Elszász-Lotharingiáról elfordítani s a gyarmatpolitikára irányítani. CLEMENCEAU ezt észrevette és élesen ellenezte a gyarmati terjeszkedést. «A mi feladatunk — mondotta — nem abban áll, hogy Indokínában alapítsunk birodalmat, hanem abban, hogy Franciaországban a köztársaságot szilárdítsuk.» És sorban buktatta a francia kormányokat, mert az elveszett tartományok szabadsága több volt szemében, mint a gyarmatokból visszaguruló arany. POINCARÉnak is, a lotharingiainak, egész politikai és diplomáciai pályája szűkebb hazája szabadságának szolgálatában áll. S ez nem éppen legkisebb oka a világháború kitörésének a nemrég közzétett diplomáciai okmányok tanusága szerint.

A világháború egyik legkimagaslóbb szabadsághőse és államférfia PILZUDSZKI. Életideálja: a lengyeleknek az orosz iga alól való felszabadítása. Ez a szabadságeszmény benne már mint gimnazistában erős lánggal lobog: titkos társaságot alapít. Orvostanhallgató korában oroszellenes lázadásban vesz részt. Pár évre Szibériába száműzik a cár ellen való összeesküvés miatt. Titkos nyomdája van, forradalmi újságot ad ki, újra börtönbe kerül. Eszményéhez váltig ragaszkodik, semmiféle szenvedés sem tudja visszatartani. Pedig sok honfitársa, fantáziáját megerőltetve sem tudja elképzelni: hogyan lehet az óriási muszka birodalmat legyőzni? PILZUDSZKI küldetéstudata nem ismer akadályt: az orosz-japán háború alatt Varsóban lázadást szervez; Tokióba utazik, hogy fegyvert szerezzen a lengyeleknek. Majd Galiciában telepszik le s katonai jellegű szervezetet létesít arra az esetre, ha háborúra kerül a sor Oroszország ellen. Ez csakhamar bekövet-

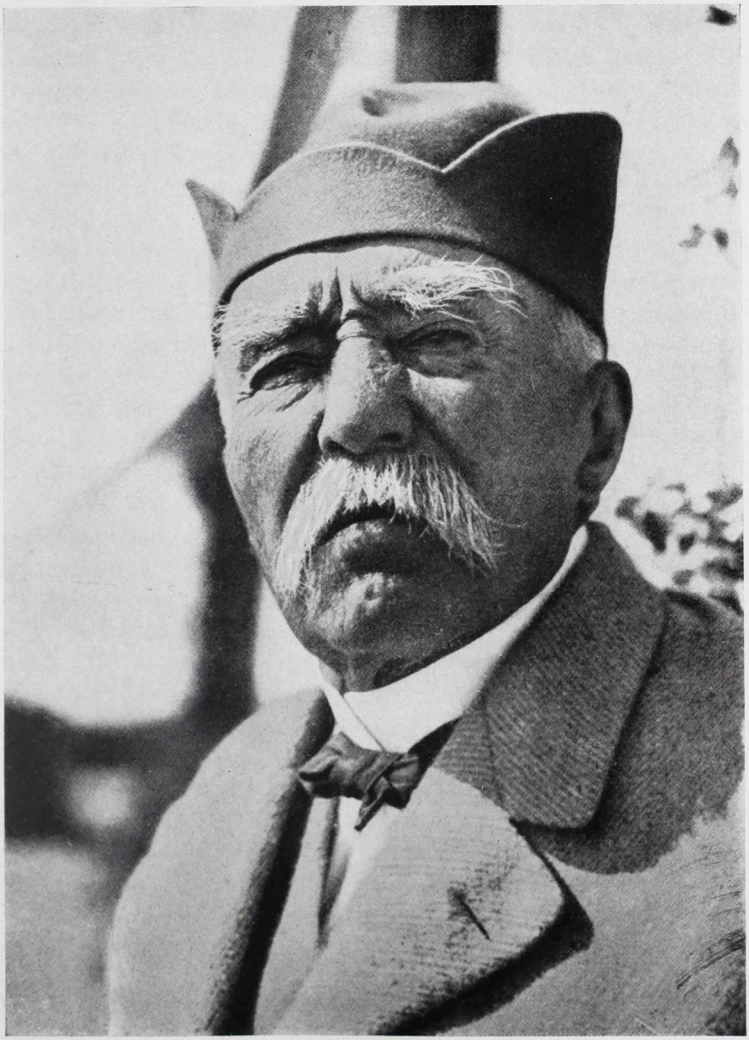

Clemenceau.

kezik 1914-ben. A lengyel légió élén bosszútól égő lélekkel küzd a cár ellen, kitűnő katonának bizonyul, Bruszilov támadása alkalmával ő fedezi az osztrák-magyar hadsereget. Szabadságvágyának ősi erejét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy amikor már egész Lengyelország felszabadul az orosz iga alól, akkor ő a felszabadító németek ellen fordul s nem teszi le az esküt a német fegyverbarátságra. A német megszálló sereg fogságba veti. Az összeomlás nyitja meg börtönét: 1918. novemberében Lengyelország feje. Újjászervezi az országot, nemsokára újra szembeszáll az orosszal, nagy szerepe van hazája második megszabadításában s azóta a belső anarchia fékentartásában.

A balkán országok vezető államférfiai is a szabadságideál tűzoszlopának irányában haladnak. Fajtestvéreik felszabadítása százados álmuk. Más megítélés tárgya a szabadságidealizmusuk megvalósítására használt eszközeik erkölcsi értéke. Pasics ifjúkori eszménye: minden délszláv egyesítése. E célra teszi rá egész életét zürichi technikus kora óta, amikor az orosz anarchistákkal, főkép Bakuninnal barátkozik. Támadja Milán, majd Sándor királyt, mint a szomszédos nagy monarchia vazallusait. Összeesküvést sző, elfogják, halálra ítélik. Folyton szövi az orosz barátság szálait: innen várja a megváltást. Megindítja a balkán háborút, országa határait tetemesen kiterjeszti. Orosz biztatásra provokálja a háborút a monarchiával: Dávid Goliáttal. De tudja, hogy mögötte áll egy másik óriás: az orosz. A túlerő leveri: rettenetes pusztulás útján a megmaradt szerb erő Korfúba menekül. Itt a nemzet képviselete felelősségre vonja Pasicsot az ország pusztulásáért; kisebbségbe kerül, de rendületlenül hisz ifjúkori álmában: Nagyszerbia megvalósulásában. S valóban megalapítja Jugoszláviát sokkalta nagyobb kiterjedésben, mint valaha álmodta. Mintája az egy eszme szolgálatában álló politikai akaraterőnek és szívósságnak. Venizelosnak hasonló az eszménye: az összes görögök felszabadítása a török járomból. Ifjú korától határtalan optimista: Krétán fiatal török alattvaló, de erős hittel hiszi, hogy Krétát Görögországgal egyesíti. Kinevetik. Fölkelést szervez a török ellen és elűzi: 1897-ben már a krétai görög nemzetgyűlés elnöke. Nemsokára görög hadügyminiszter, majd miniszterelnök, aki Pasicscsal megteremti a balkán szövetséget. A világháború alatt Görögországot az entente mellé akarja állítani, de megbukik. Nem nyugszik azonban addig, míg újra nem miniszterelnök, hogy az ententesereget Szalonikiba behívhassa. Ezzel a forradalom útjára tér: a király kormánya hazaárulónak bélyegzi, az országból száműzi, a metropolita ünnepélyesen kiátkozza. De nemsokára a király kény-

telen lemondani és távozni. A szívós krétai újra a kormány feje, aki a sèvres-i békében hazájának soha nem remélt területeket szerez meg.

Bármily könnyen alakult is meg 1918 őszén a csehszlovák állam, ingyen se gondoljuk, hogy ezt az államépítést nem előzte meg a nemzetközi véleményt kiformáló hatalmas propaganda-munka, melynek célja a cseh nemzetnek az osztrák hatalom alól való felszabadítása. Ezt a munkát végzi egész életén át Th. Masaryk. Egy kocsisnak a fia, Bécsben lakatos-, majd kovácstanonc. De aztán gimnáziumba jár, amelyet azonban egy időre el kell hagynia, mert a hittanórán kijelenti, hogy nem hisz a dogmákban. A bécsi egyetemen tanul, majd 1879-ben itt magántanár. Később a prágai cseh egyetemen a filozófia professzora. Új mozgalmat támaszt a cseh politikában, irodalomban és filozófiában. Hivatásának érzi, hogy erkölcsi nevelője legyen a cseh nemzetnek. Palacky gondolatára támaszkodik, aki a XIX. század elejétől kezdve hirdeti, hogy a cseh történet kulminációs pontja a husszíták és csehtestvérek korszaka. Masaryk ennek renaissance-ára törekszik. Felvirágoztatja a szokol-egyesületeket. Tót és jugoszláv ifjakat vonz Prágába, hogy ezek legyenek a cseheken kívül az új szláv szabadság előkészítő harcosai. A bécsi képviselőházban progresszív cseh nemzeti programmot képvisel. A háború alatt kimenekül Ausztriából s megindítja világszerte nagy propagandáját hajlott kora ellenére az osztrák-magyar monarchia ellen, amelyet mint a középkornak romlott, imperialista, militarista és értelmetlen történeti maradványát mutatja be a nagy világnak. Svájcban, Franciaországban, Angliában, Itáliában, Oroszországban s az Egyesült-Államokban szóval és tollal agitál a Habsburg-monarchia felosztására. Megalapítja a Csehszlovák Nemzeti Tanács Központi Forradalmi Bizottságát, melynek ő az elnöke, Benes a titkára. A bolseviki forradalom után Oroszországba megy s itt egy független cseh hadsereget szervez (92,000 ember), amelynek egy részét a nyugati frontra küldi. Agitációjával eléri, hogy 1918. májusában Wilson elismeri a csehszlovák önálló állam gondolatát s Masaryk bizottságát *de facto* csehszlovák kormánynak.

Kemal pasa hazája legsúlyosabb helyzetében is hitt az ozmán birodalom életerejében az idegen gyámkodás alól való felszabadításában és újjászervezhetőségében; érezte, hogy ennek valamikor fontos szerve lesz. Pedig erre közvetlen jelek alig voltak. Az 1908. évi újtörök forradalom után minden török ezredes azt hitte magáról, hogy «Cromwell a Bosporus partján» s magához akarta ragadni az uralmat. Az örökös katonai összeesküvés és lázadás a birodalom züllésének biztos útja volt. Kemal a vezérkarban csendesen dolgozott, látszólag

nem politizált. Ellene volt, hogy Törökország belépjen a világháborúba, mert időt akart nyerni az ország és a hadsereg újjászervezésére. A háború alatt is, amikor LIMAN v. SANDERS alatt működik, békét akar. Félti ugyanis a német győzelemtől a török nemzet érdekeit, az entente-győzelem pedig egyenest hazájának felosztását jelentette. Az utóbbi következett be. A Bosporus partján sorban angol, olasz, francia csapatok szállnak ki. Az entente zavarban van: kié legyen Konstantinápoly? kié Kis-Ázsia? Az utóbbira fürgén Görögország vállalkozik: csapatokat küld, melyek úgy akarják megoldani a nemzetiségi kérdést, hogy lemészárolják a törököket. A török kormány az entente nyomására KEMALt Kis-Ázsiába küldi, hogy a vasútvonalakat veszélyeztető bandákat szétszórja. Mihelyt azonban KEMAL elhagyja Konstantinápolyt, nemzeti küldetésének idejét egyszerre elérkezettnek látja: kiveri a kegyetlen görögöket s a teljesen kimerült, lerongyolódott törököket újra megszervezi. Végbeviszi a török történelem legnagyobb erőfeszítését: a passzív török parasztot föld és kenyér ígéretével szuggerálja, hogy a hadseregbe lépjen. Erzerumban nemzeti kongresszust hív egybe, a kormány székhelyét Angorába teszi át, alkotmányt szerkeszt. Egymás ellen játssza ki az egymás érdekére féltékeny nagyhatalmakat: a szovjet úgy támogatja őt, mint a francia hatalom. A sèvres-i lealázó béke porcellánját összetöri s a török nemzeti fejlődést hatalmas szervezőerejével új utakra tereli. Mindennek az óriási és hirtelen történeti változásnak forrása egyetlen ember szabadságeszménye és akaratereje.

A sok évszázados ír szabadságmozgalom viszonylag nyugvópontra jut a világháború után az «ír szabad állam» elismerésével. Kivívásában sok ír nemzeti hős és államférfi vesztette szabadságát és életét. DE VALERA, akinek csak anyja ír, apja spanyol, ez az egyszerű középiskolai mennyiségtan-tanár küzd legszívósabban az ír szabadságért. 1916-ban halálra ítélik s csak véletlenül marad életben. Nemsokára újra fogságba kerül, megszökik és szervezi a szörnyű sinnfine fölkelést. Az ő eszménye előtt az ír szabadállam is kevés: csakis a teljes függetlenség elégíti ki nemzeti vágyát.

A szabadságeszmény államférfiainak hosszú során végigpillantva, sok közös lelki vonásuk szökik szemünkbe: a hivatástudat ereje s korai jelentkezése, abszolút odaadás, rettenthetetlen bátorság, folytonos nyugtalanság, az akarat hihetetlen elszántsága és szívóssága, a tömeg lelkét megkapó szuggesztív erő s hatalmas szervezőképesség. De lelki alkatuk mélyén egy pszichológiai paradoxon is meghúzódik: valamennyi a szabadságért ég és harcol, de mind ellenmondást nem tűrő diktátori természet KOSCIUSZKOtól KEMAL pasáig. Ámde ez

nemcsak lelki hajlamukból, hanem hivatásukból és társadalmi-történeti helyzetükből is következik: nagy történelmi akciókat, melyek minden nemzeti erő koncentrációját megkövetelik, csakis parancsoló természet, egyetlen vezérlő akarat ereje vihet végbe. A nemzet szabadsága csak az egyéni szabadság elnyomása árán vívható ki.

Vallásos-nemzeti eszmény.

A kereszténység eredetileg apolitikus mozgalom, mely csak a vallásos élet területére korlátozódik. «*Mihi nihil* — mondja Tertullianus a II. században — *magis alienum est quam respublica*» (Előttem semmi sem idegenebb, mint az állam). Európa népei a kereszténység szellemének meghódolva, állami létüknek, sőt terjeszkedésüknek természetfölötti biztosítékát a vallásban találják meg: a vallási és nemzeti motívum, főkép ott, ahol pogány népekkel (tatárokkal, szaracénokkal, arabokkal, törökökkel stb.) kell küzdeni, egészen egybeolvad. A vallási és az állami élet a legszorosabb kapcsolatba kerül, melyet csak erősít az, hogy az államférfiak jelentékeny része főpap. A vallás és a nemzet egybeforrását a reformáció sem lazítja, sőt kalvini formájában, mint Cromwell példája mutatja, csak erősítő s új térítő-hódító expanzió alapjává teszi. Minden nemzet magát Isten választott népének tartja, melynek külön történeti küldetése van s ezt maga Isten szabja ki számára. A nemzet magát Isten, Szűz Mária, valamely nagy szent királya vagy hőse oltalmába ajánlja, zászlaját és pénzeit ezek képével díszíti, ha veszedelembe vagy inségbe jut, hozzájuk fohászkodik. A nagy nemzeti erőkifejtések lényeges forrása a történet tanusága szerint a vallásos hit. Zrínyi harci riadójának a török ellen s II. Rákóczi Ferenc zászlóbontásának a német ellen éppúgy lényeges eleme a vallási mozzanat, mint az erdélyi protestáns fejedelmek küzdelmének a bécsi hatalom ellen. A nemzeti szabadság és önállóság eszménye még a vallási szakadás árkát is át tudja hidalni. Pázmánynak politikai ideálja erősen vallásos színezetű: rekatolizálni akarja az országot. De mélyen nemzeti is: a protestáns erdélyi fejedelemség fontos érték előtte, mert egyensúlyt lát benne a bécsi hatalmaskodás ellen. «Tekintetünk van mostan — írja az ifjú Kemény-nek — a mi kegyelmes császárunk előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontúl mindjárt gallérunk alá pökik a német.» Ha közös nemzeti érdek forog szóban, Pázmány és Bethlen Gábor is megértik egymást.

A vallási és nemzeti eszmény különösen ott forr egybe, sőt azonosul, ahol a homogén vallású nemzet az elnyomó hatalom üldözésé-

nek tárgya. Így van ez például az íreknél. Katolikusnak lenni és írnek lenni Angliában úgyszólván egyet jelent. A sok szörnyű, századokig tartó elnyomás alatt is egyet jelentett. A vallási és nemzeti ideál ekkor egy tőről fakad: innen hatalmas és szívós ereje. Ez az erő lakozik a XIX. század első felében O'Connell Dánielben: már ifjúkorában, amikor érzi katolikus ír testvérei megalázó elnyomását, megfogadja, hogy Írországban a vallást és nemzetet együtt szabadítja föl. Élte fogytáig állandóan agitál és harcol a külön ír parlamentért és a vallási egyenlőségért. A lagymatag Keogh-párttal szemben, mely a passzív rezisztencia álláspontján a *dignified silence*-t hirdette, O'Connell egész életén át dörögte: *Agitate, agitate, agitate!* Az ír papságot beszervezte a politikába s győzött: 1840 táján már mindenki az övé, egész Írország lábainál ül. Éles ésszel és vallási-nemzeti eszményétől hajtott vad lelkesedéssel szervezi meg hazáját s az ír kérdést évtizedekre az egész világ figyelmének gyujtópontjába állítja. Átalakítja Írország társadalmi szervezetét s nevelési rendszerét. Mindmáig megszabja az ír politika irányát. Hasonló szerepe van a német katolicizmus jogainak politikai védelmében főkép a Kulturkampf idején Bismarck legnagyobb ellenfelének, a centrumpárt vezérének, Windthorstnak. Hertling is akkor fejlődik politikussá, amikor a küzdelem egyház és állam közt megindul. Mint tudós filozófus az államról és a társadalomról való keresztény felfogását védelmezi élte fogytáig a liberalizmussal és szocializmussal szemben. Élesen harcol egyházáért, amelynek világnézete határozza meg politikai gondolkodásának irányát egészen a kancellári székig. Nálunk Zichy Nándor politikai életfelfogásának archimedesi pontja a szilárd katolikus álláspont: az egyházpolitikai kérdések szólítják a politika porondjára.

A vallási és politikai eszmények összeszövődésének egy másik, egészen elvont és elméleti típusát képviseli Gladstone, kinek politikáját fiatalkorától kezdve a metafizikai-vallási gondolat színezi. Teológusnak indul s ez a szellemi habitusa egész életén át. A politikát a vallási élet egyik területének nézi: a politika feladata megjobbítani az embereket, főkép nevelés útján. A végső cél transzcendens. Már mint fiatal képviselő támadja Bentham utilitarisztikus elméletét, mely szerint a szívet a fej tudja megjobbítani. Gladstone a kereszténység álláspontját védi: a szívnek kell a fejet megjobbítania. Csakis az emberek belső erkölcsi átalakulása a biztosíték arra, hogy a közélet egészségesebb lesz. Ezért az államnak az egyházzal szoros kapcsolatban kell együttműködnie. Az államnak az egyházhoz való viszonyáról szóló fiatalkori műve odáig megy, hogy az állami kor-

mányzat egyik céljául a vallási igazságok terjesztését tűzi ki, amelyek egyben az erkölcsi igazságok is. Ki hinné, ha munkáit nem olvassa, hogy ez az államférfi, aki több mint hat évtizeden keresztül az angol alsóház egyik vezető szelleme, aki 84 éves korában negyedszer miniszterelnök, mint a liberális párt harcos vezére: a puseyta vallási mozgalom barátja, nemcsak Homerosnak, de a Szentírásnak is nagy tanulmányozója, aki a politikát vallási szempontokkal elvileg akarja átitatni? Sokszor szinte a politikai misszionárius nyelvén beszél: a prédikáció szónoki lendületével és hatásával. Metafizikai irányzata azonban sokszor megbénítja politikai valóságérzékét s megszűkíti látóhatárát: nem akar tudomást venni az életnek olyan valóságairól, amelyek ellentétben állanak politikájának transzcendens elvi irányával. Szellemének alaptulajdonsága volt, hogy szeretett mindig elvont elvekből kiindulni s a valóság feltételeit sokszor figyelmen kívül hagyni. Maga mondja önmagáról: «A bennem uralkodó szellemi alkat a remetéé volt, a cselekvéseket csak magukban néztem s nem másokra gyakorolt hatásukban.» Ha később az állam vallási feladatainak mértékét csökkentette is, a politika elé végig moralizáló célt tűz ki: erkölcsi elvek bevésését a nemzet lelkébe. Amikor 1881-ben harmadszor hívják meg a miniszterelnöki székbe, a legzavarosabb időkben, hivatástudatát Istentől érzi megerősítve: «A Mindenható az ő céljaira most nagyobb mértékben és kifejezettebben használt fel és ennek megfelelőleg erősített meg engem, mint bármikor azelőtt.» A külpolitikát is komoly erkölcsi szempontból fogja fel az eszközökben nem válogató imperialisztikus áramlattal szemben: a béke engedékeny híve. Ellenzi 1855-ben a krimi háborút s inkább otthagyja miniszteri székét. Nagy erkölcsi felháborodás fogja el olaszországi útján (1851) a nápolyi kormány üldöző politikája miatt s az angol kormány közbelépését követeli Aberdeen lordhoz intézett nyílt levelében, majd 1876-ban a bolgár kegyetlenségek hallatára heves röpiratban követeli a balkáni keresztény népek védelmét a törökkel szemben *(Bulgarian Horrors)*. Nem reálpolitikailag fogja fel ezeket a kérdéseket, hanem erkölcsi alapon. Milyen más lélek az ő ellenlábasa: Disraeli, aki viszont csakis az angol világérdekek hatalmi kategóriáiban tud gondolkodni. A szentimentális Gladstone ki akarja űzni a Balkánról a méltatlan, «kimondhatatlan» törököket; Disraeli ellenben pártjukat fogja, mert tudja, hogy akkor Anglia vetélytársa, Oroszország teszi kezét Konstantinápolyra és a Balkánra. Ezért 1877-ben megállítja az oroszokat s a berlini kongresszuson is megvédi a törököket. Gladstone helyeselte az orosz intervenciót s híres *Hands off*-jával hevesen tiltakozott erkölcsi alapon Bosznia okkupációja ellen.

A vallásos és a politikai ideál csodálatos összhangba kapcsolódik össze GANDHI nemes alakjában. Új típusát képviseli a vallási-nemzeti mozgalomnak a modern világban: a vallás dönti el nála a politika módszereit. A politika aktív területére csak kénytelenségből lép: lelkiismerete kötelezi, hogy TILAK halála után ne hagyja Indiát politikai vezér nélkül. «Ha most a politikai életben részt veszek, — mondja 1920-ban hosszas töprengés után — ezt csak azért teszem, mert a politika most úgy zár körül bennünket, mint a kígyó tekergődző ölelése: az ember nem tud szabadulni, akárhogy próbálja. Küzdeni akarok tehát a kígyóval... *Megpróbálom bevezetni a vallást a politikába.*» *(Gandhi:* Speeches and Writings 1896—1922). Lelki fejlődése és küldetéstudata erre már régen ráképesítik. Politikai alapgondolata: az erőszaknélküli ellenállás és szeretet, RUSKINnek (Unto this Last) és TOLSZTOJnak hatása alatt már fiatalkorában kialakul, mikor még Londonban jogot tanul, majd ügyvédkedik. Már 1909-től kezdve levelez TOLSZTOJjal s a jasznaja-poljánai evangelistának megküldi kis munkáját az *Indian Homerule*-ról *(Swarâj)*, melynek gondolata máig kíséri. TOLSZTOJ válaszában elveinek megfelelően helyesli az erőszaktól, háborútól mentes szabadságküzdelmet. Eleddig ugyanis a történelemben minden politikus, aki hazájának szabadságát ki akarta vívni, ha másképp nem, forradalom útján iparkodott az idegen néptől rárakott igát lerázni. Kelet két nagy lelke a küzdelemnek más, szelídebb formáját választja. GANDHI is, mint TOLSZTOJ, szeretetet és nem gyűlöletet, tiszteletet és nem megvetést, megértést és nem fegyveres harcot hirdet népének az ellenség ellen. «Szeretet útján kell — mondja GANDHI az evangélium politikáját új életre keltve — az angol kormánynak és hivatalnokainak haragját legyőznünk. Szeretnünk kell őket s Istenhez imádkozni, Ő ébresztheti csak őket tévedéseik tudatára. Kötelességünk magunkat inkább megöletni, semhogy őket megölni. Ha börtönbe vetnek bennünket, sorsunkat ellenséges érzelem, gyűlölet és a bosszú gondolata nélkül kell tűrnünk... A siker titka abban rejlik, hogy minden egyes angolnak és a kormány szolgálatában álló hivatalnoknak életét oly szentnek tartsuk, mint a magunkhoz tartozókét.» A győzelmet a szeretet és áldozat fegyvereivel kell kivívni erőszak és vér nélkül. Szent meggyőződése, hogy az *ahisma*, a szeretet nem a tehetetlenség fegyvere, hanem az erkölcsi legsűrítettebb alakja, titokzatos hatalom, mely erősebb, mint bármely brutális elnyomás erőszaka. A szeretetnek ezt az aktív erejét jelenti a GANDHItól először alkalmazott s a Krisztus evangéliumának alapján kigondolt szankszrit szó: *Satyâgraha*, «az igazság hatalma», «a szeretet hatalma». A szót még délafrikai tartózkodása idején szerkesz-

tette, hogy megkülönböztesse az ő mozgalmát a passzív ellenállástól. A *Satyâgraha*, mint a szeretet és igazság aktív hatalma az erősek fegyvere; ellenben a passzív ellenállás, amelynek az európaiak GANDHI mozgalmát helytelenül minősítik, a gyengék eszköze, mert csak addig tart, míg meg nem erősödnek és fegyvert nem ragadnak. A *Satyâgraha* azt is jelenti, hogy az igazságért a fájdalmat, nélkülözést, a halált is el kell viselni. Értelme tehát: önkénytes szenvedés, ennek lelki tisztító tüze (l. *Romain Rolland:* Mahatma Gandhi. 1930. 52. sk. lk.). Ezt a politikai eszközt GANDHI a maga példájával szemlélteti a tömeg előtt: aszketikus élete, angyali jósága és önzetlensége, teljes igénytelensége és odaadása, többszörös, derülten fogadott fogsága óriási szuggesztív erejének titka. Lefordította hindura PLATONnak Apologiáját és Kritónját (1919): valóban ő maga is Indiának Sokratese. A politikai sikert az erkölcsi megújulástól teszi függővé. Alapelve az angolokkal szemben az együtt-nem-működés *(non-cooperation)*, viszont ennek feltétele a hindu kasztok lelki úniója. A páriák választójogának kivívásáért az önkényes éhhaláltól sem riad vissza. Az igazi együtt-nem-működésben a megtisztulás vallási aktusát látja. Így forrasztja össze a *vallás*, a *nemzet* és az *emberiség* eszményeit. Az együtt-nem-működés parancsát általában nem Nyugat ellen irányítja, hanem csak az anyagi civilizáció s ennek következménye: a gyengék kizsákmányolása ellen. GANDHI csak Nyugat hibái ellen küzd, de nem erényei ellen.

Imperialisztikus eszmény.

«Az imperializmusra való törekvés — mondja MUSSOLINI (Gespräche, 63. l.) — egyike az emberi természet elemi erőinek, mint hatalomra törő akarat . . . Minden esetben az emberi életerő jele. Amíg valaki él, imperialista. Csak akkor nem, ha meghalt.» A diktátor-pszichológus helyesen pillant bele az ember ösztönvilágába. Van bennünk mély ösztönből fakadó erőérzelem, melyet közvetlenül hatalomérzés és hatalomtudat kísér. Minden organikus lény sajátsága, hogy ha erősebbnek érzi magát, legyűri a gyengét, rajta kipróbálja erejét: mintegy vitális erőtudata van. Az emberből is ez tör elő: nemcsak fenntartja magát, hanem ösztönösen ki is fejti erőit, fölibe akar kerekedni másoknak, s ez persze csak mások rovására mehet végbe. Aki a maga erejét és értékét fokozottan érzi, ezt nem élvezheti elszigetelten, hanem csak úgy, ha erejét és értékét mások is elismerik, magukat alájarendelik. Az erejéről tudatos egyén tehát ilyen irányban akarja embertársait megmozgatni, sugalmazni és szervezni: ismerjék el értékét, hatalmát, neki engedelmeskedjenek. Ez a hatalomélmény:

mögötte az az állandó törekvés rejlik, hogy az egyén másokat a maga érdekkörébe vonjon, fölöttük uralkodjék: ő több, erősebb, hatalmasabb, mint mások, tehát fölöttük áll, joga van velük rendelkezni. Az egész társadalmi élet a hatalmi tudat ilyen különböző hierarchikus szálaival van átszőve. Mindenki «több» akar lenni, hatalmi körét kiterjeszteni, minél nagyobb számú ember hatalmi szférájának középpontja lenni. Minthogy pedig a legfőbb hatalom az állam hatalma, mely a legtöbb egyéb hatalomnak is forrása, a politika sajátosan a hatalmi törekvések területe, az államférfiú különösen a *hatalmi ember* típusa. Az intenzív hatalomélményre és hatalomélvezésre való hajlam az államférfiban a legjellegzetesebb: könnyen hajlik arra, hogy az élet valamennyi területét és értékfaját ennek a *Wille zur Macht*-nak szolgálatába állítsa, vagyis az embereknek, mint hatalmi eszközöknek tudását, hiúságát, félelmét, nyereségvágyát, gazdasági érdekét, vallási érzületét, harci örömét, a nemzetnek bátorság-becsülését s a többi nemzetekkel szemben érzett tiszteletés becsületérzését, olthatatlan presztizs-szomját, történeti hivatásába vetett hitének misztikus erőit kihasználja. Csak az értékes előtte, ami hatalmi rendszerét szolgálja; ami ezzel ellentétben van, értéktelen. Tehát hatalma fenntartására és fejlesztésére használja fel a társadalom szerkezetének erőit, a tudományt, technikát, vallást, jogrendszert, művészetet, gazdasági életet.

Az imperialisztikus vágy egyik fővonása a *korlátlanságra* való törekvés. Mindig hódítani és uralkodni akar: neki mindig *kell* hatalmát új területre kiterjesztenie. Bármennyi hatalomra tesz szert, vágya egyre fokozódik. S ha már hatalma az egyik irányban tovább nem hatolhat, akkor egy másik irányt keres, ahol vágyát kiéli: ha a szomszédos tartományokat meghódította s tovább már józanul nem mehet, akkor birodalmában építeni kezd, művészetet s tudományt ápol s megint új hatalomra tesz szert: a kultúrimperializmusban elégül ki. A hatalomtudatban van egy mély irracionális vonás: a hatalmat az emberi lélek nem tudja nyugodtan élvezni, mindig növelni vágyik. A hatalom olyan, mint a Gorgó-fő, melyen csillogó ércfürtök csüngenek s ezekre kígyók csavarodnak: aki ránéz, tekintete megmerevedik, soha sem tudja többé fejét róla elfordítani: mindig további és több hatalmat s uralmat akar. A hatalomnak mintegy *öndialektikája*, hogy mindig nagyobb akar lenni: ez az imperializmus lényege. Pasics hátrahagyott feljegyzései között ezt a paradoxont találták: «Csak a hatalomért érdemes élni, de a hatalom előbb-utóbb feltétlenül tönkreteszi azt, aki belészerelmesedik.»

A felfokozott hatalmi élményben sajátságos módon egyesül az

érzelem és a fantázia. A kettő mindig együttjár: az érzelem mindig az új képzetkombinációk forrása. A hatalomérzés különösen erős mozgatója annak a kombináló fantáziának, mely a hatalomkiterjesztés újabb és újabb tárgyaira s módjaira vonatkozik. Minden nagy imperialista államférfinak erős fantáziája van. Azonban a hatalma tetőpontján álló emberben, a Hannibálokban, Nagy Sándorokban, Napoleonokban, Ludendorffokban eltompul a valóságérzék, a feltételek realisztikus mérlegelése s helyébe a merész fantázia lép, ami aztán a tragikus bukás forrása. A *caesarománia* még a nagyokat is hatalmi fantasztákká torzítja: gigászi méretű politikai terveket, világátalakító hadi és gazdasági gondolatokat forral ki konstruktív képzeletük. A hatalmi mámor igen könnyen csábít a fantázia birodalmába. Hannibal, Caesar, Napoleon hatalmi inspirációja és tragédiája nincs minden esztétikai varázs nélkül. Politika és esztétika az imperialista fantázián keresztül a hatalomról való lebukás tragikai fönségében találkozik.

De ugyancsak az imperialisztikus fantázia fűti, az önkifejtés hatalmi vágyától űzve, a *politikai kalandorok* típusát is (sokan nagyban a Napoleonokat is ide számítják), akik zavaros időkben a társadalom valamely ideális képét rajzolják meg, ezt a tömegbe sugalmazzák s a fennálló rendet hirtelen megdöntik. Ennek a forradalmi típusnak hatalomvágya semmitől sem engedi magát korlátozni, életfeszültségét szabadjára ereszti. Ilyenek azok a forradalmi «hősök», akikről addig semmit sem tudunk; hirtelen bukkannak föl s gyorsan el is tűnnek a történelem színpadának nagy süllyesztőjében: a Robespierrek, a Marat-k, Dantonok, a condottierek, a gyarmathódítók, a spanyol conquistadorok, akik Közép- és Dél-Amerikát vakmerő tetterejükkel a spanyol koronának megszerezték, de embertelen bánásmódjukkal és kapzsiságukkal a spanyol nevet beszennyezték, amilyenek a Cortezek, Balboák és Pizarrók; az angol indiai hódítók, a Clivek és Warren Hastingsek, a «nabob»-ok, akiknek hatalomvágya és pénzszomja ellen maga az angol társadalom is fellázadt. Mindezek többnyire dús fantáziájú és hatalomvágytól feszülő fiatal emberek, akik hirtelen, a kedvező külső körülményektől indítva feltörnek, a vezetést magukhoz ragadják, forradalmat csinálnak vagy hódítanak, erőtudatukat gyorsan kiélik, a föllelkesített tömegek cselekvését a maguk egocentrikus céljaira felhasználják.

Az egyéni hatalom- és becsvágy azonban sokszor magasabb, ideális vagy legalább idealizált célokkal kapcsolódik egybe. Perikles görög nagyhatalmi törekvésének egyik forrása a hellén kultúra eszménye; Nagy Sándor sem pusztán nagy ragadozó, az ő világuralmi törekvése mögött Nyugat és Kelet kultúrájának összeolvasztási gon-

dolata húzódik meg; CAESAR hódításai és monarchikus törekvése sem csupán ennek a kolosszális egyéniségnek önző törekvése, hanem a római imperium egységesítésének és megszilárdításának vágya; MOHAMMED arab tüzű lelkiségét nemcsak egyéni terjeszkedési és bosszúvágya serkenti, hanem az isteni küldetés szubjektív tudata; az utolsó imperialista eszményű magyar uralkodó, KORVIN MÁTYÁS, magyar királyból német császárrá nemcsak azért akar lenni, felcserélve a *regnum*ot az *imperium*mal, mert az egyéni hatalomszomjúság hajtja, hanem azért is, hogy a törökök elleni háborúra, a keresztény kultúra védelmére a német birodalom pénz- és hadierejét is koncentrálhassa; CROMWELL angol imperalizmusának kútfeje nem egyedül a maga hatalomérzésének kielégítése, hanem a brit nemzetnek Istentől sugallt vallásterjesztő történeti hivatása is, melyet a későbbi angol imperialistáknál a civilizáció terjesztésének világmissziója, mint az önzés erkölcsi idealizáló pótléka helyettesít; RICHELIEU hódító vágyának nem csupán a hatalmi ember terjeszkedni kívánó természete, de Franciaország nagyságának emelése is uralkodó indítéka; NAGY PÉTERben a durva parancsoló, mindent letörő természet és a kollektív orosz nemzeti érdek olvad egybe; BISMARCK imperializmusának eszménye az egységes Németbirodalom, de ennek a háborúk sorával való megteremtésére a wotani államférfiú hatalmi tudattól áthatott egyéniségére volt szükség; hogy ITO herceg a modern imperialista Japánt megteremtette, csak úgy volt lehetséges, hogy ezzel az eszménnyel összhangban volt a maga lelkének hatalmi alkata is.

Az az államférfiú, akinek lelki természete imperialista, ezt az egyéni hatalomvágyat átviszi a nemzet kollektív hatalomkifejtésére is: egyéni imperializmusa nemzeti, sőt világimperializmussá szélesedik. Akkor ébred fel a nemzetben szunnyadó törekvés politikai és gazdasági hatalmának más országra való kiterjesztésére, ha olyan államférfia támad, akinek lelki alkata alkalmas arra, hogy a maga hatalomvágyával a nemzet terjeszkedési ösztönét aktualizálja s az utóbbi érvényesülésének akadályait politikai, diplomáciai és hadi tehetségével elhárítsa; az imperializmus nem egyéb, mint felfokozott nacionalizmus. De viszont a nemzet homályos terjeszkedési ösztönének, melyet a becsvágyó államférfiú a kollektív tudat fényébe állít, megvan a maga objektív alapja is, mely rendszerint gazdasági természetű. A nagy ipari államok túlnépesedése, nyersanyagszükséglete, a kész felhalmozódó ipari termékek elhelyezése természetszerűen fölkelti a hódítás vágyát: olyan területekre van az ilyen államnak szüksége, ahonnan nyersanyagát beszerzi, fel-

dolgozott termékeinek piacot, otthon felhalmazott tőkéjének gyümölcsöző vállalkozási alkalmat talál. Ebből a merkantil törekvésből támadt a XVII. és XVIII. századtól kezdve az európai államok modern *imperialisztikus* politikai eszménye: főkép a tengerentúli vagy gazdaságilag hátramaradt területeket akarják meghódítani. Az imperializmusnak főforrása a nacionalizmus s másodsorban a kapitaizmus. Az imperialisztikus politikai eszmény megközelítő útja a tengeri haderő fejlesztése, az államok versenygése kereskedelmi érdekeik és gazdasági befolyásuk terjesztése és megvédése végett, a sok háborús konfliktus. Imperialisztikus eszmény a forrása az utolsó félszázad valamennyi háborújának: Anglia terjeszkedési vágya a búr háborúnak, Belgiumé az afrikai Kongó-területekért való küzdelemnek; az Északamerikai Egyesült-Államok gyarmatpolitikája a spanyolokkal vívott harcoknak oka a Fülöp-szigetekért; Oroszország expanzív törekvése okozza az orosz-török és orosz-japán háborút, a Balkánon pedig a faji vagy egyházi védnökség a kis szláv nemzetek fölött; vasútvonalak, csatornák, petróleumforrások, bányák megszerzési vágya a hatalmak mai versenyének is bőven buzgó kútfeje. A világháború rémsége is a francia revanche-szellemen kívül a német imperializmus gyors fejlődésére féltékeny orosz és angol imperialisztikus törekvés miatt szakadt az emberiségre.

Az imperialisztikus törekvés a világháború óta a közfelfogásban mint nemzetközi bűntény játszik szerepet: a nemzetek és államférfiak tehát imperialisztikus érzületüket még jobban titkolják, mint régebben s rendszerint a többi nemzetekre tolják. Az orosz szovjet népbiztosai minden kapitalista államot imperialisztikusnak bélyegeznek, még Kínát is, pedig maguk vérbeli világ-imperialisták. Az angolok szemében minden nagyhatalom imperialista, kivéve jómagukat: ha valaki angol imperializmusról beszél, ezt becsületsértésnek érzik. Amikor a világ egyötödét meghódították, nem imperialisták voltak, hanem az emberiség «civilizátorai». Jellemző, hogy az *imperializmus* címszó nincs is meg az *Encylopaedia Britannica*-ban (A. Salz: Das Wesen des Imperialismus. 1931, 5. l.).

A hatalmi eszményt, a nemzeti nagyságot, mint a politikai lélek egyik főmotívumát vegyük szemügyre most néhány jelentékeny államférfiúban, akikben történetileg megtestesült.

Perikles, az antik görögség legnagyobb államférfia, lényegében a hatalmi ember típusát képviseli. Amíg ő vezette Athént, «névszerint demokrácia volt, — mondja az arisztokratikus érzületű Thukydides — igazában pedig az első ember uralma». Politikai eszménye is imperialisztikus: az egyesített Görögország, mint nagyhatalom, melynek

vezérállama Athén. Ezért az összes görög államokat (polis-okat) panhellén kongresszusra hívja Athénbe, hogy a tervet megbeszéljék. Spárta elutasító választ ad. Hiába háborúskodik vele PERIKLES, a hatalmi dualizmus Athén és Spárta között megmarad. Amikor azonban látja, hogy sem diplomáciával, sem fizikai erővel nem teremtheti meg Athén hegemóniáját, akkor hatalmi vágya szublimálódik: *az athéni szellem erejével*, a *kultúra fölényével* akarja a hegemóniát kivívni. Athént oly csodaszép várossá iparkodik fejleszteni, a tudományok és művészetek olyan gócpontjává, hogy minden görög büszke legyen rá s szívét ott érezze dobogni. Athén lesz «Hellasz iskolája». PERIKLES Athén kulturális felsőbbségének megteremtésével egyszersmind tudatosan örök eszmények és értékek szolgálatába áll. Athén szépségében mint célban nemcsak a hatalom mulékony külső csillogását óhajtja elérni és presztizsszomját kielégíteni, hanem, mint beszédei igazolják, egészen tudatosan a görög szellem mélyéből fakadó történeti kultúrhivatását is ki akarja teljesíteni. Új politikai eszménye: *Athén politikai imperiumát a szellem, a műveltség eszközeivel szervezze meg:* nem hadvezérekkel, hanem költőkkel, amilyen Sophokles és Euripides, építészekkel, amilyen Iktinos és Mnesikles, művészekkel, amilyen Pheidias és Alkamenes.

Csakis PERIKLESnek messzelátó politikája, széleskörű műveltsége, nagy szervező ereje, tervekben kifogyhatatlan fantáziája és művészi szelleme, szívós akarata, pénzügyi zseníje tudta a görögségnek ezt a legszebben virágzó korát megteremteni. Alkotó államférfiú, aki népét hihetetlen áldozatokra tudja sugalmazni. Azonban a kikötők jövedelme, a szövetségesek adói, az Athene templomában holt tőkeként őrzött szent államkincsek feloldása, a nagy idegenforgalom haszna sem volt elég egyre nagyobb méreteket öltő monumentális terveinek megvalósítására. Másfél évtized munkája után a védelmi jellegű peloponnezosi háborúba keveredik. Ennek kimenetele a pestis kitörése miatt ránézve gyászos lett. A második háborús évben a nép kegye elfordul tőle, sőt a közpénzek tékozlása címén törvényszek elé állítják s jelentékeny pénzbüntetésre ítélik, hogy ebből kifizethetők legyenek azok az építkezések, amelyekbe néphatározat nélkül, mai nyelven: költségvetési fedezet híján fogott. «Joggal tarthatja Hellas,— mondják a népgyűlésen ellenségei, akik követelik, hogy a közpénzekről való elszámolást a prytanisoknál tegye le — hogy rajta méltatlan sérelem és nyílt zsarnokság követtetetik el, midőn látja, hogy amit adóként kényszer útján beszolgáltat, azzal mi a várost bearanyozzuk és fölékesítjük, mint egy drágakövekkel megrakott hiú asszonyt, és szobrokat, meg ezer talentumos templomokat emelünk.» PERIKLES

úgy védekezik, akárcsak a mai kornak sokat építő kultúrpolitikusa: «Miután az állam . . . készletekkel elegendőleg el van látva, kell, hogy feleslegét oly művekre fordítsuk, amelyek neki örök dicsőséget szereznek, a jelenben pedig jólétet biztosítanak neki a különféle iparágak fejlesztése és a változatos szükségletek által, amelyek sokféle művészeteket virágoztatnak fel, minden kezet mozgásba hoznak és így majdnem az egész államot jövedelemhez juttatják, amidőn egyúttal önmaga által szépíti és táplálja önmagát.» PERIKLES tehát gazdasági okkal: a munkanélküliség enyhítésével is, akárcsak a mának államférfia, igazolja a kultúra fejlesztésére fordított költekezését. PLUTARCHOS, akitől a fönnebbi sorokat idéztem, az alkotó államférfiak örök tragikumára, az irígységre célozva kérdi: «Ugyan ki csodálkoznék a hivatásuknál fogva gúnyolódó embereken, akik a nép irígységének, mint egy gonosz szellemnek a legkiválóbb emberek elleni rágalmakkal szoktak minden alkalommal áldozni?» (Kacskovics Kálmán Plutarchos-fordítása. I. 335, 340. V. ö. a hasonló sorsú gr. KLEBELSBERG KUNóról szóló emlékbeszédemet. 1932). Azonban rövidesen kitűnt, hogy Athén politikai-szellemi életének irányításában PERIKLES megalázott lángesze pótolhatatlan. Már a következő évben újra sztratégosz-szá választják, de nemsokára a pestis elragadja (429). Örök példája PERIKLES annak, hogyan lehet a hatalmi, reálpolitikát ideális értékek megvalósításával összekapcsolni, a mindennapi emberit örök értékekkel áthatni. Ő a legnemesebb imperialisztikus eszmény államférfia.

A görög szellem szárnyai alatt nő fel a *világimperializmus eszményének* első nagystílusú képviselője: NAGY SÁNDOR. Húszéves korától harminchárom éves koráig megváltoztatta az akkori világ képét, nem egyhamar eltűnő nyomot hagyott a Kr. e. IV. század ábrázatán. Minden későbbi világhódítónak a római cézároktól a középkori császárokig és NAPOLEONig ideálja maradt. Mi volt fokozatosan kiérlelt imperialisztikus eszménye? Kelet és Nyugat egyesítése az Aegeitengertől a Gangesig egy óriási birodalomban: az emberi nem kulturális egysége az állami hatalom ereje útján. Világuralmi törekvése nem pusztán forró makedón vérének kirobbanása, hanem tervének mélyebb eszmei alapja van, nem hiába a nagy ARISTOTELES tanítványa, a görög kultúra neveltje. Bel- és külpolitikájának céltudatos terve: össze akarja olvasztani a népeket egy nagy egységgé. Ezért nyugati seregét keleti csapatokkal vegyíti, a keleti isteneket is elismeri, maga keleti fejedelmek leányait veszi el feleségül, sokszor maga is keleti ruhába öltözik, telepítés útján a fajokat tervszerűen keveri. A különféle népek szokásait gondosan tanulmányoztatja, hogy a fajkeve-

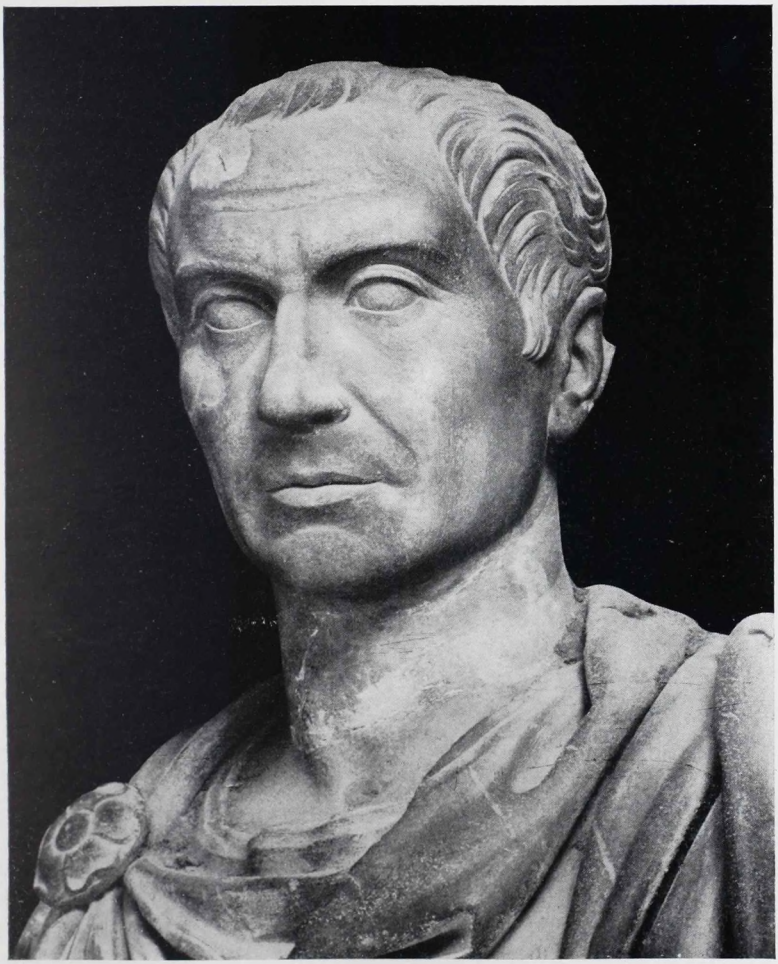

Julius Caesar.

(Roma. Palazzo dei Conservatori.)

rést, a nagy népkiegyenlítést annál hatékonyabban vigye végbe, mert jól tudja, hogy közös, a népeket egyesítő szellem és kultúra nélkül a birodalom egyhamar szertefoszlik. «Sándor — mondja Plutarchos— mindinkább alkalmazkodott élete módjában a bennszülöttekéhez, valamikép ezeket is közelebb vitte a makedon erkölcsökhöz, azt vélvén, hogy az ilyetén összekeveredés, a kölcsönösség alapján, jóakarattal jobban megszilárdítja hatalmát, mint erőszakkal, amidőn messze földre távozik.» A centrifugális történeti erőkkel szembeszegezte tehát a centripetális erők egységesítő hatását. A terv utópiának bizonyult: Kelet és Nyugat lelke mélyén elüt egymástól. De zseniális történeti kísérlet volt ez a Kr. e. IV. században az emberi nem kultúrájának es lelkiségének egységesítésére. Ez ma is, sokkal több mint kétezer év után, amikor a szellemi endozmózisnak semmiféle térbeli és időbeli akadálya sincs, igen lassan halad előre s inkább csak az értelmi és külső technikai ismeretekre, semmint az érzület s értékfelfogás mélységeire vonatkozik.

Julius Caesar imperialisztikus lelki mivoltát semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy neve a hatalmas államok fejének államjogi fajfogalmává tágult: «Kaiser», «cár», «császár». A Rómában őrzött kolosszális szobráról (l. a képet) a hódító és parancsolni tudó *imperator* tekint ránk: arca egész izomzatának kemény innervációjából az erő és erőtudat fölényes nagysága szól hozzánk. Ennek a fejnek egész anatómiai szerkezete valóban a caesari energia kifejezése: az előreugró áll, a száj körizma, a szájszöglettől fölfelé húzódó mély barázdák, az arccsontok erős kiemelkedése mind az imperialisztikus egyéniség jellemző fiziognómiai jegyei. Az antik művészek a császárokat (Augustust, Trajanust stb.) ilyen tipikus tulajdonságokkal ábrázolták.

Gyakori eset, hogy a későbbi egyeduralkodó először a népre támaszkodva elégíti ki hatalomvágyát. «A nép — mondja Platon (Állam. VIII. 16) — bizonyos kiváltságokkal mindig maga fölé szokott helyezni valakit és őt naggyá és hatalmassá neveli . . . Amikor tyrannus áll elő, mindig ilyen népvédő gyökérből fakad s nem máshonnan. S mi a kezdete az ilyen népvédő átalakulásának tyrannussá?... Ha egyszer egy mindenben készségesen engedelmeskedő tömegre tett szert, nem irtózik törzsrokonainak vérétől, hanem igazságtalanul vádolgatva törvényszék elé hurcoltatja és halállal büntetteti őket. S mikor egy életet megsemmisített és szentségtelen nyelvével és ajkaival a rokon vért megízlelte, számkivet, öldös, adósság-eltörlést, földosztást írogat alá. Vajjon az ilyen emberről is nem az van-e a végzet könyvében szükségképpen megírva, hogy vagy elvész az ellen-

ség kezétől, vagy tyrannussá, emberből farkassá válik?» (Simon J. S. ford.). A népre támaszkodva emelkedik egyeduralomra PERIKLES, MARIUS, CROMWELL, ROBESPIERRE, NAPOLEON s egy sereg diktátor. CAESAR is a hatalommegszerzés demokratikus útját járja. Mint a népbarát MARIUSnak unokaöccse szembeszáll a szenátusznak nemesi oligarchiájával. A szenátuszban CICERÓval szemben még a catilinariusokat is védelmezi. Mint konzul olyan korszakalkotó demokratikus társadalmi és agrárreformokat erőszakol keresztül, amilyenek a Gracchusok hagyományának irányába esnek. A belpolitikai harcok után hatalomvágya a galliai nagy hódításokban elégül ki: megveri ARIOVISTUST, nyakára ül az őt ARIOVISTUS ellen behívó galloknak, megveri a kelta nagy nemzeti hőst, VERCINGETORIXot, kétszer kiköt már Britanniában, de csak katonai demonstráció céljából. Amilyen sikereket ért el triumvirtársa, POMPEIUS Keleten, hasonlókat akar CAESAR elérni Nyugaton. Meg akarja mutatni, hogy méltó társa a keleti vezérnek. Hódítással akarja Róma rokonszenvét megnyerni. Az erőtudatnak és önbizalomnak mekkora ereje kellett ahhoz, hogy ő, aki sohasem volt azelőtt hadvezér, ily hatalmas katonai vállalatokra merészkedett. De hatalmas lángelméje együtt bontakozik ki a becs- és hatalomvágyától kitűzött, mindig nagyobb feladatokkal: a világ legelsőrendű hadvezérévé válik, mikor ambíciója ezt követeli. Most már minden akadályt legyőz. POMPEJUS féltékenysége arra izgatja a szenátuszt, hogy ez megparancsolja CAESARnak légiói elbocsátását, mert akkor mint védtelen ember az ellenséges bíróság prédája lehet. De CAESAR önerejének tudatában fittyet hány a szenátusz határozatának: átlépi a Rubikont, bevonul Rómába s lázadóból hatalmi ereje azonnal újra konzullá emeli. Aztán üldözi POMPEJUST, de ez Dyrrhachiumnál megveri őt. Erőtudata nem enged: Pharsalusnál szétveri POMPEJUS seregét. Egyiptomi Kleopatra-epizódja után legyőzi a bosporusi királyt, a numidiai királyt, a pompejánusok afrikai és hispaniai maradványait — s végre imperialisztikus egyénisége eléri célját: egyeduralkodóvá, a szenátusztól életfogytiglan választott diktátorrá emelkedik. Hozzáfoghat nagy feladatához: az elavult római köztársaságot, melynek városállamszerkezete az óriási birodalom igazgatásához mérten egészen elöregedett, *világmonarchiává* akarja átalakítani. Nem hiába ült sokáig NAGY SÁNDOR városában, Alexandriában CLEOPATRA lábainál: NAGY SÁNDOR politikai eszménye ihleti meg, az abszolút monarchia istenkirállyal az élén, egy újfajta theokrácia. Isteni kultuszt követel magának külön papsággal. De a hatalmi vágynak ilyen mennyei régiókba szálló alakja ellen az ősi római nemzeti erény és szabadság-

vágy még egyszer föllázad: az isteni CAESAR, mint tirannus huszonhárom tőrdöféstől a porba hull. Brutusék nem tudják megbocsátani, hogy az ifjú demokratából mindenható monarcha lett:

A nagyság visszaél
Hatalmával, midőn azt elszakítja
A lelkiismerettől. És valót
Itélve Caesarról, nem vettem észre,
Hogy szenvedély uralkodnék eszén;
De köztapasztalás szerint alázat
Az ifjú nagyravágyás lépcseje,
Amelyhez arccal áll a felmenő;
De hátat fordít végfokára jutva
A lajtorjának, fellegekbe néz,
Megvetve, melyen feljutott, az aljas
Lépcsőit. Így Caesar is tehet...
Tekintsük úgy, mint a kígyótojást,
Mi ha kikél, mérges lesz, mint faja;
Azért a héjban gyilkoljuk meg őt.
(*Shakespeare:* Julius Caesar. II. 1. *Vörösmarty M.* ford.)

A kígyó mégis kikel. CAESAR imperializmusa maradandó nyomot hagy a történelemben: hisz AUGUSTUS s utána a római császárok egész sora századokon át az először tőle fogalmazott világmonarchia eszméjének és intézményének képviselője. Sőt a német-római császárság keresztény formájában a másik világuralomra törő caesari szellemnek, NAPOLEONnak koráig, tehát névleg majdnem kétezer évig fennáll. De felbukkan a népvándorlás korában is egy-egy hatalmas barbár államférfi-tehetség és hadvezér, aki előtt eszményként a római császárság világuralma lebeg. Sikerül is ideig-óráig óriási birodalmat teremtenie, de amikor megha!, a történeti feltételek hiányában az agyaglábú világuralom összeomlik. ATTILA hatalmas katonai és politikai tehetsége rövid húsz esztendő alatt az V. század közepén a Volgától a Rajnáig terjedő birodalmat alapít. Hatalomvágya nem tűri a hagyományos hunn testvérkirályságot: mint Romulus Remust, ő is megöli testvérét, Blédát. Aztán állandó rettegésben tartja s adófizetésre kényszeríti a keleti és nyugati római császárságot, igába hajtja a gót és germán törzseket. Ázsiából a kínai hagyományt követi, mikor magát mint uralkodót az «ég fiának» isteni glóriájával veszi körül. Ugyanekkor a római császár hatalmi tekintély-kellékeit is magára ölti, szertartásait udvarába bevezeti, ahol a hunn és a gót nyelv mellett a latin is használatos. A hozzájövő idegen követeket olyan kedvvel és modorral fogadja, ahogyan ezek előbb hódolatukkal az ő presztizs-szomját kielégítik. Hízeleg királyi

öntudatának, hogy III. Valentinianusnak nővére, Honoria kezét fölajánlja neki, ha segítségére jő testvére ellen. Mindenütt szívesen keresi az antik művelt világgal való kapcsolatot: a barbár hatalomvágyat benne a kultúra iránt való fogékonyság mérsékli. Szörnyű catalaunumi csatája Aëtiusszal eldöntetlen: hatalomvágya Nyugat meghódítására már nem elégülhet ki, a bosszúhadjárat előtt meghal. Alkotása csak egy magasabb hullám volt a történet tovarobogó árjában.

Az imperialisztikus egyéniség lelki szerkezete szempontjából jelemző, hogy valamennyi: Nagy Sándor, Caesar, Attila, Nagy Károly, Napoleon, tehát akár művelt, akár barbár vagy félbarbár uralkodó magát valóságos vagy jelképes apotheózis tárgyává avatja, közvetlenül vagy közvetve az istenség fényébe öltözik; ha pogány, magát istennek jelenti ki, ha keresztény, magát a koronázás ténye által Isten küldöttjének keneti föl. A puszta, vak hatalmi szenvedély mindig szükségét érzi az idealizálásnak, a metafizikai elfinomításnak, a természetfölötti misztikus erők segítségének.

Ez természetes olyan hatalmi embernél, aki a politikai impériumot és terjeszkedést egyenest a *vallás* szolgálatába állítja. Egyéni erőtudata az új hit hódítóereje. Ennek a lelki típusnak főképviselője Mohammed. Próféta és politikus: az előbbi, amikor vallást alapít, s az utóbbi, amikor ezt a vallást elterjeszti. A vallást és az arab hódító vágyat, mint politikát az államférfi csodálatos intuíciójával kapcsolja egybe: világvallást, de egyúttal világbirodalmat alapít. Két évtizeddel Mohammed halála után már Perzsia arab kézen van s Bizánc ázsiai és afrikai tartományai fölött a félhold fénylik. Ezt az írástudatlan embert az imperialisztikus egyéniség két főjegye: a szenvedély és a fantázia emelte föl a pásztorfiú egészen jelentéktelen sorsából nagy világtörténeti szerepére. Hány év telik el, míg isteni küldetésének hite dacára csak egy kis csoportot, többnyire rabszolgákból és szegény emberekből tud maga mellé gyüjteni. Mekka nem akar tudni a prófétáról: kigúnyolja és híveit elnyomja. Annál erősebb hatása van Jathribra, a későbbi Medinára. Itt már nemcsak vallási reformátor, hanem nagy politikus is. A várost úgy megszervezi, hogy rövid idő alatt Mekkát a szent fekete kővel, a *Kábá*-val hatalmába kerítheti. Az arab törzsek vezetését szuggesztív erejével magához ragadja s nemsokára már a bizanci határokat döngeti. Mekkai győzelme után hatalmi természete a maga egész mivoltában kibontakozhatott abban a tudatban, hogy Isten küldötte és történeti eszköze. Egyéni uralkodási vágya az egész arab nemzet öntudatába átsugárzott: a nemzeti büszkeség ösztönzi az arab világot, hogy mindenkit, aki hitetlen, a

maga igájába hajtson. A próféta akarati energiája és fanatikus sugalmazó ereje a kis Medinát egy világbirodalom és világvallás kiindulópontjává avatta. Az ő hatalomra törő akarata és hódító ösztöne ég tovább az arab kalifákban s török szultánokban.

Ahogyan Keleten a mohammedán-arab világuralmi törekvés alapja a vallási indíték, ugyanúgy Nyugaton a korai középkort a keresztény vallás terjesztési politikája tölti ki. A régi római világbirodalmat a népvándorlás hullámai szétmosták. De a VIII. század végén egy lángelméjű hadvezér és államszervező támad, Nagy Károly, akinek imperialisztikus egyénisége a germán-román népeket még egyszer hatalmas birodalomba egyesíti. Ennek hatalmi eszménye: a kereszténység kiterjesztése és megszilárdítása a birodalommal szomszédos pogány népeknél. Nagy Károly akaratereje leveri a csökönyös pogány szászokat, a bajorokat, az Elbén túl lakó szlávokat, a dánokat, az avarokat, átkel a Pyrenaeusokon s küzd az arabokkal. Az óriási frank birodalom Európa népeit az Atlanti-óceántól a Dunáig, az Északi-tengertől a Volturnóig a keresztény hit és kultúra közösségébe tagolja bele. Nagy Károly a maga isteni küldetésének hiszi, hogy mint Krisztus katonájának kötelessége küzdeni a sátán fiai ellen s ezért a harcért felelős Istennek. A pápa felszólítására joggal vállalhatja tehát a római császári címet, amely a pogány római impérium tekintélyének a középkori keresztény világba átsugárzó utófénye, mely végleg csak 1806-ban húny ki.

A hatalomra törő és hódító egyéniségekre tipikusan jellemző, hogy nem elégíti ki őket a puszta területi gyarapodás és politikai-hadi tekintélynövekedés: Periklesnek, Nagy Sándornak, Caesarnak, sőt még Attilának és az arab kalifáknak politikáját is át- és átszövi a kultúra szeretete és emelési vágya. Politikai alkotásaik előbb-utóbb szétporladnak, de művelődési törekvésük maradandó nyomot hagy. Különösen jellemző módon domborodik ki ez a lelki szerkezet Nagy Károly hatalmas egyéniségében: hódító vágyát művelődési szomja termékenyen egészíti ki. Ennek mélyrehatóbb lelki oka van valamennyi nagy imperialistánál: a kultúrában és tudásban is *hatalmuk* növelésének lényeges elemét látják. *Politikai imperializmus és a kultúra fokozása természetes szövetségestársak.* Nagy Sándor különösen szereti a tudományokat és az irodalmat. Az Iliasnak javított kiadását, amelyet Aristotelestől kapott, tőrével mindig vánkosa alatt tartja. A táborba állandóan könyveket hozat. «Inkább akarok — írja nevelőjének, Aristotelesnek, akiről hallja, hogy új könyvet írt — a magasztos ismeretekben, mint a hatalomban kitűnni.» (Plutarchos.) Nem is pusztán a hatalom erőszakára, hanem a kultúra

egységének gondolatára akarta felépíteni világbirodalmát. NAGY KÁROLY Britanniából, Italiából, Hispániából tudósokat hív aacheni udvarába, ahol az előkelők fiainak kiművelésére iskolát alapít, a papság műveltségi színvonalát emeli, a kolostoroknak és káptalanoknak kötelességévé teszi iskolák fenntartását s könyvek vásárlását, az írást reformálja, az antik világ irodalmi termékeit ápolja; a laikus népi műveltségét is előmozdítja: a szájhagyomány útján fennmaradt hősi énekeket följegyezteti, német nyelvtant szerkesztet, a nép nyelvén prédikáltat stb. A karoling hódító politikát a kultúra «karoling renaissance»-ával erősíti, mely legmélyebb nyomot hagyott az európai műveltség fejlődésében.

Az imperialisztikus politikai eszménybe beleszövődött vallásos motívum új erőre kap a reformációval, különösen ennek kalvini eredetű formáiban. Itt a gyökere az angol világ-imperializmusnak, melynek fejlődése enged legjobb bepillantást a hódító, expanzív politikai eszmény egész lelki hátterébe és ideológiájába. CROMWELL a maga s az angol nemzet isteni küldetésének tartja a reformált igaz vallás nevében való brit hódítást, melynek célja «a világ egész kereszténységének java». (L. I. 65. s kk. lk.) Ez azonban az imperializmusnak ösztönös hatalmi vágyát csak idealizáló és rejtegető alakja. Hisz az akkori legnagyobbi tengeri hatalom, a hollandus, melynek leverésével nyitja meg CROMWELL a brit flottának az összes tengereket, éppen a puritánokhoz közelálló protestáns vallás híve. A lord-protektor hatalomra törő akarata a brit imperializmus eszményét hamarosan belesugalmazza az angol nemzet lelkébe. Kortársa, EDMUND WALLER, fellengző barokk stílusban már ilyen szélső formában énekli meg az angol világuralmat a XVII. század közepén *(A Panegyric to my Lord Protector)*:

The sea's our own: and now, all nations greet,
With bending sails, each vessel of our Fleet:
Your pow'r extends as far as winds can blow,
Or swelling sails upon the globe may go.

Heav'n (that hath plac'd this Island to give law,
To balance *Europe*, and her states to awe,)
In this conjunction doth on *Britain* smile,
The greatest Leader, and the greatest Isle![1]

---

[1] A tenger a mienk, hajóhadunkat
Egész világ meghajtott lobogóval
Köszönti! Hatalmad addig terjed,
Amerre csak duzzadt vitorlák
Röpítnek szét hajót a széles tengeren.

A nagy államférfiúnak az a történeti hivatás jut osztályrészéül, hogy a nemzet homályos, zűrzavaros ösztönét világosan kitűzött célban megformulázza, a tudat világosságába állított programmá szilárdítsa s ebben az irányban vezesse. Ilyen szerepe volt CROMWELLnek. Az ő hódító eszménye azonban egy század alatt az angol lélekben elhomályosul s a tudatalatti ösztön homályába süllyed vissza. Az *expansion of England* történeti missziójának a XVIII. század első felében nem annyira az államférfiak, mint inkább a kereskedők, utazók, anyagi kizsákmányolás céljából gyarmatosító angolok a maguk «magánimperializmusával» a hordozói, abból a fajtából, mint amilyen CLIVE, a Keleti Társaság fiatal könyvelője, aki csodálatos akaraterejével és tehetségével megveti az angol indiai hatalom alapját, vagy WARREN HASTINGS, aki ezt a művet folytatja. A hatalmi szellemet a költők képviselik, mint THOMSON az angol nemzeti himnusszá emelkedett, egyébként eléggé üresen kongó versében:

Rule Brittannia, rule the waves,
Britans never shall be slaves.

Az angol parlament az ösztönös hódító tevékenységet csak a XVIII. század közepétől fejleszti tudatosan tovább: a nemzet energiáit e célra egységbe fogja össze s a diplomáciában érvényesíti. CROMWELL után az imperializmus eszményét céltudatosan először az id. PITT szolgálja. A francia kereskedelmi és gyarmati hatalmat akarja megtörni, ettől a versenytárstól iparkodik Angliát megszabadítani. S az angol hadsereg és hajóhad egyszerre küzd PITT vezetése alatt Európában, Afrikában, Ázsiában és Amerikában, csak azért, hogy a franciát az Újvilágból kiűzze, mert a kanadai és louisianai francia gyarmatok körülfogják és mindörökre veszélyeztetik az atlanti partok angol telepeit. PITT jelentősége és hivatása: ki tudta aknázni az angol világimpérium megalapításának történeti pillanatát. Ha ezt az időpontot elszalasztja, a történelem géniusza sokkalta kisebb igényekre szorítja le később az angol hatalmi aspirációkat.

Észak-Amerika elszakadása az angol államférfiakat megrendíti: a puszta kizsákmányolásra épített gyarmati politikával szakítva,

---

Az Ég azért vetette szigetünket
Európa szélire, hogy mint uralkodója
Törvényt szerezzen a világnak
Félelmet keltve messze országokban:
Mosolyát mégis ránk csak akkor szórja,
Ha egyetért és együtt dolgozik
A legnagyobb vezér és a legnagyobb sziget.

magasabb szellemi-erkölcsi közösségbe akarják a koloniákat az anyaországgal egyesíteni. Maga PITT a brit szabadságjogot a gyarmatokra is ki akarja terjeszteni s ezeket mint az egész birodalom egyenlőjogú tagjait tekinti. BURKE, a különben is mindig moralizáló államférfi, támadja a «mechanikus politikusokat», akik csak az anyagi kérdésekre, nem pedig a származás és vallás lelki közösségére és erkölcsi értékeire akarják a brit koloniális politikát építeni. ADAM SMITH, a nagy nemzetgazdász, a szabadkereskedelem elve alapján egyenest azonos rangúnak minősíti a gyarmatokat, melyeknek képviselőit közös birodalmi parlamentbe akarja hívni. A másik nagy angol gazdaságteorétikus, a kozmopolita hajlamú JEREMY BENTHAM a maga utilitarisztikus elmélete alapján a francia forradalom évében nagy pacifista programmot dolgoz ki, melyben követeli a flotta feloszlatását s a gyarmatokról való lemondást, mert az emberiség érdeke — mondja a század naiv racionalizmusának hangján — megelőzi a nemzet érdekét. Ezek a teorétikusok azonban a nemzet hódításra törő szellemében egyáltalában nem találnak visszhangra. Hiába húzza ki ezeknek a tudósoknak gondolatvonalát olyan nagyszabású gyakorlati államférfi is, mint COBDEN: ezen a ponton nem talál meghallgatásra. A harmincas években COBDEN csökkenteni akarja a hadsereg és flotta költségvetését, mert ezek csak az angol arisztokrácia hatalmi érdekét szolgálják ; Gibraltár birtoka csak a brutális erőszak példája ; India leigázása erkölcstelen, az angol seregnek és közigazgatásnak ki kell onnan vonulnia. A mai pacifizmus szellemében 1846-ban általános leszerelési javaslatot terjeszt elő : az államok viszályait, úgy ahogyan a magánszemélyekét, döntőbíróság intézze el s ne a háború. A liberalizmus társadalmi optimizmusával abban a hitben él, hogy az erők szabad játéka magától, az állam beavatkozása nélkül, az igazi haladás útja. Ilyen eszmék iránt nem kis mértékben fogékony a mindig elméletieskedni szerető liberális GLADSTONE is, aki külpolitikájában, éles ellentétben a konzervatív DISRAELIvel, mindig az erkölcsi szempontokat iparkodik kidomborítani. Amikor az ő kezében van a kormány kereke, a brit imperializmus mindig ellanyhul.

Világnézeti szempontból első pillanatra meglepő, hogy amíg az angol *utilitaristák* a szabadság s a humanitás erkölcsi értékei nevében könnyű szívvel le akarnak mondani a gyarmatokról s a további hódításról, addig az *idealisztikus világfelfogás* képviselői, akik közül legkiemelkedőbb CARLYLE, éppen a vallási és erkölcsi értékek időfölötti rendjéből iparkodnak igazolni az angol imperializmust. CARLYLE a XIX. században úgy hisz az angol nemzet isteni világmissziójában, mint a XVII. században CROMWELL, akit mintaképnek tekint s aki-

nek leveleit és beszédeit, mint valami nemzeti eposz elemeit adja ki. Lelke mélyén meg van győződve, hogy az angol az ember legmagasabbra fejlődött típusa: «Téged — ilyen himnuszban szól hozzá — egyedül a Természet ismer s ez elismeri nagyságodat és erődet. A te eposzod, mely nincs még szavakba foglalva, óriási betűkkel van ennek a bolygónak ábrázatára írva — tengeri mólók, gyapjúfonó gyárak, vasutak, flották, városok, indiai birodalom, Amerika, Új-Hollandia, az egész világon olvashatók.»

Egy ilyen hivatású nép számára a hatalom egyben jogot jelent: ezt tanulja Carlyle a nagy német idealistáktól. Fichtetől a hősök és a hősnépek kultuszát, Hegeltől pedig a hatalom s a háború jogalkotó erejéről szóló elméletet kölcsönzi. «Hatalom és jog, — mondja — melyek első pillanatra merőben különbözőnek látszanak, idő multával egyet és ugyanazt jelentik . . . A hódítás, mely eleinte csak jogtalanság és erőszak alapján látszik fennállani, hosszabb idő mulva az emberek közt mindenütt mint jog igazolja magát. Pontosabb megfigyelés után azt találjuk, hogy minden állandó jellegű hódítás ezen a világon jótékonynak bizonyult mind a hódító, mind a meghódított számára.». «Akinek Isten megengedi, hogy birtokot foglaljon, annak joga van ehhez. Az erős ügye az igazságos ügy, ezt találod az egész világon, mert Isten és az igazság teremtették a világot és nem a sátán és a hazugság.» «A rómaiak, akik a világot meghódították, ezt hatalmukban meg is tartották, *mert* legjobban értettek a világ kormányzásához.» A rómaiak történeti hivatása Angliára szállott át. «Aki Hengist és Horsa vándorlása idején prófétaszemével az idők és óceánok fölött New-Yorkig, Calcuttáig és Sidney öbléig előrelátott volna és sejthette volna, hogy ebből a vállalkozásból majd egy Wellington, Washington, Shakespeare, Milton, Watts, Arkwright, William Pitt és Davie Crocket fog támadni és hogy ezek a maguk különböző feladatát így fogják megoldani: az nyugodtan mondhatta volna, hogy Hengistnek ezek a bőrcsónakjai súlyos rakománnyal voltak tele.» (Az idézetekre nézve l. Fr. Brie: Imperialistische Strömungen in der englischen Literatur.[2] 1928. 104. sk. tk.). Annak a népnek, amely ilyen nagy embereket szült, amely bolygónknak több, mint a felét tette használhatóvá az emberiség számára, amely az egész világnak megmutatta, milyen alkotmánnyal kell élni, erkölcsi joga van a hódításra s a színes népek munkába fogására. A trópikus vidékek termékeinek: a borsnak, cukornak, szágónak stb. tulajdonjoga azt illeti meg, aki legjobban ki tudja hozni a bennük rejlő értékeket. Ez az Isten igazi helyettese, akit az Ég a tulajdonjoggal ruház fel. Ilyen az angol, mert hisz a primitív népek a gyarmatok kincseivel semmit

sem tudtak csinálni. Ha pedig most a gyarmatok kincseinek kiemelésében nem akarnak segíteni, az igazi tulajdonos joggal alkalmazhat erőszakot ellenük, mert Isten szándéka az, hogy még a feketék ereje is a világ megmunkálására és hasznára fordíttassék. (Fr. Brie i. m. 109. l.). Carlyle az angol imperializmust erkölcsileg úgy igazolja, hogy az angol gyarmatosítást az *egész emberiség* érdekének tünteti fel.

Ezt az idealizált angol hatalmi eszményt erősebb ütemben olyan ember hajtja végre a gyakorlati politikában, aki maga is hatalomra törő és uralkodni vágyó egyéniség: Disraeli. Saját faja, a zsidó után az angolt tartja a legkiválóbb fajnak, márpedig a világ története szerinte a fajok története. Már fiatalon, mint költő Tancred c. regényében megrajzolja a brit imperialista álom egyes részleteit: egyik hőse arról beszél, hogy az angoloknak Ciprus szigetére szükségük van az indiai út és Egyiptom miatt s hogy az angol királynő joggal vehetné fel az «India császárnője» címet. Mind a két gondolatot Disraeli, mint államférfi meg is valósítja. Az imperialisztikus gyarmatpolitikát, a liberálisoknak, Gladstonéknak lagymatagságával szemben, a konzervatív párt lényeges programmpontjává avatja. A kolóniákat szoros lelki, jogi és gazdasági közösségbe iparkodik vonni az anyaországgal. A munkástömegeket pedig úgy akarja megnyerni az imperialisztikus eszménynek, hogy szociálpolitikai színezetűre festi : a munkásnak jobb sora lesz, mert lesz a gyarmatok számára mit dolgoznia.

Az angol hatalmi eszmények ez az expanzív vonása ragadja meg a legnagyobb és leghevesebb angol imperialistát: Cecil Rhodest. Mint szegény ifjú vándorol Dél-Afrikába s óriási vagyonra tesz szert. De már fiatal korában azt sürgeti, hogy mivel a földgolyóbisnak alig van már szabad területe, erre minél hamarább Angliának kell rátennie kezét, mert túlsűrű lakosságának otthon csak egy kis sziget földje áll rendelkezésére. Anglia iparűző állam, melynek telepítésre és piacra alkalmas területeket kell szereznie. Maga Rhodes született imperialista kolonizátor, aki szenvedélyesen hódít óriási területeket hazájának Dél-Afrikában, mégpedig nem háborúval, hanem nagyrészt szépszóval, rábeszéléssel, a vad törzsekhez való alkalmazkodással, azaz politikával: tudatosan a római gyarmatpolitika módszerét és technikáját tanulmányozza és utánozza. A rómaiak mellett, akiknek világhivatását meggyőződése szerint az angolok vették át, Napoleon az ideálja, akire vonatkozó iratokat és szobrokat szenvedélyesen gyüjti. A nyolcvanas években Dél-Afrikában új hatalmas angol birodalmat alapít, mely az ő nevét viseli: Rhodesiát. Imperialista fantáziája alig ismer határt : sürgeti a Captown—Kairói vasutat, hogy

John Tenniel: Mózes Egyiptomban.

Disraeli kezében India kulcsa: a szuezi csatorna.
(Punch. 1875.)

Dél-Afrikát összekösse Egyiptommal, az angol zászlón az ugró bakot, Dél-Afrika szimbolumát egyesítse a félholddal. Hatalmi álmának mérészségét azonban mindenekfelett fiatalkori végrendelete (1877) jellemzi, mely szerint vagyonát «olyan titkos társaság létesítésére és fejlesztésére hagyja, amelynek célja és tárgya az angol uralomnak az egész világra való kiterjesztése, a Nagybritanniából való kivándorlás rendszerének tökéletesítése s minden olyan országba a brit gyarmatosítás előmozdítása, ahol az élet fenntartása akarattal, munkával és vállalkozással lehetséges, de különösen brit telepítések útján elérendő megszállása Afrika nagy kontinensének, a Szentföldnek, az Eufrátesz völgyének, Ciprusz és Kréta szigeteinek, egész Dél-Amerikának, a Csendes-óceán még nem angol kézen lévő szigeteinek, az egész maláji Archipelnek, Kína és Japán tengerpartjainak; az Egyesült-Államoknak, mint a brit birodalom egészéhez tartozó résznek végleges visszaszerzése, a gyarmatok képviseleti rendszerének egy birodalmi parlamentben való megteremtése, melynek feladata a birodalom különböző részeinek összeolvasztása ; és végül olyan katonai hatalom létesítése, mely elég arra, hogy a jövőben lehetetlenné teszi a háborút s így az emberiség legjobb érdekeit mozdítja elő». A brit imperializmusnak ebben a vakmerő ábrándjában tehát a világ meghódítása békével végződik, egy önző *Pax Britannica*-val: amikor már az egész világ az angol oroszlán karmai közt van, akkor legyen már örök béke, valósuljon meg az emberiségnek ez a legfőbb java. (Ilyen a világháborút követő békeparancsoknak is belső dialektikája.). A Rhodes-féle imperializmus harsonáját egy sereg költő is fújja, köztük nem kisebb szellemek, mint Swinburne és Kipling. A nemzet jórésze követi őket. Azonban a búr háború, melynek kitöréseért nem kis mértékben Rhodes felelős, megfosztotta az angol imperializmust sokszor hangoztatott erkölcsi fényétől : a búroknak nem színes, hanem keresztény fehér emberfajtáját akarta elnyomni; nem a civilizáció erkölcsi eszményének terjesztése, hanem a transvaali arany és gyémánt után való önző vágy volt a háború éppen nem ideálizálható indítéka. Salisbury 1899-ben rideg nyíltsággal formulázza meg az imperializmus történeti menetét : «A nagy államok mindig nagyobbak és a kis államok mindig kisebbek lesznek.» De ha a kis államok majd mind elfogynak, a nagyok falják fel egymást? — erre a kérdésre nem válaszol.

Az angol világuralmi eszmény a XIX. századvégi brit nemzedéknek már gyermekkorában álma. Curzon lordnak, már mint középiskolás tanulónak, majd oxfordi diáknak Indiáról s Kelet-Ázsiáról vannak víziói: minden tanulmányát kis korától céltudatosan a

keleti kérdésre koncentrálja; a diákok önképzőkörében, a *Debating Society*-ben már az ázsiai kérdések monomaniakusa. Az öreg DISRAELI megdícséri: «Ennek a fiatalembernek egy témája van: ez jó a politikában.» Egész fiatalon CURZON India al-államtitkára, majd alkirálya, kinek legfőbb célja: az orosz ázsiai befolyással szemben az angol impérium befolyásának érvényesítése. A könyvek egész sorában elemzi a keleti kérdést. Imperialisztikus szellemébe bevilágít «*Kelet kérdései*» (*Problems of the Far East.* 1894) c. könyvének dedikációja: a szerző ezt a könyvet ajánlja «mindazoknak, akik hiszik, hogy a brit birodalom a jónak a Gondviseléstől hivatott legnagyobb eszköze, amelyet a világ valaha látott.» A könyv utolsó sorai is az angol hatalmi tudatnak szinte himnuszszerű szavaiban hangzanak ki: «Az angol nyelv, amelyet már Yokohamától Rangoonig minden boltban beszélnek, amelyet Siam és Japán iskoláiban tanítanak és Japán, Korea s Kína telegráfszolgálatában használnak, amelyet Osaka és Kanton ezüstpénzeire nyomnak, sőt a kínaiak óriási birodalmuk különböző tartományai között a megértés eszközéül használnak — ez a nyelv abszolút bizonyossággal arra van hivatva, hogy a távoli Keletnek nyelve legyen . . . Hangjai minden országba el fognak hatni és szavai a világ végéig.»

A búr háború óta az új területekre törő angol imperializmus szava elhalkult: régi területeit félti s nem vágyódik újabbakra. A világháborúba való belépés is inkább már ösztönös preventív önvédelem a német imperializmussal szemben. De ha szándékosan az angol nem is akar hódítani, akkor is új területek birtokába jut: a világháború megvalósította RHODES álmát, amikor a németek afrikai gyarmatait Angliának juttatta: így az angol birtok egy tagban húzódik a Fokföldtől Kairóig.

Meglepően kapcsolódik a világháború óta az imperializmus érzése az angol lélekben a *római világimperium* britanniai emlékeihez. A római impérium emléke a sok századon át elmosódott, nyomait csak az angol nyelv szókészlete őrizte meg. A régi Róma és a modern Anglia rokonsága csak világtörténeti párhuzammá halványul: a Carlylek retorikája szereti emlegetni, hogy az egyik az ókorban, a másik az újkorban az emberiség legnagyobb civilizáló hatalma, a barbár népek egész tömegének hódítója. Mindkettőnek egyik kezében a kard, a másikban a törvénytábla. Amit karddal megszereznek, rögtön a jog uralma alá állítják. A hódítás technikája a két világbirodalom kialakításában sok meglepő hasonlóságot mutat. A római vérkeveredés tudata azonban az angol köztudatban elhomályosult. Historikusaik viszonylag elhanyagolták a római rokonság vérségi arányá-

nak kérdését, mert ellenkezett azzal az a *priori* elméletükkel, hogy az angol faj, az angol intézmények és kultúra fejlődésének teutón eredete van. STUBBS és FREEMAN, az irányadó történészek, a germán hipotézis hívei s kevésbbé érdeklődnek a latinizált kelták multja iránt. GREEN egy félszázaddal ezelőtt Schleswiget tartja az angol faj őshazájának. Az angol tudomány kevés figyelemben részesítette azokat az elrómaiasodott törzseket, amelyek építették a brit városokat s csinálták az utakat, mielőtt HENGEST és HORSA kalózhajói a brit homokon kikötöttek. TENNYSON is így énekel: *Norman and Saxon and Dane are We.* E szerint az angol merőben északi faj. Csak germán vér csergedezik benne.

Az angol nemzedek a világháború nyomán szakítani kezd ezzel az ortodox teuton-hipotézissel. Szégyenleni kezdi germán eredetét, germanofobiája romanizáltatja vele származását, a történeti eredet felfogását az entente politikájához simítja. Fokozott kedvvel kutatja Britannia római multját: nem Schleswigben vagy Skandináviában keresi a maga igazi eredetét s kultúrájának forrását, hanem a fényes antik mediterrán birodalomban és műveltségben. Könyvekben, sőt napilapokban tárják fel a régi Rómának Angliában ma is sűrűn található nyomait. A római katonák igen nagy számban állomásoztak s telepedtek le Britanniában. Bennszülött nőket vettek feleségül s rajta hagyták utódaikon jellemük és fiziognómiájuk nyomát, melyet az idő máig sem törölt el. Az újkor legnagyobb birodalma, az angol, sohasem alakulhatott volna ki, ha nem kapcsolódott volna ily szorosan a római birodalomhoz. A mai angol joggal tarthatja magát vérségi rokonság alapján az olasz és francia mellett a római impérium örökösének. A most buzgón kutatott római vérség egyszerre a fokozott nemzeti önérzet és történeti tudat forrása. Az angol régiségbúvárból is most a tudatos antik imperializmus szava kezd megszólalni: «Amikor Önök — mondja A. WEIGALL, angol archeológus — a római Britannia történetét tanulmányozzák, Angliának *nem multját*, de *jövőjét* vizsgálják . . . Vitathatatlan, bár eddig kevésre becsült tény, hogy a rómaiak vére csergedez ereinkben . . . A történelmet újra kell megírni. Ki kell vernünk fejünkből a régi barbár britannusok képét, akik állati bőrökbe burkolva, kőszerszámokat használva sürögnek-forognak a tengerparton, amikor itt a rómaiak először kikötnek. El kell feledünk a hamis képet a britannusokról, mint a rómaiak rabszolgáiról. Ezzel szemben a valóság az, hogy a britek és rómaiak egyformán, vállvetve dolgoztak országunknak, mint a római impérium egyik részének dicsőségén. Nem szabad többé angolszász őseinket, mint vad germánokat gondolnunk, akik a brit-római népet kiirtották;

hanem oly hódító népnek kell néznünk őket, amely egybeházasodott a legyőzött néppel, úgyhogy ma mindkettőnek vére folyik bennünk. Így tudjuk csak megbecsülni szigetünk hosszú történeti folytonosságát s látni, hogyan működtek fokozatosan közre a brit, római és angolszász intézmények, szokások, fizikai és lelki sajátságok, hogy fajunk mai embereit lérehozzák. És gondolóra véve azt a dicsőséges multat, melyből eredtünk, nemünket annál erősebb bizalommal emeljük *a jellemnek és világhatalomnak még nagyobb tündöklésére*, amely felé haladunk.» (Wanderings in Roman Britain. The Daily Mail. 1926. szept. 7.). E sorokat olvasva, azt kell hinnünk, hogy TACITUS puszta képzeletből szerkesztette meg a vad brit törzsek rajzát Agricolájában, nem simítva hozzá a majdnem kétezer év multán uralkodó angol imperialisztikus szellem történeti igényeihez.

A nagy imperialista államférfiak hatalomra törő akaratát, ha nem születtek uralkodónak, s a maguk erején nőttek naggyá, rendszerint először csak az egyéni becsvágy mozdítja meg, a tehetség öntudata : fölemelkedni, hatalomhoz jutni. Csak közben támad bennük a kollektív hatalom kifejtésének ideálja: a maguk hatalmi tudata nemzeti imperializmussá szélesedik. Ebbe a típusba tartozik a modern francia hatalmi politika megalapítójának, RICHELIEU-nek egyénisége. Huszonkét éves korában már püspök a vidéken. Mivel azonban papsága előtt lovagi nevelésben részesült, a *galant homme* eszménye tör ki belőle : udvari szolgálatra vágyik. Megismeri őt XIII. Lajos király anyja, MEDICI KATALIN s udvari pappá teszi. Ezzel megindul RICHELIEU politikai pályafutása. Két eszmény vezeti, de mindkettő a saját hatalmi természetének megfelelően imperialisztikus : a belpolitikában a király korlátlan hatalma, a külpolitikában Franciaország európai hegemóniája. Az elsőre azért van szüksége, hogy a közélet teljes züllését megakadályozza, a jogéletet, mely a római és germán jogrendszer zavaros keverésén alapult, egységesítse, a közigazgatást, mely a legtarkább változatú volt vidékek szerint, elvek alapján rendezze, a főnemesi oligarchia ellenállását letörje. Akaratát ebben semmitől sem engedi korlátozni : a lázongókat, az anyakirálynét száműzeti. MONTMORENCY herceget, CINQ-MARS-t vérpadra küldi.

De külpolitikáját is az imperializmus szelleme hatja át: nemcsak vissza akarja szerezni hazája elvesztett tekintélyét, hanem Franciaországot egyenest Európa vezérállamává akarja emelni. Ennek útja a Habsburg-ház német és spanyol hatalmának letörése. Csodálatosan aktív és ravasz diplomáciája egy táborba tudja gyüjteni a Habsburgok ellenségeit s ebben a vallási szempont egyáltalán nem feszé-

lyezi. A protestáns GUSZTÁV ADOLFfal, BETHLEN GÁBORral, I. RÁKÓCZI GYÖRGYgyel is szövetségre lép, sőt sugalmazza őket a katolikus és a pogány törökkel harcoló német császár ellen, ha országa pillanatnyi hatalmi érdeke úgy kívánja. Éles elméje és vasakarata sikert is arat : Franciaország hatalma erősen emelkedik. Modern diktátor, hatalmi ember, uralkodó természet, aki céljai szolgálatába állítja a királyt és az udvart, a nemest és a pórt, de ugyanekkor politikai hivatásának legodaadóbb szolgája. Egyéni becsvágya összhangban van az állam javával : mikor a maga személyét fölemeli, ugyanakkor az állam belső és külső erejét fokozza. Amikor a belső intrikusokat és külső ellenségeket legyőzi, hatalmi vágyát kielégíti, akkor ugyanez az objektív államrezón, a közösség érdeke is. Egyéni fejlődését nyomon követi Franciaország haladása. Egyéni hatalmi öntudata az állam hatalmi expanziója. Egyéni küldetése azonosul Franciaország politikai-történeti hivatásával. Benne is megvan az imperialista államférfiak tipikus vonása : a kultúrát serényen fejleszti, mert a kultúrában is jelentős hatalmat lát. Ő alapítja meg a francia akadémiát, az *Institut de France*-ot s nagy arányban pártolja a művészeteket. A nemzet fizikai és szellemi erejét egyformán felhasználja az európai hegemónia elérésére. Ez sikerül is neki, bár sok kezdeményezésének gyümölcsét már csak MAZARIN arathatja le.

Ezt az európai hatalmi eszményt, amelyet először RICHELIEU fogalmaz meg s amelyet MAZARIN, COLBERT, XIV. LAJOS követ, a leghatalmasabb imperialisztikus egyéniség, NAPOLEON, *világhatalmi ideállá* szélesíti ki. Ezt az ideált dolgozza ki és túlozza az olasz származású NAPOLEON, mert becsvágyát és hatalmi tudatát ebben tudja kiélni. Az ideál nem stílustiszta nemzeti, hanem a nagy hódító egyéni ösztönéből fakad. Utólag tolódik rá lelkére a francia nemzeti eszmény, mint eszközérték a maga hatalmi természetének kibontakoztatása céljából. Összes akarata és cselekvése a világhatalmi eszményre koncentrálódik. Végrendeletében lelkére köti fiának, hogy «soha sem szabad harcolnia, sem más módon ármánykodnia Franciaország ellen; magáévá kell tennie jelmondatomat : *Tout pour le peuple français.*»

Az imperializmusnak ez a francia vonása NAPOLEON lelki fejlődésének későbbi terméke. Gyermek- és ifjúkorában az olasz szabadság az eszménye. A katonaiskolában az olaszos kiejtésű kis NAPOLEONt társai idegennek érzik, kigúnyolják. Korzikán csüng egész szeretetével, sóvárgást érez hazája iránt. A korzikai szabadságmozgalom vezére, PAOLI az eszménye. A szabadságért PLUTARCHOS olvasása nyomán lelkesedik, gyűlöli a tirannusokat, ő, aki később a legnagyobb

deszpota lesz. Korzikának Franciaországhoz való csatolását nagy igazságtalanságnak tartja s ezt a véleményét tanárai előtt sem titkolja. A nagy forradalom kitörése után már mint hadnagy vérbeli franciának érzi magát, szakít PAOLIval, most már azért, mert ez el akarja szakítani Korzikát Franciaországtól és nem csatlakozik a jakobinusokhoz.

Pszichológiai szempontból rendkívül jellemző az a lelki kép, amelyet a párizsi katonaiskola parancsnoka rajzol meg a fiatal BONAPARTÉRÓL: ebben a bizonyítványban már benne van a későbbi hadvezér, konzul és császár imperialista egyéniségének minden vonásával: «Születésénél és jelleménél fogva korzikai; sajátszerű fiatalember; tanulmányában buzgó, a munkát a szórakozás elébe teszi; a komoly olvasmányok barátja; az exakt tudományoknak szenteli magát, kevésbbé érdeklődik a többi szakok iránt; erős a matematikában és jó geografus; zárkózott természetű, a magányt keresi, különös, mindent lebecsül, az egoizmust és önzést túlzásba hajtja, hideg, lakonikus, kemény a feleleteiben és nehézkes a társalgásban, nagy az önszeretete, becsvágyó, féltékeny és tele van reménységgel.»

Pályájának első motívumai már egyéni becsvágyból fakadnak. Toulon ostrománál, Párizs csőcselékének lövetésénél fő indítéka a kitűnés vágya. Mikor a fiatal tábornok Olaszország ellen indul, nem valami magasabb politikai eszmény vezeti (hisz magában a direktóriumot mélyen megveti), hanem a megbizatás nagysága s a dicsőségvágy. Katonáit Nizzában egyenest anyagi haszonnal kecsegteti: «Bajtársak! E sziklák között mindenben hiányt szenvedtek: pillantsatok ezekre a gazdag síkságokra, melyek lábaitok előtt elterülnek: a mieink ezek, foglaljuk el őket!» Mikor a campo-formioi békeszerződés végett vet az olasz hadjáratnak, NAPOLEON azt hiszi, hogy vége katonai pályájának. Szeretne a direktórium tagja lenni, de ez 28 éves kora miatt lehetetlen. Tétlenségében fantasztikus formában tör elő imperialisztikus vágya: Egyiptom meghódítása, sőt Indiának az Euphratesen át való elfoglalása. Képzelete Nagy Sándor-i és Caesar-i terveket sző. Akka ostrománál azon töri a fejét, hogy bevonul Damaskusba, innen elfoglalja Konstantinápolyt, új nagy keleti birodalmat alapít s Drinápolyon és Bécsen keresztül vonul be majd Párizsba. Az események e tervét halomra döntik. De konzulsága, a Marengónál s egyebütt elért sikere végleg megszilárdítják világuralmi küldetésébe való hitét. Amikor XVIII. LAJOS az első konzultól kéri Franciaországba királyként való visszatérését, NAPOLEON azt feleli neki, hogy «százezer holttesten kellene keresztülgázolnia» (1800. szept. 24.). NAPOLEON ekkor már császár akar lenni. S nemsokára a Notre-Dame-

ban VII. Pius pápa már így imádkozik: «Mindenható Isten! aki a királyok kenetét öntötted Saul és Dávid fejére Sámuel próféta keze által, kegyelmed és áldásod kincseit áraszd az én kezem által a Te szolgádra, Napoleonra.» Majd Milanóban Napoleon maga teszi fejére a lombard királyok vaskoronáját, melyet Nagy Károly hordott a fején, ezekkel a szavakkal: Isten adta nekem, jaj annak, aki hozzá mer nyúlni! És nemsokára megvívja az austerlitzi ütközetet: birodalma most már akkora, mint Nagy Károlyé. De még nagyobbra vágyik: hatalma az Atlanti-óceántól az Adriáig, a Tajótól az Elbáig terjed s százhúsz millió embernek parancsol. Hatalomtudata az antik imperializmus fényébe szeret öltözni: «Dicsőségesen megmutattátok, — kiáltja katonáinak — mi a különbség Caesar légiói és Xerxes fegyveres kohorszai között.» Hatalom- és tekintélyvágyának hízeleg, hogy az ősi Habsburg-uralkodóház sarját feleségül veheti: új császári trónjának ez is presztizs-kelléke. Nemcsak a Bourbonok fészkében, a párizsi Tuileriákban lakik, hanem a bécsi Burgban, a madridi Escurialban, a moszkvai Kremlben is. De Moszkva már nem dicsőségének metropolisa, hanem seregének és szerencséjének nekropolisza.

Napoleon lángelméje a *l'art pour l'art* imperializmus képviselője. A jakobinusok között tanulja meg a hatalmi politikát, amely nem ismer lelkiismereti aggodalmat. Itt válik cinikussá az emberekkel szemben, akiket megvet s pusztán hatalma eszközeinek tekint. Az önmagáért való hatalomszenvedélyből érthető kegyetlensége is: a jaffai foglyoknak, Enghien hercegnek, Palmnak, a Schill-féle tiszteknek agyonlövetése. Caesar, de a Brutusok tőre sokszor felvillan árnyékában. Folyton fenyeget, sérteget, terrorizál. Kegyetlenek a békekötései, melyek természetszerűen mindig új háborúk kiindulópontjai, míg végre a tilsiti békediktátuma a hanyatlás kezdete. Szent Ilona szigetén sorsáról elmélkedve, három alaphibájára vezeti vissza bukását: Poroszországot nem semmisítette meg, Lengyelországot nem erősítette meg, Oroszországot nem értette meg. Pedig mindez illúzió. Kevesli az erőszakot Poroszországgal szemben, szerinte még jobban gúzsba kellett volna kötni és pusztítani, egyáltalában Németországot denacionalizálni *(dépayser l'Allemagne)*. Hát lehetséges lett volna olyan nagy nemzetet, mint a német, nemzetiségéből kiforgatni és véglegesen leigázni? Ami a cárt illeti, úgy sem tűrte volna sokáig Lengyelországban Franciaország szomszédságát, előbb-utóbb új háborúkra került volna a sor. Abban tehát igaza van Napoleonnak, hogy a cárt és Oroszországot nem értette meg. Az a balhit, mintha Európát napoleoni stílusban állandóan leigázva tudta volna tartani, végigkísérte a császárt haláláig. Imperialista lelke nem tudta felfogni,

hogy a hatalom, mint öncél, sokáig lehetetlen. Semmi esetre sem volt őszinte, amikor Elba-szigetéről Párizsba visszatérve, Európa uralkodóihoz intézett körlevelében ezt írta: «Miután bemutattuk a világnak a nagy harcok színjátékát, az lenne a helyes, ha nem ismernénk többé más vetélykedést, mint azt, amelyet a béke előnyei adnak nekünk, sem más harcot, mint a népek boldogulásának szent kivívását. Franciaország örömest és őszintén nyilvánítja ki kívánságainak ezt a nemes célját.» Választ az uralkodóktól nem kapott. De ha kapott volna is békés feleletet, valószínűleg hatalomvágyát később észszerűen nem tudta volna fékezni. Démonikus ember volt, másnak hatalmát el nem ismerő szuverén szenvedély: sorsának tragikuma ebben rejlik.

Volt-e magasabbrendű politikai eszménye NAPOLEONnak? A *l'art pour l'art* hódítás, hatalom, győzelem gyökerében mind önzés a *gloire* jelszava alatt. Szabadságért küzdött? Nem: szabad népeket leigázott. Az emberek jobbsorsáért? Nem: milliókat szemrebbenés nélkül földönfutóvá tett és halálba kergetett. Világuralmi törekvése talán az egyetemes emberiség, a humanitás eszményét tűzte ki? Nem: csak magáért, legföljebb a franciákért fejtette ki csodálatos képességeit. Megveti az ideológusokat, akik előtt magasabb eszmények, mint célok lebegnek. Az önzés realistája. A nagy ragadozó. Ész és akarat hihetetlen erővel dolgozik benne lelkiismeret és felelősségérzés nélkül. Célja elérésében soha sincs semmi belső gátlása: minden eszköz jó neki, csak sikerre vezessen. S mi lett a végső siker? Európa pusztulása. Amit NAPOLEON tett, nagyobbrészt úgy tűnt el lényeges nyom nélkül Európa fölött az idők tovarobogó hullámaiban, mint ágyúinak füstje a csatatér levegőjében. Egy maradandó volt európai munkásságában, az is negatív: a nagy és kis népek nemzetiségi öntudatának fölrázása. NAPOLEON nélkül nincsen FICHTE, a politikus próféta s nem érlelődhetik meg oly hamar a német egység BISMARCKkal. Az olasz és illir egység-álom is NAPOLEON szuggesztiója. Ami valóban maradandó értékű, azt Franciaország belügyei terén alkotta. S ennek élte végén tudatában is volt. «Dicsőségem — így pillant vissza küldetésére száműzetésében — nem a megnyert negyven csatában rejlik, nem abban, hogy akaratomat a királyokra rákényszerítettem. Waterloo a sok csata emlékét el fogja mosni, az utolsó felvonásnál már elfelejtjük az elsőt. Az, ami sohasem fog eltűnni, polgári törvénykönyvem, államtanácsom jegyzőkönyvei, minisztereimmel való levelezésem. Egy európai rendszert akartam alapítani, egy európai törvénykönyvet, egy európai semmisítőszéket: csak *egy* népnek kellett volna lennie Európában.» (CABANÈS: Au chevet de l'empereur.

245. l.). E szerint mégis volt ideálja: Európa tarka népességének egységesítése és közös jogi nevezőre hozása. De ez is imperializmus: a francia jogszellem rákényszerítése Európa sok-sok nagy hagyományú népére. A XVIII. század racionalista fia nagystílusú forradalmár: sejtelme sincs a történeti és nemzeti erők makacs ellenállásáról és lassú alkotó szerepéről. Korlátlan imperialisztikus vágyát utólag Szent Ilona szigetén eszményíteni iparkodik. MONTHOLON tábornok, a császár szárnysegédje, aki a nagy haldokló szemét lezárta, írja emlékirataiban, hogy NAPOLEON három célt emlegetett előtte, melyek politikáját irányították: először Franciaországot Európa egyéb államaival kiengesztelni a forradalom után; másodszor összhangba hozni a régi Franciaországot az újjal; harmadszor megsemmisíteni a NAGY KÁROLY alkotta európai hűbérrendszert. «Azért alapítottam — úgymond — nemességet a nép soraiból, hogy a hűbérnemesség sarjadékait eltüntessem utamból. A nemességhez szükséges követelmény a tehetségben s a személyi értékben rejlik. Ezért szemeltem ki herceget, nagymarsallt a parasztok fiai közül. Az igazi érdemet kerestem a francia tömegben, s az volt a célom, hogy az igazság és egyenlőség elvén felépülő általános rendszert teremtsek meg.» Hozzátehetjük: a tehetségeknek ezzel a demokráciájával is személyes imperializmusának céljait támogatta.

Az imperialisztikus államférfi eszménye minden korban és népnél formailag ugyanaz: kiterjeszteni a határokat, akaratát a maga népére és más népekre rákényszeríteni. Ebből a szempontból közömbös, vajjon az államférfi Nyugat vagy Kelet, a középkor vagy az újkor szülöttje. A modern hódító Japánt ITO alapítja meg. Ifjú korától ideálja: átvenni az európai fölényes kultúrát, ennek technikai és hatalmi eszközeit s naggyá emelni Japánt. Gyermekkorában nyílik meg az első japáni kikötő az amerikai hajóknak. Japán ekkor, a mult század ötvenes éveiben, az európai középkornak megfelelő fejlődési fokon él. Az Egyesült-Államok elnöke a mikádónak egy kis vasutat, telegráfkészüléket és fényképezőgépet küld ajándékba, ami óriási feltűnést kelt. De a japáni lélek először merőben idegenkedik az európai kultúrától: veszedelmet érez benne ősi nemzeti hagyományai ellen. Lassankint mind több technikai eszköz jut az országba: gőzösök, fegyverek, gépek, sőt könyvek. De a japániak ezeket nem tudták maguk előállítani: idegen szakerőkre volt szükségük, akik megtanítják őket. A fiatal, éppen nem előkelő családból való ITO rögtön átlátja az európai kultúra átvételének, mint a nemzeti fejlődés és hatalom szükségképi feltételének jelentőségét. Küldetést érez magában nemzete megreformálására. Megtanul

angolul, tanulmányozza az angol politikai, nemzetgazdasági és történeti könyveket s korán kialakul eszménye: európaiasítani s ezzel Kelet vezérállamává tenni Japánt. Ennek az eszménynek szolgálatában semmitől sem riad vissza. Néhány társával mint hajóinas fellopódzik egy angol hajóra s a törvény ellenére elhagyja Japánt, Angliába megy, hogy közvetlenül tanulmányozza az európai kultúrát. Mikor 1864-ben hazajön, csak úgy tud partra szállni, hogy orvosnak minősítteti magát. Majd igen ellenséges légkörben megkezdi agitációját a modernizálódás érdekében. Csakhamar megtalálja az utat a császári udvarhoz. Sugallatára Macsuhito császár 1869-ben először fogadja a külföldi követeket. A szertartásmester és tolmács Ito, aki a császár főtanácsadója európai kérdésekben. Kezébe veszi a pénzügyek és közmunkák, főkép vasútépítés vezetését, a főbb embereket megnyeri modern eszméinek, kitűnő munkatársakat szegődtet maga mellé. Veleszületett nagyszerű politikai érzékkel és emberismerettel a császár központi hatalmát iparkodik az egyes törzsekkel szemben erősíteni. Japáni szakemberek kiképzésére Tokióban angol és német tanárokkal technikai főiskolát alapít, sok fiatalembert küld ki Európába és Amerikába tanulmányútra.

A modernizálódás akadályai egyre nőnek: Itonak sokat kell küzdenie a hagyományok, az ősi feudális rendszer híveivel. Ezért a császári rendeleteket megtűzdeli történeti kifejezésekkel, teokratikus sallangokkal; a reformrendeletek százait mindig hasznosságukkal okolja meg, hogy a tradiciók kegyeletét és érzékenységét ne sértse. Janus-arca van: egyik ősjapáni, a másik modern európai. Ez az arc nagyszerű szintézisbe egyesíti Keletet és Nyugatot. A nyugati kultúrát nem önmagáért szereti, hanem mert eszköz hazája hatalmának növelésére. A japáni alkotmányt és közigazgatást is e célból szervezi át. Mesteri eklektikus: a reformban az ősi hagyományt s a modern rendszert kellő néppszichológiai vegyületben tudja összeolvasztani. A keleti abszolút államot fokozatosan alakítja át modern alkotmányos országgá. «*Japáni Bismarck*»-nak nevezik, mert európai utazása alkalmával a porosz államrendszert találta a legjobb modellnek Japán számára. Porosz közigazgatási szakértőket, egyetemi tanárokat, orvosokat alkalmaz. Sok támadást kell elviselnie «idegenimádatáért». Azonban imperialisztikus céljának útjában akadályt nem ismer. Japánt földrajzi helyzete ugyanúgy tengeri hatalommá predesztinálja Ázsiában, mint Angliát Európában. Ezért Ito a kilencvenes évek elején nagy hadiflottáról kezd ábrándozni. Csodálatos szuggesztív erejével, mely eszményéből sugárzik, ráveszi a császárt és a parlamentet a flotta-programm pénzügyi fedezetének megszerzésére,

a nemzetet pedig a szükséges áldozatokra. «Háztartásunk kiadásait — mondja a császári rendelet 1893-ban — megszorítjuk s így hat esztendőre évenkint 300,000 yent szolgáltatunk be az állampénztárba. Felszólítjuk polgári és katonai alattvalóinkat, hogy ugyanerre az időre illetményeik egy tizedét a hadihajóépítési alapra fizessék». A császár példájára felbuzdult az egész ország s meghozta az áldozatot, melynek gyümölcse Kínának többszörös megverése, Korea elfoglalása, s Oroszország megalázása. Ito végigélte Japán emelkedését, hihetetlenül nagy területi gyarapodását, teljes európaisodását. Amikor 1909-ben már mint Ito hercegnek két koreai golyója kioltja életét, már megvalósította félszázaddal azelőtt szőtt álmát: Japán modern nagyhatalom, amely egyenrangú az európai hatalmakkal. (L. *L. Ries* tanulmányát: Meister der Politik. III. köt. 405—443. lk.).

Plutarchost bizonyára párhuzamos életrajzírásra ingerelné Li Hung Csang alakja, a nagy kínai államférfiúé, aki egy félszázadon át ugyanazt az eszményt szolgálja és ugyanazt a politikai szerepet tölti be Kínában, mint Ito Japánban, csakhogy sokkal kevesebb szerencsével és más történeti s néppszichológiai feltételek között. Ideálja: Kínának az európai kultúrával való megtöltése, az elavult államszerkezetnek modernizálása erős központi hatalommal. Csakhogy míg Japánban Itot az alkotó ember optimizmusa tüzeli, Li a züllött kínai viszonyok láttára inkább csak az ország megmentésére, a katasztrófa elhárítására törekszik. Az európai nagyhatalmak és Japán kapzsisága folyton kínai területre éhes; Kínát politikai és gazdasági imperializmusuk tehetetlen tárgyának nézik, mindig megalázóbb szerződéseket zsarolnak ki belőle. Li békés törekvése hajótörést szenved a hatalmak türelmetlenségén és méltánytalanságán, de meg honfitársainak a hagyományokhoz való ragaszkodásán és értetlenségén. Ezeken az akadályokon hosszú évtizedeken át csak Linek vasidegei és kormányzati bölcsesége tud úrrá lenni. Nagy becsvággyal tanulmányozza fiatal korától az európai-amerikai viszonyokat, szeret idegenekkel érintkezni, hogy tanuljon tőlük. Li is, mint Ito, lázasan iparkodik az európai technikai, katonai és gazdasági formákat és eszközöket utánozni, hogy Kína hatalmát fokozza. Tengerészeti, technikai s orvosi iskolákat alapít európai szellemi erőkkel. A hadsereget és flottát újjászervezi. Kínát erősnek és modernnek akarja mutatni, hogy Japán és a nagyhatalmak ne merjenek vele oly szemérmetlen kapzsisággal fellépni: imperializmust akar szembeszegezni az imperializmussal.

Amikor azonban minden irányban ily sokat alkot, amikor Kínát is ellátja a technikai haladás vívmányaival: vasutakkal, gőzhajókkal,

gépekkel, megfeledkezik arról, hogy mindez csak külső technikai eszköz, melyből a kínai lélek hiányzik, mindez a kínai nép szellemében idegen, rátukmált tényező marad. Az európai kultúra külsőségeinek átvétele lényegében érintetlenül hagyja a kínai lélek világfelfogását és eredeti értékelő érzületét. A modern technika mögül hiányzik az igazi hajtóerő: az aktív lélek. Nagy a különbség a japáni és a kínai lélek között: tehát Ito és Li imperializmusának történeti-népi feltételei között. Ami sikerült az előbbinek: a keletázsiai és a nyugateurópai lélek szintézise, az nem sikerült Linek minden erőfeszítése ellenére. A kormányzatban neki is, mint Itonak, az akkori Európa legnagyobb imperialisztikus egyénisége: Bismarck az eszménye, akit mint aggastyán Friedrichsruhéban 1896-ban meg is látogat s Kínában tiszteletére szobrot állíttat. A boxerlázadás leverése után 1901-ben neki kell a mélyen megalázó szerződést az európai hatalmakkal megkötni. Csak néhány héttel tudta túlélni nemzete meggyalázását: a kínai impérium romjain hal meg fájdalmában, amikor a modernizált Kína nagyságáról szőtt minden álma összeomlott. Egyik legtragikusabb alakja a történelemnek. (L. *O. Franke* tanulmányát: Meister der Politik. III. 443—477. lk.) De hogyan került Li-nek szomorú alakja ide, az imperialista államférfiak galériájába? Ito a terjeszkedni vágyó, *dinamikus imperializmus*nak, Li pedig az uralmát, területi birtokállományát védő *statikus imperializmus*nak képviselője. Kórea Kínához tartozott, de nem volt kínai lakosságú: Li mégis harcolt érte Japánnal, mert Kína tekintélye és szuverénitás-érzése követelte. Ilyen megszorított, statikus értelemben minden állam eleve imperialista, ha területét védelmezi. Nem lennének-e a semleges Svájc vagy Belgium államférfiai ilyen értelemben imperialisták, ha például nem engednék meg Tessin-katonnak, hogy Olaszországhoz csatlakozzék, vagy a flamandoknak, hogy elszakadjanak?

Kína szomorú példája a legtanulságosabb arra, hogy ma is, talán jobban, mint valaha, az imperialisztikus eszmény minden kenetes pacifizmus, minden népszövetségi hókuszpókusz ellenére a világpolitika igazi hajtóereje: ahol gyengébb felet talál, melynek természeti kincsekben gazdag területe van, mint a négyszázmillió lakosú, de tehetetlen Kínának, ott valamennyi nagyhatalom zsákmányéhsége és erőszaka jelentkezik. Most már az egész Föld meg van hódítva és fel van osztva a nagyok között: most már ezeknek egymástól lehet csak hódítani. Az egész földgolyóbis fokozatosan egyetlen nagy gazdasági egységgé egyesült, mintegy nagy gyárüzemmé alakult át, mely a földben rejlő anyagokat és energiákat kiemeli, feldolgozza és felraktározza. Az imperialisztikus eszmény mindjobban gazdasági színt ölt.

Gazdasági eszmény.

Minden politikai eszmény mélyén valamely érték kultusza rejlik. A szabadságeszmény értékgyökere az egyes ember és a nemzet méltóságának értéke; az imperialisztikus eszmény a nemzeti nagyság értéktudatából táplálkozik, melyet vallási és erkölcsi értékeknek fénye idealizál: a nemzet Istentől megszabott világmissziója, a civilizáció terjesztése, az egyetemes emberiség java. Vannak államférfiak, akiknek értéktábláján a gazdasági érték az uralkodó, amelyből sarjadoznak ki a többi politikai értékek is. Ezeknek legfőbb politikai célja a *gazdasági eszmény* megvalósítása: gazdaggá tenni a nemzetet s ezzel egyben hatalmassá. A gazdasági eszmény rendszerint szorosan összeforr az imperialisztikus eszménnyel: a nemzet gazdagsága és hatalma válhatatlan egység. A gazdasági élet virágzása hatalmat teremt s a hatalom megint a gazdasági életet fokozza fel. Ezzel a *nacionalista* gazdasági eszménnyel szemben van azonban a nemzeti szempontttól független, *anacionális* és *internacionális* típus is, amely az emberi jólét s «boldogság» fokozását éppen a nemzeti korlátok lerombolásától, egyedül a gazdasági erők kibontakozásától várja. A gazdasági eszménynek előbbi típusát a legplasztikusabban Colbert, az utóbbi típusát pedig Cobden alakja szemlélteti.

A *homo oeconomicus* politikai eszménye testesül meg Colbert-ben, a XVII. század nagy alkotó francia államférfiában. Ahogyan fiatal korában rendbehozza mint Mazarin titkára a kardinálisnak anyagi ügyeit, akkép akarja, midőn hatalomra jut, megszervezni és rendezni az egész ország gazdasági életét. Megteremti a pénzügyek központi igazgatását, egységesíti a vám- és adóügy közigazgatását, folyton szenvedélyesen töri fejét új gazdasági erőforrások megnyitásán. Az állam egysége a gazdasági élet egységét is követeli.: a jogrendszer és közigazgatás nagy reformjai, az állam belső és külső politikája Colbert szemében csak egy célt szolgál: hatalmas és egységes gazdasági testet teremteni Franciaországból. Ez legyen a leggazdagabb, tehát a leghatalmasabb európai állam. Ezért a király és a nemzet figyelmét örökösen gyarmatszerzésre irányítja, mert onnan aranyat és ezüstöt szerezhetnek, mint ahogy a spanyolok és a portugálok: a nemzet hatalma csakis így növelhető. Szégyennek bélyegzi, hogy a kis Hollandiának kereskedelmi flottája tizenötezer, Angliáé háromezer hajóból áll, míg Franciaországé csak körülbelül ötszáz járműből. Franciaországnak is, hogy gazdag legyen, világkereskedelmet kell űznie, vállalkozó szellemet kell kifejlesztenie; neki is, mint ahogy a hollandok és az angolok tették, kereskedelmi társulatokat kell alapí-

tania s ezeket kiváltságokkal felruháznia. Ilyen társulatok szereznek csendben gyarmatokat: az ellenfeleket ezen a módon saját fegyverükkel kell megverni. Megalakítja a Nyugat- és Keletindiai Társaságot, a levantei és pyrenaeus kereskedelmi társaságokat. Az egész földre kiterjeszti a francia kereskedelmet, melynek rádiusza viszonylag jelentéktelen hosszúságú volt. Felserkenti nemzetét a vállalkozás szellemére, a gazdasági világverseny örömére. Colbert veti meg alapját a levantei francia kereskedelmi fölénynek, a hátsóindiai és szenegambiai gyarmatoknak s a nyugatafrikai francia érdekszférának. Föllendíti a hajóépítő ipart s kiépíteni kezdi a mai nagy francia kereskedelmi kikötőket. Megindítja a gyáripart, az ipari exportot, a francia áruknak piacokat teremt. Gazdasági szenvedélye szinte az emberiség legfőbb értékének s a történelem egyedüli értelmének a gazdasági életnek, a termelésnek és a kereskedelemnek megszervezését tartja. Gazdasági eszményének végső kihangzása azonban mégis hatalompolitikai: Franciaországnak gazdasági hegemóniája magától fog kiterjedni az európai államok feje fölött az egész földgömbre s ez a politikai hatalom alapja is. Ezért sokat fáradozik a gyarmatoknak franciákkal való benépesítésén, általában a francia népesség szaporításának fokozásán. Ebben semmiféle erkölcsi szempont, amilyen az emberi személy méltósága, nem korlátozza: az embereket pusztán organikus gépeknek nézi a gazdaság fokozására. «Százötven leány, kancák, csődörök és birkák készen vannak, hogy Kanadába menjenek» — írja s megbünteti azokat a katonákat, akik a leányok megérkezése után tizennégy napra nem házasodtak meg. Kanada több mint másfél század óta angol gyarmat; nagy városainak nyelve és kultúrája azonban ma is erősen franciás. Colbert politikája máig kihangzik az idők százados hullámai fölött. Colbert a gazdasági-technikai lélek típusa, melyről Dékány István azt mondja, hogy számára «a társadalom lényegében üzem, egy óriási gazdasági műhely.» (Az emberi jellem alapformái. 1932. 34. l.)

A gazdasági politikai eszmény anacionális típusát képviseli Cobden: nem egyedül saját nemzetének, hanem az egész emberiségnek gazdasági jóléte lebeg szemei előtt. Érdekes példája a self made man-nek, aki megtalálva foglalkozását, ebből fejleszti ki politikai hivatását. Gyermekkorában juhpásztor, aztán gyári alkalmazott, majd ügynök, végre gyártulajdonos. Korán kikristályosodik lelkében gazdaságpolitikai eszméje, melyért mint politikai hivatásának céljáért való küzdelme egyenes vonalban és zárt egységben egész életét betölti. Valóban missziója van. Már fiatalkori műveiben a «szabadkereskedelmet» hirdeti, melyet olyan varázsszernek tart, hogy segítsé-

gével Anglia fölénye «békés úton» magától az egész földre kiterjed. A parlamentbe jutva, nagy szónoki erejével és logikájával meggyőzi Peelt a gabonavám-törvény eltörlésének és a szabadkereskedelemnek szükségességéről. A konzervatív Peel hirtelen fordulattal a liberális elv álláspontjára helyezkedik, aminek nyomán Anglia gazdasága valóban felvirágzik. A *free trade* elve Anglia gazdaságpolitikájának egészen napjainkig legfőbb dogmájává szilárdul.

Cobden gazdasági eszménye fokozatosan egyetemes politikai gondolattá terebélyesedik lelkében. A szabadkereskedelmet ugyanis a nemzetek közötti béke első feltételének tartja, mert lerombolja a nemzeteket elválasztó sorompókat, amelyek mögött «a gőg, bosszú, gyűlölet és féltékenység sötéten garázdálkodnak, hogy újra és újra kitörve az országokat vérrel áztassák». Ezért buzgón dolgozik Angliának a többi nemzetekkel kötendő kereskedelmi szerződésein, bár maga hivatali állást sohasem vállal, a miniszterséget többször visszautasítja. Különös buzgósággal karolja fel 1860-ban a francia-angol kereskedelmi szerződést. «A két nemzetnek — úgymond — kölcsönös árucsere útján szoros függési viszonyba kell jutnia egymással. Ez az Isten módszere: szövetségeket kötni. És minden egyéb módszer krajcárt sem ér.» Különösen semmit sem ér a háborús, a hatalmi módszer, mely mindkét félen megbosszulja magát. Ezért szegezkedik az angol imperializmussal szembe. Agitál a krimi háború, a kínai hadjárat, általában Palmeeston aggresszív politikája ellen. Nem riad vissza oly indítványtól, hogy Anglia csökkentse hadseregét és flottáját, mondjon le Indiáról s a gyarmatok egy részéről, sőt mozdítsa elő példájával az általános leszerelést. Béketársulatokat szervez: a mai pacifizmus egyik első apostola. Népszerűségét szívesen kockáztatja ideáljáért.

Szociális eszmény.

Az államférfiak szociális eszménye erkölcsi értékérzésükből fakad: mélyen érzik az embernek, mint ilyennek személyi méltóságát, s a társadalomnak olyan berendezésére törekednek, melyben az emberi személy köteles tisztelete érvényesül, a gazdasági és szellemi javak lehetőleg igazságosan vannak elosztva, nincsen kizsákmányoló és kizsákmányolt, születési vagy egyéb előjogokkal bíró és jogokban nem részesülő társadalmi réteg. A szociális eszménynek két oldala van: az egyik erkölcsi: a társadalmi igazságosság; a másik gazdasági: az emberhez méltó élet biztosítása. Azért van a társadalompolitikai mozgalmaknak a Gracchusok római földosztó akciójától kezdve a

modern szociáldemokráciáig és kommunizmusig olyan nagy ütőereje, mert bennük két nagy emberi szenvedély találkozik: a vélt «igazságosság» *ideális-erkölcsi* lelki indítéka, másrészt a létfenntartás ösztöne s a jobblét után való sóvárgás, mely *materiális-gazdasági* célra tör. Bármennyire materialisztikus a felfogás éppen a tömegmozgalmakat ma nagyranevelő szocialista irányzatok körében, tagadhatatlan tény, hogy a tömegek szelleme velejében idealisztikus: minden tömegmozgalom mélyén erkölcsi motívum is rejtőzik (szabadság, egyenlőség, a javak «igazságos» elosztása stb.). Csak az, ami ezzel összhangban van, tudja a tömeget lelkesíteni.

A szociális eszménynek három mozzanat kölcsönözhet sajátos reliefet: a *vallás*, a *nemzet* s a *nemzetközi osztályérdek*. E szerint színeződik a szociális eszményt követő államférfiak politikája.

Az első típusba azok az államférfiak tartoznak, akiket *vallási* érzületük, a felebaráti szeretet, a keresztény caritas állít a szociális eszmény szolgálatába. Különösen erős indítékuk az a nagy szakadék, amely az elméleti keresztény erkölcsi tanítás és a társadalom valóságos élete között tátong. Ezért a teológusból lett politikust (pl. Fr. Naumannt, Seipelt, nálunk Giessweint, Prohászkát) rendszerint a lelkipásztorsága közben tapasztalt munkásnyomor, a gyárvárosi negyednek életkomorító füstje, a bányákban vakondok módjára dolgozó emberek örömtelen élete, a kapitalizmus kinövései ellen való segítenivágyás a szociális eszmény szolgálatába állítja. Tipikus programmjuk: nem szóra, de kenyérre, nem puszta prédikációra, de a társadalmi igazságosság gyakorlati végrehajtására, nem az esetleges karitatív munkára, de a létminimum intézményszerű biztosítására van szükség.

Ilyen szociális vallásos ideál húzódik végig XIII. Leo pápa pályáján. Amikor fiatalon (1843) brüsszeli nuncius, Belgiumban élénk és termékeny katolikus mozgalmat talál, amely a társadalmi kérdést állítja előtérbe. Ekkor látja meg a szervezettség erejét és értékét. A fiatal diplomata kölni, londoni, párizsi útjainak tapasztalatai alapján továbbszövi az egyház modern társadalmi-politikai eszményét. Ebben megerősíti Ketteler mainzi püspök, a keresztény szociális eszmék előharcosa és Mermillot genfi püspök, a kapitalizmus hibáinak ostorozója és a keresztény társadalmi reformok sürgetője. A nunciusban felébred a politikai hivatás tudata: szervezni és sugalmazni, a társadalmi fejlődés akadályait ésszel és akarattal legyőzni, egy új aktív egyház- és társadalompolitika alapjait lerakni. Hivatásának kifejlődését azonban megakasztja Olaszországba való visszahivatása. Mint a perugiai egyházmegyét harminc esztendőn át

kormányzó érsekben is a politikai hajlam tovább dolgozik: mindjobban látja, hogy a modern demokratikus állammal szemben nem maradhat az egyház örökké passzív álláspontón. Sokkal helyesebb a saját demokratikus társadalmi talaján fölvenni vele a harcot: az egyháznak magának kell kezébe vennie a modern szociális követelményekért és haladásért való küzdelem vezető szerepét. Az 1876—1878. években több pásztorlevelet ad ki, melyek valóságos politikai programmok az egyház számára («A katolikus egyház és a XIX. század», «Az egyház és az anyagi kultúra», «Az egyház és az erkölcsi kultúra»). Aquinói Szent Tamás államelméletére támaszkodva közeledik ez iratokban a modern szociális haladás eszményéhez.

Mélyen bepillantva a kor szellemébe, mint pápa fokozatosan távolodik IX. Pius merev passzivitásától és politikai intranzigenciájától, mely a modern államgondolatot elutasítja és előle elzárkózik. XIII. Leónak nem mottója a VIII. Bonifác pápának szava az egyház konzervatizmusáról: «Rómának nem pehely-, hanem ólomlábai *(non pedes plumei, sed plumbei)* vannak». Frissen tud alkalmazkodni a korszellem szükségleteihez. Az államművészet a maga lelki alkatából folyó sajátos tevékenységi területe, de ezen belül is főkép a szociálpolitika. Ebben a körben mozognak jórészt enciklikái, amelyek mind személyes írásai. Új életet lehel a katolikus társadalmi mozgalmakba és politikába, mert megérti a kor demokratikus szellemét; elfogulatlanul nézi a modern állam szervezetét, Isten előtt egyforma jogosultságúnak tartja az államformákat, akár a monarchiát, akár a köztársaságot; a terméketlen küzdelemmel szemben többre becsüli a megértést; a világot megismerni és a saját fegyvereivel legyőzni, a katolikusok társadalmi erejét világszerte koncentrálni törekszik. «Az államok keresztény szervezetéről» című enciklikájában (1885) buzdítja a katolikusokat, hogy «a községi ügyek szűkebb köréből kilépve az állam kormányzásában is résztvegyenek . . . mert ha ők tétlenek maradnak, azok fognak majd kényük szerint szerepelni, akiknek elvei az államot éppen nem boldogítják.»

XIII. Leo volt az első autoritatív személyiség, aki a szociális kérdés döntő jelentőségét felismerve a munkáskérdésben nem az ipari kapitalizmusnak valami magándolgát, vagy — amint akkor még a legtöbb államban — pusztán a proletariátus rendőrügyét látta, hanem az emberiség jelen és jövő sorsának sarkalatos problémáját, melyet annál nagyobb energiával kell megoldani, minél élesebbé válik a szakadék a gyáripar fejlődésével a munkásság és a többi társadalmi réteg között. A nagy pápa veleszületett politikai érzékével előre látta, micsoda jelentősége van annak, ha a vallási motívumot

és a szociális mozgalmat egybekapcsolja, micsoda erő rejlik a vallás jövője szempontjából abban, ha a munkáskérdés megoldásában vezető szerepet játszik. Azokkal az államférfiakkal szemben, akik a munkáskérdést egyoldalú gazdasági-materiális ügynek nézve mindent az állami hatalom szabályozó erejétől vártak, mint pl. Bismarck, XIII. Leó a kérdés valláserkölcsi-szellemi oldalát is kidomborította s az állam mellett az egyháznak és a társadalomnak egységes közreműködését is követelte. XIII. Leó a szociálpolitikát, melynek erkölcsi gyökere és hajtóereje a felebaráti szeretet, világszerte az egyház uralkodó feladatává avatta s a már ilyen irányban megeredt katolikus társadalmi mozgalmakat egy közös mederbe terelte. A modern szocializmus értékes és gyakorlati elemeit a keresztény világfelfogásba beleolvasztotta. Így útját vágta annak, hogy a szociáldemokrácia monopolizálhassa a társadalmi bajok orvoslásának eszközeit. Klaszszikus enciklikájában (*Rerum novarum*, 1891) akkor még szokatlanul erős hangon kijelenti, «hogy a mi korunk a munkásokat a munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának védtelenül kiszolgáltatta». Egyformán inti a munkaadót és munkást, vagyonost és vagyontalant kötelességeire; az állami hatalomtól pártatlanságot követel valamennyi állampolgárral szemben, akár gazdag, akár szegény; figyelmezteti az államokat a munkaidő tartamára, a gyermek- és nőmunkára, az államokat a munkásvédelmi törvények alkotására s a munkásokat önsegélyük megszervezésére. A pápa az egyházat, ezt a konzervatív hatalmat a demokratikus társadalmi haladás tényezőjévé akarja avatni. Félszázaddal ezelőtt előre látja azt a rendkívüli ütőerőt, mellyel éppen a szocializmus átformálta az államok életét és alkotmányát és szociális irányba terelte a törvényhozást. Gondja van a világ valamennyi államában a katolikusok társadalmi helyzetére. Az ír püspöki karhoz intézett levelében (1882) megjósolja, hogy «az írek jogos követelései teljesedni fognak». Milyen tapintattal fejezi be a német kultúrharcot a császárhoz ugyanekkor írt levelében, figyelmeztetve, hogy «mennyire kell az embereket, különösen most, midőn alapjában inog a társadalom, a vallás útján is polgári és alattvalói kötelmeik teljesítésére szoktatni». A tonkingi háború alatt (1885) azzal nyeri meg a kínai császárt levelében a kereszténység védelmére, hogy a hittérítők politikai üzelmektől távol a népet arra nevelik, hogy Istent féljék s a törvényeknek, hatóságoknak engedelmeskedjenek. A japán császárhoz intézett iratában pedig a kereszténységet, mint államfenntartó társadalmi tényezőt jellemzi.

A szociális eszmény második típusának gyökere a *nemzetnek* a

maga erejét és értékét fokozni törekvő vágya. Cél: a nemzeti szociális állam, melyben minden társadalmi réteg a közösség javára kifejtheti a maga erejét. Régebben az állam már a fejlődés nagy útját járta be, amikor céljai közé iktatta a jogi és politikai egyenlőtlenség megszüntetését. Ez a küzdelem tölti ki a XVIII. és XIX. század történelmének lapjait. A mai állam azonban egyik legfőbb feladatául tűzi ki a szociális egyenlőtlenség csökkentését, a társadalmi-gazdasági ellentétek igazságos kiegyenlítését. Így fejlődik ki a modern nemzeti szociálpolitika, mely látszólag elsősorban gazdasági természetű tevékenység, végső fokon azonban, mint az anyagi és szellemi javaknak igazságosabb elosztására való törekvés, erkölcsi célzatú irányzat: a gazdasági élet rendje feleljen meg az igazságosság értékének és eszményének, úgy hogy lehetőleg minden dolgozónak emberi méltósága legalább az emberhez méltó létminimum által biztosíttassék. Ez a nemzeti organizmus egészséges fejlődésének egyedüli útja. Ezért az államnak nemcsak joga, hanem kötelessége — az individualista liberalizmus államával szemben — beleavatkozni a gazdasági életbe, hogy megakadályozza a társadalmi rétegek összeütközését, hogy ne egyoldalúan a munka szolgálja a tőkét, hanem a tőke a munkát. Innen az államférfiak törekvése: a modern szociális állam új munkajoga, ebben a személyjogi kötelezettségek előtérbelépése, a termelésben a tőke és a munka, a munkaadó és a munkavállaló egyenjogúsága, a munkaerő védelme s nem puszta áruként való kezelése, a társadalmi biztosítás, a magántulajdonba való bizonyosfokú beleavatkozás, a termelésnek közellenőrzése és a nemzeti közérdek szerint való szabályozása, a magánvállalatok bizonyosfokú szocializálása, földreform stb. Ha ilyen szellem tölti el az államot s ennek vezetőit, akkor az állam nem lebeg absztrakt magasságban a nagy tömegek fölött, hanem ezek magukat közelebb érzik hozzá, oltalmazójukat, érdekeik istápolóját látják benne. Így fokozatosan kialakul a népben annak tudata, hogy az állam mindenkiért van, erkölcsi célja azonos az egyének céljával, nincsen elidegenítő távolság az állam és a társadalom közt: az állam a nemzet a maga egészében, csakhogy külső hatalmi formában nyilatkozik meg.

Ennek a sokszínű nemzeti szociális eszménynek egy-egy sugarát fogta fel a jobbágyfelszabadító, a demokráciáért, munkásjólétért, földreformért, telepítésért, a kapitalizmus túlkapásainak letöréséért küzdő államférfiak egész serege, akik előtt egy cél lebeg: a nemzet egészének közös java.

A szociális eszmény harmadik típusát egyoldalúan az ipari proletariátus *nemzetközi osztályérdeke* határozza meg. Cél: az ipari

munkásosztály kizárólagos uralma az egész világon. Szociáldemokrata formájában bár nemzetközi, a nemzeti közösség érdekeit is elismeri (LASALLE, JAURÈS stb.); programmjának sok pontja azonos a nemzeti szocializmus céljaival és eszközeivel, sőt az utóbbi éppen tőle vette át számos követelményét, de a politikának nacionalista nyelvére fordította. *Kommunista* alakjában elvileg merőben nemzetközi: a nemzeti korlátok ledöntésével a világproletariátus egységes uralmáról ábrándozik.

Az anacionális típusnak árnyalatait két államférfi alakján veszszük szemügyre: BEBELén és LENINén.

BEBEL lelki alkatában, aki ott állott a német szociáldemokrácia bölcsőjénél s félszázadnál tovább ennek vezéregyénisége volt, plasztikusan kidomborodik a nagy szocialista vezérek minden fontosabb jellemző vonása: a szocialista politikai-gazdasági eszménybe, mint dogmába vetett rendíthetetlen hit; az eszménynek való teljes önzetlen odaadás, mely semmi akadálytól nem riad vissza: többször évekig tartó várfogságot szenved; olthatatlan tudásszomj, az önképzés komoly vágya: esztergélyos legény s később komoly szociálpolitikai és történeti művek szerzője; kíméletlen aggresszivitás, rohamozó modor minden ellen, ami szocialista eszményének útjában áll, így különösen a nemzeti expanzió ellen: megtámadja Poroszországnak a német hegemóniára való törekvését, a német birodalom újjáalakítását, a német imperializmusnak hadsereg- és flottafejlesztő törekvését; a nemzetköziség apostola, ki védelmébe veszi a párizsi kommünt és szervezi az Internationale-t.

És végül egy lelki paradoxon: minden nagyszabású szocialista vagy kommunista vezér imperialista, parancsoló egyéniség, aki nem tűr ellenmondást, akinek hangja mindig apodiktikus. A népnek, a munkásságnak szabadságáért harcol — és diktátor. Ilyen volt már ROBESPIERRE puritán, megvesztegethetetlen, a világ javait megvető népbarát egyénisége. Mint fiatal arras-i ügyvéd a szegények védelmének szenteli életét, kiknek nyomorát mélyen átéli; küzd a társadalmijogi visszaélések ellen, röpiratokat ír a parasztok és munkások védelmére, a társadalmi boldogság prófétája, a kötelesség és meggyőződés racionalista rajongója. A jakobinusokat ráveszi az új emberi jogok deklarációjára, mely a magántulajdonjogot a közjónak rendeli alá s ezzel a munkásosztály javát akarja, melynek helyzetét az asszignáták elértéktelenedése egészen aláásta. SAINT JUSTtel, a másik fanatikussal, adja ki a Ventose-dekrétumokat, melyek a politikai gyanusítottak javait lefoglalják s az akkori proletárok, a sans-culottes-ok közt szétosztják. S ugyanez a szociális érzésű ember a rémuralom vérengző

diktátora, nemcsak a király kivégeztetője, hanem ezer meg ezer ártatlan, egyszerű ember elpusztítója is. Gazdag vagy szegény, nemes vagy pór feje a fűrészporos kosárba hull, ha ellent mer mondani neki. Igazi életformája a diktátori parancs.

Ugyanez a lelkialkat tárul elénk az 1870. évi párizsi kommün vezetőinél, LENINnél s a mostani kommunizmus többi zsarnokánál. De a szelídebb néptribúnok is, kikben a hivatástudat ereje él, parancsoló természetek, akik feltétlen engedelmességet követelnek — a szabadság nevében. Ilyen BEBEL is. «Ha inspirálva volt, — mondja ROBERT MICHELS (Bedeutende Männer, 1927. 7. l.) — semmi ellenmondást nem tűrt. Ekkor egészen diktátor volt. Nem uralkodási vágyból, ami távol állt tőle, hanem saját értékének legbensőbb tudatából. BEBEL számára nem voltak problémák, nem volt kétség. Az ő mindenkori nézete neki az egyedüli igazság, megdönthetetlen bizonyosság. Nem logikai dedukciók eszközeivel hatott, hanem pszichológiai sugalmazással.» Sajátságos jelenség: a nagy szocialistának és demokratának szónoki hangja mindig imperatívusz, engedelmességet követelő. Valami egész életén át megmaradt benne apjából, a porosz őrmesterből.

Magának ellentmondó lelki tény; gyakran az aszociális alaptermészetű ember lesz politikussá, főkép, ha nagy ösztön feszíti a cselekvésre. Hogy a maga erő- és hatalomérzését kiélhesse, elégedetlenkedve a környezet társadalmi-politikai állapotaival, ösztönösen követőket gyüjt maga köré, pártot alakít, vezér lesz, hatalomhoz jut, pedig rejtett, öntudatlanul dolgozó lelki indítéka aszociális egoizmusa. Az embereket valójában megveti, igazi barátja nincs; ha mégis akad, egyhamar összehorgol vele. Lehetőleg mást gondol, mint amit társai: ellenmondása zordon magányba űzi. S magát mégis rákényszeríti a társadalomra, átalakítja a környező társadalmat a maga értékérzése és eszméje szerint. Mert ez a lényegében mizantróp és aszociális ember azt keresi és űzi, ami lelkéből hiányzik: a szociális eszményt. Ennek az ellentétes lelki önkiegészítésnek vágya gyakorta eszményszerkesztő motívum: az önző, harapós, embergyűlölő SCHOPENHAUER egész világfelfogását a részvétre építi fel, amely belőle hiányzik; a mimóza-lelkű, visszavonult, érzékeny NIETZSCHE viszont az emberfölötti ember, az *Übermensch* gyengét letipró, brutális erőszakának, a harcnak prófétája.

LENIN lelki szerkezete ilyen ellentétekben egészül ki. Nemes családból származik, atyja államtanácsos: a fiú már mint gimnazista forradalmi szövetkezet tagja, ki MARXot bújja. Bátyja merényletet akar elkövetni II. SÁNDOR cár ellen: felakasztják. Ezóta LENIN

egész életét ráteszi Oroszországnak a cári iga alól való felszabadítására. Elvégzi a kazáni egyetemen a jogot, leteszi a jogi államvizsgálatot: de hivatásos forradalmár, a meglévő társadalmi rend esküdt ellensége. Gyárakba, ipartelepekre jár, hogy a munkásságot izgassa, sztrájkokat rendez, titkos nyomdája van, forradalmi újságot szerkeszt s titokban terjeszt. A proletariátusnak, melyhez sem származásánál, sem foglalkozásánál fogva semmi köze, vezetője lesz. Lényegében aszociális lénye szélső szociális eszményt szerkeszt s ezért halálmegvetéssel küzd. Nyugodtan élhetne, de küldetéstudata űzi: folyton agitál a munkásság között állandó életveszedelem közepett. Elfogják. Fogságában tejjel ír titkos leveleket, melyeket csak címzettje tud elolvasni, kenyérből «tintatartót» csinál, melyet szájához emel, ha nyílik börtönének ajtaja. Szibériába száműzik. Itt a parasztok jogi tanácsadója és lázítója. Harmincéves korában visszaengedik Oroszországba: agitációját elülről kezdi. Újabb elfogatása elől kiszökik Oroszországból. Franciaország, Anglia és Svájc padlásszobáiban, Párizs, London, Genf könyvtáraiban, a legnagyobb nyomor közepett, szünetlenül továbbszövi forradalmi terveit az orosz cári uralom megdöntésére és az új társadalmi berendezésre. Társai, akikben nem oly magas hőfokon ég a forradalmi hivatás ereje s a felforgatás lehetőségének hite, «a forradalom kis teorétikusának» gúnyolják, gőgje miatt nem szeretik. Párizsban 1902-ben előadásokat tart: anticipálja későbbi technikai terveit. Ez a padlásszobában nyomorgó, jelentéktelen ideológus azt fejtegeti, mit tenne Oroszországban a természet kincseivel, ha a hatalom kezébe jutna. Már ekkor követeli a cárral, a nemesekkel, a bürokráciával, a nagybirtokosokkal és gyárosokkal való kíméletlen leszámolást s erre a célra a legszélsőbb terror alkalmazását. Társai Robespierre-nek nevezik. Legtöbbjükkel összevesz, Trockijjal is, mert terveit kivihetetleneknek tartják. Maxim Gorkij-jal kezd 1908-ban levelezni: rendületlenül hisz kigúnyolt tervei győzedelmében. Semmi kiegyezésre nem hajlandó a másképpen gondolkodókkal.

Kitör a világháború. Az ideológus Lenin valóságérzéke már eleve megérzi 1914. szeptemberében a háborúnak az ő eszméi számára való kedvező lefolyását. «Számunkra — írja — a legkisebb baj a cár leveretése, mert barbár uralkodása a legtöbb nemzetet nyomja el a világon. A háború jelszava csak az Európai Egyesült-Államok lehet. De bele kell kalapálnunk a tömeg fejébe, hogy ez a jelszó a német, osztrák és orosz monarchiák összeomlása nélkül hazugság és értelmetlenség lenne.» A háború alatt az osztrák rendőrség Galiciában elfogja: Adler Viktor szocialista képviselő közbenjárására Svájcba engedik.

Itt már véglegesen kidolgozza konkrét terveit az orosz társadalom kommunista átalakítására. Itt megint egy szociáldemokrata képviselő segít rajta: LIEBKNECHT az orosz forradalom kitörése után kijárja, hogy a németek leplombált vagónban Oroszországba átengedjék. Alighogy Pétervárra érkezik, követeli régi programmja megvalósítását: át kell adni az állami hatalmat a proletariátusnak; a demokrácia helyébe diktatúra kell; a katonaságot, rendőrséget, bürökráciát fel kell oszlatni, a gyárakat és földbirtokokat szocializálni, a bankok üzemét átvenni. Egyelőre még nem elég erős: parókával, megváltoztatott külsővel Finnországba kénytelen szökni. Mikor megérik számára Pétervárott a helyzet, ott terem s a forradalom legkitűnőbb technikáját alkalmazza: hirtelen elfoglaltatja a telefon- és postahivatalokat, a minisztériumokat, az állami bankot. Az ideológus reális győzelme teljes: egy úr van a százötvenmilliós birodalomban, LENIN. Most teljesedik ki diktátori természete: mint a cár parancsol s elsöpör mindenkit, aki nem engedelmeskedik. A svájci teorétikus gyakorlati államférfivá emelkedik: hihetetlen munkaerővel minden irányban szervez, óriási tömegeket mozdít meg. A bolsevizmus LENIN eszének és akaraterejének személyes műve. Elméleti munkája csak prológus a tett drámájához. Könyvei laposak és szürkék: középszerű talentum ásít marxista kátyuikból. Beszédei is olvasva színtelenek, hallva rekedthangúak. S parancsszavával meg tetteivel mégis szuggerál s a mindenható cár történeti varázserejét hamar pótolja a népdiktátor alakját máig övező misztikum.

Humanitás-eszmény.

Már a szociális eszmény, mely az emberi méltóság tiszteletét, a gyengék védelmét követeli, részben födi a humanitás-eszmény körét. Szorosabb politikai értelemben azonban itt humanitáson *az egyetemes emberi szolidaritás* értékét és gondolatát értjük, mely a nemzeti szempontot összhangba iparkodik hozni a többi népeknek, az egyetemes emberiségnek érdekeivel. A nagyszabású államférfi politikáját, bármennyire nacionalista is, bizonyos mértékig kell hogy áthassa az általános emberi s államközi szolidaritás tudata. Magas történeti-erkölcsi mértékkel mérve a nagy államférfi egyben nagy ember, aki a maga nemzeti problémáit úgy törekszik megoldani, hogy az egész emberiség végső erkölcsi céljával összhangban marad, a nemzeti partikuláris érdekeken, az egyetemes igazságosság eszményét szem előtt tartva, felül tud emelkedni. Ez egyike a legsúlyosabb politikai problémáknak, mintegy próbaköve az államférfiúi nagyságnak. Rend-

szerint annak az államférfiúnak fejét övezi a dicsőség fénye, aki nemzetének hatalmát győzelmesen kiterjesztette. De kérdés: vajjon valóban nagy ember-e az emberiség szempontjából? gyarapította-e az emberiség közös kincsét?

A XIX. század elején a nagy német idealizmus képviselői, főkép Fichte, az emberiség feladatát és rendeltetését abban a törekvésben tűzi ki, hogy a benne szunnyadó szellemi erőket minél tökéletesebben kibontakoztassa. Az emberiség azonban mindig egyes nemzetekre felaprózva jelentkezik. Ezek csak úgy vihetik előre az egyetemes emberiség ügyét, ha *egyéni* sajátosságaikat minél nagyobb mértékben kifejlesztik. A XVIII. század felvilágosodásának világpolgári, univerzalisztikus felfogását, mely az egyetemes emberinek eszményéért rajong, így egészíti ki a XIX. századeleji romantika a nacionalizmussal. A nemzeti gondolat e szerint nincsen ellentétben az általános emberinek eszméjével, az egyetemes emberiség haladásával. Amikor ugyanis az egyes nemzeti közösségek kibontakoztatják a bennük rejlő energiákat, ugyanakkor az egyetemes emberiség haladásán is munkálkodnak. Minden nemzetnek, mint külön népegyéniségnek, s külső hatalmi formájának, az államnak, csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben az egész emberiség kultúrjavait gyarapítja és továbbfejleszti. Csakis így válik egy nemzet a népek hosszú sorában az emberi történet menete számára nélkülözhetetlenné. Csakis ez a történeti misszió adja meg jogát az életre.

De ki dönti el, hogy teljesíti-e egy nemzet a maga történeti misszióját? Minden nagyobb nemzet hivatásának és erkölcsi jogának tartja, melyet gyakran isteni szankcióval is megerősítettnek hisz, hogy a maga hatalmát és legértékesebbnek hitt kultúráját a szomszédos népekre, sőt az egész világra rákényszerítse. Hatalmi vágyát rendszerint magas erkölcsi indítékokkal, mint amilyen az emberi civilizáció közös érdeke, idealizálja. A fizikailag gyengébb nemzetek élete századokon keresztül a folytonos védekezésben merül ki. Az imperialisztikus eszmény ereje mindig nagyobb, mint a humanitásé. A hatalom az erősebbnél mindig joggá lép elő. Ez a szellem uralkodik a *Nemzetek Szövetségé*ben is, amely pedig éppen az összes nemzetek világszolidaritásának, a humanitás eszményének jegyében alakult. Ez a nemzetközi fórum hiszi magát erkölcsileg és jogilag hivatva arra, hogy eldöntse, vajjon melyik nemzet teljesíti történeti hivatását az emberiség javára. A döntés a kisebbségi jogvédelem szellemében nyilvánul meg. Erre pedig jellemző a kisebbségi bizottság előadójának, Mello-Franconak javaslata, mely szerint a kisebbségi jogvédelem feladata «előkészíteni lassankint azokat a feltételeket, melyek a teljes

nemzeti egység megvalósításához szükségesek». Tehát bármily értékes valamely kisebbség sajátos lelkialkata és kultúrája az emberiség szempontjából, be kell olvadnia az uralkodó nemzetbe, csak azért, mert a kisebbséget a durva hatalmi erőszak az anyanemzettől elszakította. De ugyanilyen hangot üt meg 1925-ben AUSTEN CHAMBERLAIN, Anglia delegátusa is: «A kisebbségi szerződések tárgya s az a cél, melyet a Tanács követ . . . az, hogy a kisebbségeknek a védelem és igazságosság ama foka biztosíttassék, mely őket fokozatosan olyan helyzetbe fogja hozni, hogy beolvadjanak abba a nemzeti közösségbe, melyhez tartoznak.»

Mindkét államférfi lesujtó javaslata a saját nemzetük hagyományából és aspirációiból érthető. MELLO-FRANCO, az amerikai, természetesen az Újvilág észjárását követi, mely a *bevándorolt* kisebbségek beolvasztásának, a *melting pot*-elméletnek szellemében gondolkodik s természetes követelménynek tartja az idegen nemzetiségűeknek az uralkodó régi törzslakossághoz való alkalmazkodását. Ezt az észjárást mindenestül átviszi olyan autochthon európai kisebbségekre is, melyek nem bevándoroltak az új államban, hanem őslakók, akiket a puszta hatalmi vágyon és erőszakon alapuló békediktátumok parancsoltak bele megkérdezésük nélkül egy-egy új állam keretébe. Az angol CHAMBERLAIN szintén a maga nemzetének hatalmi kategóriájában gondolkodik: az angol mindig a maga civilizáló felsőbbségének pátoszával követelte a meghódított népek engedelmességét. A fönnebbi nyilatkozatokból érezhetjük ki legjobban, hogy a Nemzetek Szövetsége valójában csak a nagyhatalmak imperialista politikájának a pacifizmus, a humanitás eszményi gondolatával való kendőzése. Micsoda cinikus ellenmondás: úgy akarják megvédeni a nemzeti kisebbségek jogait, hogy «előkészítik a beolvadás feltételeit». A régi hódítók valamikor a leigázott nemzetre erőszakkal azonnal rákényszerítették a maguk nyelvét és kultúráját, vagy egyszerűen kiirtották őket. A nemzetközi pacifizmusnak mai, humánus és udvarias módszere sokkal finomabb: hosszú haldoklás után a csendes halált, a beolvadást adja a szerencsétlenül járt nemzeteknek receptül.

Ha a kultúra mai fokán, hozzá a nagy világtragédia rémes színjátéka után, ilyen csekély *valóságos* ereje van a humanitás eszményének a politikában, akkor igazán nem csodálkozhatunk, hogy ha ennek a magas ideálnak fénye a régebbi, kevésbbé tudatos korok ösztönös homályában oly halványan pislog, s nem a gyakorlati államférfiaknak, hanem legfeljebb az elméleti ábrándozóknak elméjében dereng. Az emberi szolidaritás, a humanitás, a béke jelszavának etikai értéke rendszerint csak arra való, hogy a rejtett hatalmi törek-

vést leplezze s ennek idealizált ürügyéül szolgáljon. Fehér holló az az államférfi, aki a nemzet hatalmi vágyát komoly áldozatok árán is alárendeli az emberiség közös érdekének és békéjének. A politika lényege mind egyéni, mind kollektív szempontból a harc: a politikának lényegéből kell kifordulnia, hogy állandó béke legyen. A politika csendes háború s a háború dörgő politika. A politika a békét csak felfegyverezve szereti: *pacem armatus amavit (Lucanus)*.

Az egész antik világból csak egyetlen nagyszabású államférfi imperátor-profilja domborodik ki a humanitás békés vonásaival: Augustus császáré. Caesar géniusza elég korán felismerte világtörténeti hivatását: a monarchia formájában fokozatosan egybe kell olvasztani Itália és a sok provincia polgárait egységes világbirodalommá. Ez az eszmény csak nagy harcok árán volt megvalósítható. Caesar tizennyolc éves unokaöccse, Octavius mintegy Caesar testamentumát érzi hivatásának: fiatal kora ellenére egész tudatosan dolgozik ebben az irányban. Az öreg Cicero indítványára ifjú kora dacára kivételesen helyet kap a szenátuszban s mint propraetor impériummal is rendelkezik. Megszabadulva triumvir társaitól Caesar halála után három évre a birodalom feje: *Imperator Caesar Divi filius*. Csakhamar nagy történeti hivatásának tudatára ébred: a birodalom, vagyis az akkori emberiség csak úgy virágozhatik, ha béke van. Ezért Kr. e. 20-ban azt írja a szenátusznak, hogy a birodalomnak nincs szüksége már további növekedésre, a meglévőt kell megszilárdítani és védelmezni: *pacifista imperátor*. Harc helyett az óriási birodalom közigazgatását szervezi meg. A csoda megtörtént: Róma harmincnégy éven át békében élt. Ez Augustus császár hivatástudatából, békevágyából fakadt. Humanitás-érzésének meg is volt a gyümölcse az emberiség boldogulásában: «Uralkodása alatt — mondotta halála után egyik prokonzula — az egész világ új ábrázatot öltött.»

Az emberiség középkori s újkori politikai története a háborúk szakadatlan sorozata: egyik nemzet mindig a másik rovására iparkodik terjeszkedni. A «végleges» békét mindig csak úgy érzi biztosítva, ha háborút indít s a másikat teljesen leigázza, hogy föl ne kelhessen, «békében» éljen. Tragikus helyzet: még a humanitás-eszményének komoly erkölcsi szolgálata is sokszor csak háború útján lehetséges. Ennek a meglepő ellenmondásnak rejtelmébe a nagy amerikai államférfiúnak, Lincolnnak nemes alakja kalauzol el legjobban bennünket.

Egész lelki szubsztanciája, származása, politikai fejlődése a szabadság és humanitás irányába tereli. Szegény napszámos, majd falusi szatócs. Az akkori amerikai demokrácia megengedi, hogy huszonöt éves korában Illinois állam képviselőjévé választják. Ekkor vesz

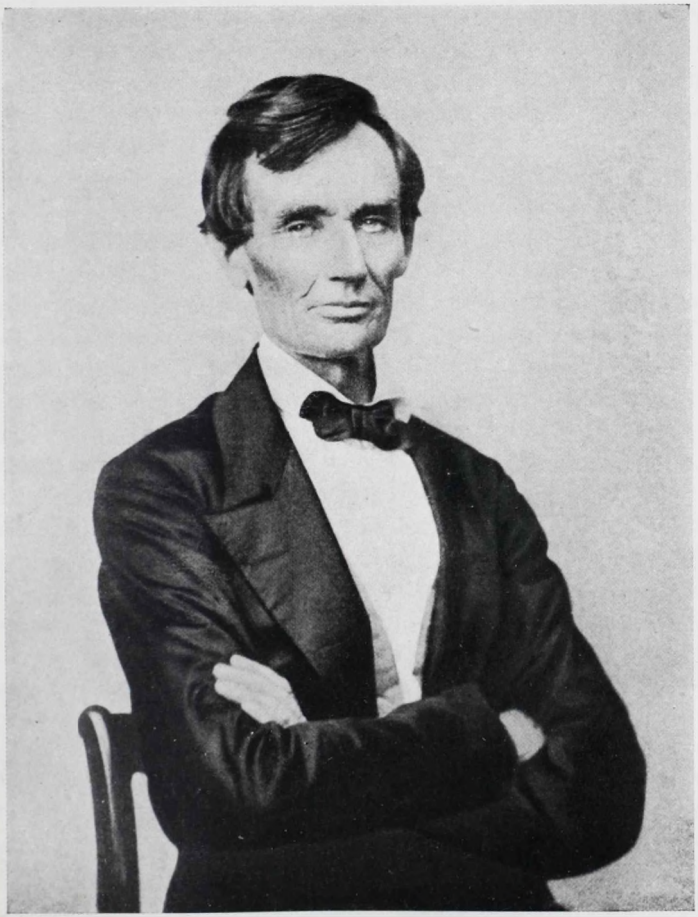

Abraham Lincoln

kölcsönpénzből először városi ruhát, hogy a képviselőházban helyét tisztesen foglalja el. Már fiatalkorától idegenkedik a néger rabszolgákkal való kegyetlen bánásmódtól. New-Orleansban 1831-ben jelen van egy rabszolgaárverésen s ez kitörölhetetlenül szomorú benyomást tesz rá. Ekkor mozdul meg benne a humanitás érzése, ekkor ébred rá küldetésének tudatára: harcolnia kell hazájának, de az egész emberiségnek e szégyene ellen. Ez is egyik sarkaló indítéka, hogy a politikai pályára lép. Ehhez a politikai eszményéhez mindvégig hű marad s hűségét halálával pecsételi meg.

Alig van a törvényhozó testületben (1837), máris ünnepélyes nyilatkozatot tesz a rabszolgarendszer ellen, mely a legfelháborítóbb igazságtalanságon épül fel. Először kihívja maga ellen a közvélemény egoizmusát: agitációja azonban fokozatosan felébreszti az amerikaiak erkölcsi érzését. Ideáljának toborzó erőt tud kölcsönözni. Amikor tíz év mulva a washingtoni kongresszusba jut, nagy beszéd kíséretében javaslatot nyujt be a rabszolgaság fokozatos megszüntetésére, de siker nélkül. Nem értékelte maga sem nagyra a néger lelki alkatát valami érzelgős szempontból, nem a Tamás Bátya Kunyhója szentimentális stílusában gondolkodott a fekete fajról: jól ismerte nagy hibáit és hiányait. De mélyen sértette igazságérzését, emberi méltóságtudatát, a humanitásról táplált eszményét az emberek millióinak az állaténál súlyosabb sorsa. Az sem elégíti ki, hogy az északi államok sorban lemondtak a rabszolgatartásról. Jól tudja, hogy szabad és rabszolgatartó államok gazdaságilag nem élhetnek az Unióban, egy államszövetségi keretben egymás mellett. «Kompromisszum — írja 1850-ben — lehetetlen.» Elszomorítja és felingerli, hogy a déli államok a rabszolgaságot nem mint szükségképi rosszat, hanem mint szent természeti jogot védik, sőt kiterjesztését követelik. S mindezt a függetlenségi nyilatkozat hazájában! «Egy ház, — mondja Lincoln — mely magában megoszlik, nem állhat fenn. Ez az államszervezet sem állhat fenn hosszú ideig úgy, hogy félig rabszolgatartó, félig szabad.» Elnökké választják a legzavarosabb helyzetben, ami csak a száz évvel azelőtti függetlenségi harc óta valaha volt. Az Unió léte forog kockán. Lincoln bölcsesége minden eszközt megrakad Észak és Dél kiegyenlítésére. «Mi nem ellenségek, — mondja — de barátok vagyunk, nem is szabad ellenségekké válnunk.» A küzdelem mégis megindul: Lincoln 1861. szept. 1-én az Unió területén valamennyi rabszolgát szabadnak nyilvánítja. A testvérháborútól sem riad vissza a humanitás eszményéért, s olyan súlyos feladattal birkózik meg, mint soha addig az Unió egy elnöke sem. A nagy háborút bölcsen vezeti, s amikor győz, mindjárt diadala után a gyilkos golyó életeszményének vértanú-

jává avatja. Ezért a nemzeti mitosz dicsősége sugározza körül alakját. Ami tökéletlenség: földi és emberi volt benne — lassankint mind eltűnik alakjáról: csupán az ideál megtestesülése marad.

Lincoln a gyakorlati államférfi típusához tartozik, akit természetes észjárása és érzülete a humanitás-eszmény szolgálatába állít, melyet véres háború árán is sikeresen megvalósít. Woodrow Wilson viszont példája az elvont humanitásért lelkesülő doktrinér államférfinak, aki a nemzetek szolidaritásának eszményéért népét a világ legnagyobb háborújába belerántja, a nélkül, hogy ideáljának komoly szolgálatot tett volna. Egész életén át tudós és nem politikus: az emberek és dolgok ismeretét megszokta pusztán könyvekből tanulni s nem a valóságos életből: papiros-emberek, papirosnépek és nem valóságos emberek, valóságos népek állottak előtte. Az életismeret olyan realistáival szemben, mint Clemenceau és Lloyd George, alul kellett maradnia. Mindig egyetemes elveit, programmját emlegette a maga elvont fogalomszerűségében. Hogy először a nemzetekre tizennégy pontjával hatni tud, amelyek egyébként az amerikai politikai retorika régen elnyűtt közhelyei voltak, annak az az oka, hogy hozzákapcsolja az «utolsó háború» gondolatát, a próféta pátoszával prédikálja a kereszteshadjáratot minden háború ellen, a nemzetek új biztonsági rendszerét, új világrendet hirdet, amikor a népek agyonfáradtak a háborúba. Háborút akar, hogy «örök béke» legyen: többé semmiféle hatalom önkényt háborút ne indíthasson. Ennek eszköze a Nemzetek Szövetsége. Ezért küzd végig szívós és elszánt akarattal a politika világszínpadán. Nem ismerte az európai népek történeti hagyományait és lelkületét, de viszont mint amerikai politikus, aki sokat érintkezett a tömeggel, saját nemzetének kiváló tömegpszichológusa volt: tudta, hogy a tömeget csak magas ideállal, melyet jól megválasztott s könnyen szállítható jelszó takar, lehet lelkesíteni és cselekvésre bírni. A tömeg nem szkeptikus, neki hit kell. S lehet-e szebb hit, mint az, hogy az emberiség ezentúl «örök békében» él? A világbékének s biztosítékának, a Nemzetek Szövetségének jelszavával tudja Amerikát megmozdítani s bevonni a nagy tragédia aktív szerepébe. De hasonló tömegpszichológiával hat az európai népekre is: az elnyomott nemzetek önrendelkezési jogának csillogtatásával szétbontja a monarchiát, a demokrácia varázsszavával forradalomba kergeti az agyonfáradt Németországot. Wilson lelki hatása nélkül nincsen 1918-ban entente-győzelem. Messiási póza kitűnő politikai pszichotechnikának bizonyult. Más kérdés tudatlansága és erélytelensége. A «békeszerződések» halmaza éppen a tizennégy pont ellenkezőjét kényszeríti rá a népek nagy részére: a nagy

béke vége a mai csendes háború. WILSON világmegváltónak hitte magát, aki új aranykort teremt meg az emberiség számára. Nemcsak az entente-népek, de az ellenséges táborba tartozó nemzetek is hisznek világküldetésében. Amikor a német front összeomlik, úgy látszik, hogy az Óvilág sorsa az Újvilág politikai prófétájának kezében van. Annál nagyobb a nemzetek csalódása a békekonferenciában s azóta a Nemzetek Szövetségében. Már 1920-ban maga az amerikai nép mond WILSON fölött ítéletet, amikor pártját megbuktatja s nem lép be a Nemzetek Szövetségébe. WILSON szomorú sorsa a humanitás-eszme tragikuma. Maga szentül hitt eszméjében, maga nem volt csaló, de a párizsi békeszerződésnek nevezett diktátum a legnagyobb világcsalás. WILSON humanitás-eszménye, ahogy az ő doktrinér naívsága tudta megvalósítani, egy sereg népet rabszolgaságba süllyesztett, csendes haldoklásra kárhoztatott. A történelmi fejlődésnek fittyet hányó, elvont, racionalista, formális alapelveit nem tudta elfogadtatni a győztes, eleven, valóságos és nem elvont nemzetekkel. A békeszerződések egy sereg súlyos problémát a Nemzetek Szövetségébe toltak át, amely viszont végnélküli bizottsági tanácskozások zavaros homályába süllyeszti el őket. Semmiféle eszméje nem vált komolyan valóra: az «örök» békétől távolabb vagyunk, mint valaha. Szépen írta WILSON halálakor WILLIAM ALLEN WHITE: «Isten adott neki víziót, az ördög pedig uralomvágyó jellemet. Az ember eltávozott. A vízió maradt.»

A vízió azonban mindig csak költői ábránd, ha nincsenek gyakorlati érzékű államférfiak, akik az elvek légüres teréből, ahol a húsból-vérből, történetből és szenvedélyből alkotott eleven népek nem tudnak lélekzeni, a valóságba tudják átültetni. Ilyen szellemek, akik a humanitás-eszményt egy időre gyakorlatilag is érvényesítik a nemzetek politikai küzdőterén: BRIAND és STRESEMANN.

A világkatasztrófa után a fáradt népek békére, tartós megegyezésre vágynak. Ennek igazi problémája a német-francia viszony kérdése. A porbasujtott németség megérezte a pszichológiai pillanatot, amikor a franciákkal méltányos alapon komoly békét köthetett volna. Franciaország azonban nagy megpróbáltatása után a *revanche*-szellemet fölcserélte a *sécurité* eszméjével, mely nem egyéb, mint francia katonai hegemónia Európa fölött. A francia lelket végzetes hatalompszichózis szállotta meg. Egyike az elsőknek BRIAND, aki észreveszi, hogy a katonai hegemónia, a Ruhr-vidék megszállása nem elég eszköz arra, hogy a francia nemzeti jólét helyreállítását biztosítsa, ha a határon túl egy hatalmas nép gazdasági káoszban él és végleg kétségbeesve bosszúért liheg. BRIAND-ban élt a legélénkebben

a békeszerződés óta a német-francia kibékülés gondolata. Erre hajlamosította egész lelkialkata s politikai értékfelfogása. Mint szegénysorsból maga-fölvert ember fiatalkorától minden elnyomottal és jogtalannal együttérez; ifjabb éveiben radikális és forradalmi. De később is alapjelleméből kifolyólag mindig föllázad minden egyoldalú hatalomratörő akarás, minden imperializmus, militarizmus és nemzeti sovinizmus ellen. Már 1900-ban hevesen támadja a háborúra uszítókat a *La Lanterne*-ben s a parlamentben. A világháború alatt már Svájcba készül, hogy a békéről tárgyaljon, amikor CLEMENCEAU Bolo basa sorsával fenyegeti meg. Már 1921-ben van bátorsága a kamarában a németekre rótt terhek enyhítéséről beszélni. Három év mulva pedig (1924. aug. 22) felvilágosítását követeli a nemzetnek, melyben eddig a francia politikusok mindig «olyan reményeket keltettek, melyek egyáltalában nem voltak összhangban a valódi lehetőségekkel». Mint felelős francia államférfi először meri hangoztatni, hogy «minden nép, győző és legyőzött, legyengülve jött ki a háborúból; őrültség azt várni, hogy a milliárdok és milliárdok, amelyek a háborús károk jóvátételére szükségesek, a legyőzöttekből kisajtolható». Ha ezt Franciaország erőszakkal megkísérli, szövetségesei méltán el fogják szigetelni. Amikor vele egy kongeniális államférfira talál a túlsó táborban STRESEMANN személyében, siet a Ruhr-vidék megszállásának véget vetni s a komoly megegyezés útját egyengetni. Sok fáradságának gyümölcse a locarnoi egyezmény. Tud okos áldozatot is hozni a nemzetek szolidaritása eszményének, nem törődve a heves támadásokkal és bizalmatlansággal, mellyel törekvését a francia nacionalizmus kíséri. Nemes pátosszal védi meg locarnoi politikáját a kamarában (l. 1926. febr. 26-án mondott beszédét). «Legjobban az elégít ki — mondja — a locarnoi paktumban, hogy egyik szerződő félre sem kényszerít jogtalanságot. Egyik államnak sem nyujt előnyöket a másikkal szemben. Hogy ezeket a szerződéseket méltányolhassuk, igazi szellemük szerint kell megítélnünk őket, amely nem a szűkeszű és önző nacionalizmus szelleme. Igazi európéerség szülöttei.» A lövészárkokban oly szörnyű mészárlást látott, oly borzalommal telt el, hogy akkor megesküdött, hogy ha a győzelmet kivívják és őt a sors újra hatalomhoz juttatja, egész életét és minden erejét a békének fogja szentelni, hogy ilyen kegyetlen katasztrófa megújrázását megakadályozza. De könnyű a békéről sallangos frázisokkal beszélni: nehezebb a tartós békét megcsinálni. A locarnoi szerződés ilyen gyakorlati békemű. Nagy bátorság kellett hozzá, mert hisz mind ő, mind STRESEMANN személyes veszedelemnek is kiteszik magukat: úgy járhatnak, mint RATHENAU. Hiszi, hogy végre a két nagy nemzet

«A béke kovácsa.»

«C'est pour la paix que ce ‚marteau travaille' . . .»

(Briand fegyvert kovácsol, Stresemann ágyúcsöveket, A. Chamberlain hadihajókat hoz Locarnoba.)

(Le Charivari.)

megérti egymást. «Ez a két nép századokon át sok csatatéren állott szemben egymással. Az utolsó háború borzalmas volt, minden előzőt felülmúlt. Nem bizonyos nagyságú hadseregek néztek farkasszemet egymással, hanem egész nemzetek, melyek éveken keresztül marcangolták egymást. És akkor — igen, voltak győzők. Megnövekedett tekintéllyel távoztak a küzdelemből, de mennyire kimerülve!» Milyen boldogan és ünnepélyesen iktatja be BRIAND Locarno után Németországot tagul a Nemzetek Szövetségébe *à bas les canons, à bas les mitrailleuses!* kiáltással: ezer esztendőn át eleget küzdött ez a két nagy nemzet, most békésen versenyezzenek egymással; ha viszály tör ki köztük, döntőbíróság fogja ezt elintézni.

De ugyanilyen erejű hittel hisz STRESEMANN is a kiegyenlítés Locarno-politikájában. Fantáziája előtt messze cél lebeg, nem pusztán a pillanatnyi viszályok elintézése, a kedélyeknek a Ruhr-vidék kiürítésével való megnyugtatása. «Locarnoban — mondja a szerződés aláírásakor — nem politikai gondolatok jogászi megszerkesztését látom, hanem a jövő nagy fejlődésének alapját. Az államférfiak és népek ebben azt az akaratukat vallják meg, hogy az emberiségnek szabadság és megértés utáni vágya számára az utat elő kell készíteni. Ha ez a szerződés nem egyéb, mint paragrafusok kötege, akkor nem fog fennmaradni. Azok a formák, melyeket a népek együttélése számára keres, csak akkor válhatnak valósággá, ha mögöttük az az akarat áll, hogy új viszonyokat teremtsenek Európában.»

STRESEMANNt békés politikájáért otthon éppúgy támadják, mint BRIAND-t Franciaországban. Mikor STRESEMANN érzékeny lelke erről BRIAND-nak panaszkodik, ez nevetve mondja: «Vigasztalódjék velem. Önnek ott van a *Völkisch*-pártja, nekem meg megvannak a *Camelot de Roi*-im.» Mindketten nacionalisták: STRESEMANN nem hiába volt a háború végéig heves annexionista, aki főkép gazdasági okokból a flandriai partokat akarta a birodalomba bekebelezni; s BRIAND is minden ízében francia patrióta. De a háború meggyőzi őket arról, hogy megőrizni a nemzet érdekeit, még nem jelenti azt, hogy ne működjenek együtt az ellenfelek a nemzetfölötti, egyetemes emberi értékek megvalósításában. Nem voltak túlzó optimisták? Az a pár esztendő, mely békeművük óta lepergett, reményüket vérmesnek tünteti fel. A locarnoi mű csak hasznos epizódnak bizonyult: a történet önző ősi erői a háttérben ugyanúgy továbbmorajlanak, mint azelőtt. Az eszmény továbbra is a valóság fölött lebeg.

BRIAND-nal rokonszellem HERRIOT: a humanitás-érzés indítja el a politikai pályára, de a nemzeti érzés visszatartja őt, a szocialista érzületűt, a kommunizmus örvényétől. Államférfi, akinek lelkében a

nacionalizmus és humanizmus állandóan birkózik egymással. Erről a küzdelemről maga fest képet emlékiratában. Atyja katonatiszt, akinek mindennap újra érzett és emlegetett személyes fájdalma Elszász-Lotharingia elvesztése. A kis HERRIOT a nyarat rendesen nagybátyjánál, egy kis champagne-i falu plébánosánál tölti. Ministrál neki, orgonál a templomban, kirándul vele, könyveit olvassa. Mint miniszterelnök 1924-ben meglátogatja a kis templomot, melyhez annyi kedves emlék fűzi. «És bár a hittől — mondja — eltávolodtam, ezekhez az emlékekhez hű maradtam. Későbbi tanulmányaim a vallástól egészen elszakítottak, s mégis közel állanék hozzá, ha szociális hivatásáról az evangéliumok csodálatos szellemének értelmében meg tudna győzni . . . Azonban sohasem beszéltem a hitről, legalább az igaz hitről, tisztelet nélkül.» Gyermekkori benyomásainak ereje törhetett ki belőle, amikor 1932-ben a lausanne-i súlyos konferencián, melynek eredményét a német jóvátételek ügyében a világ lélekzetet visszafojtva várta, záróbeszédét az evangéliumi pacifizmus hangján fejezte be: «Dicsőség a mennyben Istennek s békesség a földön a jóakaratú embereknek.»

Az *École Normale Supérieur*ben tanárjelölt, mégpedig klasszikus filológus, mert apja is, pap nagybátyja is kicsikorától a klasszikusok szeretetét oltja belé. Olvasmányaiban HEGEL «hasonlíthatatlanul nagy vezére», kinek szellemi fejlődésében sokat köszön, nem kész tételeinek, hanem idealista szellemének. Lyonban líceumi tanár s a vallástörténetbe temetkezik. Tanulmányt ír «A zsidó Philon és a zsidó alexandriai iskola» címen, melyben azt vizsgálja, hogyan olvasztja össze PHILON a zsidóságot és a görögséget, MÓZEST és PLATONT, s milyen hatással van a kereszténységre. Ekkor mint az antik világba elmerülő fiatal tudós hull bele a politikai küzdelembe. «Az, ami — mondja Mémoires-jában — gyökerestül átalakított, az, ami a tiszta szellemi pályát velem a politikus gyakorlati tevékenységével fölcseréltette, az, ami engem a népgyűlésekre, sőt sokszor az utcára hajtott, a DREYFUS-ügy volt.» Fokozatosan szánalmat kezd érezni az ártatlanul elítélt iránt. ZOLA híres levele mindent világossá tett előtte. S egyszerre lelki kényszert, küldetést érzett arra, hogy «Franciaország igazi becsületéért harcoljon s ezt a szabad népek előtt megvédelmezze; kötelességének érezte, hogy az ész korlátját az elvakult tömeg ostromával szembefeszítse.» «A nagy emberi jogok» ideálja ébredt fel benne: politikussá a *humanitás* eszménye avatta. A tegnap még elméleti ember ezért az ideálért fejest ugrik a politikába. JAURÈS, ANATOLE FRANCE, SEAILLES mellé áll, tagja lesz «Az Emberi Jogok Ligájának». A *normalien*-t azonban tudományos kritikai szelleme

visszatartotta attól, hogy a kommunizmus határán mozgó szocialista pártba belépjen, mely GUESDES és LAFARGUES vezetése alatt azt követelte, hogy minden munkaeszközt, gyárat, műhelyt, bankot, hajót, üzemet a proletariátus kezeiben kell egyesíteni s a magántulajdont köztulajdonná kell átalakítani. Ebben a laposra esztergályozott szürke, egyforma és sívár világban NEWTON nem jelentene többet, mint egy utcaseprő. Az állam helyébe — mondja HERRIOT — társadalom-automatát, számológépet állít, melyben az ember puszta, egymással felcserélhető mennyiség, melynek nincsen individualitása. A fiatal HERRIOT pompás kritikai elmeéllel boncolta szét a «szociális alkimiának» varázsformuláit.

A klasszikus filológus, akit a Dreyfus-pör humanitás-oldala ránt bele a politikába, mint polgármester nagyszerű alkotóerőnek bizonyul: Lyont mintavárossá emeli. BRIAND kabinetjében (1916) közmunkaminiszter, egy nagy párt feje, miniszterelnök, a nemzetközi konferenciákon döntő tekintély. Nagy zeneszakértő, Beethovenről könyvet ír, elsőrendű rózsatenyésztő, hihetetlenül sokoldalú munkaerő. Fiatalkori politikai eszménye: a *humanitás*, ma is él lelkében, csakhogy persze mint minden francia patrióta a *l'humanité*-t mindig azonosítja Franciaország érdekével: «aki Franciaországot védi, az emberiséget védi». De elismeri már 1924-ben, mikor mint miniszterelnök MACDONALDdal tárgyal, hogy szakítani kell a *vae victis* politikájával. Az első francia politikusok közül való, akik ellenezték a Ruhr-megszállást, akik a Németországgal való megegyezést hangoztatják, mert Franciaország sem bír ki még egy háborút.

A humanitás-eszmény többnyire fiatal korban friss lendülettel ragadja meg a lelket s válik ennek egész életre szóló politikai indítékává. AUGUSTUS császár, LINCOLN, BRIAND, HERRIOT példája ezt a típust szemlélteti. Van azonban egy másik típus is, amikor a tört remények, a tompa rezignáció, a keserű kiábrándulás végső menedéke a humanitás nagy eszménye. Ekkor a lélek megnyugtató fikciója, a szenvedést enyhítő műfogása. A sok csalódáson átment KOSSUTHOT 1879-ben már csak a humanitásba vetett hite élteti s ad neki erőt. Megható, ahogy ennek az elvont eszménynek újabb illúziókkal teli útját járja. Utópiára mindig hajló lelke, melynek valóságérzékhiányát SZÉCHENYI maró szatírával elemezte, öregkorában a nemzetek világszolidaritásának légies eszmekörében éli ki magát. A szabadságharc leveretése után — mondja KOSSUTH — «az európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de érezhetőleg forrott. Az embernek csak a földhöz kellett hajolnia, hogy meghallja, miként zúg a mélyben alant. Zúgása még hozzám is elhatott a kutahyai

kaszárnyába. Mikor pedig Marseille-ig érkeztem, ott zúgott hajóm körül a Marsaillaise viharos akkordjaiban». Kossuth a meghiusult remények sivatagában őrt áll, szemmel tartja a vulkán forrongásának fázisait, nehogy kitörése, melyet hazája javára fordíthat, meglepetésszerűen érje. Minden alkalmat megragad az emigrációban, hogy megnyerje a nemzeteket a magyar ügynek. Ámde a nagy vulkán kitörésére hiába várt: a legtöbb helyt nyílásra talált vagy részleges kitörésben lecsillapult. Egy fölemelő tapasztala maradt Kossuthnak, mely a saját vallomása szerint hitét az 1867-i kiegyezés után is fenntartotta: a *humanitás* eszménye. Ezt még 1852-ben Bostonban éli meg először s agg korában ez az élmény mint valami álom folyton visszatér lelkébe.

Amikor ugyanis a bostoni Kapitólium lépcsőzetén fölfelé haladt, a nyílt oszlopcsarnokban Massachusets állam szenátusza és képviselőháza fogadja, elnökeikkel s az állam kormányzójával élükön födetlen fővel. Ekkor Kossuth szemébe ötlik a Kapitólium homlokzata előtt emelt diadalív az ő egyik beszédének szavaival: *There is a community in the destinies of humanity* (Az emberiség rendeltetésében szolidaritás van). «S ama szabad, művelt, boldog állam kormányzója — folytatja Kossuth — engem kézenfogott és ama szavakra mutatva, Isten szabad egének láttára, felhívott, mondjam meg nemzetemnek: bízzék ama szent igazságban; és legyen biztos felőle, hogy az Egyesült Államok hatalmas köztársasága ama szent igazság szerint fog irányában cselekedni.» Kossuthnak aggastyán korában is sokszor újra meg újra eszébe jut a népek szolidaritásának ez az ünnepélyes elismerése: «Egy megtakarított fillérje ez a multnak, mely ha a jelenben kiesett is a forgalomból, a *jövendőben* még értékre juthat.» (Irataim, I. köt. XVII. l.).

A már azóta multtá száradt jövendőben ez a kossuthi hit ábrándként foszlott szerte: komolyan Amerika sem segített, sem akkor, sem később. Amikor pedig a XX. század elején a nagy katasztrófa ránk szakadt, éppen Amerikának a humanitás-eszménytől eltelt prófétája, Wilson segített romba dönteni a nemzetek szolidaritására hivatkozó pontjaival, aztán a békeparanccsal Kossuth ezeréves hazáját.

Az eszmények kiszélesülése.

Az egyén először úgy válik politikussá, hogy lelke valamely politikai eszmény tüzén lángra kap. Ámde ennek az eszménynek rádiusza mindjobban hosszabbodik, az ideál területe mindjobban kiszélesül, mert más eszményekkel szorosan összefügg. Aki nemzete

szabadságáért küzd, az gazdasági függetlenségét is akarja; aki a nemzet hatalmának kiterjesztését veszi célba, imperialisztikus eszménye természetszerűen tolódik át a gazdasági eszmény területére; a szociális eszmény köre folyton átnyúlik a humanitás-eszmény tartományába. A politikában is minden mindennel összefügg.

Ebből a szempontból az államférfiak két faja áll előttünk: a *parciális és az univerzális államférfi típusa*. Az előbbi csak egy-egy politikai eszménynek képviselője, főkép akkor, ha csupán valamely társadalmi réteg érdekkörének harcosa. Ilyen az antik világban Demosthenes, Marius vagy Sulla; az újkorban is azok, akik egyoldalúan a születési vagy pénzarisztokráciának, vagy a tömegnek érdekei alapján megszerkesztett ideál értelmében iparkodnak az állam életét szabályozni; esetleg csak a vallási, faji vagy gazdasági imperializmus eszménye szempontjából nézik az állam életét. Az igazi nagy államférfi *univerzális* politikus, aki a nemzetet s az államot minden irányban mint egységes szervezetet törekszik fejleszteni, mindig arra az eszményre vetve a nagyobb hangsúlyt, melynek megvalósítását az adott történeti feltételek elsősorban követelik. Ezek az államférfiak a politika *uomo universale*-i. Ilyen Perikles, Caesar, Augustus, Nagy Károly, Richelieu, az id. Pitt, Napoleon, Bismarck, Cavour, Disraeli, Gladstone, Ito herceg, Mussolini, nálunk Szent István, Mátyás király, Széchenyi, Kossuth. Rendszerint az államférfi pályája kezdetén valamely eszmény egyoldalú kultuszából indul ki, de ahogy politikai cselekvőképességének sugara növekszik, fokozatosan az egész államelméletet átöleli, bár hű marad első eszményéhez, mely egész életén keresztül politikájára irányszabó marad. Colbert először egyoldalú gazdasági eszményből indul ki, de aztán ez kiszélesül a közigazgatás, a külpolitika, sőt a magasabb kultúra területére; Lloyd George először szélső radikális demokrata, akit egyoldalú szociális eszmény hevít, később a világháború alatt már az egész államélet megértő irányítója; MacDonald, a szocialista, ki tudott emelkedni a saját társadalmi rétege és pártja szűk eszmeköréből és fejlődő politikája végül a nemzetet a maga egészében át tudta ölelni: eredetileg szűk társadalmi eszménye kiszélesült, ő maga az univerzális államférfiak típusába emelkedett.

A mai politikai életben a vezető államférfi számára mind nehezebbé válik az *egyetemes* állami érdek ideáljának szolgálata, mert az egyes pártok, melyeknek többségéből kerül ki a vezető államférfi, bizonyos foglalkozási ágak, gazdasági különérdekek és társadalmi eszmények képviselői. Az egyes pártok a maguk partikuláris gazdasági és társadalmi érdekét egyoldalúan azonosítják *az* állam érdekével.

Van párt, többnyire konzervatív, mely a nagybirtok érdekeit szorgalmazza; egy másik a kisgazdák agrárigényeinek képviselője; a liberalizmus eszményének zászlója ma már a városi polgárság egy részének, főkép a kereskedőknek kezében maradt; a szocializmus egyoldalúan az ipari munkásság osztályérdekének érvényesítésére tör; a nagyipari és a kisipari réteg farkasszemet néz egymással. Mindmegannyi centrifugális erő a politikában. Ezeket összhangba hozni az államcél egésze szempontjából a hivatására méltó államférfi feladata.

A vezető államférfi, ha bizonyos társadalmi vagy foglalkozási rétegből kerül is ki, ezt már egyoldalúan nem képviselheti a kormányzatban, neki a különérdekek fölé kell emelkednie, függetlenségét megőriznie, különben csak egy érdekszövetség puszta exponense, de nem *állam*férfi. Neki egyetemesebb kategóriákban kell gondolkodnia s nem egy érdekkör korlátolt látókörében megrekednie.

Az államnak két felfogása küzd a XVIII. századtól kezdve a gyakorlati politikában is érezhető módon egymással. Az egyik az *individualista liberalizmus*, mely szerint az állam eredete voltakép a *szerződés:* az emberek államot alkotnak azért, hogy az egyesek érdekeit ezzel biztosítsák. Az állam csak az egyén érdekeinek védelmezője. Ez a modern parlamenti rendszernek is történeti alapja. A másik az állam *univerzális* felfogása: az egész közösség személyfeletti érdeke és joga megelőzi az egyesekét. Az államnak, mint ilyennek külön célja és feladata van az egyesek érdekei fölött, melyeket korlátozni kell a közösség érdekében. Amott mindig a jogok, itt a kötelességek vannak előtérben. Az állam nem érdekközösség csupán, hanem erkölcsi közösség is. Az igazi államférfi a külön érdekekkel szemben mindig az államra, mint az egész közösség szervezetére és hatalmára függeszti szemét. A parlament a csoportérdekek küzdőtere: de a vezető államférfinak fölöttük kell állania. Ezért súlyosabb a mai rendszerben az államférfi szerepe: örökös kiegyenlítés. Ezért van sok pálfordulás a politikai életben. Az államférfi egy-egy pártból, mint érdekcsoportból emelkedik ki. S amikor hatalomra jut, felelősséget érez s kénytelen az *egész*nek érdekét nézni: akkor árulónak bélyegzik. Ez a parlamenti rendszer egyik tragikus vonása. Ezért kell a kormánynak bizonyos mértékig a pártoktól, a parlamenttől függetlennek lennie: csak így tudhat egy sereg kérdést a nemzet érdekében depolitizálni.

Politikai eszmény és fikció.

Az eszmény természetében rejlik, hogy csak messzefénylő gondolat, melyet erőkifejtésünkkel fokozatosan megközelíthetünk, legtöbbször azonban maradék nélkül meg nem valósíthatunk. Mivel az egyén az eszményben rejlő értékben mélyen hisz, ez a hit a megvalósítás feltétlen kötelességtudatával jár. A politikus azonban gyakran eszményekct hirdet és sugalmaz, melyekben nem hisz, csak azért, hyog az ideál árnyékában egy másik célt érjen el: a hatalmat. Az eszmény az ő számára csak pszichológiai eszköz: meg van győződve meg nem valósítható, utópia-jellegéről. Az ideált ilyenkor *politikai fikcióvá* süllyeszti le. A fikció az elméleti gondolkodásban olyan föltevés, amelyet szándékosan nem-érvényes voltának tudatával szerkesztünk meg s pusztán a gondolkodás eszközéül használunk. Alkalmazását csak az igazolja, hogy hasznot hajt a gondolkodásnak. A fizikus nagyon jól tudja, hogy nincsen a valóságban abszolúte merev test, abszolúte összenyomhatatlan folyadék. Mégis megszerkeszti ezeket a fogalmakat, hogy rajtuk, mint szélső modelleken, a végső következményekig vezethessen le bizonyos gondolatokat. Elméleti eredményeiből a fikciók kiesnek: ha készen van, lebontja és eltakarítja őket, mint a kőműves az épület állványait. Ugyanígy jár el, csakhogy negatív erkölcsi előjellel, gyakorlati célból a politikus. Azonban itt a fikció szerzője titkolja, hogy tudja, hogy nem igaz, nem kivihető az eszme, s ezt a hitetlenségét külsőleg rejtegeti, hogy másnemű célját elérje. A fikció külső formája az ügyesen elröpített jelszó. A fikció azért fontos politikai eszköz, mert kielégíti a tömeg idealizmusra való hajlandóságát, illúziók után való vágyát. A politikai fikciók jelentősége annál inkább növekszik, minél jobban bekapcsolódik a tömeg a demokrácia fejlődése alapján a politikai életbe. A hitt eszményt pótló hitnélküli fikció lényegében megtévesztés, érdesen szólva: népcsalás. Voltakép minden párt már fikcióval él akkor, midőn hangoztatja, hogy mögötte áll a nép, ő képviseli az *egész* nép akaratát; minden kisebbség azt az illúziót akarja támasztani, hogy ő a nép többségét képviseli.

A politikai fikciókat magától kitermeli a politikai harc: verseny a tömeg, a közvélemény megnyerésére. Ennek pedig legjobb eszköze az, ha a politikus a rideg valósággal szemben a tömeg elé egy jobb jövő képét rajzolja, melyet csakis ő tud megvalósítani. A politikai fikciókkal való visszaélés a demagógia: a tömeg ösztöneinek s fantáziájának kihasználása. Mikor aztán a demagóg hatalomra jut, következik a keserű kiábrándulás. Ok: fikció lépett az eszmény

helyére. A politikusok a nép kegyének megnyeréseért folytatott versenyben többnyire csak a pszichológusoknak, de nem az etikusoknak szerepét vállalják. A tudatos és szándékos fikció a gyakorlati életben magyarán: hazugság, csakhogy a politikus ezt a hazugságot az eszménynek, az igazságnak s a belé vetett becsületes hitnek színébe iparkodik öltöztetni. Ha rajtakapják, úgy vágja ki magát, mint az az angol miniszter, akit mikor támadtak, hogy nem mondott igazat, mosolyogva mondta: «Ez csak terminológiai pontatlanság» *(a terminological inexactitude)*.

Egyes fikciók egész nemzetek lelkébe hamis dogmaként kalapálódnak bele, ha a kollektív önzést szolgálják. Ilyen pl. az angol nép humanitás-fikciója: sohasem akar háborút. Az új angol imperializmus atyja, Disraeli mondotta: «Nincs ország, amely annyira szívén viselné a békét, mint Anglia; a béke sajátosan angol politika. Anglia nem támadó hatalom, mert semmi sincs, amire vágyódnék.» S mégis mindig vágyódik valamire: Disraeli kormánya alatt Ciprus szigetére, Egyiptomra; a világháború után a németek afrikai gyarmataira, a mossuli petróleumforrásokra. De hogyan is tarthatná kezében a földgolyóbis egyötödét, ha sohasem volt semmi, amire valaha vágyakozott volna? Grey lord 1914-ben, a világháború kitörésekor hangoztatja: «Angliát a háborúba belekényszerítették.» Anglia, ha gyarmatháborúja volt, mindig kiemelte, hogy «az emberi civilizációért» harcol. Még a becsületes Lincoln is, aki a humanitás-eszmény nevében polgárháborút vív a négerekért, a «civilizáció» nevében harcol az ártatlan indiánok ellen, hogy a csillagos lobogó a Csendes-óceánig lobogjon Amerika földjén. A világháborút az entente-népek a «humanitás», a «demokrácia», az «örök béke» fikciójával vívják a népeit igában tartó cártól az új földekre éhes japáni mikádóig.

Nincsen merészebb fikció, mint az, amikor az államférfiak, leggyakrabban manapság a Nemzetek Szövetségének fórumán, a «népek lelkiismeretére» hivatkoznak: mintha lehetne valaha is az emberiségnek kollektív lelkiismerete és tudata! Ez merő fikció: bármennyire egységesüljön az emberi kultúra és olvadjon össze az emberiség, a népek közt mindig jelentékeny szellemi niveau-különbség marad, amely külön hatalom forrása. «Az emberiség lelkiismerete» igen szépen hangzó eszköze a politika látszólagos etizálásának: kitűnő ürügyformula, igen hasznos fogalomködösítő jelszó, hogy a politika és diplomácia a felelősséget csendben másra tolja. A látszat a fontos: az, hogy mit *gondolnak* a tömegek, nem pedig az, hogy mi az igazság.

A diplomáciai-politikai okmányok (pl. a világháború kitörését közvetlenül megelőző akták) eleve úgy készülnek, hogy fikciókat

tartalmazzanak: az ügyes diplomata mindig a jövő hisztorikusának szemével szerkeszti jegyzékeit, a felelősséget már *a priori* a másik félre hárítja. Így tesz Bismarck, amikor a franciák ellen a háborút előkészíti, de vigyáz arra, hogy III. Napoleon üzenje meg a háborút. Cavour 1858. decemberében O. Russel-nak titkon ezt mondja: «Kényszeríteni fogom Ausztriát, hogy ő üzenjen nekünk háborút.» Jól ismerve Kossuth a politikai-diplomáciai fikciók természetét, különös kedvvel rendez sajtó alá *Irataim az emigrációból* c. köteteiben olyan leveleket és emlékiratokat, melyeket a politikusok nem a külső napfény számára írtak. «Szüksége van a történésznek — mondja Kossuth — az ily adalékokra, mert tapasztalásból mondhatom, hogy ha csakis ‚hivatalos hitelességű diplomatiai kútfők' után indul, *Lux veritatis* helyett a történelem *Lux falsitatis* lesz.» (Irat. IV. köt. XVII. l.).

A magyar politikai élet is telve van évszázadokon át tudatos és nem-tudatos fikciókkal. A magyar állam *de jure* való önállósága arra a fikcióra csábította a nemzetet és legjobbjait, hogy a magyar állam *de facto* való önállóságát is hirdették: a *tényleges* magyar hatalom illúzióját keltették. Ennek végzetes szerepét a magyar történetben senki sem látta oly élesen, mint Széchenyi: «S igaz — mondja — nincs a világon erősebb oksúly (argumentum), mint a *hatalom*, csakhogy ennek *valóságosnak* kell lennie, minthogy az ilyes soha sem vezet egyéb eredményekre, mint mohácsi tragédiákra, Rákóczy-féle szomorú andalgókra, chinai bohózatokra, Sikhs-féle idétlenségekre sat. sat.» (Pol. Programmtör. 33. l.). Széchenyi, a reálpolitikus azonban nem veszi észre, hogy a nemzeti szabadságért való harcban az ideál és a fikció határai a tudatban elmosódhatnak.

Az eszményből, mely azt állítja a lélek elé, hogy milyennek kell lennie a valóságnak, természetszerűen folyik a meglevő valóság *kritikája:* mindannak bírálata, ami nincsen összhangban az eszményképpel. Azok a nagy államférfiak, akik népük lelkét és államrendszerét eszményeik értelmében megújítani és átformálni iparkodtak, mindig a meglévő állapotok és személyek nagy vádlói, keserű kritikusai voltak: föltárták a nemzet tipikus hibáit, ostorozták tévedéseit, élesen megvilágították államférfiainak egyéni s a nemzetnek kollektív fikcióit, hogy a fölemelkedés útjára terelhessék. Ilyen a görögöknél Demosthenes, a rómaiaknál Cato, az angoloknál Id. Pitt és Burke, a németeknél Stein báró és Fichte, nálunk Széchenyi és Tisza. «A magyar haza — így mutat rá Széchenyi a fikciók politikusainak veszedelmére — sohasem volt derék, sőt kitűnő férfiak híjával. Egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szűkölködött; olyakéban

t. i., kik tartózkodás nélkül a nemzet szemére lobbantják az igaz szót... Az igaz szó, mint Magyarországra nézve saját példám által is bebizonyult, nemzetek regenerátiójára éppoly üdvös hatással van, mint ahogy a hízelgés minden előremenetelnek legáttörhetlenebb gátja.» (Polit. Programmtör. 6. l.). Vádolja KOSSUTHOT, hogy ‚politikai hallucinációkban él', ‚alchymizálva politizál', ‚regényes tündérvilág' illúzióiban forog: félti KOSSUTH képzeletének fikcióitól a nemzet sorsát.

Az eszmények hagyománybontó ereje.

Az eszmény mindig valami meg nem lévő, megvalósítandó gondolat a hagyomány konvencionális élménymódjával és kritikátlanságával ellentétben, a reformnak vágya azzal a szellemi tartalommal és formával szemben, melybe beleszülettünk. Az emberek túlnyomó része a szokás hatalmánál s a hagyományos értékfelfogásnál fogva mindent csak a régi kategóriák szögéből tud látni, ami az elfogulatlan és helyes látást eleve zavarja. A történelem örökös harc a meglevő hagyomány és az új eszmények között a tudományban, művészetben, erkölcsi életben, így a politikában is. Az emberek egyik fele a meglévő állapotokon változtatni akar, reformokra, haladásra vágyik; a másik fele lehetőleg ragaszkodik az adott viszonyokhoz. A kérdés ez: mi a mértéke a régi és az új, a hagyomány és az eszmény vegyítési arányának? milyen ütemben építsük bele az újat, az eszményt a réginek épületébe?

E kérdésekre az államférfiak két típusa különbözőképp felel: az egyik a *továbbépítő államférfi*, aki mérsékelten halad, a másik az *újjáépítő államférfi*, aki mindent gyökeresen, radikálisan változtat. Az előbbi típusba tartozók a hagyomány talaján állnak, a meglévőt történeti folytonosságban fejlesztik, hirtelen meg nem szakítják, szervesen továbbfejlesztik. A másik típus a fennálló hagyományt, társadalmi s gazdasági rendet felforgatja, elpusztítja s helyette forradalmi módon merőben újat állít, rendszerint azon kép alapján, melyet puszta észből szerkeszt meg.

A *továbbépítő államférfi* alkalmazkodik a meglévőhöz: ami benne eszményével összhangban van, kiépíti; ami ellenkezik, lefaragja s újjal helyettesíti. Minthogy reformjai a mult és a jövő, a hagyomány és az eszmény konvergenciájából támadnak s így viszonylag mérsékeltek, megvalósításukat kevesebb ellenmondás és harc kíséri. A továbbépítő államférfi a kor tendenciáit kiérzi s eszményéhez mérten alkalmazza s kiegészíti; ami úgyis sejtelemszerűen mint homályos vágy él a közlélekben s elégedetlen a jelen intézményeivel, azt első-

sorban ragadja meg és valósítja. A legtöbb államférfi a továbbépítőknek ebbe a típusába tartozik. Esetleg a maguk korában nagy becsülésnek örvendenek, de az utókor már kevesebbre értékeli őket, mert nem teremtettek új korszakot: a történelem szemében csak a haladás vezető napszámosai.

Az *újjáépítő* típus átalakító heve új korszakot nyit. Sokszor csak az indítóerő szerepét játssza, hamarább lép fel gyökerestől újító eszményével, semhogy kora erre megérett volna. Szembefordul a hagyománnyal, lázadozik; nem értik, mert új értékfelfogás hajtja. Ezért az újjáépítő államférfi heves küzdelem, elkeseredett hosszú harc középpontjában áll az új ideáért. Ha nem rendelkezik hatalommal tervei megvalósítására, vagy reformja nem sikerül frontáttöréssel, azaz forradalommal, akkor a küzdelemben elpusztul vagy elkeseredve visszavonulni kényszerül. Csak az utókor ad neki igazat, amikor a történelem *post festa* értékeli. Újjáépítő államférfiak a sikerült forradalmak és nagy nemzeti szabadságharcok államépítő hősei: Cavour, Bismarck, Ito herceg, Mussolini, Kemal pasa; a nem sikerült reformok keserű emigránsai vagy eremitái: Turgot, Stein báró, Wilson, Li Hung Csang, nálunk Zrínyi, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi, Kossuth. Új utakon járnak, de az út életükben eltorlaszolódik előttük s csak haláluk után nyílik meg eszményük számára. Ezek a politika Tannhäuserei: ideáljuk csak akkor valósul, amikor ők maguk az erőfeszítések és szenvedések sivatagán keresztülgyötrődtek. Halálos ágyukon, sőt elmúlásuk után zöldel ki az ideál fája, melyet szárazon hordottak kezükben.

A két típusnak persze sokféle árnyalata van: folytonos átmeneti formák találhatók közöttük. Az újjáépítő is sokszor a valóságban csak továbbépítő, aki azonban a messzi fejlődés irányát, a haladás eszményét mint célpontot a jövő számára szilárdan kitűzi. Egyik szempontból új korszakot nyitó, radikális reformátor, a másik szempontból konzervatív hagyományőrző.

Nagy veszedelem egy nemzet egész lelki mivoltára, társadalmi értékfelfogására és kultúrájára a történeti hagyománnyal való hirtelen és gyökeres szakítás. Tátongó örvény támad a mult és a jövő között: a jelen nem folytonos átmenet a kettő között. A mult már nem kell, az új még nem világos és szilárd: a lélek nem tud alkalmazkodni, gyökértelenné válik az új világban, teremtő erői kiapadnak. Ilyen forradalmi hirtelen szakítás a történelmi vajudás nagy fájdalmaival jár: társadalmi rétegek, sőt népek pusztulnak bele, vagy legalább is sok évtizedre visszavetődnek a haladás útján. A nyugati kultúrában, ha volt is többször forradalmi törés a fejlődés vonalán, mégis van

egyenesirányú folytonosság. De a mai Keleten: Japánban, Kínában, Indiában, amikor a nyugati kultúra alig több mint egy félszázaddal ezelőtt a maga vakító technikájával s merőben elütő társadalmi felfogásával megrohanta, végzetes változások törtek elő. Japán gyorsan asszimiláló szellemi ereje és folyékonysága viszonylag még kibírta a sebesütemű átalakulást, bár most utólag a nyugati kultúra meg nem emésztésének láza kezdi gyötörni; Kína a forradalmak sorozatába belepusztul; a GANDHI-féle mozgalom drámai forrósága mutatja, mennyire küzd Indiában Kelet és Nyugat szelleme; Oroszország szörnyű történeti experimentuma nyilvánvaló bizonyság arra, hogy a történet halkan fejlődő organikus erőit a merő racionalizmus mechanikája nem pótolhatja. Végzetes társadalmi zavarok forrása a hirtelen tömegfelvilágosodás, mely gőgösen lerombolja a tradíciót, s azt hiszi, hogy mindent elülről kell kezdenie, megvetve a multat, apái életmunkáját és szellemiségét.

Az igazi államférfi ezért vigyáz a szerves, fokozatos fejlődés útjára s mélyen érzi a hagyomány kultuszának nemzetpolitikai jelentőségét. A történeti emlékezés nem csupán az adatok tudásaként él benne, hanem mint a mult megértő szemlélete, melyből a mult iránt tisztelet és pietás fakad. Milyen lelki talajt talál erre a kor szellemében? A mai kor a puszta *történeti tudást* minden gazdasági s technikai művelődéscélzata és társadalmi radikalizmusa ellenére kétségkívül ápolja. Sohasem voltak világszerte az állami és községi gondoskodásnak annyira tárgyai a múzeumok, levéltárak, könyvtárak, mint ma: mind arra valók, hogy azt, ami egyszer a fejlődés láncszeme volt, a szingulárist, soha vissza nem térőt megőrizzék. A történeti értékű műemlékek gondos védelemben részesülnek. Sohasem rendezett az emberiség annyi születési és halálfordulóra emlékünnepet, jubileumot, centenáriumot, mint ma. Még ott is, ahol fanatikus dühvel minden a multra emlékeztető tárgyat lerombolnak, mint Szovjet-Oroszországban, kitör a történeti érzék: már a jelent is multtá avatják és történeti távlatban idealizálják, amikor Lenin-múzeumot építenek s valóságos hőskultuszt fejlesztenek.

A termékeny történeti műveltség azonban nem merül ki az adatok megőrzésében és tudásában: *megértésükre*, újraélésükre, szemléletes lelki megjelenítésükre is szükség van. Csak így lehetséges a történet értékeinek magunkbaszívása, hogy bennük a magunk fejlődésének eredetét, szakaszait és folytonosságát felismerjük, és érezzük, hogy a mult vállain állunk. Úgy fejlődik ki a történeti érzék, a mult iránt való tisztelet és kegyelet, ha szemléletesen látjuk azt az utat, melyen a fejlődés hegyére idáig jutottunk. A történelemből

ismerhetjük csak meg, mi az ember lényege, mert hisz a legváltozatosabban ott bontakozik ki: a történelem az emberi szellem önismerete. S ez biztosítja a *szerves továbbfejlődés tudatosságát és tervszerűségét.* Ez avatja az embert a maga és faja multjáról tudatlan állatnemzedékekkel szemben sajátos értelemben emberré. Csak az embernek van igazán története s erről való tudata. A történeti emlékezet és értéktudat a legnagyobb nemzeti összetartó erő, sőt: ez teszi igazában a nemzetet nemzetté. Ha ettől a történeti tudattól megfosztjuk, megszűnik nemzet lenni, legfeljebb ‚ország' marad. Az az államférfi, aki a történeti tudatot megbontja, a multat megveti és kigúnyolja, nemzete megsemmisítésén dolgozik.

Az államférfinak lehetnek radikális eszményei, amelyeknek hagyománybontó ereje igen jelentékeny. De hogy meddig mehet el s milyen tempóban eszménye szolgálatában, azt történeti érzékének kell eldöntenie. A multba való elmélyedés, a történeti műveltség képesíti az államférfiút is a jelen objektívebb szemléletére és értékelésére. Ha csak a jelenben él, ezt sokkal kevésbbé tudja objektíven látni és megítélni, semmint ha a jelen időpontjához hozzá tudja húzni azokat a történeti vonalakat is, amelyek ebbe, mint valami metszőpontba, futnak össze. Ha csak a jelenben él, ezt *abszolút* módon hajlandó felfogni s egyoldalúan értékelni; könnyen azt hiszi, hogy egyedül csak az lehetséges, ami most van, s csakis úgy, ahogyan van. Ha azonban mélyebb történeti kultúrája van, akkor *relatív* módon is tud látni: felsorakozik előtte az emberi életformáknak szinte határtalan sokfélesége, a történeti életnek legkülönfélébb helyzetekben gazdag változatossága. Tudja, hogy minden folytonos és állandó fejlődés eredménye, tehát a jelen is csak ennek a változássornak egyik láncszeme. Így nem ítélkezik sem a jelen, sem a mult felett dogmatikusan, hanem azoknak a történeti feltételeknek alapján, amelyekből a jelen vagy a mult valamely szakasza összeszövődött. Történeti műveltsége nem engedi meglepődni az államférfit a jelennek oly tényeivel szemben, amelyeknek analógiái már más koroknak is sajátjai voltak: a jelent is, a multat is szabadabban s objektívebben ítéli meg s értékeli, mindkettőt a maga saját feltételeiből. Egyszersmind türelmesebbé válik másoknak megítélésében: *nil humani a me alienum puto.* A történeti tudat az államférfi lelkének gazdagságot, sokoldalúságot, tárgyszerű értékbecslést és toleranciát kölcsönöz; megóvja őt a naív és doktrinér racionalizmustól és éretlen radikalizmustól, mely azt hiszi, hogy a társadalom berendezése máról holnapra pusztán észszerű minták szerint teljesen és tartósan átalakítható.

A vérbeli államférfiúnak az a hivatása, hogy eszményét, az ebben

rejlő új politikai-társadalmi értéket megvalósítsa. Reformvágya éppen annyit jelent, hogy megváltoztatni törekszik a jelent, a meglévő hagyományt, melyet eszménye értelmében át akar formálni. De vajjon — kérdezhetjük NIETZSCHE szellemében és szavaival — nem akadályozza-e az államférfit ebben a reformátori munkájában éppen történeti műveltsége? vajjon nem bénítja-e meg szemének folytonosan a multra függesztése, az örökös hátratekintés, az állandó historizálás és történeti analógia-keresés a jelen és a jövő friss látásában, az önálló elfogulatlan ítélésben? nem nyomja-e el benne az ösztönös, intuitív akarást és eleven kezdeményező cselekvést a hagyománynak aggódó tisztelete? nem vénheszti-e őt a sok történeti teher terméketlenné s meddővé? nem merevíti-e meg és mumizálja lelkét a körülötte zajló élet friss illetésével szemben? nem teszi-e a mult kultusza új teremtő alkotásokra kishitűvé, azt a hitet keltvén benne, hogy a boldog multat a sívár jelen úgysem múlhatja felül? nem támadja-e meg a történeti szellem alkonyati hangulata az élet plasztikus erejét, a fejlődésbe, a pótlásba, a megújhodásba, a reformokba vetett hitet?

SZÉCHENYInek a magyar jövőt formálni hivatott, reformlázban sistergő lelke NIETZSCHE előtt már félszázaddal ugyanezt a gondolatmenetet forrja ki a *Hitel*ben. Az akkori magyar élet értékeit átértékelni törekszik, tehát beleütközik a történeti ‚magyar parlagba', melyet mélyen felszántani akar. S a magyar történet ezen emberfölötti embere, valóban *Übermensch*-e már a huszas évek végén megpillantja a XIX. század, a *saeculum historicum* «túltengő erényének», az egyoldalú történeti hátratekintésnek, a multon való örökös borongásnak romantikus gyöngéjét. A nemzeti reformátor a legélesebben állást foglal a túlzó *hisztorizmus* ellen a politikai életben. Miért? Mert félti tőle politikai eszményeinek s ezekből folyó reformterveinek hagyománybontó és úttörő erejét. Félti nemzetét a dicső mult fényétől, mely elvakítja s a jelennel szemben közömbössé, pettyhüdtté és kishitűvé törpíti, friss életakarását megtorpantja: a borongás elöli benne a cselekvést, a multnak éposza a jelennek jobb jövőért küzdő drámáját. «Némelyek — mondja a *Hitel*ben — szomorúan fütyürészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden scytha fénynek, de *az okos ember nem néz annyira hátamögé, mint inkább maga elibe*, és elvesztett kincse siratása helyett inkább azt tekinti és vizsgálja, mit menthetett meg s azzal beelégedni s lassankint többet szerezni iparkodik.» SZÉCHENYI aktív lelke nem győz arról panaszkodni, hogy igen sokan a jó régi időt siratják, a jelenről meg egészen megfeledkeznek. Pedig a «régiség báján» kívül semmi sem teheti kívánatosabbá elődeink korát a magunk jelen

életénél. Ezért óvja SZÉCHENYI nemzetét a «rozsdaszerető» (kedvelt szava a meddő történeti pietásra) emlékezésektől, a multba való «visszaszomorkodástól». A históriának örökös fennhangon való emlegetését az öncsalás esztelenségének bélyegzi. Mélyen lenézi azt az embert, aki egy faragatlan régi követ már remeknek hisz, mert talán CICERO ült rajta, s aki inkább megcsodál néhány eldűlt vékony oszlopot, mert régi, mint pl. a londoni Waterloo-kőhidat, vagy a Simplon-utat, mert ezek csak pár esztendősek.

A vértelen, az élet friss előretörését visszafogó történeti romantikával szembeszegezi SZÉCHENYI a *Hitel*ben nagy nemzeti eszményét és programmját, melyben a magyarság *jövőjét* nem rendszeres, de rapszódikus ütemű hatalmas kalapácsütéseivel kovácsolja. «Nem nézem én, megvallom — így fordul korszakos műve utolsó soraiban még egyszer a haladó politikát megbénító történeti kultusz ellen — annyit *hátra*, mint sok hazámfia, hanem inkább *előre*; nincs annyi gondom tudni, *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni, *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A *mult* elesett hatalmunkból s a *jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábavaló reminiscentiákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják : Magyarország — *volt;* — én azt szeretem hinni : *lesz!*»

Nagy különbség árkolja el azonban SZÉCHENYI politikai antihisztorizmusát NIETZSCHE történetellenes magatartásától. Az utóbbi forrása a biológiai irányú *naturalizmus*, mely a DARWIN kiválogatódási elvét odafejleszti, hogy az emberi továbbfejlődés célja a hatalmas, új értékeket termelő *Übermensch* kifajzása, akiben legerősebb «a hatalomra törő akarat», a *Wille zur Macht*, vagyis az életértékek abszolút kiteljesedése : Dionysos értékesebb Apollónál, az elemi homályos életösztön a világosságnál, az akarat a tudásnál, a cselekvés a történeti tudatnál. SZÉCHENYI antihisztorizmusa ellenben egészen más, szellemibb forrásból fakad : *az emberi haladás, tökéletesedés eszményébe vetett hitéből*, amelyet reformtörekvésektől és cselekvésvágytól izzó lelke erősen félt a folytonos történeti retrospekciótól, a multon való ábrándozástól és vigaszkereséstől. Aktivitástól duzzadó egyénisége csak úgy élhette ki magát, ha sziklaszilárdan hitt nemzete és az emberiség haladásában, folytonos tökéletesedésében : «Valamint Istenben, úgy hiszek én az emberi perfectibilitásban !» — így kiált föl, s ezzel már hangsúlyozza az eszmény nagyobb kötelező erejét az avult hagyomány iránt való tisztelettel szemben.

A mérsékelten haladó SZÉCHENYI egész politikai pályája bizonyság arra, hogy ő csak a *túltengő* hisztorizmust támadja a politikai és

társadalmi életben. Nem konzervatív, ez ellen a jelző ellen maga tiltakozik: «Én a *conservativ* köntöst csak úgy viselhetném, ha vagy magam, vagy mások írnák azt rá, hogy ez *maskara;* minek egyikét úgy restelném, mint volna kellemetlen a másik, minthogy az, mit Magyarországon *én* kívánnék conserválni, úgy áll ahhoz, minek kitisztítása és egészen újraalkotása után sóvárgok, mint legfeljebb a 10 : 100-hoz.» Noha SZÉCHENYI reformvágya e szerint a hagyományos intézményeknek csak egytizedét tartja érdemesnek és életképesnek arra, hogy fennmaradjon, a legnagyobb részét pedig át akarja értékelni és formálni, az újításvágynak ez a százalékos kifejezése mégsem cáfolja meg azt a tényt, hogy ő küzdött a legélesebben KOSSUTHnak hagyománypusztító «radikalizmusa» ellen. Ha valaki, akkor SZÉCHENYI a történeti alapon álló, fokozatos fejlődés híve: politikai ideáljainak benső tüzét mérsékli nála az ész, a valóságérzék és történeti tudat.

A politikai eszménynek és a történeti tudatnak helyes viszonya azt jelenti, hogy a *mult* ismeretének együtt kell dolgoznia a *jövő* eszményeinek megszerkesztésével: az előbbinek józan mértéke az utóbbi lendületét nem gátolja, hanem éppen segíti, mert megmutatja a mult hibáit és tanulságait. *A multról való tudat és az aktív teremtő erő az egészséges politikának egyforma értékű tényezője.* Csakis a kettő egyensúlya biztosítja a szerves fejlődés helyes irányát. A fejlődés történeti tudatossága a politika helyes formálásának egyik leghatalmasabb hajtóereje és biztosítéka. *Az államművészet tudatossága és tervszerűsége csakis széles történelmi kultúra talajából nőhet ki: ez a hisztorizmus helyes jelentése a politikában.* A politika történeti érzék és műveltség híján utópiába vesz; viszont a túltengő hagyománykultusz a politikát cselekvésre képtelenné és meddővé terméketleníti.

Sajátságos a forradalmaknak, mint a hagyományos rend erőszakos felborításainak a történeti tudathoz való viszonya. A forradalmi lélekben mindig mély paradoxon rejlik: addig rendbontó, míg hatalomra nem jut. Az állam és társadalom új rendjét állapítja meg, új törvényeket hoz: de ezeket már konzerválni, tartóssá tenni, historizálni akarja, legtöbbször erőszakosabb eszközzel, mint amilyent a régi rend uralma alkalmazott. Radikális marad, de — történeti vággyal: a tőle statuált rendet akarja beépíteni a történetbe. Meglepő, hogy még olyan radikális politikai mozgalomba is, mint amilyen a *fasizmus*, miképpen szövődik bele a történet elve. MUSSOLINI szerint «minden forradalom új formákat, mitoszokat és ritusokat teremt, e mellett a régi hagyományokat is fel kell használni és átalakítani.» (Gespräche, 72. l.). Mint a forradalomnak nem amateurje, hanem nagy technikusa és lélekbúvára, érdekesen elemzi az új eszménynek és

a történeti hagyománynak összekeveredését a forradalmakban: «A legtöbb forradalom száz percenttel kezdődik, azután az új szellem mindinkább visszavonul, összekeveredik a régivel, sok pontban enged s elérkezik az ötven vagy kevesebb percenthez. Mi fordítva csináltuk. Én ötven percenttel kezdtem. Miért? Mert a *történelem* megtanított, hogy a legtöbb forradalmár bátorsága az első roham után elpárolog. Más országokban a forradalmárok fokozatosan engedékenyek, nálunk évről-évre mindig ridegebbek és határozottabbak... Mivel én a nemzet teljes megújulását vettem célba, *lassan kellett hozzászoktatnom*. Az oroszok másképp csinálták, ők üres helyet találtak és mindent teljesen kiirthattak, hogy a házat az erdőben építsék. De hol lennénk mi ma, ha én először mindent leromboltam volna?»

De nem is akar mindent lerombolni ma sem, ami értékes és nemzetfenntartó erő a multból. Éppen MUSSOLINI a történeti illusztrációja annak a gondolatnak, hogy a radikalizmus formális természetű fogalom: lehetséges — ellentétben szólva — *hisztorizáló radikalizmus* is a politikában. Ezt meggyőzően igazolja MUSSOLINInak mind a fasizmusról való elmélete, mind pedig erősen a régmultat rehisztorizáló politikai gyakorlata.

Elméleti felfogását, mintegy a fasiszta politika világnézetét és történetfilozófiáját az *Enciclopedia Italiana*-ban *Fascismo* címszó alatt fejtette ki. A fasizmusnak ez a már lehiggadt és kikristályosodott elmélete a nemzet fogalmán keresztül a politikát merőben idealisztikus világnézetre és történeti alapra állítja: «A fasizmus embere olyan egyén, akiben benne él a nemzet és a haza s akit az erkölcsi törvények kötnek össze a többi egyénekkel és nemzedékekkel, hogy egyetlen olyan *tradícióban és misszióban* egyesüljenek, amely megszabadítja az emberi ösztönt a gyönyörök szűk körébe zárt életének vágyától, hogy helyébe egy magasabbrendű, időtől és tértől nem korlátolt életretörekvés kötelességérzését ültesse... A fasizmus egyúttal *történelmi felfogás* is, amely szerint az ember nem ember, ha nem veszi ki részét annak a lelki közösségnek munkájából, amelyben él, mind a családi körben, mind a társadalomban, valamint a nemzetben és a történetben, amelyen az összes nemzetek együttesen munkálkodnak. Ezért van olyan nagy értéke a *történeti emlékezés*, a nyelv, a szokás, az öltözködés és a társadalmi élet szabályai hagyományának. *A történelmen kívül az ember semmi*. Éppen ezért van ellene a fascizmus az egyénnek minden materialisztikus alapon való absztrakciója ellen — amint ezt a XVIII. század akarta — és ezért van ellene minden utópiának és a jakobinizmus felújításának. Ez utóbbi... annyit jelentene, mint kívül helyezkedni a történelmen és az életen, mely

pedig megállás nélkül hullámzik tovább.» MUSSOLINI tehát, aki egész életén át a *Marcia su Roma*-ig szélső forradalmár volt, a történelem nevében üzen hadat a XVIII. század forradalmi politikai racionalizmusának.

De MUSSOLINI nemcsak a fasizmus elméleti megalapozásában, hanem gyakorlati politikájában is történeti talajon áll: sőt felássa ezt egészen az antik Rómáig, hogy az új olasz politikai eszménynek történeti patinát adjon. A forradalmi átalakítást a régi Róma ideáljának történeti útvonalán vitte végbe, amelyre legjellemzőbb a *fasces* antik hatalmi szimboluma. A modern kapitalisztikus gazdasági fejlődés és a nyomában járó szocialisztikus-kommunisztikus világfelfogás hiába formálta át Itália népének társadalmi rendjét s itatta át a tömegeket az orosz Kelet felforgató eszméivel: az olasz lélek mélyén ott szunnyadt a régi Róma hatalmának és dicsőségének emlékezete, melyet MUSSOLINI sugalmazó erejének csak föl kellett idézni s a megfelelő történeti akusztikába állítani, hogy a történeti tudat elemi erővel törjön elő. Amikor a század elején a belga VANDERVELDE egy népgyűlésen himnuszt zeng Jézusnak és apostolainak szocializmusáról, a siheder MUSSOLINI egy székre ugrik, s bár akkor teljesen a szocialista eszmekörben él, NIETZSCHE nyomán bűnösnek bélyegzi a kereszténységet, mert romba döntötte a római birodalom hatalmas épületét, kiölte a római lélekből az erőt, a bátorságot és férfiasságot, mely naggyá emelte Rómát; alázatosságot és béketűrést prédikált s ezzel ledöntötte a Caesárok trónusát. Már akkor ott lappang, még többé-kevésbbé öntudatlanul, a római impérium nagysága és szuggesztív ereje a fiatal szocialista lelke mélyén, aki akkor még Svájcban LENINnel és TROCKIJjal, az orosz anarchista diákkisasszonyokkal együtt rajong MARX történetellenes kommunizmusáért s népét LASSALLE és LIEBKNECHT fordításával akarja megajándékozni. A világháború tudatossá dolgozza ki benne az antik római imperializmus szellemét: szocialista vezér létére a háborúnak leghevesebb szószólója az «északi barbárok ellen», akikkel szemben «a latin törzsnek állva kell maradnia, mert előttük le nem térdepelhet». MUSSOLINI maga is fegyvert ragad, vitézül harcol, súlyosan megsebesül, de büszke, hogy a római lélek ősi bátorsága lakozik benne.

S amikor 1919-ben győztes népe fölött már-már győzedelmeskedik az anarchia, a hitetlen hitkeresés közepett a *régi* Rómában találja meg nemzete *jövőjének* hitét. Az antik Róma társadalmi és katonai szervezetében, a *fasces* fegyelmében fedezi fel a modern társadalmi hisztéria, a bolsevista veszettség szérumát. Légiókat, centuriákat, kohorszokat szervez, a nemzeti eszme katonáit legionáriusok-

nak, vezéreiket konzuloknak hívja. A gyárakat mind nagyobb számban kommunizáló tömegek vörös rongyai helyébe apró négyszegletű antik római zászlók rebbennek föl s négy büszke betű villámlik rajtuk: *S. P. Q. R.*, s felettük ott röpköd a sas, a nagy római hadverők büszke aquilája. A fasces híveinek úgy kell köszönteniök egymást, mint régi római őseiknek, a legionáriusoknak: magasba emelt jobbkarral. A fasiszták évről-évre a nemzetközi május elseje helyett a régi római világbirodalom megalapításának napját, a *dies sacri natalis*-t ünneplik meg, amikor díszmenetük a régi Róma diadalíveialatt vonul el. S az új római Caesar VERGILIUSnak, az első császár költőjének szavaival tüzeli a régi Róma dicsőségére szomjuhozó fascistákat: *Imperium Oceano, famam terminavit astris:* Róma hatalma az óceánt, híre a csillagokat verdesi. Az antik Róma jegyében megújhodik a latin faj öntudata, megszületik a már-már anarchiába fúló Itália mai imperializmusa. «Róma — kiáltja a Duce — a mi elindulási pontunk és Róma a mi végső állomásunk. Róma a mi eszményünk és Róma a mi mitoszunk. Álmodunk a római Itáliáról, amely okos és mozgékony, erős, hatalmas és fegyelmezett. Róma halhatatlan szelleme éled újra a fascizmusban, római a mi jelvényünk, római a mi harci szervezetünk, római a mi bátorságunk és római a mi hitünk!» A nemzet bármilyen életbevágó kérdése merül föl, az olasz diktátor rögtön a régi Róma analógiáit keresi. «Nap nap után — mondja egyik beszédében (1923. jún. 1) — egyformán haladok a rómaiak módszere szerint, annak a Rómának példájára, amely sohasem nyugodott bele semmiféle vereségbe; annak a Rómának példájára, amely TERENTIUS VARRÓT, Cannaeból való visszatértével, szívesen fogadta, jóllehet tudta, hogy AEMILIUS PAULUS véleménye ellenére kockáztatta a csatát, s ennek következtében felelős volt a vereségért; annak a Rómának példájára, amely megtiltotta a római matrónáknak, hogy Cannae után elhagyják házukat, nehogy fájdalmas és könnyteljes magaviseletükkel megzavarják a polgárság nyugalmát; annak a Rómának példájára, amely állandóan megismétli a történelemnek fejezeteit, amely minden sikertelenségből a kitartás indítékát merítette s újra megfeszítette idegeit, gyarapította bátorságát és fokozta szenvedélyét» (Mussolini Beszédei. Ford. gr. Zichy Rafaelné. 1927. 59. l.).

A történelem most megújrázza magát. A régi Itália hatalmi expanziója először az afrikai partok, Karthágó felé, a mostani Tunisz földjére tört: s a mai túlnépesedett Itália is HANNIBAL földjére sóvárog, mely fölött ma a gall kakas uralkodik. S amikor a Duce az olasz flottával a tripoliszi gyarmatok megtekintésére indul, ugyanabból

a kikötőből hajózik ki, ahonnan a római császárok: Ostiából. JULIUS CAESARnak, Gallia meghódítójának fehér márvány mellszobra ott csillog a Vezér íróasztala mellett. CANOVA valamikor NAPOLEONt, mint új Julius Caesart, a győzelem istennőjével kezében, klasszicizálva ábrázolta. S ma MUSSOLINIt korunk egyik legérdekesebb szobrászegyénisége, ADOLFO WILDT, Caesárként örökíti meg mellképformában: arca a caesari akarat dinamikáját érezteti erős eszményítéssel. CAESAR is demokrata forradalmár volt ifjúkorában a szenátusszal szemben, s aztán tíz évre, majd életfogytig megválasztott diktátor, aki egyeduralmának eszményét a keleti nagy monarchákban keresi. MUSSOLINI is forradalmár és diktátor, de új politikai eszményét évezredek tradícióiba ágyazza be: ideál és történelem egybeolvadnak politikájában.

Az új politikai eszmények és a hagyományos állapotok egybeforrasztásának, az állami-társadalmi élet szerves továbbfejlesztésének legnagyobb mesterei az angol államférfiak. Az angol hátratekintő nép, a nagy epikusok és hisztorikusok nemzete, a folytonos egymásutánnak, a lassú fejlődésnek, az időnek népe. Nem szereti CROMWELL óta a dramatikus változást úgy, mint a forradalmi racionalista francia lélek, amely az ész tiszta logikáját rögtön rá akarja kényszeríteni az irracionális társadalmi valóságra. Az angol államférfi a fokozatos haladásnak, a nyugodt történeti fejlődésnek tipikus híve a politikában.

Az angol politikának szerves és történeti jellegét ma legplasztikusabban MACDONALD alakja szemlélteti. Politikai világnézete a szocializmus. Ha van politikai eszmény, mely a meglévő társadalomnak valóban radikális átalakítását követeli, akkor ez éppen a szocializmusnak a jövő társadalmáról megszerkesztett képe. Az angolok történeti érzékére azonban jellemző, hogy szocialistáik, a *Labour Party* jelentékenyebb államférfiai sohasem tudták elfogadni a radikális marxizmus alapelvét, mely szerint csak a régi társadalom elpusztítása árán, ennek romjain építhető fel az új társadalom. A régi ház, mondják a marxisták, nem változtatható át újházzá. MACDONALD, az angol szocialista, már fiatalkorában szembeszegezkedik ezzel a felfogással. «Szocializmus és Társadalom» c. munkájában (1905) kifejti, hogy sántit ez a hasonlat: egy ház valóban újjá nem alkotható, azonban a társadalom nem mechanikusan összerótt ház, hanem élő, történetileg fejlődő szervezet. Biológiai szempontból kell nézni a társadalmat: a jelen társadalom a jövő társadalom anyja. Nem kell lebontani — hangsúlyozza MACDONALD — a régit, hogy felépítsük az újat. Ez legfeljebb az útszabályozásnál lehetséges, de az útszabályozás nem életfolyamat.

Az eredeti angol történeti érzék kölcsönöz erőt MacDonaldnak a világháború után a kommunizmus ellen való szívós küzdelmére, amellyel megmentette nemcsak az angol munkáspártot, hanem óriási veszedelmet hárított el Európa, sőt a világ fejéről. Lelki nagysága annál tiszteletreméltóbb, mert a világháború alatt háborúellenes magatartása miatt egész Anglia megveti, belsőleg száműzi, pártja elfordul tőle. S ő higgadtságát megőrzi, kényszerű visszavonultságában nem dolgozik benne a ressentiment. Más üldözött szocialista belesodródott volna a kommunizmusba: ő a legélesebb harcot indítja ellene. Az 1917. évi orosz forradalom felvillanyozta a brit munkáspárt balszárnyát. Az angol munkásság magatartása az egyik oka annak, hogy Anglia nem segíthette hathatósabban az orosz ellenforradalmi kísérleteket. MacDonaldban megvolt a bátorság pártjában szembeszállani a kommunista mozgalommal. A logika és történelmi tanulság minden eszközével magyarázta országszerte a pártüléseken a bolsevizmus veszedelmét és védte a parlamenti demokráciát. A munkáspárt skót szárnya 1919-ben kimondja a moszkvai internacionáléhoz való csatlakozást; az orosz szovjet a mozgalmat hatalmas összegekkel serkenti, MacDonaldot kiátkozza. Ellenagitációjának eredménye: az angol független munkáspárt a maga egészében nem csatlakozik a moszkvai III. internacionáléhoz, hanem a bécsi $2^1/_2$-es világszervezethez. Végre 1920-ban a párt MacDonald izgatására végleg elutasítja a kommunista propagandát. MacDonald 1922 tavaszán vívja meg nagy nemzetközi harcát a berlini szocialista-kommunista kongresszuson, ahol a II. és III. internacionále hívei csapnak össze. Főkép Radek és Bucharin bolsevista szellemével veszi fel személyesen a küzdelmet. «Mikor a kommunisták — írja 1922. ápr. 8-án — forradalmukat csinálták, hősi bátorságról, de kevés józan észről tettek tanuságot; most, amikor megkísérlik, hogy megszilárdítsák, hiányzik belőlük a tehetség, hogy megvédjék magukat a rosszul emésztett politika *(illdigested policy)* ellen.» (Wanderings and Excursions. 1929. 238. l.). Nem tud, mondja, együtt dolgozni olyan emberekkel, akiknek őszinteségében kételkedik. Józan embernek lehetetlen a kooperáció a kommunistákkal. Miért? «*Mi átalakulást, nem hirtelen változást akarunk;* mi meg vagyunk győződve, hogy minden nemzet szocialista pártjának megvannak a maga problémái és módszerei, melyeket a saját feltételei követelnek, és hogy szükséges ezért, hogy egészen szabadon fejlessze a *maga* politikáját, föltéve, hogy jól megállapított szocialista úton halad.» Ha Lenin a maga útján megy s bennünket is enged a magunk útján s nem akadályoz Moszkvából fizetett ügynökeivel, újságjaival és propagandájával, akkor nincs ok,

hogy ne vegyünk részt *egy* Internacionálében. A dolog azonban fordítva áll. A kommunisták jogot formálnak arra, hogy forradalomra izgassanak nemcsak a kapitalizmus ellen, hanem a szocialista kormányok ellen is, s ha ezek védelmezik magukat börtönnel és akasztófával, a kommunisták ‚zsarnokságról' és ‚gyilkosságról' kiáltoznak. Pedig ha náluk Oroszországban a szocialista szóval vagy tettel fel akarja dönteni a diktatúrát, ugyancsak börtönbe kerül és kivégzik.» (U.o. 240. l.). RADEK megvádolta a berlini konferencián MACDONALDOT, hogy az ő politikájának is igazi szelleme az angol imperializmus. De vajjon — kérdi MACDONALD — a bolsevikik nem azért akarják-e megtartani Georgiát, hogy a bakui olajforrásokat kézben tartsák s mert védőhatár kell nekik? Előttük «igazságosság», «becsület» nevetséges dolgok, a bourgeois imperializmus történeti cafrangjai. A bolsevikik merőben imperialisták és militaristák. Az együttműködés velük, akik kirúgnak minden erkölcsi és történeti talajt lábuk alól, lehetetlen.

Van MACDONALDnak egy klasszikus írása : *Letter to a Communist* (Levél egy kommunistához. 1921.), amelyben ragyogóan fejti ki a forradalommal szemben a politikai fejlődésnek, mint *lassú történeti folyamatnak* természetét. «Nagy dolgok — mondja LEIBNIZ bölcseségét a politikára alkalmazva — csak kis dolgok felhalmozódásai. A forradalom csak olyan kutyához hasonló, mely szájkosarától farkáig rázza magát, hogy egy bolhától megszabaduljon ; az az ember, aki időt nyer azzal, hogy galoppban vágtat, elveszti ezt az időt, mert eltéveszti útját ; a pásztor, aki sebtiben szedi össze nyáját, hogy gyorsan hazaterelhesse, az éjszakát mégis kénytelen a hegyen tölteni, hogy az elveszett bárányt keresse. A gazdaságos munka nem a sietségben, hanem a biztonságban áll.» A forradalom mindent elsiet és felforgat, a helyett, hogy célját elérné. Csakis a nyugodt történeti fejlődés gazdaságos politikai céljaink és eszményeink szempontjából (U. o. 281. l.).

Milyen természetesen és kézzelfogható módon fejtegeti a brit szocialista államférfi a kommunistához írt levelében a forradalom céltalanságát a történeti folytonosság szellemével szemben. «Erőszakos eszközöknek és a szociális eszménynek semmi közük egymáshoz . . . Eszközeimet a munkámhoz mérem : tollat használok, hogy írjak, villát, hogy egyem, kardot, hogy magamból idiótát csináljak, forradalmat, hogy elveszítsem a magam életét s a népét . . . A társadalom gazdasági mechanizmusa nem gazdasági, hanem pszichológiai anyagból van szerkesztve. A forradalom a mi problémáinkból egyet sem könnyít meg, kivéve a felületeseket és mechanikusokat . . . Két évnyi bolsevizmus ebben az országban odavinne bennünket, ahol

Oroszország volt tizenkét évvel a forradalom előtt. Én annyira gazdálkodom az idővel, hogy nem kívánhatják tőlem, hogy kommunista legyek. Elég öreg vagyok ahhoz, hogy vissza nem megyek a demokrácia és a tudomány előtti időkbe. Történelmet abból a célból írtak mindig, hogy *egyszer* menjünk keresztül a haladás útján és ne százszor. Barátom, Ön valóban ahhoz a tiszteletreméltó, de furcsa emberekhez tartozik, akik többre becsülnek egy kényelmetlen széket, mert Anna királyné korában csinálták, mint egy kényelmeset, amely mostani György királyunk idejében készült. Miért szeretné *újra* írni a történelmet? Az én becsvágyam : írni a történelmet.» (U. o. 285. l.).

MacDonald elítéli a jakobinizmus *radikalizmusát*, mert történetellenes: mindent kezdjünk elülről, mert a régi rossz! De ugyanígy lebecsüli a restauráció politikai *quietizmusát:* minden jó, ami régi; az, ami van, észszerű, mert a magát történetileg megnyilvánító világszellem műve. Középen vezet a helyes út: kellő arányban vegyítsük a régit és az újat. Az igazi államférfi MacDonald szemében nem pusztító, de alkotó szellem. Ezért nem rokonszenves előtte a bibliai történet, hogy Jericho falai puszta harsonaszóra összeomlanak: az alkotó politikus, ha ezt hallja — mondja az angol szocialista vezér — mindjárt szeretné a beomlott falakat újraépíteni, de már hasznosabb és alkalmasabb stílusban. MacDonald lelkében a szocializmus nem szakítás a hagyománnyal, hanem ennek beteljesedése. Történeti érzéke tisztelettel nézi a régi angol politikai szokásokat, parlamenti szertartásokat és formákat, melyek az idegen előtt a mai történeti feltételek között értelmetlenek és komikusak; pietással tekint a vallási ritusokra és régi társadalmi formákra, melyeket maga is gondosan megtart. Érzi ezek patinájának pszichológiai jelentőségét: bennük a mult küzdelmeit, nemzete történetének egy-egy darabját szemléli. Hisztorizmusa ellenére is azonban megőrzi egyéniségének dinamikus politikai erejét: elsősorban haladni akar s csak aztán konzerválni azt, ami értékes.

HARMADIK FEJEZET.

A POLITIKAI ERÓSZ.

Politikai tárgyszerelem. — Politika és önzetlenség. — Politika és boldogság.

Politikai tárgyszerelem.

PLATON a szerelem, az *erósz* igazi erejének a *Symposion*ban azt a megnemesedést, átszellemítést tartja, mely nem a minél előbbi fizikai kielégítést követeli, hanem a szeretett lényért való *küzdelemre* serkent. Ez a forrása annak, hogy a szerelemben akkora idealizáló és művészi alkotásra indító erő rejlik. A szerelem tehát szellemi teremtőerő is, nem magában véve, hanem mert az ember egész mivoltát felrázza és sarkalja, egész életérzelmét felfokozza s olyan képességeit is működésre indítja, melyek sohasem ébredtek volna tevékenységre. Az ösztön ébredezése még a száraz és józan ifjút is költővé avatja.

PLATON azonban a szerelem fogalmát kiszélesíti. Erószon általában az alkotó vágyat, az ideálok megvalósítására való törekvést érti. Ez az elfínomított, szublimált *tárgyszerelem* a szellemi alkotó munka, mely az embert az érzékektől fokozatosan a Jó és Szép eszméihez emeli. Tudományban vagy művészetben teremteni annyit tesz, mint szeretni és folyton kutatni az Igazat vagy a Szépet. Ugyanígy tör elő a tárgyszerelem a politikában is: a lélek egy társadalmi ideált szeret s ezt el akarja érni a társadalom, az állam megszervezésében. A tárgyi erósznak ugyanolyan ereje van, mint az érzéki szerelemnek, csakhogy nem a nő, hanem értékes tárgyak, eszmények irányában. A görög képzelet ezt az erőt csodaszép mitoszba öltöztette: az *Erósz* (Amor) és *Psziché* mondájába. Erósz szép ifjú tele életkedvvel, de kegyetlen hajlandósággal arra, hogy kínozzon: Pszichét sok fájdalomnak és megpróbáltatásnak teszi ki, hogy a szenvedések tüzében megtisztuljon. Az Erósz itt az isteni szellem, mely az embereket a jóra sarkallja s küzdelem útján avatja a boldogságra méltóvá.

A politikai erósz vagy tárgyszerelem sokban hasonlít az érzéki szerelemhez, mert küzdelem árán ideált akar elérni. Van a szerelemnek egy pszichológiai elmélete, amely szerint úgy támad, hogy a lélekben egy ideális kép rejtőzik, jó ideig homályosan, a tudat küszö-

bén, ki nem bontva. Erre a képre az egyén saját vonásai, lelki szükségletei, értékérzései vannak rávetítve. A lélek aztán abba a lénybe lesz szerelmes, akiben ennek az eszményképnek homályos formai és tartalmi vonásai mintegy megtestesülnek. A képzelet hatalma aztán még szebbé teszi, jobban idealizálja a szeretett lényt. Együttjár vele a törekvés, hogy bírja, egyedül bírja. Innen a féltékenység örökös fájdalma. Ezért a szerelemnek egyik lényeges jegye a boldogság mellett a nyugtalanító szenvedés, sőt van olyan, ú. n. *dolorista típus*, akinek szerelmében éppen a szenvedés a túlnyomó: a szerelmes szenvedés után vágyódik. Akkor érzi, hogy igazán szeret, ha gyötrődik, ha viharban él. A csendes szerelem boldogsága közeledik a közömbösség állapotához. Ha a szenvedés nyugtalansága megszűnik, a szerelem is tovaillan, minden áldozatra kész, odaadó természete elszürkül.

Hasonló vonásai vannak a politikai erósznak is. A politikai eszmény először lazán, homályosan dereng a lélekben, de aztán konkrét képbe sűrűsödik, melynek megvalósítására a karizmatikus államférfi minden erejével tör. Az ideál a társadalmi-állami élet valamely tárgyára irányul, melyet az államférfi értékesnek tart, tehát szeret. Ez a tárgyszerelem hozza mozgásba képességeit, bontakoztatja ki a benne szunnyadó erőket. Az államférfi az ideál megvalósítására törekszik, mert szereti. Folyton akadályokra bukkan, az eszmény sóvárgás tárgya, melyért harcolnia, szenvednie kell. Aki igazán szereti az eszményt s ennek megvalósítását feltétlen kötelességének érzi, az szereti és keresi a harcot és szenvedést: a *politikai dolorizmus* típusát képviseli. Akkor van elemében, ha küzdhet és szenvedhet. Ha a harc, gyötrődés, szenvedés megcsökken vagy megszűnik, az államférfi lelke közeledik a politikai közönyösség állapotához. A filiszterek sokszor csodálkoznak, miképpen lehetséges, hogy ez a vagyonos, fontos hivatást betöltő egyén, aki egészen nyugodtan élhetne, folyton verekszik, szenved az idegölő politikában. A probléma lelki kulcsa a politikai erósz, szenvedély, mely az egyént az ideál irányában hajtja a politikába s nem engedi megnyugodni, míg az eszményt legalább meg nem közelíti. Ezért az, akinek lelkét politikai eszmény valóban tüzesíti, minden áldozatra kész, feláldozza egészségét, biztonságát, vagyonát, életét. «A vezetőknek — mondja Platon — az állam szeretőinek (philopolis) kell lenniök, megállniok a tűzpróbát gyönyörben is, fájdalomban is, és ezt az alaptételt se szenvedésökben, se félelmökben, se egyéb sorsváltozásuk közt nem szabad eldobniok; azt, aki ezt megtenni nem bírja, ki kell zárni, aki pedig minden tekintetben sértetlenül kerül ki, mint az arany a tűzpróbából, azt uralkodónak kell odatenni s éltében is, meg halála után is tisztelettel s jutalommal

megajándékozni.» (Az Állam. VI. 15). A politikai tárgyszerelemtől inspirált államférfi meg van szállva az eszménytől, mely munkaképességét a maximumra fokozza, gondolatai irányát eleve megszabja, érzelmeinek csodálatos elevenséget kölcsönöz. Politikai szenvedélye nem pillanatnyi lelki fellobbanás, hanem évtizedeken át, élte fogytáig izzik benne. «Ha a szívben — jegyzi meg fínom pszichognózisával Nietzsche — leküzdhetetlen vágy mozgolódik, hogy erőszakkal törjük magunkat keresztül, és ez állandóan éleszti a tüzet, akkor még a csekély tehetség is (politikusoknál, művészeknél) lassanként csaknem ellenállhatatlan természeti hatalommá válik.» (Menschliches, Allzumenschliches).

Minden nagy életnek van belső jelentése, immanens értelme, ami kiteljesedik benne, amiért az egész él, dolgozik, harcol, örül, szenved és meghal. Ez a belső életelv (Aristoteles nyelvén entelecheia) az a valami, ami az élet célját, telos-át magában foglalja. Ez, mint eszmény döntő szerepet játszik a nagy politikusok életében is. Az az eszme, amelyért egész életén át küzd, amelynek szolgálatában áll egész önkifejtési törekvése, *élan vital*-ja, tárgyszerelme, belsőleg mintegy sorsszerűen kényszeríti az alkotásra, küzdelemre és szenvedésre. Az igazi nagystílusú államférfi az ideálra, mint életcélra törekszik, mert szereti, s ez a szenvedélyes szeretet alkotómunkájának mintegy művészi jelleget kölcsönöz. Biografiáját olvasni annyi, mint készülése közben egy szobrot szemlélni, csakhogy itt ő maga a szobrász is, aki önmagát formálja életeszménye alapján. Életének múló pillanataira az ideál értéktartalma árasztja az örökkévalónak sugarait: az államférfi erősza a mulandóban az örökkévalót, a végesben a végtelent érzi meg.

Politika és önzetlenség.

Akiben igazi politikai hivatás él, annak van politikai eszménye. Az eszményt pedig a politikai erősz törekszik megvalósítani. Ennek két fő erkölcsi jegye van: az *önzetlenség* és a *szenvedés* fokozott kapacitása.

Az államférfi jellemében mindenkor legfontosabb az az arány, hogyan vegyül benne az önzetlenség és az önzés, kissé bizarrul közgazdasági metaforával szólva: mekkora az erkölcsi mérlegképessége. Az nem lehet nagyszabású államférfi, aki elsősorban magára és a jelenre gondol s nem a politikai eszmény megvalósítására, a jövőre. Helyesen mondja a francia moralista: *Ne penser qu'à soi et au présent: c'est la source d'erreur en politique* (La Bruyère).

A rómaiak az államot nem a *status* színtelen, szürke szavával

illették (ez a szó eredetileg a szuverén rendek: *status*, *états* összességét jelentette, később a mai államot), hanem sokkal kifejezőbben *res publica*-nak, *közügy*nek hívták, ami mindenkire vonatkozik. Bűnt követ el az állam ellen, aki a *res publica*-t *res privata*-vá, magánüggyé akarja a maga céljára átalakítani. Az egyes embernek, akármilyen hatalmas államférfi, nem szabad a *res publica*-t, ennek intézményeit, vagyonát a maga magánelőnyére fordítani. Hasonlókép a pártoknak sem: bűnös az a politikai párt, mely az államot pártállammá fokozza le s közintézményeket, közvagyont, közhatalmat saját céljaira használ fel.

Az önzetlenség, az erkölcsi idealizmusnak ez a jegye, az államférfiúi nagyságnak első feltétele. E nélkül nem lehet az államélet és történelem hőse. Az önzetlenség vonása annyira hozzátartozik a hős jelleméhez, hogy például sohasem beszélünk a «gazdasági élet hőseiről». Schliemann hős, de nem mint kereskedő, hanem mint a tudomány önzetlen régiségkutatója. Joseph Chamberlain az angol politika hőse, mint az új vámpolitika elszánt harcosa, de nem mint nagyiparos. Hugo Stinnes, a német gazdasági élet nagy organizátora élte végén politikus lett, nagy szervező erejét a politikába is belevitte. De nem lett mégsem nagystílusú politikus, mert üzlete érdekei, a gazdasági hatalom irányították a politikai életben is. Szervező volt, de nem politikai vezető: az utóbbi főjegye a nemzetre gyakorolt erkölcsi-szellemi szuggesztió. Rathenaut tragikus vége sem avatja a német politika történetének héroszává, alakja a köztudatban szélső szociális érzületű könyvei ellenére is mindig a nagy részvénytársasági igazgató marad. Könyveiben mint valami modern Savonarola aszkétáskodik, de milliomos nagykapitalista marad: gazdag létére támadja a gazdagokat, hadjáratot indít a fényűzés ellen s magának egy régi királyi palotát alakíttat át fényűző villává. Bármily szépen írta is meg radikális antikapitalista társadalmi reformterveit, sehol sem tudta azt a hitet ébreszteni, hogy társadalmi próféta, később, hogy klasszikus államférfi. Elméletnek és életnek fednie kell egymást, különben nincs erkölcsi erő. Rathenau fellengző szociális eszménye és szentimentalizmusa dacára a gyakorlatban nagykapitalista, munkásaival szemben rideg nagyvállalkozó maradt. A szocialisták nem hittek igazán benne, mert a valóságban önző; a kapitalisták meg elidegenedtek tőle, mert elméletben önzetlen. Erős hatalom és becsvágy fűtötte, melyet nem tudott titkolni. Az elmélet és gyakorlat összhangjának hiánya tragédiájának kútfeje.

A népnek igen finom érzéke van az iránt, hogy kiérezze a hős teljes érdeknélküliségét és önzetlen odaadását. Hőse csak szellemi,

ideális javaknak lehet: van hérosza a vallásos hitnek, a nemzet szabadságának és katonai erejének, van hőse az erkölcsi bátorságnak, a tudománynak és művészetnek, de sohasem lehet az anyagi javaknak. Itt a gyökere GOETHE szavának: «Az entuziazmus mozgatja a történelmet», vagy TISZA ISTVÁN formulázásának: «Igazán nagy tettekre sohasem anyagi érdek, mindig ezek a lelki javak ragadnak meg egyest, mint nemzetet: a haza, vallás, szabadság.»

A szerzési, birtoklási ösztön, az «enyém» öröme, a gyüjtés gyönyöre egyike az emberi élet legnagyobb hajtóerőinek, melynek legyőzéséhez hatalmas önuralom kell. Ez az ösztön már brutálisan tör ki a gyermekből: mindent magának akar. S ez a sarkaló erő kifinomodva sírjáig kíséri az embert. Ebben az ösztönben rejlik a politikai hatalommal és befolyással való gazdasági visszaéléseknek, panamáknak, megvesztegethetőségnek pszichológiai gyökere. Innen van a politikának cinikus meghatározása is: annak a művészete, hogyan lehet az egyéni érdeket a közösség érdekének feltüntetni. A jó vagyoni helyzet megbecsülhetetlen a politikai életben: a jómódú politikus teljesen független, nem hivatalvadász, nem irígy, politikai befolyását nem használja fel pénzszerzésre, spekulációra, jogtalan vagyonszerzésre. Megközelíthetetlensége tiszteletet gerjeszt: sőt félnek tőle.

Mivel az államférfi a *res publica*-t szolgálja s étoszának főjegye az önzetlenség, sohasem kapcsolhatja össze a politikát és az üzletet. Sőt éppen neki egyik fő feladata küzdeni a magánérdek és a korrupció ellen, különösen ma, amikor a parlamenti rendszerrel mintegy együttjár, hogy a képviselő a választók külön érdekeinek ügynöke. Az államférfi nem gazdagodhatik:vagyonát, hivatali állásának tekintélyét felhasználva, nem gyarapíthatja. Törekedhetik hatalomra eszménye érdekében, de vagyonra nem. A történelem egy sereg példát mutat arra, hogy a nép köztudata az államférfinak megbocsátja hatalomvágyát, erőszakoskodását, kegyetlenségét, politikai pálfordulásait, elveihez való hűtlenségét, de sohasem bocsátja meg a politika alapján való vagyonszerzését: százakat agyonlövethet vagy felakaszthat, ez politikai becsületét nem érinti; de ha egy fillért lopott a közvagyonból, ezt a közlelkiismeret sohasem feledi. Ellenben különös tisztelettel néz föl az olyan puritán egyéniségre, aki közpályáján nemhogy gyüjtött, hanem vagyont emésztett.

Az utóbbi típus szemléltetésére keresve sem találunk szebb mintát, mint PERIKLES és MORUS TAMÁS alakját. PERIKLES tisztelete — mondja PLUTARCHOS — «feddhetetlen életének és ama bizalomnak eredménye, amelyet e férfiú élvezett, akinek megvesztegethetetlen és a pénz iránt érzéketlen jelleme minden kétségen felül állt. Az, aki

a nagy és gazdag államot még nagyobbá és gazdagabbá tette, aki hatalomra sok királyt és tyrannust felülmúlt, akik közül némelyek uralmukat fiaikra is átszármaztatták, az nem nagyobbította egy drachmával sem vagyonát, amelyet atyja reáhagyott.» (XV. fej.). Amikor Morus inkább otthagyja a kancellári hivatalt, mely a királyé után következett, semhogy támogatta volna VIII. Henriket a feleségétől való törvénytelen elválásban, nagy szegénységre jutott. A feddhetetlen politikus semmi vagyont sem szerzett hosszú hivataloskodása alatt. Most nyomorgott, nem tudta családját élelmiszerrel, ruhával ellátni; fűtőanyaga sem volt, nagy köteg lucernát hozatott szobájába s ennek lángjánál melegedett családjával. Jellemző humorral vállalja a szegénységet, amikor visszapillantva fiatalsága nélkülözéseire, családja számára a következő élettervet állítja föl: «Én Oxfordban, a kancellári palotában, a Lincoln's Inn-ben s a királyi udvarban nevekedtem fel s a legalsó fokról a legfelsőbbig emelkedtem; még sincs többem évenkint, mint 100 font. Ezért, ha most továbbra is együtt akarunk élni, szükséges, hogy mindnyájan hozzájáruljunk a háztartáshoz. De nem kell mindjárt a legalsó fokra süllyednünk. Kezdjük a Lincoln's Inn-i életrenden; ha ezzel nem jövünk ki, a következő évben lejjebb szállunk a new-inn-i életrendre; s ha ez is több lesz, mint módunk engedi, a következő évben az oxfordi életszínvonalra szállunk alá. Ha jövedelmünk erre is kevés, nyakunkba vesszük a tarisznyát s valamennyien koldulni fogunk: énekeljük majd a *Salve Regina*-t, hogy a család együttmaradhasson és együtt örvendhessen.» (W. Walter: Thomas Morus. 190. l.).

Milyen önző és aljas jellem egy század mulva Morusnak nem kevésbbé tudós utódja, Bacon, a filozófus. A peres felektől *pendente lite* mint lordkancellár pénzt fogad el, az egyedárusági szabadalmakat ajándékokért osztogatja, mígnem a parlament leleplezi. Mikor a parlament bizottsága egy sor megvesztegetési esetét napfényre hozza, vallomásában maga Bacon ezt írja: «Lelkiismeretemet megvizsgálva s emlékezetemet, amennyire tudom, felkutatva, teljesen és őszintén megvallom, hogy a megvesztegetésekben bűnös vagyok. Lemondok minden védelemről s a lordok kegyelmébe és irgalmába (grace and mercy) ajánlom magamat.» A lordok 40,000 font pénzbirságra s a Towreben töltendő fogságra ítélik; megfosztják bármely közhivatalra való jogától, kizárják a parlamentből.

Meglepő, hogy a ranaissance laza erkölcse, pompakedvelése és élvezetvágya mennyire kapzsivá, haszonlesővé, megvesztegettetésre hajlamossá tette az államférfiakat. A vagyonszerzés ebben az időben az államférfiúnak egészen természetes törekvése. V. Károlyt német

császárrá választják: a megmaradt levelezések és számadások adatai azonban pontosan megmutatják, micsoda évdíjakat és pénzbeli ajándékokat kaptak a választófejedelmek és birodalmi rendek. A velencei követek jelentései szomorú képet festenek a MÁTYÁS halála utáni kor magyar államférfiainak s a Jaggellók udvarának politikai romlottságáról. ULÁSZLÓ tudtával kap felesége, ANNA királyné, aki büszke arra, hogy a «velencei köztársaság fogadott leánya», 1504-ben tízezer forintot a velencei követ útján. BAKÓCZ TAMÁS prímás buzdítja 1510-ben PASQUALIGO velencei követet, hogy iparkodjék ajándékokkal lekötelezni PERÉNYI IMRE nádort, aki, mikor ezeket megkapta, biztosította a követet, hogy «Velence híve marad holtiglan». Azt is kérte «ez az ingatag és falánk új barát» (ahogy a követ őt jelentésében nevezi), hogy fiát a köztársaság «Szent Márk fiává» fogadja, miközben újabb 2000 forint ajándékot kér. De a legfeltűnőbb a nagy tudós jogásznak, WERBŐCZInek vagyonszerző kapzsisága. Ahogyan emelkedik politikai jelentősége, úgy növekedik vagyona. Ez a szegénynek született ugocsai köznemes nem tesz soha egy politikai lépést sem, hogy a királytól újabb és újabb donációt ne kérne és kapna. Ez annál feltűnőbb, mert hisz az ellenzéki köznemesség vezére. FRAKNÓI, akinek Werbőcziről írt könyvéből (1899) valók a fönnebbi adatok is, tizenkét apróbetűs oldalon sorolja fel WERBŐCZI 1498-tól 1540-ig királyi adományozással szerzett birtokainak óriási lajstromát. Térképet is közöl ezekről a birtokokról, amelyekkel Pozsonytól Brassóig, Zágrábtól Szatmárig az egész ország tele van szórva. WERBŐCZI az 1505-i országgyűléssel érdemei elismeréséül nemzeti jutalmat szavaztat meg magának: minden jobbágytelekre két dénárt, ami abban az időben nagy összeget, körülbelül 7000 frt-ot tett ki. Mint kiváló jogász, sok örökösödési pert, csere-, kölcsön- és zálogüzletet bonyolít le nagy pénzekért, miközben politikai befolyásának magánérdeke céljából való érvényesítésétől sohasem riad vissza. Megszorult özvegyeknek kölcsönt ad úgy, hogy birtokuk nemfizetés esetén zálogként az ő tulajdonába megy át. Az egri püspökség 1507. évi gazdasági számadásában a gazdatiszt egy kétszáz kéve gabonáról szóló tétellel kapcsolatban megjegyzi, hogy «István ítélőmester (Werbőczi) maga kérvén ezt az ajándékot, nem tagadhatta meg tőle, mert az országban, főképen a népnél, nagy a hatalma.» (Fraknói i. m. 106—117., 352—363. lk.). Ilyen politikai erkölccsel indult az ország a mohácsi vésznek.

Az önzetlen államférfi nem vár anyagi jutalmat, öröme szellemi: eszményének megközelítése. BYRON Don Juan-jának IX. énekében kegyetlenül támadja WELLINGTONT, aki győzelmeiért először 200,000, azután 400,000 font jutalmat kapott, de nagy műve, NAPOLEON le-

Thomas Rowlandson: Vásár. Minden embernek megvan a maga ára.

A XVIII. századvégi angol parlamenti korrupció gúnyrajza.

verése után sem ment Cincinnatusként haza, hanem politikai állásokat töltött be, melyek nagyon jövedelmezők:

Nagy díjakat megvetnek a nagyok!
Epaminondász megmentette Thébét
És pénzt még temetésre sem hagyott.
Washington György szabaddá tette népét,
De más, mint hála, rá sosem ragyog.
(Szebb fény, igaz, nem díszíthette képét)
S az disztingválja bölcs Pittet magát is,
Hogy angol státust tönkretette — *gratis*. (Ábrányi E. ford.)

Robespierre az elvek kegyetlen fanatikusa, aki még kivégeztetése előtt is azt hangoztatja, hogy «az állam csak az erkölcs örök alapján épülhet fel». Lehull a feje, mert ellenségei zsarnoknak bélyegzik, bár elismerik, hogy magát egészen a forradalomnak áldozta fel. Más fából van faragva a másik néptribun: Danton. Nem elvhű, hanem a maga anyagi érdekeit szaglászó, többszörös megvesztegettetése miatt folyton ingadozó, a forradalmi zavarosban halászó fiskális. Ez a csúf, himlőhelyes paraszt-óriás, akinek mennydörgő hangja, szúrós tekintete s félelmetes szónoki ereje van, a forradalom káoszában erősen gazdagszik. Mélyen romlott. Már 1789-ben az angolok kéme. A király titkos alapjából is pénzt fogad el Mirabeautól. Egyházi javakat koboz el s a saját javára eladja. Ezerszámra öleti le azokat, akik royalizmus miatt gyanúsak, hogy megrettentse az arisztokrákat s ezek közül jó pénzért egyeseket megmentsen. Sőt titokban felajánlja Pittnek, hogy bizonyos összegért a király fejét is megvédi. Pitt késik a pénzzel, Danton a király halálára szavaz. Belgiumi küldetését vagyona szemérmetlen gyarapítására aknázza ki. A puritán Robespierre méltán küldi a vérpadra. St. Just vádbeszédében különösen kiemeli aljas megvesztegethetőségét: «Mirabeau barátai — mondja — nyíltan dicsekedtek, hogy betömték száját.» (The Woerld's Famous Orations. VII. köt. 156. l.). De Danton tudja, hogy legnagyobb ellenségének is nyaktiló vet véget. «Elég egy szíj is, — kiáltja a hóhérnak — a másikat tedd el Robespierre számára.» Ez négy hónap mulva követte.

Talleyrand-nak sohasem bocsátotta meg a francia közvélemény, hogy a napoleoni császárság romjaiból mint Franciaország egyik leggazdagabb embere került ki. Mintája az eszménynélküli politikusnak, akinek sohasem volt magasabb ideálja, mint a korlátlan önzés. Politikai technikus *jenseits von Gut und Böse;* az elegáns cinizmus utólérhetetlen képviselője, a *pourboires diplomatiques* szemérmetlen bezsebelője. 1810-ben Sándor cártól másfél millió frankot kér titkos

szolgálatáért. De már jóval előbb, 1797-ben, mint a direktórium külügyminisztere 50,000 font sterlinget akart az amerikai delegációtól kizsarolni, annak az államnak képviselőitől, amely neki menedéket adott, amikor a forradalom halálra üldözte. A német egyházi javak szekularizációja alkalmával a volt autuni püspök a német fejedelmektől óriási összegeket kapott. A weilburgi fejedelem 1804-ben TALLEYRANDnak négy milliót ajánlott fel, hogy a bataviai köztársaság elnöke lehessen; TALLEYRAND egy évig várt s a fejedelem tizennégy millióra emelte a felajánlott összeget. Egyébként Ausztria fizette legbúsásabban NAPOLEON háta mögött. A bécsi kongresszuson a szász király hat milliót fizetett, hogy királyságát megtarthassa. Hasonlóképp MURAT, a nápolyi király 840,000 frankot, V. FERDINÁND pedig 3.700,000 frankot. (G. LACOUR-GAYET: Talleyrand. 3 köt. 1928—1931.)

Ezt az éppen nem épületes seregszemlét folytathatnók: hogyan vádolja az angol parlament a lángelméjű hadvezért, a gróffá, majd herceggé emelt MARLBOROUGH-t 1711-ben sikkasztással, mire a királynő összes méltóságaitól megfosztja; hogyan vádolják NAPOLEONt ellenfelei az anyagi javak magánhalmozása s önző családi politikája miatt; mikép indul meg oly sok államférfi ellen először

A rágalom mint gyenge szellő
Egyelőre — alig lengő —
Gyönge lassú kezdetében . . .
Lassan lépve —
Kémlelődve . . .
Majd növekszik suttogásra
Belopódzik a fülekbe
Mind jobban jobban terjed —
Mind bolond és okos főket
Untalan zavarba hoz —
Jár a beszéd szájról szájra —
És növekszik suttogásra —
Suttogásról csacsogásra —
Mint az ágyú csattogása
Megrendíti a levegőt.
Kétségbe kell esni annak,
Akit így elrágalmaznak —
Bárha ártatlan szenved is,
A becsület odavan
Elveszti becsületét.

(A sevillai borbély.)

Így jár, mikor az anyagi önzés árnya éri, JULES GRÉVY, a francia köztársaság második elnöke. Egészen puritán, szerény életű ember. Amikor 1877-ben MAC MAHON az elnökségtől visszavonulóban van, már sokan emlegetik GRÉVYt utódjául. Egy képviselő túlszürkének tartotta: «Félek ettől az embertől: nem volt soha gáláns viszonya, nem vett soha kártyát a kezébe, nem iszik se bort, se likőrt, unalmas ember.» Mégis az anyagi önzés puszta gyanúja miatt szégyenszemre volt kénytelen az elnökséget otthagyni. Lányának férje ugyanis, az angol WILSON, aki nála lakik, jogtalanul használja levelezésében a csak az elnököt megillető postai portómentességet s a becsületrend szalagját megszerzi valakinek, aki százezer frankot fizet újságvállalata

számára. S a parlament az ártatlan nyolcvanéves öreg elnököt távozásra kényszeríti veje üzelmei miatt.

Gróf Lónyay Menyhért miniszterelnökre sohasem bizonyították rá, hogy hivatali állását vagyonszerzésre használta fel, de a vád nyilai mégis bennmaradtak politikai jellemében: azontúl elvesztette politikai ütőerejét. 1872. nov. 18-án éppen egy eléggé viharos multú képviselő, Csernátony, akit «a rágalom iskolája megalapítójának» neveztek, azt kérdi Lónyay miniszterelnöktől: «Nem épített-e házat, nem vett-e uradalmakat akkor, mikor az ország deficitben van... Ezen országban mindenkinek joga van gyarapodni, vagyonosodni, gazdagodni, de a miniszterek nincs ehhez joguk. Gróf Lónyay Menyhért, hogyha nem kormányelnök, milliókat milliókra halmozhat.» Lónyay visszautasította a vádat, annál is inkább, mert Csernátony is bevallotta, hogy nincsenek dokumentumai. Ennek ellenére további politikai pályafutásában mindig tapasztalnia kellett, hogy *semper aliquid haeret.* Pártja is sérelmével igazában magára hagyta.

A rágalom szakítja meg hosszú időre a purián Clemenceau pályafutását is, aki a hetvenes-nyolcvanas években egy sereg kormányt buktat meg hihetetlen agresszivitásával, miközben ereje éppen önzetlensége volt: mint *tigris* iszonyú pusztítást vitt végbe az antilópok közt, a zsákmányt azonban mindig otthagyta másoknak: ő maga semmit sem akart, legkevésbbé a miniszterelnökséget, bár ez a fordulat lett volna többször természetes. És mégis az antilópok vádja ezt a gyűlölt embert egy időre leteríthette, a politikai életből másfél évtizedre kikapcsolhatta. Clemenceau ugyanis egy lapot alapított, a *La Justice*-t, amelynek kiadója Cornelius Herz volt, aki a laphoz szükséges pénzt fedezte. Ez belekeveredett a nagy panamapörbe, vele rántották tehát Clemanceaut is. Hiába védekezett: sem a kamara, sem touloni választói nem akarták még csak meg se hallgatni. Száműzve volt a politikai arénából, ahol a harcban oly nagy örömét lelte. Csak amikor a Dreyfus-pörben újra mutogatta oroszlánkörmeit, fogadta vissza a politikai élet és közvélemény.

Valamikor a rendi társadalomban a törvényhozói tiszt csak *nobile officium.* A törvényhozók lelki függetlenségét csak a kormányhatalom hozta kísértésbe hivatalok vagy fejedelmi jószágadományozások (donációk) felajánlásával. A modern demokratikus parlament tagjai tiszteletdíjat húznak, hogy megélhetésük és ezzel lelki szabadságuk biztosítva legyen. De éppen a modern demokrácia kialakulásával párhuzamosan fejlődik ki a kapitalizmus a maga sokágú gazdasági szervezeteivel, érdekeltségeivel, részvénytársaságaival, amelyek a közérdek rovására fel akarják használni a törvényhozók befolyását és

tekintélyét oly módon, hogy a képviselőknek búsás jövedelmű gazdasági tisztségeket és állásokat juttatnak, őket magánérdekük szárán fogva tartják, gazdaságpolitikai felfogásukat már eleve kedvezően befolyásolják a kapitalista szervezetek számára. Így támad a modern parlamentarizmus összeférhetetlenségi problémája, mely a legélénkebben foglalkoztatja valamennyi országnak közvéleményét, főkép a világháború óta. Az összeférhetetlenségnek azonban csak a durva és kirívó eseteivel szemben kodifikálható törvény. A kérdés lényege mindig erkölcsi marad: a törvényhozó államférfi lelkiismerete. «Az az erkölcs pedig — mint a wakfieldi pap mondja — melyet örökösen őrizni kell, alig érdemes az őrizetre.» *That virtue which requires to be ever guarded is scarcely worth the sentinel.*

Politika és boldogság.

«*Vexilla regis prodeunt Inferni :* Az alvilág királyának zászlói elől haladnak» — így kezdődik Dante Poklának utolsó éneke. A legtöbb államférfi, amikor pályájára visszapillant, úgy érzi, mintha akkor, amikor a politikai életbe lépett, a poklok fejedelmének lobogóját követte volna: élete az örökös szenvedés, tépelődés, intrika, hálátlanság, harc szakadatlan láncolata. A politika semmi esetre sem a boldogság termőföldje. *Politisch Lied ein garstig Lied* — mondatja Goethe Branderrel az Auerbach pincéjében:

Csúf dal! Piha! Politikai dal!
Izetlen egy dal! . . . Áldd Istent naponta,
Hogy nem a tiéd szent birodalmunk gondja.
Én legalább azért örök hálát adok,
Hogy császár vagy kancellár nem vagyok. (Kozma A. ford.)

De már az antik világ görög politikai elmélkedői szemében a Kr. e. V. században is a politika a leghálátlanabb és legboldogtalanabb mesterség. Prodikos, a szofista egyik pseudoplatonikus iratban (ford. Sebestyén K.) azon töri a fejét, vajjon van-e halandó, aki azt a foglalkozást, melyre fejét adta, ne vádolná s bajait ne mutogatná. Az iparos — mondja — éjjel-nappal dolgozik s alig tudja élelmét megszerezni, ezért folyton sopánkodik. A hajósok úgy élnek, mint a kétéltű állatok, hol szárazon, hol vízen; vakmerőn a tenger szeszélyére bízzák magukat. A földmívelők majd a szárazság, majd az esőzés, majd az áradás, majd a rozsda, egyszer a meleg, másszor a hideg miatt panaszkodnak. «Hogy sok mást ne említsek, a nagy tisztelettel járó politikai foglalkozás *mennyi* veszedelembe juthat. Ki boldogulhat ugyanis a néptömeg kegyéből? Akinek ma hízeleg és tapssal fogadja,

pár nap mulva ugyanazt kigúnyolja és száműzi, kifütyüli és megbünteti, halálra ítéli, majd aztán szánakozik rajta. Hol halt meg, politikus barátom, MILTIADES? Hát THEMISTOKLES? Hát EPHIALTES? S az a tíz, akik minap még hadvezérek voltak?»

Ilyen pesszimista kérdéseket vet fel önmagára és más politikusokra nézve az államférfiak jórésze PERIKLESTŐL MACDONALDig. A legtöbb államférfi politikai életpályája nem eposz, hősköltemény, hanem izgató dráma, szenvedéssel teli tragédia. CAESAR egész élete örökös küzdelem a szenátusszal, POMPEJUSSZAL, míg le nem döfi hálára kötelezett BRUTUSa; MORUS TAMÁST a fejedelmi kegyetlenség küldi vérpadra; CROMWELL, ez az akaratkolosszus, minden külső sikere ellenére, belsőleg örökké vívódik; a Franciaország gazdasági-külpolitikai nagyságát megalapozó COLBERT-t királya mint valami cselédet bocsátja el s a nép is megdobálja koporsóját; PITTet nemcsak köszvénye, de az országért való örökös aggodalma és az akkori angol politikai élet sívár korrupcióján érzett fájdalma korán megtöri; NAPOLEON a felhabzsolt dicsőséget és hatalmat folyton félti, mígnem ezek romjain Szent Helénán gyötrődhetik; STEIN BÁRÓ hatalmas tehetsége és hazaszeretete folyton hajótörést szenved a fejedelem akaratán; LINCOLN, GAMBETTA, JAURÈS, ITO herceg, TISZA ISTVÁN, RATHENAU stb. küzdelmeinek végpontja a gyilkos golyó; a Kínáért annyit szenvedő LI HUNG CSANG-ot a boxerlázadást követő szégyenletes béke viszi rövidesen sírba. BISMARCK joggal mondhatta: *In serviendo patriae consumor.* S mégis az agg BISMARCK előre látja, hogy utódai az ő nagy alkotását romba döntik. Amikor 1895-ben valaki «boldog embernek» nevezte, azonnal élénken tiltakozott ellene: «Ha — úgymond — a gyorsan tovaröppenő gyönyörérzelmek ritka perceit összeadom, egész életemben alig jönne ki több, mint huszonnégy óra.» DISRAELI, aki tetézve ért el mindent, amire ifjúkora óta vágyott, élte fogytán mégis melancholiával sóhajt fel: «Minden valószínűség a mellett szól, hogy boldog vagyok, de én nem tudom eltitkolni az igazságot. Holtfáradt vagyok és mélyen boldogtalan. A vagyon, a siker, a dicsőség, de meg a hatalom csak növelhetik a boldogságot, de nem teremthetik meg.» SZÉCHENYI a legboldogtalanabb ember, aki valaha élt, a magyar történelem önmagát marcangoló OIDIPUS királya. A nyugodtnak és kiegyensúlyozottnak látszó DEÁK, mint levelei mutatják, az örökös tépelődés és nyugtalan diszharmónia pesszimista bölcse; KOSSUTH majdnem egy félszázadon át borong tört reményeinek romjai között. A történet hőseinek élete tele van szenvedéssel. «A világtörténet — mondja HEGEL történetfilozófiájában — nem a boldogság termőföldje. A boldogság korszakai a történelem üres lapjaihoz tartoznak.»

Mi a viszonya hát a politikának a boldogsághoz? Milyen boldogság részese az államférfi, aki hivatásánál fogva mindig az élet sötét oldalait és terheit vizsgálja, hogy ezeket megkönnyítse, aki eszményeiért örökösen a harc tüzében áll, sebet oszt és sebet kap? Alapvető kérdés: mi a boldogság mértéke? A gyönyör? Ha ez, akkor a politika nem a boldogság epikurosi kertje. A politikai élet semmiesetre sem a gyönyörök buzgó forrása: napról-napra a legélesebben láttatja az emberi természet gonosz, intrikus, kapzsi, irígy, féltékeny, önző vonásait, amelyekkel örökösen harcban kell állani s miattuk folyton szenvedni. Az emberi boldogságnak azonban egészen másutt van a kútfeje, mint a puszta gyönyörben: *viszonylag az ember akkor boldog, ha a maga lelki alkatának megfelelő életet él s munkát fejt ki, vagyis ha összhang van képességeinek belső iránya, másrészt külső életformája között.* Más szóval: ha bensőleg érzett hivatását, képességeit kifejtheti és kiélheti. Mussolini idézi (Gespräche, 228) Nietzsche büszke szavát: «Törekedjem hát a magam *boldogságára?* Én a *művemre* törekszem! Strebe ich denn nach meinem *Glücke?* Ich strebe nach meinem *Werk.*» Szerző és idéző nem veszik észre, hogy a kettő között nincs ellenmondás, sőt hogy a kettő igazában egy: akkor boldog az ember, ha a maga művén, hivatásán dolgozik, ha mindjárt sok veszedelem is kíséri. A boldogság tehát nem puszta öröm, napsütés, hanem fájdalom, árnyék is. A boldogság a *hivatásból* fakad, melyet az államférfi vagy bárki belsőleg érez, mely folyton űzi-hajtja, képességei kifejtésére sarkalja, noha szenvedéssel és kockázattal jár. Miért? Mert a belsőleg igazán érzett küldetésben bennrejlik az ideális elem: *az eszménytudat* és az ebből fakadó *kötelességtudat*, hogy erőit kifejtse. A vérbeli államférfi egyénfölötti értékek hordozójának érzi magát, aki dolgozik, szenved, sőt meghal az abszolútnak hitt értékekért. A belső küldetés- és sorstudat ereje a karizmatikus embert fölébe emeli a közönséges filiszter hédonizmusának. Boldog, ha tudja, hogy ideáljáért való küzdelmével a közösségnek, nemzetnek, emberiségnek használ, mégpedig szenvedése árán. Innen a nagy államférfiak *amor fati*-ja: minden veszedelemmel való szembeszállása. Börtön, golyó, akasztófa, vagyonvesztés, száműzetés vár a szabadsághősre, mégis követi a maga útját Ha népe az államférfit nem érti is meg, ha gyűlöletet vált is ki: száműzik, emigrációra kényszerítik, börtönbe vetik is, mégis tovább szereti hazáját, a nemzeti közösséget, mint az angol mondja: *Right or wrong, my country:* jó vagy rossz, de az én hazám! A hazát úgy kell szeretni, mint *amilyen.* Ez a halálra ítélt, de a börtönből meg nem szökő Sokrates lelki nagyságának vonása. Ilyen önzetlenség, az egyénfölötti értékek megvalósítására irányuló idealizmus nél-

kül érthetetlen volna a politika egész története. A nyárspolgári «gyönyör», «boldogság» unalmas laposssága egyáltalában nem az a pszichológiai kulcs, amely a nagy emberek egyéniségének misztikus zárát megnyitja. Belső és külső nagy küzdelmek, lelki vívódások és erőfeszítések, személyes veszedelmek és kockázatok nélkül nincsen klasszikus méretű államférfiú. A síma, csendes, veszedelmek nélküli út nem a nagystílusú politika útja. A szenvedés sokszor belső kinyilatkoztatássá emelkedik: olyasmit lát meg az államférfi, ami sohasem merült volna fel lelkében.

A teremtő politikai szellemnek időnkint szüksége van sikertelenségre, bukásra, belső emigrációra, sőt kétségbeesésre, mint lelki tisztítótűzre, hogy a maga ideálját és ebből folyó konkrét feladatait még mélyebben felismerhesse, a lélek kiszáradt kútjait a friss gondolatok és törekvések élő vizével újra megtelítse. Ha így egy külsőleg nem aktív szakasz iktatódik is be tevékeny életébe, mégis most a távolból nézve a politikai erőket és aspirációkat, arányosabb és igazabb áttekintésre tesz szert. Az örökös siker, a folytonos diadal, a *Porta Triumphalis* íve alatt való sok ünnepélyes átvonulás, a hiúság kielégülése végre is elernyeszti a becsvágyat és akaratot, ellankasztja a cselekvésre való feszültséget, kiégeti a lelket. Ha azonban az államférfi közben kénytelen a politikától vagy ennek első csatasorától visszavonulni: rugalmasabbá, munkára feszültebbé válik, új feladatokon töri a fejét s feszíti rá akaratát. A belső száműzetés legtöbbször alkalmas az erők fokozására: reculer pour mieux sauter. A balsiker az államférfi nagy pedagógusa: jobban megedzi akaratát, mint a könnyen szerzett győzelem.

Egyébként a külső siker nem tartozik eleve az államférfiúi nagyság jegyei közé. Annak, aki csak a külső sikerért politizál, eleve le kell mondania lelkének minden belső harmóniájáról. Az ideálokért való harc sokszor jár sikertelenséggel és időleges megtorpanással. Az állandó siker csak gyenge s nem királyi lelkeknek való. «Az ember dolga a becsületes igyekezet, a siker magasabb hatalmak kezében van» — mondja Tisza István. Az államférfi nagysága igazán nem a siker hegyén, hanem a sikertelenség völgyében tűnik ki. A sikertelenség tragikuma emeli az egyén történeti alakjának erejét, emberebbé teszi, iránta a történeti pietást fokozza. Nem maradt volna-e Caesar a népek emlékezetében elsősorban a demokratából átváltozott tirannus, ha nincsen március idusának tragédiája? Nem avatja-e rokonszenvessé V. Károly császár alakját, hogy le tudott mondani világbirodalmáról s rezignáltan kolostorba vonult vissza? Nem élne-e Napoleon történeti képe a köztudatban elsősorban mint a népek

öldöklő zsarnokáé és Európa felforgatójáé Szent Ilona szigete nélkül? Nem emelte-e LINCOLNT szinte a nemzeti mitosz magasságába gyilkosának golyója? Nem idealizálta-e RÁKÓCZI és KOSSUTH alakját a hosszú száműzetés keserű kenyere? SZÉCHENYI a negyvenes években egészen népszerűtlenné válik, de valóságos kultusza támad 1860-ban végbement tragédiája után, szinte egészen eltűnt emberi mivolta a nemzet lelkéből, amely csak az eszme megtestesülését látta benne. Ezért énekli ARANY:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús életkincsét, ámbár napja múl;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy *éltető eszmévé finomúl*,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

(Széchenyi emlékezete.

TISZA ISTVÁN, akit hivatástudatának ereje sohasem engedett törődni az *aura popularis*-szal, tragikus halála után lett népszerűvé. Ez a poszthumusz népszerűség megnagyítja alakjának történeti arányait s valóságos hőskultusz tárgyává avatja. Az agyongyötört trianoni magyarságnak természetes lelki szomjúsága a hős után való vágy. A történelem látványa valóban igazolja MUSSOLINI szavát: «A hazafiság csak érzelem. Erénnyé csak *áldozat* által válik. Az áldozat mértéke szerint növekedik az erény.» A legnagyobb áldozat pedig — hozzátehetjük — az élet odaadása: ez a hazafiság maximuma.

NEGYEDIK FEJEZET.

AZ AKARATERŐ.

Az akarat, mint az államférfi egyéniségének lényege. — Az akarat ereje. — Az akarat szívóssága. — A törtető politikus típusa. — Az akarat politikai hősei. — A katona-politikus típusa. — A gyöngeakaratú politikus típusa. — Az államférfi munkaereje.

Az akarat, mint az államférfi egyéniségének lényege.

Az államférfitól hivatásának tudata azt követeli, hogy politikai eszményének megvalósítására híven és állhatatosan, minden akadállyal szembeszállva törekedjék. Tehát már a komoly hivatástudat az államférfi egyéniségének egyik legfőbb jegyévé az akarat erejét és szívósságát avatja.

A lelki élet vizsgálatának története azt mutatja, hogy a lelki tények magyarázatában túlnyomóan az értelem primátusa uralkodik: a lélekbúvárok nagy része a legújabb időkig minden emberi cselekvést az értelem világos céljaiból, az én-ünkkel szembeszegezhető képzetekből, a tudat tárgyi tartalmaiból iparkodik levezetni. A lelki életben ugyanis csak az világos, amit az értelem sugarai áthatnak: ezért könnyen esünk abba a hibába, hogy az egész lelki életet elintellektualizáljuk. Így a lelki tényezőknek a politikát érintő körében, a politikai pszichológiában is ez az intellektualisztikus álláspont szokott érvényesülni. A politika mint *tudomány* ugyanis ideológia, az értelem műve. S nagy a hajlandóság bennünk arra, hogy ezt az értelmi gondolatszkémát átvigyük *az élő, valóságos politikára*, az államművészet gyakorlatára, a politikai cselekvésekre is. Pedig a politika gyakorlati valósága — a politika tudományával szemben — elsősorban az *akarat és cselekvés* műve. A politikai eszmények, célkitűzések, elgondolások csak értelmi indítékok, rációk, amelyek sápadt képzetek maradnak, ha nincs akarás és cselekvés, amely átültesse őket a valóságba. Ezért csak az az igazi és hatékony eszmény, amelynek értéktartalma egybeesik az egyén akaratirányával, amelynek értéktudatát a feltétlen kötelességtudat is kíséri. Hány politikusnak agyveleje bugyborékol folyton az elméleti céloktól, ideáktól, észszerű tervektől, de sohasem jut el a cselekvéshez. A tettek

pszichogenetikája sokkal fontosabb a politikában, mint a puszta ideológia, amelyre mindmáig a vizsgálatok túlsúlya esik. Innen van az elméleti hajlamú politikusoknak, az ú. n. ideológusoknak sok keserű csalódása, melyet a becsapottság s utólag az irrealitás érzése kísér.

«Az értelem — mondja MÜLLER-FREIENFELS — olyan, mint az automobil fényszórója; a mótor azonban, mely előrevisz, a sötétben dolgozik; nincsen, vagy csak kissé, a lámpáktól megvilágítva.» Ez a mótor az akarat. Az értelmi megfontolás fénye többé-kevésbbé módosíthatja, a nyilvánvaló téves utaktól visszatarthatja, helyes irányt mutathat, de a lényeg az akarat mótorában dübörög. Itt a lélek igazi mélysége és egységes hajtóereje. Az akarat az első, az értelem inkább csak ennek orgánuma, mely elemez, szétszed, megvilágít, de akarat híján nem alkot. Ez távolról sem az értelem lebecsülése: hisz akarat, érzelem, értelem a valóságos lelki életben válhatatlan egység, s csak a lelki élet elemzésének céljára elvonás útján fogalmilag különítjük el őket egymástól. Lelki állapotainkban a három mozzanat közül hol az akarás, hol az érzés, hol a gondolkodás a túlnyomó.

Már most a gyakorlati élet, főkép a politika, mint az állami hatalom elosztására irányuló törekvés, elsősorban nem értelmi vagy érzelmi, hanem akarati, *voluntarisztikus* alapjellemű. A politikai élményben is természetesen nagy szerepet játszik az *értelem*, hisz céloknak, terveknek, eszményeknek kell lebegniök a politikai cselekvés előtt is; nem csekély jelentőségűek az *érzelmek:* a rokon- és ellenszenv, a szeretet és gyűlölet, a jogérzés és kötelességérzés, a lelkiismeret és felelősségérzés, az önérzet és hiúság, a becsvágy és becsületérzés, az irígység és büszkeség a politikai életnek mind igen hatékony mozgató erői; de mégis a politikai lélekben a primátus az *akaraté*, melynek ereje és szilárdsága keresztül tudja törni az értelemtől kitűzött célok, eszmények megvalósításának akadályait. *Minden nagyszabású államférfi elsősorban akaratzsení.* Lehet valaki lángész, akinek gondolkodása igen jelentős politikai elméleteket és terveket sző ki, mégsem válik be egyúttal mint államférfiú, mert a kivitelhez szükséges akaraterő és szívósság híjával van.

A tudománynak egyoldalúan elvont elmejárású emberei azt hiszik, hogy úgy ahogy ők, a *homines contemplativi*, mindig gondolkodnak, de gyakorlatilag nem cselekszenek, a politikai *homines activi* viszont csak cselekszenek, de nem gondolkodnak. Kétségkívül van ilyen típus is. A született aktivista államférfi a politikai kérdések megoldásában nem sokat töpreng, rezoníroz, hanem intuícióból

villámszerűen a legközvetlenebb és leggyorsabb utat választja: a cselekvést. A politikai világ embere elsősorban a cselekvő ember, az ösztönös *dionysosi típus*, s nem a folyton gondolkodó, minden lehetőséget először pontosan lemérő, folyton magára elmélő *apollói típus*. A cselekvő ember ütése sokszor többet ér, mint a gondolkodó következtetése. Szélső típusa, amely a politikai életben éppen nem ritka, a *hyperactivitás*ban szenvedő nyugtalan egyéniség, kinek túláradó energiája levezetést követel: a cselekvés tartalma szinte közömbös az élettevékenységgel, mint ilyennel szemben, kényszerérzése van mindig aktív lenni, a benne feszülő *libido agendi*-t kielégíteni. Nem veszi észre a diszharmóniát a konkrét valóság szükséglete és a felesleges politikai akciók között.

Az akaratnak két főjegye van, amelyek az igazi államférfi jellemének meghatározásában különösen jelentős szerepet játszanak: az *erő* és a *szívósság*.

Az akarat ereje.

Az akarat ereje abban nyilvánul, hogy az egyén nagy határozottsággal és lendülettel viszi végbe cselekvését s győzi le a cselekvésnek mind külső, mind pedig belső (az ösztönökből vagy ellentétes gondolatokból támadó) akadályait. Az akarat erejének mértéke a legyőzendő akadályok nagysága. Az igazi erélyes államférfit az akadályok nem rettentik vissza, sőt emelik: akkor van elemében, ha nehézségekbe ütközik s megmutathatja energiáját. Az akarat erejének két lelki mozzanata van. Az egyik a *bátorság*, mely nem riad vissza sem személyi, sem tárgyi szempontból semmiféle gátló körülménytől. A másik a léleknek *egy pontra való teljes koncentrációja:* az energikus akaratú ember egész lényét, minden tehetségét akarata tárgyára összpontosítja s nem engedi figyelmét egyébre terelni: *omnia ad unum.*

Mindkét mozzanat erősen kidomborodik az államművészet hőseinek lelkében. Személyes *bátorság* nélkül alig képzelhető el az az óriási küzdelem, amelyet a politika homokján vívnak. Hány van közülök, akinek, mikor hivatása tudatára ébred, sem anyagi, sem szellemi, sem hatalmi-szervezeti erő nem áll rendelkezésére s mégis olyan vakmerő, hogy ismeretlenül megkezdi harcát s végül győzedelmeskedik. De ez csak úgy lehetséges, hogy magát abszolút módon rászegzi, *koncentrálja* tárgyára s így a benne rejlő energia egészen cselekvésben oldódik fel. Mivel így egész mivolta a tettre irányul, a nagy államférfiak tipikus tulajdonsága a hallgatagság és zárkózottság. Ezek a hatalmas akaraterő természetes jelei. Ilyen bátor és

nagy ütőerejű akaratot tulajdonít Zrínyi Miklós Mátyás királynak, akiről egészen modern lelki arcképet fest: «Mátyást sem a szép szó, sem harag, sem ijesztés ki nem tudá verni a maga praetensiójának elhagyásából . . . a maga intentióját végbevivé bátran. Tanuljon ebből minden ember: ne fogjon lágyon senki a dolgában, hanem keze lába legyen az actiónak, a kit ember cselekszik, mert ha csak lassu és negédesen operál, semmi jutalmát nem vészi.» (Gr. Zrínyi M. Munkái. Nemzeti Könyvtár. 1854. III. 346. l.).

Az akarat szívóssága.

Az akarat ereje csak egyes cselekvések energikus végrehajtásában tör elő. Ahhoz, hogy az egyén a cselekvések hosszú sorozatát egy irányban hajtsa végre, akaratának *szívós*nak is kell lennie. Az energikus ember nem szükségképpen állhatatos és következetes is. Akaratának lehet nagy explozív ütőereje, de nincsen hosszabb időtartama, kitartása és egyenletes visszatérése, azaz szívóssága. Az akarat valódi intenzitásának mértéke két tényező kapcsolata: az akarás erejének és időtartamának mintegy szorzata. Az akarat ereje vagyis a bátorság és koncentráció képviseli az *aktív* lelki formát; a türelem, kitartás, szívósság viszont az egyszer kitűzött célra irányuló erős akaratnak mintegy potenciális lelki formája. Az még nem az akarat intenzitásának jele, hogy szenvedélyes fellobbanásból bátran nekivágó akarati aktusok jönnek létre, mert hiányzik ekkor a másik tényező: a szívósság, a hosszú időtartam, a kitartás. Az államférfi akaratának, aki politikai eszményének valóraváltására törekszik, különösen szüksége van a szívósságra. Ha erős és szívós akarata van, kitűzött céljától a történeti feltételek ereje egy időre eltolhatja, azonban ő mindig állhatatosan visszatér hozzá. A nem akaraterős, hanem csak fellobbanó, szenvedélyes politikus ellenben hamar megfeledkezik előbb kitűzött céljáról, mindig csak fel-felrobbanó akarata könnyedén továbbszáguld.

Az akarat szívósságának jellegzetes formája a *türelem*. A nagy államférfiak egyik jellemző vonása, hogy *várni* tudnak. A türelem egyik legnagyobb államférfiúi erény. Nemcsak a nagylendületű, huszáros nekivágásnak, hanem a türelemnek, a várnitudásnak is van heroizmusa. Az az önmegtagadás is a nagy akarat jele, hogy az államférfi nem siet el semmit, egyelőre a gyors sikerről a nagyobb reményében le tud mondani, vagy mint Bismarck mondotta: «a chance-ra lesni». A hidegvérű angol politikusok sikerének itt van egyik titkos kulcsa. Ők a politikának is golfjátékosai. A golfjáték,

amelyet majdnem minden angol államférfi szenvedélyesen űz, nemcsak a türelemnek, a szívós akaratnak iskolája és állandó gyakorlótere, hanem az angol politika szimboluma is. A fejlődést nem sietteti, hanem érni hagyja s csak a kellő pillanatban lép közbe. A golf a politikai taktikának is mestere.

A várnitudás jelentőségének tudata minden nagyszabású államférfi lelkét mélyen áthatotta. Ezért dohogott elbocsátása után Bismarck friedrichsruhei magányában az új német politikai szellem rohamozó modora s flottaépítő, kihívó türelmetlensége ellen. «A politikai fejlődések — mondotta 1895-ben — olyan lassan mennek végbe, mint a geológiaiak. Az államférfinak csak várnia kell tudnia. A politika bizonyos hasonlóságot mutat az erdőgazdasággal; a politikára is érvényes az egyik erdészeti iskola felirata: «Learatjuk azt, amit nem mi vetettünk, és elvetjük azt, amit nem mi fogunk aratni.» (Hofmann: Fürst Bismarck 1890—1898. I. 123).

Véssük ki most az akarat negatív formáját: milyen az olyan politikus jelleme, akiből hiányzanak az akaratnak imént vázolt jegyei?

Akiben nincsen meg az *akarat ereje*, az az impulzív, *impresszionista politikus*. Izgalmas szenzórium a friss változások iránt, igen gyors az új ingerekre való visszaható képessége és feldolgozó ereje. Azonban az egyik benyomástól vagy céltól mindjárt tovalebben a másikhoz, mert nem tud akarni s valamit végrehajtani. Politikusnak az ilyen amorf egyéniség a maga bármivé gyúrható plaszticitásával nem való: ha mégis az talál lenni, akkor sekélyes parafa-politikus, kinek nincsen önsúlya, mindig az adott politikai hullámon úszik. A körülmények, a környezet benyomásainak pusztán reflexe, állásfoglalását a véletlen dönti el, de akkor is csak rövid időre. Ingadozó: nincs akaratának szilárd egysége és tartóssága; szeszélyes, explozív és kiszámíthatatlan, örökös lelki vibrációban él, a benyomások ellenállhatatlan uralma alatt áll. Ennek a típusnak szinte pszichológiai modellje III. Napoleon.

Akiben nincsen meg az *akarás bátorsága*, az a *hamleti politikus*. A politikai Hamletek sohasem cselekszenek, hanem töprengenek, a feltételeket mérlegelik és szónokolnak. Náluk valóban az értelem primátusa uralkodik az akarat fölött. Ezt a típust kitűnően jellemzi Retz kardinális, amikor emlékiratában az orleansi hercegről ezt mondja: «Nagyon messze esett nála az ‚akarnám' az ‚akarástól', az akarás az elhatározástól, az elhatározás az eszközök megválasztásától, az eszközök megválasztása az eszközök alkalmazásától. Ami azonban a legkülönösebb, néha megfeneklett az eszközök alkalma-

zásánál.» Gróf ESZTERHÁZY MÓRICRÓL, Schmerling korának érdekes diplomata alakjáról, aki római nagykövet, majd miniszter volt, írja egyik alantasa: «A legfinomabb és legélesebb értelem, amelyet valaha láttam. Meglátja még az infuzóriumokat is a pohár vízben, amelyeket más csak nagyítóüveggel pillant meg; de hát a jó Isten e szörnyetegeket nem arra teremtette, hogy szabad szemmel lássuk őket!» FRIEDJUNG szerint ESZTERHÁZYnak «talentumában ez volt a legfelötlőbb sajátosság: minden lehetőséget addig, oly hosszasan bizonyított és elemzett, amíg maga sem tudta már, hol az igazság. Meggyőződésében annyira nem bízott, ezt addig kritizálta, míg éppen az ellenkezőjére jutott ki... Minden tervében fönnakadt ezeknek gyöngeségétől és nehézségeitől való aggodalma miatt.» (FRIEDJUNG: Harc a német hegemóniáért. Magy. ford. 1902. I. 150).

A politikai hamletizmus lelki forrása gyakran a túlsok tudás, mely megbénítja az akaratot. Aki nagyon sokat tud, az pro és kontra agyonvizsgálja az ügy előnyét és hátrányát, sápadt tárgyilagossága nem engedi meg a döntést, folyton ingadozóvá teszi. Az ilyen ember, mint NIETZSCHE mondja, totalizmusban szenved: minden feltételt figyelembe akar venni, méltányolni s közben elszalasztja a tett alkalmait. A mindent «objektive» méltányolni akaró politikus tétlen marad, soha sincs meg benne a kezdeményezés bátorsága. Majdnem azt mondhatnók, hogy az erős akarásnak feltétele a tudás korlátoltsága. Erősen akarni annyit jelent, mint bizonyos cél vagy eszmény érdekében egyoldalúnak, korlátoltnak lenni. Innen van az a meglepő jelenség, hogy a legerősebb akaratú politikusok gyakran igen tudatlanok; s viszont a nagyműveltségű, a kultúra minden ágában járatos politikusok, ha a hatalom kezükbe jut, tehetetlenek, műveltségük a feltételek mindenoldalú mérlegelése miatt oly teherként súlyosodik rájuk, hogy igazán nem tudnak akarni; s ha végre akarnak, akkor is megbénítja akaratuk erejét az ellentétes érveknek mindig tudatos logikai súlya. A tudatlan, de éppen ezért akaratának erőtudatában meg nem zavart államférfinak plasztikus példája LLOYD GEORGE: mindig gyorsan határoz, a legnehezebb kérdéseket pár perc alatt megoldja minden teorétikus aggodalom nélkül. Tisztán gyakorlati ember — s éppen ezért lett ez a fiskális a háború alatt a legjobb municiós és hadügyminiszter. Mindig megérezte, mit kell tennie: a valóságot megérző, elméleti tudástól mentes, telepatikus ösztöne volt hatalmas akaratának irányítója. Persze más területeken csődöt mondott valóságérzékének puszta divinációja, ez mégsem pótolhatta a tudást: a békeszerződések megszerkesztése alkalmával tanusított földrajzi tudatlanságán a népek millióinak boldogsága fordult meg.

Akiben csak látszólag van meg az *akarat szilárdsága*, az a *makacs* vagy az *önfejű politikus*. A makacsság és az önfejűség nem az igazi kemény akarat jele. A makacsság csak akarás az akarás kedvéért, mert megfontolásnélküli elhatározáson alapul; amikor az egyén magát bizonytalannak érzi, végre vaktában dönt (pl. a gombjai párossága alapján) s e döntés mellett értelmetlenül kitart. Az akaratgyenge politikusok sokszor a legmakacsabbak; igaz, hogy értelmességük dolgában a *lex parsimoniae naturae* (a természet takarékosságának elve) rendszerint szigorúan érvényesül. Az önfejű meg olyan makacs, aki akaratának tartalmát elvvé emeli, de teljesen egyoldalú módon és mint ‚principiális férfiú' fokozott önérzettel. A makacs *l'art pour l'art* akar, de nem okolja meg, miért akar; az önfejű abban tetszeleg, hogy makacs viselkedését elvekkel igazolja.

Az akarat szívósságának hiánya gyakran az államférfi egyéniségének túlzott *érzékenységére* vezethető vissza. Ha az előkelő, kifinomult, szenzibilis lelki alkat rosszindulatú ellenállásra, irígységre, intrikára talál, egyhamar visszavonul. Ilyen volt például Rosebery lord, az elegáns, rendkívül művelt és gazdag főúr. Angliának kétszer külügyminisztere, egyszer miniszterelnöke, de mindig csak rövid ideig. A politikai élet sötét oldalait hamar megútálja; van neki más lelki tartalma is, mint a politika: irodalom, tudomány, sport, utazás, esztétikai élvezet.

A törtető politikus típusa.

Az állhatatosság hiányának rendszerint nem csupán a lelki érzékenység a forrása, hanem a hivatástudat csekély ereje is. A hivatástudatnak mértéke éppen az akaratnak az a szívóssága, amelyet az ideál útjában álló akadályok fokozatos eltávolítása követel meg. Hivatástudat és akaraterő válhatatlan egység. E ponton különül el a hivatásos államférfitól a *törtető* (stréber, ma humorosan hangzó nyelvújítási szóval: ‚tolárd') *politikus*, akit a mult századvégi magyar politikai humor a ‚strebinyei Strebinszky Caesar'-nak alakjába sűrített. Van benne bizonyos akaraterő, személyes energia, egy-egy célra koncentrált erőkifejtés és szívósság. De célja nem valamely egyénfölötti értéknek, ideálnak megvalósítása, hanem csak az egyéni boldogság és dicsőség, amelyet azonban mégsem tud elérni. Törekvési folytonos láza erejét fölemészti, viszonylag hamar letörik: alakja humorában ezért komikum és tragikum keveredik. Energiája nem tud a sikertelenség után felfrissülni és megújulni, mert nem ideálból, hanem csak önzésből táplálkozik. Ha nincs sikere, akkor nincs sar-

kaló ereje. Ebből érthető a törtető politikusok állandó és nagyfokú idegessége: szenvednek a siker híján, munkájuk hiábavaló áldozat. Szenvedésük forrása: akaratuk megfeszítésében nem a dolgok, hanem mindig *maguk* érdeklik. Akaratuk ereje nem a képességek önkifejtésének veleszületett energiája és feszítőereje, hanem mesterkélt akarva-akarás terméke. Ezért a nevük: ‚akarnokok', akiknek ‚könyöke meg van patkolva'.

Mi tehát a törtető politikus ismertetőjegye? Egyéni becsvágy komoly tehetség híján ideál nélkül. Korlátlan vágyait a tehetség jeleinek érzi: szobrásznak képzeli magát, csak azért, mert véletlenül nagy véső van a kezében; de már ideális képe nincs, amelynek kivésésére hivatva érezné magát. Ítélete gyors, mellyel a céljának megfelelő feltételeket, helyzeteket hirtelen felismeri; szimatja van; ügyes az eszközök megragadásában; szívós az egyéni érdekére vonatkozó elhatározásban és akarásban. Minthogy azonban nem ég benne a magasabb, egyénfeletti ideál tüze, változásra könnyen hajlik, elvtelen. Akaratának szívóssága csak annyit jelent, hogy állhatatos abban a törekvésében, hogy cselekvését mindig összhangba hozza egyéni érdekeivel: nem a közérdeknek nyílt, hanem a magánterjeszkedésnek titkos politikusa. Ez a tulajdonsága szereli fel őt elsősorban az élet küzdelmére. A politika pedig sajátosan alkalmas terület a törtető természet számára, mert a nyilvános életben különösen érvényesítheti külsőre, látszatra dolgozó képességeit: mozgékonyságát, szolgálatkészségét, a jelszavak iránt való fogékonyságát, a vezetőknek és a tömegnek szóló hízelkedési hajlamát, megnyerő eufémizmusát. Szereti magára ölteni külsőleg az önzetlenség, az erény színét, pedig «az erénynek inkább barátja, semmint erényes». (Boileau.) Ami látszólag értékes mutatnivalója van, azt mind a fórum kirakatába helyezi: a törtető egyben *politikai exhibicionista.*

Szellemi mivolta túlnyomóan *értelmi tevékenységben* merül ki: a gondolkodás dialektikájában, plánumok szövésében, racionális érvelések szillogisztikájában: lényegében *politikai szofista.* Mint ilyen a rábeszélésben nagy és otthonos, de nem a karakterben, az önmagához való hűségben, az életforma folytonosságában, az eszmékért való becsületes odaadásban. Az intellektualitás az igazi tere, mert a gondolkodás a lelki életnek legmozgékonyabb, leggyorsabban tovatűnő eleme, míg az érzelmek, a nagy szenvedélyek, a jellem akarati vonásai sokkal szilárdabbak, változatlanabbak. Ha terve és retorikája bakot lő, akkor mindig «félreértik», mert hisz «mást mondott», vagy egyszerűen szemrebbenés nélkül letagadja. Szereti a kétféle értelmű szavakat, a gyávaság e virágait, a kiegyenlítő formulákat, a homályos

kompromisszumokat, melyeket tetszése szerint magyaráz, de segítségükkel az éppen aktuális összeütközést kikerüli. Mindent tud igazolni is, meg cáfolni is.

Többnyire az emberek negatív jellemvonásaira épít : hiúságukra, féltékenységükre, irígységükre, gyűlöletükre. Ügyes abban, hogy magát legalább egy időre megszerettesse. Érvényesülési ösztöne az emberekkel való bánásmódban virtuózzá avatja. Szolgálatkész a nélkülözhetetlenségig, szorgalmas az elhangyásodásig ; óvatos a beszédben, mester a hallgatásban ; szerény, ha a helyzet kívánja, szemtelen és rohamozó modorú, ha céljához így jut közelebb ; soha sem mer önálló és eredeti lenni, mindig azt nézi, mit mond és tesz az, aki följebb áll nála ; úgy tesz, mintha neki semmi sem kellene, de várja, hogy fontos pozicióra hívják ; ha messziről valamit mint lehetőt említ s ez valóban bekövetkezik, már a maga indítványának, ötletének minősíti (innen a politikai beszélgetésnek «előre megmondtam» gyakorta hallható fordulata) ; keresi a lehető legtöbb befolyásos emberrel való kapcsolatot, hogy alkalomadtán kihasználhassa őket ; mindenkivel jóban van, ártalmas fényűzésnek tartja, hogy ellenségei legyenek, mert nincsen elve és meggyőződése, mely természetszerűen küzdelembe bonyolítaná. Nem tud sem igazi barát, sem igazi ellenség lenni. Mindenütt ott van és mégsincs sehol, t. i. ahol veszedelmes volna rá nézve : mindig alibit tud igazolni. Mindenben rögtön otthonos : a lehetőségek elképzelésére van fantáziája, ha ezek neki kedvezők. Igazi véleményét sohasem nyilvánítja, mert kerülni akar minden összeütközést, annál is inkább, mert meggyőződése mindig amorf : olyan alakot ölt, ahogyan a hatalom iránya változik, úgy, ahogyan a víz, a szerint, amilyen formájú pohárba öntjük. Veleszületett természeti tulajdonsága a *mimikri:* a törtető politikus mindig környezetének védőszínét tudja felölteni, úgyhogy a világot lényének igazi mivolta felől megtéveszti. Mindig olyannak mutatja magát, amilyennek a környezet világnézete s társadalmi-politikai értékelése megkívánja : rövidlejáratú szellemi kölcsönökből él. Ez karriercsinálásának módszere, mely hatásaiban élte folyamán pontosan lemérhető.

Ha a törtető politikus bajba kerül s támadják, meglapul s a víz alá bujik addig, amíg nem érzi, hogy a víz felszínén már nem zajlanak hullámok. Egyébként szereti a levelesbéka szerepét játszani, aki mint időjós a politika uborkásüvegében a politikai időjáráshoz mérten a létrán hol néhány fokot fölfelé, hol néhányat lefelé ugrik : hol a jobb-, hol a baloldalon szimatolja a maga érdekeit. Végül is senki sem bízik benne. Hűséget szaval, míg a hatalom árnyékában sütkérezik ; de az első, aki megszökik, ha a hatalom napját felhők kezdik takarni.

Pálfordulásainak jellemtelenségénél csak önmagát mindig igazolni próbáló dialektikája szánalmasabb. Pátosza annál hevesebb, minél kevesebb áldozatot követel tőle, vagy minél nagyobb hasznot hajt neki. Hidegen számító róka-intelligenciája sohasem szentimentális, kivéve, ha terve nem sikerül. Csak az élőkkel van jóban, a holtaknak már hátat fordít, mert nincs mit várnia tőlük: nem ismeri a hálás kegyeletet és hűséget. A hősies tűrés gesztusát mutatja, amikor úgy sem tehet egyebet, mint hogy tűr. Mihelyt azonban látja, hogy a hatalmi helyzet, mely lenyomta őt, inog : keserű elégedetlenségben tör ki, lázít, a szatira pátoszát éli ki, mert már úgysem kockáztat semmit. Mindig a felelősséget emlegeti, de lelke mélyén retteg tőle, ahol csak lehet, kikerüli s másra tolja. Sohasem szeret férfiasan maga intézkedni, hanem a testületi névtelen felelősség mögé bújni s titkosan, lehetőleg negatív előjellel szavazni. Mindenkinek mindent megígér, sőt többet ígér, mint kérnek tőle, hogy jóakaratát mutogassa és barátokra tegyen szert ; mikor aztán ígéreteit nem tudja teljesíteni, önkénytelenül csak ellenségei számát szaporítja. Kitűnő emlékezete van, bő asszociációkkal, de virtuóz a feledésben, ha érdeke úgy kívánja.

A törtető politikusok portrait-ival tele van a politikai történet arcképcsarnoka. Jellemző vonásaik példaszerűen egyesültek Bacon-ban, a filozófus lordkancellárban. Univerzális tudós elme, de szelleme kimerül az értelmi funkciókban, a szilárdabb jellemnek legkisebb nyoma nélkül. Eszének találékonysága és dialektikája a gyakorlati életben csak önzését, hatalom- és pénzvágyát, felfelétörését szolgálja. Fiatalabb korában örökké hízeleg és esedezik a hatalmasok előtt, hogy kegyüket megnyerje és karriert csináljon. Emelkedése eszközeinek megválasztásában semmiféle erkölcsi tekintet nem korlátozza. Legjobb barátjának, Essex grófnak, aki pályájának útját mindig buzgón egyengette és anyagi nehézségein egy birtok ajándékozásával segített, ő lesz a fővádlója, amikor ez súlyos összeesküvési perbe elegyedik. Bacon a bírósági tárgyaláson minden szellemi és retorikai erejét felhasználja, hogy Essexet elítéljék és kivégezzék s így a királyné kegyét megnyerje. Erzsébet királyné azonban ösztönösen bizalmatlan iránta. Az új királyhoz, Jakabhoz ezerfelé keres összeköttetést : hízeleg, szolgai módon alkalmazkodik és folyton esedezik. «Ha lordságodnak — írja Northumberlandnek — fejemmel, nyelvemmel, tollammal, baráti kapcsolataimmal bármi szolgálatára lehetek, alázatosan könyörgök, tartson engem az Önének.» Végre 1607-ben főállamügyész nagy fizetéssel és hatalommal. De ez sem elég becsvágyó lelkének. Napi jegyzeteiben, a *Commentarius Solutus*-ban sok egyéb között ránk maradtak tervszerű gondolatai arról, hogyan kell

Alexander Decamps gúnyrajza Dupinről: Francia osztály.
Contrarius tanár (Dupin):
«A *menteni* ige ragozásához értünk: Én megmentettem a hazát stb.»
(Az 1830. évi júliusi forradalom idejéből.)

viselkedésmódját az emberekkel szemben javítani, hogy őket még jobban megnyerje ; mikép szerezheti meg a hatalmasok jóindulatát, használhatja ki gyengeségeiket, milyen eszközökkel tud megszabadulni vetélytársaitól. Szinte *vade mecum*-ot készít a törtető és intrikus politikusok számára az emelkedés pszichotechnikájáról : megírja a politikai törtetés elméletét, a «politikai alkalmazkodástant». Tervszerű lelki módszereit siker koronázza, végre a legmagasabb állást tölti be, lordkancellár. Bukása annál nagyobb : sokszoros megvesztegetése miatt a parlament bíróság elé állítja, mely súlyosan elítéli.

A törtető politikus tipikus vonásai szembeszökően rajzolódnak ki a harmadik francia köztársaságnak egyik alapító politikai egyéniségében : Jules Simonban. A szedáni vereséget nyomon követő parlamenti zavarban későn veszi észre, hogy a császárság nagy ellenségei, Gambettáék a törvényhozás termében kivonultak. A padokon hanyatthomlok átugorva utánuk rohan, bérkocsit fogad, borravalót ad, hogy a kocsis gyorsabban hajtson, míg végre az utolsó pillanatban ront be a városháza termébe, ahol már megalakult a honvédelem új kormánya. Gyorsan kiviszi, hogy Gambetta a már lezárt miniszteri névsorhoz az övét is mint közoktatási miniszterét hozzáfüggeszti. Amikor azonban később azt látja, hogy az új nemzetgyűlés többsége konzervatív royalista, nagy forradalmár létére egyszerre fogékonnyá válik a maradi eszmék iránt, hogy megmaradjon Thiers kabinetjében is ; még a klerikalizmushoz is olyan vonzalmat színlel, hogy Dupanloup orléansi püspök Simon zsidó voltára célozva gúnyosan megjegyezte : «Ez az ember előbb lesz kardinális, mint én.» A törtető hízelgésével annyit elért, hogy amikor 1876-ban republikánus többség gyűlt az új nemzetgyűlésbe össze, a konzervatív Mac Mahon őt bízta meg a kormányalakítással. Hipokrita volt ekkor is : az államfő felé konzervatív, a parlament többsége felé komoly republikánus ábrázatot mutatott. Mindkét fél hamar átlátott a szitán : félév mulva az államfő sértő formában elbocsátotta. (*M. Nordau:* Französische Staatsmänner. 1916.)

Az akarat politikai hősei.

Az eszmények megvalósítására törekvő politika a hajthatatlan akaraterőn alapszik. Ennek képviselője, az aktív típusú államférfi, rendszerint erőtől duzzadó természet, kiben a szellemi elevenség és akarat maximuma lakozik : csak az erős és szakadatlan tevékenység közepett érzi jól magát, állhatatosan dolgozik, fél a nyugalomtól, mely számára a tespedés állapota. Talán az összes emberi tevékenységek közül éppen a politikainak van a legdinamikusabb természete.

Ha elvesszük az államművészet hőseinek szellemből az ideálért való rajongást, a sokszor megdöbbentő tárgyszerelmet, politikai szenvedélyt s az akarat törhetetlen energiáját: akkor Sámson áll előttünk, akit erejétől megfosztottunk. A politikai erősz és kolosszális akaraterő avatja a politikust az államépítés hősévé.

A politikai akaratnak imént elénk domborodó szempontjait most a történet szemléletes látványára alkalmazzuk. Az akarat bátorsága és ütőereje, szívóssága és türelme, önállósága és kezdeményező ereje azok a kategóriák, amelyeket néhány klasszikus államférfi szobráról most leolvasunk. Aki művész akar lenni, PHEIDIAshoz és MICHELANGELOhoz jár iskolába s nem a kőfaragókhoz és a szobafestőkhöz. Aki filozófus akar lenni, PLATONhoz, AQU. SZ. TAMÁShoz, LEIBNIZhez vagy KANThoz fordul s nem lexikonokhoz vagy silány népszerűsítő eszmekereskedőkhöz. Aki politikus akar lenni, az államművészet nagy mestereinek életét és műveit, elsősorban pedig *akaratát* tanulmányozza s nem pusztán újságolvasás útján tájékozódik a politikai művészet titkairól.

BISMARCK nem hiába kapta a «vaskancellár» nevet: legfőbb politikai arcvonása az akarat *bátorsága* és hajthatatlan ereje. Amit egyszer helyes célnak ismer föl, azt minden veszedelem és küzdelem ellenére «vérrel és vassal» végrehajtja. Szereti a veszedelmet. A személyes bátorság szemében a legnagyobb erény. Sok ordója között, amelyek — mint mondja — «egy miniszter garderobe-jához tartoznak», egész életében legtöbbre becsülte azt az érmet, amelyet ifjúkorában kapott, amikor egy fuldokló után ugrott s megmentette életét. De ugyanilyen személyes bátorsággal ugrott bele mindig, ha kellett, a politika legvészesebben tarajosodó hullámaiba is. Bátorságát LASSALLE is tiszteli. Amikor a német szabadelvűeket gyávaságukért hevesen támadja, megjegyzi: «És ha puskalövéseket is cserélünk BISMARCK úrral, az igazságosság megköveteli, hogy még a sortűz ropogása közben is bevalljuk: ez legalább férfi, de amazok — vénasszonyok.» BISMARCK akaraterejének másik jele zárkózottsága. Sokszor kihívó merészséggel, meglepő és gondatlannak látszó nyíltsággal szólt végső politikai céljairól. Ezek útjait és eszközeit azonban nem árulta el még munkatársainak sem. Politikai munkája egészen zárkózott: innen hirtelen cselekvéseinek meglepő ütőereje. Zord autokrata: tanácsot nem kér senkitől, csak parancsolni tud, de véleményt meghallgatni nem. Akarata azért bátor és erős, mert feltétlenül bízik önmagában.

BISMARCK sokszor a nemzettel, ennek parlamenti képviseletével s a királlyal szemben juttatta érvényre a maga akaratát. CAVOUR csodálatosan sokoldalú szelleme és vakmerő akarata ellenben a nemzet

akaratára támaszkodhatott. Innen merített erőt és bátorságot arra, hogy, bár egy kis állam miniszterelnöke, szembeszálljon néha egész Európával s hihetetlenül súlyos akadályokat törjön keresztül. Senki sem hivatottabb ezt a gigászi erőfeszítést és bátorságot oly híven jellemezni, mint Kossuth: «A diplomatizáló hatalmak abban törték fejüket, hogy európai kongresszus rendezze Olaszország ügyeit, de az olaszok (Cavour) megtörhetetlen állhatatossága rájok kényszerítette annak belátását, hogy az olasz nemzet nem fog engedelmeskedni Európa hatalmainak, s a kongresszus eszméje dugába dőlt, — majd elkövetkezett az olasz nemzeti akarat oly térfoglalása, mely haragra lobbantotta a császári királyi diplomáciát Szentpétervártól kezdve Madridig; a leghatalmasabb kontinentális hatalmak haza rendelték követeiket Turinból s megszakították a diplomáciai összeköttetést, még Franciaország hatalmas imperátora is. Az olaszok (Cavour) szép udvariasan szerencsés utat kívántak az elutazó követeknek, de nem ‚transigáltak', hogy őket kibékítsék, és a dolognak az lett a vége, hogy a hatalmak érvényesnek voltak kénytelenek elismerni, amit az olasz nemzet (Cavour) akart, ők pedig haragos indulatossággal elleneztek, s a követek szépen visszamentek az olaszokhoz mind, mind; végső végül az osztrák is.» (Irat. IV. 19).

A bátor, mindig cselekvésre kész akaratember nem szereti a nyugalmat, hanem a harcot és cselekvést, ahol bátorsága és akarata van próbán. Nem a multban, nem is a jelenben, hanem a jövőben szeret élni, mert lelki szubsztanciája mindig cselekvésre feszül: az akaratember az igéket mindig *futurum*ban szereti ragozni. Ilyen a francia politikának egy félszázadon keresztül vakmerően támadó tigrise, Clemenceau. «A nyugalom — írja — nem a szabad emberek állapota.» Sohasem álmodozik a béke harmóniájáról, hanem a harcos cselekvésről: «Tudnunk kell, — mondja— mit akarunk. Ha akarunk, *bátornak* kell lennünk ezt kimondani; ha kimondtuk, meg kell tennünk.» Akaraterejének jellemző vonása, hogy sohasem akart hallani a legyőzött féllel való kompromisszumról: mindig egész programmját maradék nélkül, diktatóriusan akarta végrehajtani. Radikális az egyház és az állam szétválasztásában, radikális a háborúban és békekötésben: akaratát mindig a maga egészében másokra rákényszeríti. Jómaga elvben demokrata, folyton a szabadságról beszél, de félelmetes akaratenergiája, ha hatalomra jut, kíméletlenül parancsoló diktátorrá keményíti.

A politikai bátorságnak különösen tiszteletreméltó mintája MacDonald. Volt ereje ahhoz, hogy amikor Grey lord 1914 aug. 3-án a parlamentben bejelenti a hadüzenetet, s az egész ház a háborús pszichó-

zis legmagasabb hőfokú lázába esik, felállott s óvást emelt a háború ellen; tagadásba vette, hogy Anglia veszélyben van s hogy a Franciaországgal való barátság joggal rántja-e be a háborúba Angliát, melynek semlegesnek kellett volna maradnia. Elhagyja e nyilatkozata miatt pártja, megveti és belsőleg száműzi egész Anglia; a háború alatt mint valami bélpoklossal bánnak. Milyen bátor és objektív tud lenni, mikor az egész angol sajtó lázít 1914 októberében a német barbárság ellen! «A szocialista — ezt írja ekkor MacDonald egyik klasszikus cikkében, szinte vakmerőn dacolva az összes entente-országok felháborodásával — megsiratja a katedrálisok, könyvtárak és régi épületek elpusztítását, de tudja, hogy a háború nem folytatható ilyen barbárságok, valamint sok élet kioltása nélkül . . . Ezt nem tulajdonítja valamely nemzet külön barbárságának. A háború egyetlen szakadatlan kegyetlenség — mindenütt, bárki a küzdő fél . . . A szocialista tudja, hogy a *Times* éppannyi hazugságot mond, mint a *Kölnische Zeitung*, és hogy a brit cenzor sem áll közelebb a világosság angyalához, mint a német.» (Wanderings and Excursions. 165. l.). Követeli, hogy az igazi szocialista tartsa lelkét tisztán és szabadon a gyűlölettől, mely ördögien dolgozik az újságokban. Macdonald volt az első az angol államférfiak közt, akinek már 1922-ben volt bátorsága vallani: «Valóban itt a legfőbb ideje, hogy elszakítsuk magunkat a szenvedélyes és vak bosszúállásnak attól a politikájától, melyet a francia kormány követ . . . Egy leigázott nép az egyik oldalon és egy félelemtől hajtott és boszúálló nép a másikon — ez a mai Európa betegsége.» (U. o. 250). De akaraterejének és bátorságának tanusága az is, hogy amikor nemzete gazdasági válságba jut, otthagyja a rázúduló gyűlölet közepett a saját maga alkotta pártját, hogy hazáját a veszedelemből kiemelje.

Az elszánt személyes bátorság és rettenthetetlen akarat megrázó példája Tisza István. Az ellene intézett merényletek egy pillanatra sem rendítik meg nyugalmát. Hiába figyelmeztetik 1918 októberének végén, hogy távozzék, mert élete biztos veszedelemben forog: «Nem bújok sehová, — mondotta — ahogy éltem, úgy fogok meghalni.» Csodálnivaló akaraterővel a legszenvedélyesebb s legvadabb jelenetek között töri le az obstrukciót s viteti ki karhatalommal a renitens képviselőket. Félelmetes akarata azért követ el erőszakot, mert látva látja az országra tornyosuló veszedelmet. Bátor akarata felsőbbrendű kötelességtudatból táplálkozott.

Az akaratnak bátor ütőereje mellett a *szívósság*, *állhatatosság* az a jegy, mely az államférfi egyéniségének egyik fő lelki kelléke. Ez arra képesíti, hogy nemcsak egy-egy cselekvésében vagy egy cselekvés-

sorozat kezdetén mutat akarati erélyt, hanem ennek viszonylag egyenletes mennyiségét tudja állandóan, sok egyes cselekvésből álló munkában, nehéz feladatok hosszantartó megvalósításában is kifejteni. A kitartó akarat az igazi munkaakarat. Erélyes és szívós akarat nélkül sohasem és seholsem jön létre valójában nagy emberi alkotás: a politika terén sem.

Disraeli gyermekkorától tudatosan iparkodik szívóssá edzeni akaratát. E mindig kitűzött célok felé törő s kitartó akaraterő nélkül érthetetlen volna pályája: hogyan emelkedett száz évvel ezelőtt ez a zsidófiú a világ merőben konzervatív társadalmi értékfelfogású legnagyobb hatalmának többszörös miniszterelnökévé! Hogyan tudta magának a legfontosabb politikai pozíciókat majd egy félszázadon át megszerezni olyan országban, ahol akkor a politikai életet az arisztokrácia és a gentry egészen kisajátította a maga számára! Mennyi, akkor ledönthetetlen társadalmi korlátot kellett szívós kitartással eltávolítania! Már ifjúkorában imponál neki Loyolai Szent Ignác, az akarat hérosza, aki azt kérdezte magától: «Mit tennél, ha szentté lennél, hogy felülmúljad erényeiddel Szent Domonkost és Szent Ferencet?» Disraeli is ilyesmit kérdezett magától, csakhogy Demosthenesre, Ciceróra, Pittre gondolt. Korán jelszava: «Fejleszd magad ne az élvezetre, hanem a cselekvésre!» (l. Maurois, Disraeli-életrajzát) Így lett azzá, amivé ifjúkorától akart: Anglia miniszterelnöke. Ilyen irányú becsvágyát jellemzi már első írásának mottója: «A világ az én osztrigám, amelyetkarddalfogok felnyitni!» Első regényében, a *Vivian Grey*-ben, melyet huszonkét éves korában írt, nagy politikai érzékkel és dús fantáziával már egy miniszterelnököt rajzol meg. Nemsokára egy másik regényében, a *Contarini Fleming*-ben a fiatal hős, aki államférfi akar lenni, így elmélkedik magáról: «Éreztem erőim teljét. Les föl járkáltam a szobában az ambíció valóságos dühétől hajtva, és heves szomjúság fogott el a *tettek* után. Úgy tünt fel, hogy nincsen olyan nagy tett, amelyre képes ne lennék s amely után ne sóvárognék. Fantáziámban trónokat ingattam meg s birodalmakat alapítottam. Olyan lénynek éreztem magamat, mely arra van teremtve, hogy a forradalom légkörében libegjen.» Amikor Fleming gróf a költő és az államférfi pályája közt választani akar s az utóbbit hasonlíthatatlanul nagyobbra becsüli, mert a *cselekvés* tere, akkor az ifjú hősben a fiatal szerzőnek, Disraelinak becsvágya és tettereje szólal meg: «Inkább lennél-e Homeros, mint Caesar, Shakespeare, mint Napoleon? Nem, senki sem lenne inkább az. Moralisták elleplezhetik az igazságot minden elképzelhető mesterkedéssel, de emberi természetünk megsemmisíti mindezeket a hazugságokat. *Cselekvő lények* va-

gyunk és rokonszenvünk *a nagy tetteké.*» Később is a *Conningsby* c. regényében a nagyszabású államférfi egyéniségének pszichológiai kulcsát nem az értelemben, hanem a szenvedélyben, a politikai erószban, akaratban és fantáziában találja meg: «Az igazi kutatók tudják, milyen korlátolt az emberi ész. Nem köszönhetünk neki nagy tetteket, amelyek az emberi munkának és haladásnak mérföldmutatói. Nem ész volt az, ami Tróját ostromolta, ami a sivatagból az arabokat továbbhajtotta, ami a keresztes hadjáratokat sugalmazta, ami a szerzetesrendeket megteremtette, a jezsuita rendet megalapította, és mindenekelőtt nem ész volt az, ami a francia forradalmat megindította. Az ember csak akkor nagy, ha szenvedélyes akaratból cselekszik, s csak akkor lebírhatatlan, ha a képzelőerőt veszi igénybe.» Disraelinek valamennyi fiatalkori regénye tele van politikával: ezek mintegy előgyakorlatok politikai életének taktikai sakkhúzásaihoz. Szívósságára jellemző, hogy csak az ötödik választási próbálkozása után tud bejutni a parlamentbe: más már régen abbahagyta volna a meddő kísérleteket. Első beszédét a ház nem akarja meghallgatni: minden oldalról olyan gúnyos lárma és kiabálás fogadja. Lélekjelenlétét azonban az ellenszenvesen fogadott képviselő megőrzi: «Most leülök, — kiáltja — de eljön az idő, amikor majd Önök meg fognak hallgatni engem!» S addig dolgozott állhatatos akarattal, míg meg nem hallgatták; sőt nemsokára mint vezért ájtatosan hallgatták. Amit a fejébe vett, attól nem tágított. A berlini kongresszus hosszú tanácskozásain az öreg Disraeli olyan energikus akaratú, hogy Oroszországgal, Anglia versenytársával szemben minden javaslatát diadalmasan viszi keresztül. Még az ugyancsak akaratos Bismarcknak is imponál: Der alte Jude, — mondotta — das ist der Mann.

Micsoda szívós akaraterő kellett ahhoz a történeti szerephez, mely Stresemannnak jutott osztályrészül, amikor 1921-ben a kancellárságot vállalja, hogy a birodalmat a romokból kiemelje! A márkát, mely milliókból milliárdokon át a billiókba emelkedett, rendbe kellett hoznia; Bajorországban a Hitler-puccsot, Szászországban a kommunista lázadást levernie; Thüringiában csapatokat összevonnia; a német trónörökösnek a birodalomba való visszatérést biztosítania; a hivatalnokok számát csökkentenie; a Ruhr-megszállás izgalmait elviselnie. Milyen állhatatos akarat kellett ahhoz, hogy az államban működő annyiféle centrifugális társadalmi erőt államfentartó erőkké alakítsa át s az állam tekintélyét a káoszból kiemelje s megszilárdítsa. Örökösen tárgyalnia kellett a hatalmak követeivel, hogy Németországot az elszigeteléstől megóvja s a folyton fenyegető és zsaroló diplomáciai jegyzékváltásnak véget vessen. Mindez a munka ember-

fölötti idegerő-készletet követelt. Rövid idő alatt fel kellett őrlődnie. A könnyű fajsúlyú politikusok, ha nagy baj van, rendszerint elszaladnak. Meg kell becsülni az olyan államférfit, akinek van bátorsága és cselekvő ereje ahhoz, hogy a legsúlyosabb időkben ragadja meg az állam hajójának kormánykerekét. Erre az államférfit csakis mély hivatás- és kötelességtudata, önerejébe vetett hite és akarata tudja képessé tenni.

Ilyen talpig ember az osztrák kancellár, SEIPEL is, aki a romokban heverő Ausztria felépítésére vállalkozik hihetetlen nehézségek közepett. Az ő életereje is megtörik, de nem a lelke. Az orvosától ajánlott kúrát folyton halogatja: «Először jön a politika — mondja — és aztán az egészség.» Erős lázzal is folyton tárgyal, szónokol. Fáradhatatlan harcos a forumon, csendesen tűrő betegágyán. Elég küldetésében.

A mi történetünkben SZÉCHENYI a céljaira tudatosan és állhatatosan törő akaratnak, egyben az önmagát legyőzni tudó államférfinak legfényesebb mintája. Az akaratnak minden akadály poklán keresztültörő ereje hangzik ki Naplójából: «Lenyesik szárnyamat, lábamon járok. Levágják lábaimat, kezemen fogok járni. Kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak.» Barátja, WESSELÉNYI akaraterejének pedig ezek a szavak a szimbolumai: «Szenvedni megtaníthatnak, de félni nem!» Mikor KOSSUTH 1840-ben börtönéből kiszabadul s megindítja a *Pesti Hirlap*ot, akaratának hihetetlen akadályokat kellett leküzdenie. «Tudtam, — mondja jellemző pátosszal — hogy e pálya nehéz; tudtam, hogy göröngyökkel és tövisekkel telt; tudtam, hogy ezer kicsinyded érdekek roppant szörnyetege álland utamba; . . . de hoztam magammal hajthatatlan, szilárd, szűz akaratot s az ezer vész, ezer viszontagság között soha meg nem rezzent férfikebelnek megtörhetetlen vas türelmét.» Akaratának lendülete és kitartása a szabadságharc és az emigráció idején is lényét a szívós szellemi munkabírás maximumára tudta fokozni.

Az akarat szívósságának negatív lelki formája a türelem, a várni tudás, a chance-ra lesés önmegtagadó nyugalma. Az államférfinak nemcsak azt kell tudnia, mikor akarjon, hanem azt is, mikor ne akarjon: türelmesen várjon. Ennek az akarati taktikának nagy mestere volt WASHINGTON. Micsoda kitartás kellett ahhoz, hogy az amerikai hadsereget megszervezze, a széthúzó államokat összetartsa, Anglia ellen a maga silány hadi eszközeivel a háborút vezesse. Hányszor reménytelen a küzdelem s nem hagyja abba, mert érzi, hogy az új állam sorsa kezében van. Figyel, vár, óvatos, taktikázik; türelmes *Fabius Cunctator Americanus*, csak azért, hogy a kedvezőbb világpolitikai helyzetet kivárja. Türelmét siker koronázza: Franciaország,

Spanyolország és Hollandia is közben Anglia ellen fordul. WASHINGTON francia segítséget kap, diadalt arat. Egy óriási impériumot alapít, melyre az a feladat vár, hogy országból fokozatosan nemzetté alakuljon. Ezen máig tartó szellemi folyamat fölött, mely a világtörténelem legérdekesebb látványa, WASHINGTON géniusza lebeg. Akaraterejének és türelmének példája folyton ható történeti erő.

MUSSOLINI, akinek akaratereje egy egész birodalom sorsának kerekét hirtelen megfordította, egész pszichológiai elméletét állítja fel a politikai akaratnak. «Meg vagyok győződve, — mondja — hogy *a primátus az akaratot illeti meg.* Ha mindjárt hibás is. A negatívum, az örökké mozdulatlan az átok. Én a mozgás számára születtem. Vándor vagyok.» (Gespräche, 210. l.). MUSSOLINInak folytonos cselekvésben sistergő természete, mely az élet drámáját éli és csinálja, önkényt vonzódik a költészet cselekvő formájához, a drámához. Fiatalon SCHILLER Tell-jét szerette legjobban, írt is a szabadság e színjátékáról. Maga is szerkesztett drámákat, de nem adta ki (pl. a «Mótorok harcá»-ban a gyártitok ellopása kapcsán a munka harcát dramatizálta a tőke ellen). Pár évvel ezelőtt az ő ötlete volt egy Napoleon-dráma, FOUCHÉval, ezzel a politikai Proteusszal mint főalakkal; ő írta meg a szcenáriumát s FORZANO dolgozta ki («Száz nap»). Hasonlókép ő vázolta egy Cavour-dráma alapvonalait az olaszokra tragikus villafrancai békekötés történeti hátterében. Ez a nagy vonzalom a drámához szimptomatikus a politikai cselekvések nagy mesterére nézve. Meglepő, hogy a magashőfokú, kalapáccsal politizáló MUSSOLINI milyen nagy államférfiúi erénynek tartja a *türelmet.* Büszke arra, hogy már harminc évvel ezelőtt mint tanítójelölt ezt a témát adta tanítványainak: «Kitartás által érjük el a célt», ami elüljáróinak igen tetszett. Ebben az időben írta második cikkét, melynek címe: A türelem erénye. «Valószínűleg — mondja — már akkor éreztem, milyen szükségem van erre az erényre. Valóban mindent sokáig készítek elő. Ez a két technika összetartozik: *türelem az előkészületben, gyorsaság a kivitelben.*» (U. o. 207. l.).

A tehetségtől és akaraterőtől duzzadó, magabízó ember rendesen cselekvései szuverén urának érzi magát; meg van mélyen győződve, hogy akarata formálja ideálja értelmében a világnak azt a részét, mely az ő hatalmi körébe esik, s nem a vaksors vagy a történeti feltételek kényszerítő ereje. «*Fátum!* — mondja gúnyosan MUSSOLINI — a fátumról az államférfiak mindig akkor beszélnek, ha valamit elhibáztak.» (Gespräche, 80. l.). És mégis, ez a maga erejéről annyira tudatos akaratzsenî megérzésekről, intuicióról, termékeny sejtelmekről beszél, melyek nyomán a kikerülhetetlen sorsfordulatok előre

földerengenek az elmében. Az ellene intézett bolognai merényletet Mussolini megérezte: egész nap komor hangulatban volt. Mégsem rendelt el semmiféle rendszabályt a maga biztonsága érdekében. Miért? «Mert általában véve — mondja — fatalista vagyok.» (U. o. 190. l.). Ez szembeszökően ellentétben van előbbi gondolatával. Lelke mintegy ketté hasad: akaraterejének intenzív fordulata fittyet hány a fátumnak; ellenben érzelemszerű sejtelme, mely a lélek tudatalatti mélységeinek korallrétegeiből néha-néha felbukkan s mint a hullám a tudat küszöbét nyaldossa, kisiklik én-jének szuverénitása alól.

Az akaratnak bátran lecsapó energiáján és szívós, türelmes voltán kívül még egy rokon jegye emelhető ki: *önállósága*, a mások szuggesztiójától való függetlensége, eredetiségének megőrzése és ellenálló ereje. Az akarat önállóságát szembeszökően világítja meg Richelieu hatalmas egyénisége. A sok udvari intrika közepett, mindenkit felhasználva, mindig a maga eredeti akaratát érvényesíti, magát senkitől sem engedi befolyásolni. Akarata még vereségeiből is tőkét kovácsol. Medici Katalinnak, a király anyjának segítségével fiatalon az államtanács elnöke. Katalin azt hiszi, hogy Richelieun keresztül most ő fog uralkodni. De mekkorát csalódik: Richelieu önállóan gondolkodik s akarata azt viszi keresztül, amit Katalin nem akar. Kitör köztük a harc: az anyakirályné az ország ellenségéhez megy számkivetésbe. Az ellenreformáció hívei azt hiszik, hogy a bíboros államférfiú a protestánsok ellen fog támadni, Csalódnak. Katolikus érzületét legyőzve, Franciaország politikai érdekét fölébe helyezi vallása érdekének: sokszor köt a protestánsokkal nyílt és titkos szövetséget. Sohasem valamely párt, udvari klikk embere: felhasználja őket az emelkedésre, de azután a maga lábán jár, a maga szellemének törvényeit követi, a maga mivoltát teljesíti ki. Született diktátor, kinek borotvaéles esze és szívós, önálló akaratereje van: szikár alakja az önálló, független állami akarat és raison megtestesülése. Haláloságyán a pap felszólítja, hogy bocsásson meg ellenségeinek. Nincs más ellenségem, — mondja — mint az államé. A maga akaratát és hatalmát az állam akaratának és hatalmának érzi és viszont.

Az önálló politikai akarat kíméletlen érvényesítésére az abszolutisztikus hatalom államformája természetesen sokkal kedvezőbb, semmint a modern parlamenti demokrácia, amelyben az államférfi kénytelen akaratának eredeti önállóságát pártjának felfogásától korlátoztatni. Ezért találunk viszonylag sokkal kevesebb önálló és originális egyéni politikai akaratot ma, mint a régebbi korokban. Meglepő Gladstone akaratának feltétlen önállósága és kezdeményező ereje. Igen fontos kérdésekben, mint pl. a nápolyi kérdésben, az

Alabama-esetben, a bulgárkérdésben a politikai hagyomány ellenére a párt megkérdezése nélkül jár el kizárólag saját személyes meggyőződése szerint. Igazi politikai vezér: kivételes mértéke van meg benne az önállóságnak, önbizalomnak, bátorságnak, sőt büszkeségnek. Él ugyan lelkében odysseusi óvatosság, de ha kell, Achilles módjára mindent kockáztat. Hisz önmagában és erejében, ezért akadályokat nem ismer, sőt ezek fokozzák akarata ellenállását és harci vágyát. Alig volt — mondja BRYCE — angol államférfi oly vakmerően önálló, mint a hetvenhat éves GLADSTONE, mikor 1886-ban benyujtotta pártja ellenzése dacára az ír *Home Rule*-t. Pártja kettészakadt, javaslata megbukott.

A modern államférfi új típusa a *szervező talentum*. Mi a gazdasági-társadalmi szervezés művészete? Tehetség szívósan, következetesen és átfogó módon gondolkodni és cselekedni. Ezt a szervező gondolkodást és cselekvést, amelynek jelentősége a gazdasági, társadalmi és állami élet méreteinek hihetetlen megnövekedésével egyre növekszik, az *akarat* mótora hajtja. A szervező államférfiúi tehetségnek legfényesebb modern példája HOOVER. A világháború után, ha az angolszász világban valami hatalmas méretű szervezés forgott szóban, a szervezni: *to organise* szónak szinte szinonímája lett: *to hooverise*. A szervezés titka nemcsak a szervezőnek saját akaratszívósságában rejlik, hanem abban az erejében is, hogy másokat hasonló, vele hajszálig összhangban levő akaratra tud sugalmazni. A szervezés misztériuma tehát: az embereket éles szemmel kiválasztani, az irányelveket eléjük szabni, felelősséggel és tekintéllyel őket felruházni — s aztán békében hagyni. Hogyan fejlődött ki HOOVER csodálatos szervező talentuma, amely sokszor az egész földgolyóbist a kezében tartotta?

Apja falusi kovács és kisfarmer Kaliforniában. Kilencéves korában apátlan-anyátlan árva. A quaekerek szigorú bibliai nevelésében részesül: innen nagy humanitás-érzése. A farmról a sok mérföldre messzefekvő kerületi tanyaiskolába jár úgy, hogy társával ketten ülnek egy lovon. Otthon a tanyai munkákat végzi: tehenet fej, vajat köpül, állatot etet, fát vág, vizet hord az aratóknak. A változatos fizikai munka szemessé és ügyessé teszi. Tudása egészen primitív. Mégis tizenhét éves korában fejébe veszi, hogy beíratkozik az akkor alapított Stanford-egyetemre és minden áron mérnök lesz. Falusi iskolai tanultsága oly hiányos, hogy csak feltételesen veszik fel az egyetemre: az utólagos felvételi vizsgálaton az angol írásból és fogalmazásból többször megbukik. S már-már végleg elutasítják, amikor matematikai ismereteire való tekintettel megkönyörülnek rajta.

Sokat küzd a megélhetésért: mint egyetemi hallgató egy mosóintézet alkalmazottja, aki biciklin a szennyes ruhákat összegyüjti s a tisztákat a házakhoz széthordja. Közben a geológia tanárának asszisztense, e mellett az ifjúságot is az új egyetemen megszervezi. Szép diplomát kap mint bányamérnök, de állást sehol sem, mert a tudományosan képzett mérnököket akkortájt az amerikai bányatulajdonosok mint fantaszta s nem-gyakorlati embereket lenézik. Hoover kénytelen volt jobb jövő reményében beállni Kaliforniában közönséges bányamunkásnak: csákánnyal és fúróval vájta az ércet s tolta a taligát. De ezzel is emberebbé vált: megismerte a legnehezebb fizikai munkás sorsát és lelkét. Nemsokára irodába jut s a francia bányatulajdonos csakhamar felismeri nagyszerű talentumát, amelynek híre is megy. Huszonnégy éves korában indul el nagystílusú szervező pályájára: ekkor Ausztráliába hívják, hogy bevezesse a kaliforniai bányamódszert s ilyen szellemben organizálja a munkát. Itt a sivatagban teveháton utazik s új bányákat nyit. Majd a kínai kormány szólítja fel, hogy újjászervezze a mennyei birodalom teljesen elmaradt bányaügyét, hogy független legyen vas, réz s ólom dolgában az európai nagyhatalmak kapzsiságától. amelyek az öreg Kínát úgy rohanták meg, mint a preriefarkasok a megsebesült bivalyt, hogy kiszipolyozzák. Hoover fedezi fel, hogy Kína északkeleti részén vannak a világ legnagyobb széntelepei. A reggeltől estig örökké dolgozó-szervező mérnök itt pillant bele először a nemzetközi politika féltékenységébe és intrikus cselszövényeibe, a diplomácia kapzsiságába. Átéli a boxerlázadás rémségeit. Sohasem volt katona: de most mint mérnök komoly szerepet játszik a tiencsini európai negyed védelmének szervezésében és stratégiai megerősítésében; az áruházak cukor- és rizszsákjaiból emel barrikádokat. A lázadás leverése után amerikai mérnöki karával újjászervezi Kína bányaügyét.

Visszamegy Kaliforniába s óriási vállalatok organizátora. Az egész Földre kiterjed tevékenysége: a szervezésnek úttörő mérnöki munkáját végzi Ceylonban, a maláji félszigeten, hol az Egyenlítő táján, hol Szibériában az Északi-sark felé, ahová az orosz kormány hívja. Mindenütt éles szemmel figyel a politikai szempontokra: Kínában a nagyhatalmak versenygésére s a kínai pártok küzdelmére; Oroszországban a cári autokratizmusra és a földalatti forradalom mozgolódására; az Indiai-óceán szigetein a különböző nemzetek imperialisztikus féltékenységére, Közép- és Dél-Amerikában a forradalmi pártok vulkanizmusára. A geológus szeme átalakul a politikus szemévé: a föld rétegei mellett a társadalom réteglerakódásait is vizsgálja. A világháború kitörése Londonban találja, éppen akkor,

mikor hajóra akar szállni hazafelé. De ugyanekkor kétszázezer Európában rekedt amerikai kétségbeesve, beváltatlan csekkel a kezében, várja a hazautazást. HOOVER pénzt szerez nekik, megszervezi s rendben hazaszállítja őket. Jómaga nem megy haza. Mély emberszeretete visszatartja: hivatást érez arra, hogy megszervezze a németektől megszállott belga és később az északfrancia területek lakosainak élelmezését. Ezt a szervezést is elsősorban akaratának hihetetlen szívóssága teszi lehetővé: ma már alig elképzelhető nemzetközi akadályokat kell legyőznie. Micsoda nehézségek legyűrése árán tudja ez az ismeretlen amerikai mérnök kicsikarni az ő belga élelmező munkája számára az angol blokád alól való fölmentést KITCHENERrel, WINSTON CHURCHILLel, ASQUITHszel és LLOYD GEORGEzsal szemben, akik meg voltak győződve arról, hogy a belgáknak szánt élelmiszereket az ugyancsak éhező németek fogják megenni s így tovább tart a háború. ASQUITH egyszer szemébe vágta: «Fiatalember, Ön szemtelen!» Emlékiratokkal bombázza az angol kormányt, míg végre LLOYD GEORGE-ot s ennek dialektikája útján az angol minisztertanácsot ráveszi a belgák élelmezésének a blokád alól való fölmentésére. Főérve volt a semleges országok erkölcsi felháborodása: az entente Belgiumot éhen engedi halni, amikor ez az ország miattuk szenved. Örökösen ide-oda utazik a német, angol és francia főhadiszállások közt ezer veszedelem közepett, folyton tárgyal, pénzt szerez akciójára a világ minden tájáról. Aztán, amikor Amerika is belép a háborúba, rábízzák az egész entente-nak, majd a fegyverszünet után egész Európának élelmezését.

A modern mérnök-embernek, a *technokratának* szervező ereje megint más irányban bontakozik ki, amikor 1921-ben HARDING elnök a kereskedelmi minisztérium élére hívja meg. Ez a minisztérium viszonylag jelentéktelen volt: nagyon különböző ügyek tartoztak alá, többek között a halászat és a világítótoronyszolgálat ügye. Járatos tréfa volt: a kereskedelmi miniszter arra való, hogy «a lámpákat a tengerparton meggyujtsa és a halakat ágyba fektesse.» HOOVER a maga ügykörét óriási mértékben kifejlesztette: a huszas évek nagy gazdasági lendületének, a *prosperity*-korszaknak ő az apja. Hogyan emelte minisztériumát a legfontosabb hivatallá? Szervező erejével. Az egész világot s gazdasági szükségleteit jól ismerte, hisz mindenfelé évekig dolgozott az Északi-sarktól az Egyenlítőig. Megszervezi tehát az amerikai külkereskedelmet, tervszerűen piacokat keres kiküldött szakértők útján; a gyárosokat magához hívja s beláttatja velük, hogy nem gazdaságos a sokféle árutípus előállítása: ezeket néhány típusra «egyszerűsíteni», «standardizálni» kell. HOOVER így olcsó és

versenyképes amerikai tömegárukat zúdít a világra, amely a háború után úgyis nagy szűkében van az ipari cikkeknek. HOOVER vezeti be a tömegtermelést; viszont azt a nyersanyagfélét, amelyet Amerika addig jobbára külföldről hozatott, most otthon termelteti, mint pl. a gumit a Fülöp-szigeteken, amivel az angol gumi-monopóliumot megtöri. Kikeresi a termelés «veszteségformáit» s gazdaságosabban termel, a fölösleges vasúti szállítást mellőzteti; a vízierőket elektromossággá alakíttatja át, kiépíti a Colorado-folyó szabályozóműveit, kereskedelmi repülőgépjáratokat indít meg stb. Nagy sikerei után nem nagy küzdelmébe kerül, hogy az Egyesült-Államok elnöke legyen. Pályája nem a szó szoros értelmében politikai s mégis a leghasznosabb politikus. Nem volt becsvágya a politika és szervezőerejével mégis hazai és világpolitikát csinált. S ugyanaz a politika, amely a magasba emelte, félre is tolta: még HOOVER szervezőakaratának szívóssága sem tudott a gazdasági világválságnak fölébekerekedni, pedig éppen ő volt a gazdasági élet politikájának legnagyobb művésze. (Az életrajzi adatokra nézve l. WILL. IRWIN: Herbert Hoover. 1929).

A katona-politikus tipusa.

A katona, ha politikussá válik, a katonai gondolkodásnak engedelmességet követelő fegyelmét kímélet nélkül rendszerint átviszi a politika terére is: nem elsősorban az észszerűség, hanem az akaraterő vezeti, mely a mások akaratát törekszik, ha kell, erőszakkal is, meghajlítani. A katonából lett államférfiban fokozottabb a hatalomtudat és ebből a folyólag fegyelem követelése. A katona politikai akarata elsősorban a *rend* fenntartása, nemcsak azért, mert az állam lényege mindenekelőtt a rend, hanem mert a katona-léleknek éppen a rend, a külső és belső biztonság fenntartása a sajátos hivatása. A katona-politikus az állam életét is a disciplina olyan szellemében akarja vezetni és irányítani, mint a hadsereget. Politikai gondolkodásának is a *vagy-vagy* diszjunktív kötőszó a szimboluma: mindjárt karddal akarja elvágni a politika gordiusi csomóját is. Annál inkább, mert akaratának szankciója és nyomatéka kezében van: a haderő. Innen van, hogy amikor a hatalom a parlamentáris demokrácia minden eszközét kimeríti, a nélkül, hogy célját elérné, akkor a feltétlen akarat emberéhez, a katonához fordul (pl. nálunk az obstrukció politikai anarchiája közepett FEJÉRVÁRY GÉZÁval alakíttat kormányt). De ez már az erőszakra való appellálás. A katona-politikusnak tipikus vonása, hogy mint az akaratnak és cselekvésnek s nem a szónak

embere, megveti a parlamentet: lenézi a benne folyton szónokló, fontoskodó, dialektizáló és nem cselekvő embereket. A katona-államférfinak már alapvető természeténél és foglalkozásánál fogva *diktátori hajlama* van: mint felelősséghez szokott ember könnyen fölébe helyezkedik a parlamentnek, sőt nyugodt lelkiismeret alapján erőszakkal szét is veri, mert olyan emberek gyülekezetének tartja, akik komoly felelősségtudat nélkül fecsegnek, mindent egyéni vagy pártszempontból bírálnak, lázítanak s az állami rendet és tekintélyt megbontják, pedig az utóbbi fekszik legjobban a katona-egyéniség szívén, mert tudja, hogy «a nemzeti hatékonyság maximumához a rend maximuma szükséges.» (Mussolini.)

De ugyanez a lelki motívum dolgozik a tömeglélekben is egy-egy forradalom vagy a forradalmak sorozata nyomán bekövetkezett anarchia és fásultság közepett: mindenki végre a *rend*, a konszolidáció után vágyik. Ennek biztosítékát pedig nem a ravaszkodó politikusban, hanem az egyenes, parancsolni tudó katona imperator-egyéniségében, ennek feltétlen akaraterejében érzi. Így teremtett rendet Caesar, Cromwell, Napoleon. A világháború óta az akarat- és ideggyenge, a forradalmakban csalódott, mindenben, önmagukban is kételkedő nemzetekben különös vágy támadt az erős ember, a katona, a diktátor után: a kemény Achilles után sóvárogtak s nem kellett nekik a politika fondorkodó Odysseusa. Egy időre lemondani is hajlandók a szabadságvívmányokról, amelyek szélső formáikban csak káoszba fullasztották őket. Így állítja a rend után való sóvárgás az államok élére Hindenburgot, Pilzudszkit, Kemalt, Primo de Riverát. S a demoliberális gondolkodás is kénytelen meghajolni egyes modern diktatúrák konstruktív oldala, óriási munkája előtt. Már Aristoteles jól látta, hogy nincsen abszolute legjobb politikai rendszer: különböző népeknek különböző korszakokban különböző kormányrendszerre van szükségük, hogy állami életük egészséges maradjon s pusztán elvi rendszerek racionalizmusán frázisok kedvéért el ne vérezzenek. Ez igazolja a történet egy-egy válságos pontján a diktatúrát, melyet még a szabadságjogok rendszerének úttörő jogásznemzete, a római is ismert.

A katona-államférfi egyéniségének fönnebb kiemelt lelki tulajdonságait a történelem sok kiváló alakja tanusítja. Micsoda akaratereje van a fiatal konzulnak, Caesarnak, amikor katonai és társadalompolitikai okokból az agrártörvényt erőszakkal keresztülhajszolja. A szenátusz ellene van annak, hogy a veteránok nagy tömegben földhöz jussanak, mert az oligarchia birtokvesztesége mellett attól fél, hogy azt fogják katonailag támogatni, aki nekik a földet juttatja.

Caesar, a demokrata konzul, az önző szenátusztól a néphez fordul. Konzultársa, Bibulus, meg akarja akadályozni a kierőszakolt törvény kihirdetésében. Erre Caesar fegyverekkel előzi s a törvényt kihirdetve végrehajtja. Az ellenzékkel mitsem törődik s Campaniában letelepít még 20,000 katona-proletárt családostul. Az oligarchia persze halálos ellensége. De hiába lesi az alkalmat, hogy amikor Caesar nem visel hivatalt, bíróság elé állítsa. A Galliát meghódító imperátor nem hederít a szenátuszra, átlépi a Rubikont, meghódoltatja Rómát, megveri Pompeiust és a demokrata katona-politikus diktátorrá, egyeduralkodóvá emelkedik. Ellenségeit erőszakkal töri le, de aztán jósággal iparkodik megnyerni. «Egyedül Caesar egyesítette magában — mondja egyik mai diktátor-rajongója, Mussolini — a katona akaratát a bölcs lángelmével. Lényegében filozófus, aki mindent *sub specie aeterni* látott. Szerette a dicsőséget, becsvágya azonban nem szakította el a humanitástól.» (Gespräche, 67. l.).

Caesar, mikor fiatalon politizál, nem hivatásos katona. De született katona-lélek. Ezért tudja negyvenéves kora után bámulatba ejteni a világot Gallia meghódításában tanusított hadvezéri lángelméjével, jóllehet azelőtt sohasem vezetett sereget. Ugyanilyen született katona a nagy angol diktátor, Cromwell is. Földbirtokos és képviselő, aki sohasem volt katona. Amikor a parlament a király ellen sereget szervez, Cromwell áll az élére s veleszületett katonai szervező és vezető talentuma pár hónap alatt annyira kifejlődik, hogy minden ellenségen fényes győzelmet arat. De ugyanilyen kemény katona a parlamenttel szemben is, melyet újra és újra feloszlat, alighogy összeül, mert a diktátor e gyülekezetben csak fecsegő, bíráló és az állami hatalmat veszélyeztető emberek sokaságát látja (I. 65. l.). Cromwell, az államférfi merőben katona-lélek, aki hatalmát a hadseregre építi.

A katona-államférfi akaratos típusának megtestesülése Napoleon. Amikor a nagy forradalom alatt mint fiatal hadnagy politizálni kezd, a többi korzikaival ellentétben azonnal a szélső jakubinusokhoz csatlakozik, ahhoz a párthoz, mely a kíméletlen tetterőt és cselekvést, a minden akadályt letörő akaratot képviseli, s a felvilágosodás eszméinek kultuszát csak annyiban űzi, amennyiben hatalmát szolgálja. Szoros kapcsolatot keres Robespierre-rel, aki már ekkor nem puszta ideológus, hanem a hatalmi reális politika embere. A szónokló politikusokat Napoleon már fiatalkorában megveti. Toulon ostrománál jelen vannak a népképviselők is s valamit módosítani akarnak Napoleon tüzérségi támadástervén. — Törődjenek képviselőségükkel — rivall rájuk a fiatal tiszt — és engedjék, hogy én is csináljam a magam

mesterségét. Vendemiaire 13-án kartáccsal veri szét Párizsban a lázongó tömeget, amiért «Kartács»-nak keresztelik el. Ezentúl nemcsak imperátor a hadseregben, de diktátor a politikában is. A katonai gondolkodásmódot alkalmazza a politika-diplomácia terén is. Merőben a hadvezér kategóriáiban gondolkodik az álláméletről is. Mint katona nagyszerűen alkalmazza azt az elvet, hogy az ellenséget maga keresse fel s így semmisítse meg lehetőleg maradék nélkül. Ezt a stratégiai elvet mindenestül átviszi a politikába is, pedig a békekötésben nem szabad az ellenséget mindig végleg elkeseríteni, belőle az utolsó csepp életerőt kisajtolni. Így a béke csak ideiglenes fegyverszünet marad.

Napoleon egyike a világ legnagyobb akaratcentrumának. Lelkében mindig első az ösztönös akarat megmozdulása, melyet az ész inkább csak az eszközök megkeresésében segít: Napoleon csak akkor gondolkodott, amikor akart, s azt gondolta, amit akart. Klaszszikus Emerson jellemzése: «Ne legyenek Alpok! — mondta Napoleon; s megépítette tökéletes utait, megmászva lejtős kanyarulatokkal a legmeredekebb magaslatokat, míg Olaszország úgy megnyílt Párizs előtt, mint Franciaország bármely városa. Rávetette magát, hogy koronát szerezzen, s kivívta. Amire egyszer elhatározta magát, azt hatalmasan és sikerrel hajtotta végre. Megfeszítette minden erejét. Mindent kockáztatott rá és semmit sem kímélt, sem hadiszereket, sem pénzt, sem katonaságot, sem tábornokokat, sem — magát.»

A katona-lélek csak úgy vállalja a felelősséget, ha egyedül ő parancsol, azaz diktatúrát gyakorol. Amikor Kossuth a fiatal Görgeyt teszi meg a felsődunai sereg fővezérévé, Görgey a kinevezést elfogadja, de a honvédelmi bizottmány elnökének az erők egyesítésére rögtön diktatúrát javasol: a nemrendes, önkénytes csapatok feloszlatását s újra sorozását, a tiszti kinevezéseknek a fővezérre való bízatását; «a hadsereg vezére felelős a hadsereggel való rendelkezésért, de akkor aztán ne is intézkedjék seregével senki más!» Később politikailag is (pl. a váci kiáltványban) ellenszegül a kormányzatnak s önállóan, Kossuthtól függetlenül, halad a maga útján.

A katona-psziché, ha politizál, természetszerűen befelé és kifelé imperialista. Mennyit kellett küzdenie Bismarcknak 1866-ban, hogy a porosz vezérkar tábornokai Ausztriát Königgrätz után túlságosan meg ne alázzák, mert ez sehogysem illett volna bele jövendő tervébe, mely a francia-porosz háborúra számított, ennek sikerét pedig a súlyosabban megalázott Ausztria megtorló szelleme veszélyeztette volna. Az 1871-ik évi francia-német békekötés is sokkal terhesebb lett volna a franciákra nézve, ha Bismarck, a politikus a jövőbe

nézve a tábornokok imperializmusát nem mérsékli. A világháborúnak s az utána következő karthágói «békéknek» balfogásai is mindkét félen jórészt onnan származnak, hogy a katonák a maguk egyoldalúságával mélyen beleavatkoztak a politikába. Ilyen végzetesen politizáló katona volt LUDENDORFF, az akaraterő és becsvágy testet öltött alakja. Ahogy Lüttich erődítményét csodálatos bátorsággal, adjutánsával egymaga autón bevette, úgy akarta bravúrral, huszáros nekivágással és erőszakkal a politikának bonyolult kérdéseit is elintézni. A katonai siker nem volt elég neki: politikai babérra is vágyott. A kancellárt egészen háttérbe szorította, az államférfiak helyett a nagyvezérkar élén igazában ő intézte a politikát is. Így volt lehetséges, hogy Németország a politikusok ellenkezése dacára megindította a kíméletlen búvárhajó-küzdelmet, mely Amerikát nyakába zúdította Ebben nagy része van a másik irányszabó politikus katonának, TIRPITZnek is. A nyolcvanas évek közepétől emlékiratokkal bombázza a tengerészeti hivatalt és a császárt a flottaprogramm ügyében. Megmozgatja a sajtót, flottaegyesületet alapít, az egész nemzetet német tengeri imperializmusra szuggerálja: akié a tenger, azé a hatalom. El is éri szépszóval és erőszakkal, hogy 1897-től megindul a flottaépítés egy milliárd márkás programmal hat évre elosztva. De nemsokára már szűk és lassú ütemű neki ez a terv: megkettőzteti a birodalmi gyűlés jórészének ellenkezése dacára a költségvetést, gyorsítja a hajóépítés tempóját. A súlyt a nagy cirkálókra, sorhajókra veti s elhanyagolja a tengeralattjárók építését: csak a háború kitörésekor kap észbe és ismeri fel a tengeralattjárók igazi jelentőségét. Noha a búvárhajóharc céljának elérését biztosító tengeralattjárók hajómennyisége a gyorsított építkezés dacára nincsen meg, mégis megindítja a küzdelmet a legnagyobb kíméletlenséggel, nem törődve a politikai következményekkel, Amerika belépésével a háborúba. Katona létére természetesen a legheve-sebb annexionista: a flandriai partra vágyik, hogy Angliával közvetlenül szemközt erős német flottabázisra tegyen szert.

Első pillanatra komikusan hat, ha a nagyszabású katona-politikusok galériájában az 1918. német forradalom Mariusának, NOSKEnek arcképét is felvázolom. De helyénvaló, mert ennek az egyszerű embernek lelki struktúrája amazokéval méltó rokonságot mutat. Famunkás, aztán tizenkét évig altiszt a porosz hadseregben. Hatalmas, tagbaszakadt katona, csupa akarat és keménység. Eltávozva a hadsereg kötelékéből, szociáldemokrata lapszerkesztő, majd 1906-tól birodalomgyűlési képviselő. Mint volt katona-altiszt specializálja magát a parlamentben a hadügyre és flottaügyre, főkép ezek kérdé-

seiben szónokol, sőt ír is («Kolonialpolitik und Sozialdemokratie»). A háború alatt a rendkívül fontos hadügyi bizottság tagja. Itt símán viselkedik: szociáldemokrata létére ő is a német katonai szellem képviselője egészen a TIRPITZ-féle flottapolitikáig. Katona-lelkét meg nem tagadja. Igazi történeti szerep a forradalom idején vár katonának született kemény egyéniségére. Az EBERT-kormány helyzete válságos: a kommunista Spartakuszok Berlin jórészét fegyveresen kezükben tartják s folyton terjeszkednek. Erre NOSKE, a hadügyminiszter, Berlint hirtelen katonasággal veszi körül s ágyúkkal, gépfegyverekkel, kézigránátokkal, utcáról-utcára foglalja vissza a Spartakuszoktól. Vasenergiája mentette meg Poroszországot a szovjet hatalmától. Mint hadügyminiszter ő szervezi újjá a német hadsereget.

Ahol emberek élnek, ugyanolyan lelki típusokat tárnak elénk, akár Nyugaton, akár Keleten, akár Grönland havas mezőin, akár Dél-Amerika trópusi országaiban. Kínát e század eleje óta katonapolitikusok kormányozzák, mert az örökös lázadások, Dél és Észak harca közepett csak katona tud rendet teremteni. A császári uralom gyengülése mutatta meg legjobban, hogy erős központi hatalom kell, hogy az anarchiát s a birodalom szétesését megakadályozza. Ilyen zavarok között mindenütt és mindenkor tipikus történeti jelenség, hogy egy-egy erősebb katonai talentum becsvágya feltámad s maga akar az elűzött legitim uralkodó helyébe lépni. A legújabb kínai történet ilyen katonája YUAN SI-KAI. A császári udvar küldi a lázadók ellen, de úgy intézi a küzdelmet, hogy a dinasztia menekülni kénytelen. YUAN a kínai köztársaság első elnökének proklamálja magát s kényszeríti a kínai nemzetgyűlést, hogy ehhez hozzájáruljon. Sem a forradalmi, sem a császárhű elemek nem bíznak benne: akaratereje s katonai hatalmi erőszaka azonban minden ellenállást legyőz. Az újra fellángoló forradalmat leveri, ennek vezérei Japánba menekülnek. Most a katona diktátorrá alakul át, akit nem minden erőszaktól menten 1916-ban császárrá választanak. S amikor már YUAN, mint a «Nap fia» ünnepélyesen készül az ősi nagy császári áldozásra és beiktatásra, megjelenik Japán követe s vétót mond a nyugati hatalmakkal egyetértve annak, hogy Kína újra monarchia, azaz erős központi hatalmú állam legyen s megszűnjék az anarchia, melynek zavarosában Japánnak s a nyugati hatalmaknak jobban lehet halászni, az országot természeti kincseitől könnyebben lehet kifosztani. YUANnak nincsen már energiája ellenállni, a nagy katona nem tud már rendet teremteni. Bánatában egyhamar mint koronázatlan császár hagyja el ezt a világot (O. FRANCKE tanulmánya, Meister der Politik. III. 477. sk. lk.).

A katonaléleknek örök tipikus politikai tulajdonságai meglepő élességgel rajzolódnak ki a spanyol diktátornak, Primo de Rivera-nak kemény arcvonásain. Kiváló katonai tehetsége, amelynek jeleit már 1897-ben a Fülöp-szigetekért vívott háborúban egészen fiatalon megmutatja, lényének természetes egyszerűsége és nyíltsága, a nemzettel és a hadsereggel való teljes lelki egybeolvadása mindenfelé rokonszenvet kelt iránta. Katona létére folyton politizál, ami egyébként Spanyolországban, Portugáliában, a délamerikai spanyol nyelvű államokban régi hagyomány: sokszor a tábornokoké a döntő szó a politikában. Mint Cadiz katonai kormányzója a Spanyol-Amerikai Akadémián 1915-ben megtámadja a kormány marokkói politikáját s követeli Gibraltár kicserélését valamely északafrikai területtel. Erre kénytelen állását odahagyni. Majd 1921-ben mint Cadiz szenátora a felső kamarában újra a legélesebben bírálja a kormány óriási áldozatait Marokkóért. Megint elveszti állását: de önzetlen bátorsága megnöveli tekintélyét. Majd később az ő energiájára bízzák az örökké forrongó szocialista és szeparatista Barcelonának katonai kormányzatát. Itt komoly és állandó rendet teremt. A forradalmi hangulat krónikus okát azonban a romlott parlamenti rendszerben keresi: a cortes komoly munkára képtelen, a képviselők folyton szónokolnak-lázítanak, a zavarosban halásznak és gazdagodnak, a maguk fizetését fölemelik s ugyanakkor a hadsereg fizetését és fölszerelését a minimumra redukálják. A gyenge parlamenti kormányokat állandóan fenyegeti a forradalom kitörése és az anarchia.

Primo de Rivera 1923 szept. 12-én pronunciamentot ad ki, amelyben felfüggeszti az alkotmányt, helyébe a katonai diktatúrát állítja. De kijelenti, hogy ezt csak átmenetnek tekinti, amíg egy Spanyolország viszonyainak jobban megfelelő alkotmány léptethető életbe. Diktátori módszere gyors és gyökeres: elnyomja a szeparatizmust, szindikalizmust és bolsevizmust. Megreformálja az adórendszert, javítja a munkások életszínvonalát, a közigazgatást újjászervezi, redukálja a költségvetést, a deficitet egyszerre a felére csökkenti. A régi politikai klikkvezérek helyett az ügyeket mindenütt tisztakezű szakértőkre bízza. A romlott népképviseleti rendszer bukásán eleinte a nemzet tömege nem búsul, a diktatúra bizonyos fokig népszerű is. A parasztok elégedettebbek, mert az agrártermékeket a diktatúra védővámmal oltalmazza; az ipari védővámokból pedig a munkásság húz hasznot, mert fokozódik az ipari termelés és a munkaalkalom. Rivera-nak számos szociális intézkedése egyenest a munkásság javára szolgál a munkaadóval szemben.

De a diktatúrának ellenségei is fokozatosan nőnek: az ariszto-

kraták, akik becsületesebb adóbevallásra kényszerülnek; a tisztviselők, akiknek megélhetése a védővámok okozta drágulás miatt nehezebbé válik; a művészek és írók, akik a cenzúra igájával szemben egyre türelmetlenebbek; a régi politikai pártok emberei, akik a zavarosban nem halászhatnak s a hajdani szabadság után sóvárognak. Hiába utánozza a Marquis de Estella MUSSOLINI diktatúráját, a különbség mindig kiütközik: a *Duce* a tömegekből kinőve vált diktátorrá, RIVERA ellenben előbb proklamálta magát diktátorrá s csak aztán iparkodott megnyerni magának a tömegeket. A felülről való diktatúrának mindig más a lelki akusztikája, mint annak, amely alulról szervesen nő ki a tömegből. Hiába állott a spanyol diktátor kormánya a becsületesség és az eredmény szempontjából toronymagasan a spanyol parlamenti kormányok fölött: a nemzeti becsület, az *el honor*, a diktatúrát sérelemnek és megalázásnak érezte. A helyzet egyre feszültebbé válik. A király is aggodalmaskodik, terhére van a diktátor korlátlan hatalma. A diktátor tudta nélkül egy szép nap táviratot küld a hadtestparancsnokokhoz, vajjon mi a véleményük a diktatúráról? Másnap azzal fogadja a büszke katonát: «Lemondását elfogadom.» De aztán hiába kísérletezik egy másik generálissal, BERENGUER-rel, meg egy admirálissal, AZUAR-ral: trónját már nem tudja megmenteni. A királytól cserbenhagyott PRIMO DE RIVERÁT pedig csalódása egyhamar sírba dönti.

A gyengeakaratú politikus típusa.

Akiben nem él bátor és szilárd akarat, elméletben igen szép politikai terveket szőhet, termékeny programmokat szerkeszthet, de ezeket sohasem tudja tettre váltani, mert hiányzik belőle a cselekvő készség. Csak a politika teorétikusa, esetleg lírikusa marad. A politikai ábrándozás romantikájának határköve a cselekvés: csak a tett szüntetheti meg a szentimentális okoskodást. A politika elsősorban célszerű akarás és cselekvés; nem lehet hatékony államférfi az, akiben az értelemmel és érzelemmel szemben nincsen fölényben az akarat és cselekvő erő.

Ezt az akaratban gyönge típust hiánytalanul képviseli br. EÖTVÖS JÓZSEF nemes történeti alakja. Kontemplatív és szentimentális lélek, tudós és költő, az elmélet és ábrándozás, de nem a cselekvés embere. Valóban a politika Karthauzija: tépelődő, báránytelhős lélek, amelyből csak «mizerikordiánus politika» (SZÉCHENYI) fakadhat. A politikában fennköltt, érzelgős költő: a költészetben, társadalmi regényeiben elméleti, doktrinér politikus. A nemzet, sőt az egész emberiség esz-

ményéért hevülő romantikus társadalom- és történetfilozófus, akinek azonban nincsen cselekvő ereje arra, hogy eszméit az értük való kemény küzdelem útján a valóságba átültesse. A politikai eszmény Eötvösben mindig csak sóvárgás tárgya marad, de nincsen életében komoly ütőereje: az akadályok elől hamar visszahúzódik. Költészetének alakjai folyton beszélnek, melancholikusan tépelődnek, siránkoznak, de sohasem cselekszenek; ugyanilyen Eötvös maga is a politikában: magas eszményekért lelkesül, éles ésszel és magvasan fejteget, de közéleti pályáján kerüli a drámai elemet, az akarat harci őserejének kibontakozását, a politikai erősz kockázatát. Belső szentimentális melege ellenére a politikában hűvös előkelőség maradt: mindvégig a Guizot-féle francia «doktrinér politikai iskola» tanítványa. Találóan világítja meg Eötvös akarathiányát Halász Imre (Egy letűnt nemzedék. 1911), amikor arra utal, hogy a megyei rendszer reformját, a központi parlamenti kormányrendszert a centralista Eötvös követelte elméletben a legsúlyosabb bizonyítékok alapján. Mégsem ő vitte keresztül 1848-ban, amikor erre alkalma nyílt volna, hanem a nemrégen még leghevesebb municipalista Kossuth. Miért? Mert ő volt a nagyobb akaraterő. Ugyanez a viszonya Deákhoz is: Eötvös lágy egyénisége az abszolutizmus alatt már belemenne a bécsi központi parlamentbe, amikor Deák szívós akarata és türelme ezt elutasítja.

Maga Eötvös is érezhette politikai egyéniségének akarathiányát, mert gyakran fájdalmasan fejtegeti az elméleti és gyakorlati politika között tátongó szakadékot, mely a legszebb politikai gondolatokat tragikusan elnyeli, ha nincsen akaraterő megvalósításukra. «A befolyás, — mondja a nagy pszichológus államférfiú — melyet mások fölött gyakorlunk, azon hatalomtól függ, mellyel *akaratunk* saját tetteink fölött bír. Innen van, hogy oly emberek, kik se rendkívüli ésszel, se erénnyel, sőt néha még jó hírrel sem bírnak, az államban néha az első helyeket foglalják el. Nem a helyzetek helyes felfogása, nem is annak belátása, mit kellene tennünk, teszi nehézzé a gyakorlati politikát. Mindezekre nézve könnyen tisztába jöhetünk magunkkal, de hogy a helyzetet felfogva eljárásunkat szigorúan ehhez mérjük, hogy minden pillanatban csak azt tegyük, mit nyugodt megfontolás után célszerűnek vagy kötelességünknek ismerünk, s magunkat soha szenvedélyeink által elragadtatni vagy túlzott óvatosság által visszatartóztatni ne engedjük: ez az, miben a nehézség fekszik. *Csak aki akarni tud, az képes kormányozni.*» (Gondolatok. 1886. 292. l). Eötvös, a költő s kiváló államelméleti művek szerzője, önnönmaga politikai arcképét festi meg akkor, amikor ezt mondja: «Azok, kik a politikával tudományosan foglalatoskodnak, ha az állam kormányá-

ban gyakorlati részt vesznek, többnyire úgy járnak, mint a költők, midőn saját műveiket felolvassák. Nincs senki, ki gondolataikat rosszabbul adná elő. Valamint a legnagyobb költő azért még nem színész, sőt többnyire nem az: úgy az állambölcs még nem államférfi, s mindketten saját hírük érdekében nem tehetnek rosszabbat, mint midőn műveikben ők maguk játsszák a főszerepet.» (U. o. 298. l.) Tragikus, hogy Eötvös maga is ebben a gondolatában maga játssza a főszerepet. De vigasztaló, hogy nemcsak a maga, hanem egy egész politikai típus lelki struktúráját remekül rajzolja meg. Igaza van, hogy «ne bámulja senki, ha azok, kik az állami tudományban az első helyeket foglalják el, mint gyakorlati államférfiak, a várakozásnak ritkán, sőt csaknem soha nem felelnek meg.» (U. o. 331. l.). Miért? Mert az ész, úgy mint Eötvösben, elnyomja bennük az akaratot.

De ha Eötvös nem is volt a cselekvésnek politikusa, megbecsülhetetlen szerepet játszott mint az eszméknek politikusa: a magyar politikai életben az új eszmék, reformtervek egyik legnagyobb irodalmi *agitátora*. Regényben, drámában, lírában, röpiratban és vaskos könyvben, napisajtóban és megyegyűlésen, főrendiházban és képviselőházban, a tudományos irodalomban és az Akadémián a legváltozatosabb formában agitál kedves eszméiért: a közigazgatás centralizációjáért, a felelős minisztériumért, a büntető és polgári törvénykezés reformjáért, a jogegyenlőségért, a jobbágyságnak felszabadításáért s a zsidók emancipációjáért, a nemzetiségi kérdés liberális megoldásáért, a közoktatásügynek, elsősorban a népoktatásnak újjászervezéseért. Ez is küzdelem, ez is akaratot követel, de az akaratnak nem azt a formáját, amelyet a cselekvő politika. Ha cselekvésre kerül a sor és akadályokkal kell szembeszállni, akkor Eötvös már nincsen az első csatasorban, sőt egyhamar visszavonul. Halhatatlan érdeme, hogy úgy, amikép Széchenyi a nemzetnek elsősorban anyagi felvirágzását veszi célba, Kossuth a nemzet közjogát iparkodik kiépíteni, Eötvös az általános emberinek, a műveltségnek, az egyetemes emberi kultúrának magjait iparkodik a magyar lélek talajába szórni és megfogantatni. Ha mint az ilyen irányú eszméknek szívós agitátorát szemléljük, akkor igazságtalanok vagyunk, midőn az akaratban való gyengeségét hánytorgatjuk.

A páratlanul széles műveltségű és nagy elméjű Apponyi Albert jómaga politikai egyénisége egyik legfőbb hibájának tartotta, hogy nem volt meg benne az akarat elég önállósága és szilárdsága. Fényes retorikai erejével csodálatosan tudott másokat sugalmazni, de maga is sokszor a mások sugallata alatt állott. «Annál súlyosabban esnek latba — mondja Emlékirataiban (209. l.) — azok a hibák, amelyeket

nem annyira a belátásnak, mint inkább az önbizalomnak hiányából, elkövettem, nem bírván soha magamat tradíciók és baráti befolyások hatása alól emancipálni, nem tudván egészen *én* lenni.» Erre igen jellemző az első obstrukciónak megindítása alkalmával tanusított viselkedése. Súlyosan elítélte a BÁNFFY-féle erőszakos választást s nem tagadta elvileg a parlamenti forradalom erkölcsi jogosultságát; mégis veszedelmesnek tartotta a politikai önbíráskodást, a kormány erőszakának az obstrukció erőszakával való megtorlását, mint *pejor medicina morbo*-t. A Nemzeti Párt döntő ülésén, mint elnök, élesen ellenezte az obstrukció megindítását: nem bízott sikerében és félt, hogy olyan mérgező anyagot olt be a parlamentbe, amelyből aztán nem tud kigyógyulni. Könyörgött a pártnak: álljon el szándékától. Egyhangúan leszavazták. APPONYI akarata nem volt önálló és szilárd: elnöki indítványának egyhangú elutasítása ellenére megmarad pártvezérnek: nem akarja erkölcsileg megsebezni barátait. «Talán hiba volt, — mondja — ha ezek a magasabb etikai szempontok arra bírtak, hogy eltűrjem azt, hogy nevem fedezzen olyan akciót, melyet nem helyeseltem. Fel is szólaltam néha, de ezek a felszólalások erősen magukon hordták belső tusakodásom bélyegét.» (U. o. 247. l.). Az embereket idealizáló lelkisége, nagy értelmének és kultúrájának sokoldalúsága hajlamossá tette őt arra, hogy saját meggyőződésével szemben az ellenfelek érvelésébe is hajlékonyan beleélje magát. Ez a tulajdonsága azonban gyakran megbénította akarata önállóságát, habozásba vagy felemás megoldásba hajtotta.

A gyönge akaratú politikus típusát képviseli rendszerint a *hivatalnokból* lett politikus. A bürokrata lelkisége, aki hozzászokott ahhoz, hogy mindig alkalmazkodjék, engedelmeskedjék, szolgáljon, aki nincsen vezetésre nevelve, aki nem mer soha ellenmondani, nem tudja megállni helyét a politikai élet harcias és akaratot követelő légkörében. Vénusz a zöld tenger hullámtajtékából lát napvilágot, a bürokrata az akták porából születik politikussá. A szürkeség felhője legtöbbjét haláláig kíséri: unalmas, pontoskodó és fontoskodó, simulékony és nem tud akarni; tehetetlenségét kritikai óvatosságnak tünteti fel. Ilyen a különben tiszteletreméltó BETHMANN-HOLLWEG német kancellár, aki mindvégig hivatalnok maradt s nem tudta felölteni az erőteljes államférfi szilárdabb körvonalát. Amit a császár kíván, azt engedelmesen végrehajtja. Nincs tűz, politikai eszmény és erősz benne, még kevésbbé akarat és tetterő. Sokszor megvan a helyes belátása a politika és diplomácia bonyolult ügyeibe, de nincsen energiája a helyes belátás értelmében való cselekvésre. Érzi nemsokára, ahogy hivatalba lép, az orosz-angol-francia koalíció gyűrűjé-

nek szorítását. Ki akar a bagdadi vasút ügyében egyezni SZASZANOVval: de nem tudja szándékát keresztülvinni. El akarja hárítani az angol féltékenység veszedelmét: de HALDANE lord kívánságait a katonai kamarilla előtt nem képviseli elég eréllyel. A világháború kitörésekor nem tud előzetesen a monarchia ultimátumáról, a császárnak a cárhoz intézett sürgönyéről. A tábornokok közvetlenül intézkednek és kormányoznak, az igazi hatalom ezek kezében van: BETHMANN-HOLLWEG semmi lényeges kérdésben sem dönt, sem bele nem avatkozhatik, csak a felelősséget kell viselnie. Ellene van Belgium semlegessége megsértésének, de nem vonja le a következményt; a Nemzetek Szövetségének eszméjét már 1915-ben pengeti s békét szeretne kötni, de csak ideológus marad, a valóságban a tábornokok követelményének mindig enged. A korlátlan búvárhajóharcot ellenzi, mert tudja, hogy Amerika az ember-, pénz- és anyaggazdagságnak kimeríthetetlen forrása: mégis enged TIRPITZnek és LUDENDORFFnak s hivatalában marad, sőt megnyeri a búvárhajóharcot először hevesen ellenző HELFEERICHet is. A birodalom demokratikus átalakításának szükségességét is belátja, de nincsen ereje ebben az irányban valamit cselekedni. Mindig tétovázik, habozik. Általában filozófus természet: szereti az *idée générale*-okat, főkép az etika köréből; a kötelesség kategorikus imperativusát szereti emlegetni a politikában, nem hiába kedves olvasmánya KANT. Beszédei ma olvasva, a szürke doktrinér embernek s nem a vezető-cselekvő politikusnak benyomását teszik. Nincs tűz benne, nem tud magával ragadni. Nem az akarat és cselekvés embere: szürke oktató.

Sokan úgy látják, hogy a gyönge akaratú emberek száma egyre növekszik a közéletben. Ennek távolabbi hátterét a nevelési rendszerben keresik, mely nem alkalmas az erős akarat kifejlesztésére: mindig alkalmazkodást, engedelmességet követel s elnyomja az egyéni kezdeményezés bátorságát, az akarat önállóságát, az öntevékenység lehetőségét. Pedig az életben jobban boldogul az, akinek erős az akarata s önálló a gondolkodása, mint aki mindig csak mástól várja az irányítást s emlékezete meg van tömve sok inaktív ismerettel. A meglevő állapotok javításának, a komoly reformtörekvésnek forrása csak a tántoríthatatlan s mindig friss akarat lehet; különben az egyén mindig a meglevőnek engedelmeskedik, a kátyuk kultuszát űzi, haladásra képtelen. Kétségkívül az akaratot céltudatosan edző nevelés mind mélyebb és mélyebb energia-rezervoirokat tud megnyitni a cselekvés számára. Azonban a nagystílusú államférfiúi akaratnak magja mégis csak az egyén lelkialkatával lát napvilágot: az akaratzsení is születik és nem lesz, *nascitur et non fit.*

Az államférfi munkaereje.

Ha az államférfi történeti hivatásának érzi valamely eszmény megvalósítását, akkor az eszmény tárgyszerelme, a politikai erósz hihetetlen mértékben fel tudja fokozni munkaakaratát és munkaerejét. Az államférfi nagyságának alapját és ismertetőjegyét az akaratban pillantottuk meg, az akarat pedig külsőleg az alkotásban, a konstruktív munkában nyilvánul meg.

Nagy Frigyes 1752-ben írt politikai testamentumában azt mondja, hogy «a kormányzatnak minden ága benső összefüggésben áll egymással; pénzügy, politika, hadügy válhatatlan egység». S valóban: az államéletben minden mindennel szervesen összefügg. Annak tehát, aki az állam hajóját kormányozza, a rávonatkozó minden feltételről és változásról egyetemes áttekintésének kell lennie. A vezető államférfi gondjának mindenre ki kell terjednie: az *egyetemes vigilancia* egyik fő lelki vonása. Ez pedig igénybe veszi munkabírásának maximumát. A nem hivatalnok-lelkű, de vérbeli alkotó államférfi éjjel-nappal örökösen ébren van: mindig dolgozik. Munkája természetszerűen aritmikus: egyszer több, máskor kevesebb. Egy enyhíti csak az örökös tevékenységet és feszültséget: a változatosság. Ez egyik forrása az államférfi csodálatos munkabírásának: az egyik ügy után a másik mellett pihen meg. Valóban lelki *perpetuum mobile.*

A vezető államférfit hivatásának, erkölcsi kötelességének, az egyetemes vigilanciának érzése gyakran arra indítja, hogy túlságosan megfeszíti erejét, agyondolgozza magát s egészségét felőrli. Ennek másik gyakori oka az a büszke hit, hogy csak ő tud mindent jól elintézni, az államélet egészébe szervesen beleilleszteni. Munkatársai csak inasok vagy szakreferensek mellette, akik nem szoknak hozzá az önálló munkához és felelős intézkedéshez: *ő* érzi magát mindenért felelősnek. Ez a tipikus vonás sok tragédia, korai halál oka. A nagy államférfi is művész: a politika művésze. Azonban amíg a festő vagy szobrász kész, befejezett műveket hagy hátra, melyeket nem kell folytatni vagy befejezni, addig az államművész munkája sohasem befejezett: mikor meghal, a változó viszonyokhoz mérten módosított formában állandóan plasztikusan alakítva folytatni kell. Az államművészben azonban él a becsvágy, hogy ebből a munkából minél többet még maga végezzen el, minél mélyebben verje le a cölöpöket, amelyekre épített alkotásán a következő nemzedékek dolgozni fognak. De ebben a befejezetlennek érzett s ezért siettetett munkában és küzdelemben viszonylag gyorsabban őrlődik fel.

Colbert csodálatos munkaerő, Franciaország egész állam-

kolosszusa a vállán nyugszik: pénzügyi, kereskedelmi, közlekedésügyi, tengerészeti és igazságügyi miniszter, részben hadügyminiszter is. És mindenütt a legmélyrehatóbb reformokat nemcsak tervezi, de szigorú következetességgel és fáradsággal végre is hajtja. Évtizedeken át semmi egyéb szórakozása és öröme, mint a munka változatossága. Csakis így érthető a legszélesebb körben létrehozott sok óriási maradandó alkotása.

A céltudatosság hihetetlen akarati energiát és munkaerőt kölcsönöz NAPOLEONNAK: valóban rádium-emberré avatja, akinek munkabírása szinte kimeríthetetlen. Képes volt az államtanácsban tizenkét óra hosszat elnökölni: mindenki kidőlt mellőle, de az ő esze frissen továbbdolgozott. Szinte mindig — mint GOETHE mondta róla 1828-ban — az inspiráció állapotában volt. Fizikai ereje is bámulatbaejtő: volt eset rá, hogy tizenöt óra hosszat lóháton ült.

GLADSTONE fiatalkorától kezdve a politikában vezérszerepet visz, örökös tűzben áll, megmaradt idejét pedig rendkívül széleskörű tudományos tevékenységben tölti. De még 1886-ban, 77 éves korában majdnem négy óra hosszat beszél egyfolytában a parlamentben. Nyolcvannégy éves korában is a világ legnagyobb impériumának miniszterelnöke. Még 1894-ben is nagyhatású beszédet mond, igaz, hogy utoljára, de a régi erővel és bájjal.

A politika olyan becsvágyat és történeti felelősségtudatot kelt az egyénben, hogy ha természeténél fogva lustaságra is hajlik, egyszer csak szinte kimeríthetetlen munkakészséget tanusít. BISMARCK fiatalkorában, mint maga megvallja, a munkára rest volt: a politika tanította meg dolgozni. Már 1835-ben azt írja egyik barátjának, hogy példátlanul szorgalmas, csak hat órát alszik; 1853-ban pedig egy másiknak már így dicsekszik: «Magam csodálkozom jómagamon, mennyire sikerül nekem velemszületett tintaiszonyomon és lustaságomon erőszakot elkövetni.» Munkatársai később arról panaszkodnak, hogy a legjelentéktelenebb ügyet sem intézhetik el az ő személyes döntése nélkül. Hivatalában ellentmondást nem tűrő akarat volt: rengeteget dolgozott s mindenkit agyondolgoztatott. Csakis egészen részletes szakügyekben, amelyekhez nem érthetett, engedett másnak szabadkezet. De ha az anyagba mégis belemélyedt s hite szerint önálló ítéletre tett szert, ilyenkor szakügyekben is maga diktálta a döntést. Mekkora volt BISMARCK munkaereje? Erre alkotásai felelnek. Rövid nyolc esztendő alatt (1862—1870) elintézi a schleswig-holsteini kérdést három nagyhatalommal dacolva; kiszorítja Ausztriát végleg Németországból; leveri a franciákat s megalapítja a német birodalmat, mint császárságot.

Micsoda emberfölötti erőfeszítésre képes valaki válságos időkben, megmutatta Kossuth Debrecenben. A megfogyatkozott és kishitű országgyűlésben napról-napra csodás ékesszólással tartja a lelket; a tábornokokkal folytonos kapcsolatban áll, a harctérrel állandóan levelez, utasításokat és jelentéseket mérlegel, elmegy a táborokba a katonaságot buzdítani; cikkeket és kiáltványokat ír, az egész országot igazgatja. Mindenre van gondja, semmi sem történik nélküle. Munkaereje szinte korlátlan.

A bolsevizmus orosz diadalrajutásában és megszervezésében Lenin óriási munkabírásának oroszlánrésze van. Minden hatalmat a maga kezébe koncentrál, mindenben ő intézkedik az óriási birodalomban a legnagyobb felfordulás és veszedelem közepett. Közben gondja van arra, vajjon az egyik gyárban a munkásnők megkapták-e a nekik kiutalt új kötényeket? vajjon elektromos erővel hogyan lehetne a falukat világítani? igaz-e, hogy a központi nafta-szindikátus a munkásoknak nem 30, hanem csak 10 arsint fizetett? Ez az aprólékos gondoskodás is szuggesztív erejének, a hozzá való ragaszkodásnak egyik lelki forrása.

A diktátortípusú államférfira különös erővel súlyosodik az egyetemes vigilancia kötelessége, mert mindenért ő érzi magát felelősnek, vele együtt egész hatalmi rendszere összeomlik. A diktátorok Julius Caesartól kezdve óriási munkaerők. Ilyen Mussolini is: feje a fasiszta pártnak, feje mint miniszterelnök az egész állami apparátusnak *(capo del governo)*, öt-nyolc minisztériumnak ügyeit vezeti, de a többi ügykörön is, amelynek külön van minisztere, rajta tartja a szemét. Voltakép ő az egyetlen miniszter Itáliában. A többi miniszter is a *Duce*, csakhogy pszeudonim módon. Nevük egyébként a miniszterek gyors rotációja miatt gyakran változik. Mussolini az államban minden után érdeklődik, mindent tud s mindenre ráér. Mindent jelenteni kell neki, ami az olasz politikát, gazdasági életet, tudományt vagy művészetet érinti. Mindenben engedélye vagy hozzájárulása kell: s az ügyek mégsem rekednek meg. Naponkint az előterjesztések százait kapja, de villámszerűen dönt: *si* vagy *no*, közvetlenül, bürokratikus fontoskodás nélkül.

A mindig százfelé elfoglalt államférfit az a veszedelem fenyegeti, hogy nem jut ideje és ereje arra, hogy a fontos ügyekkel komolyan és a részletekbe behatolva foglalkozzék, alaposan beléjük mélyedjen: észrevétlenül felületessé válik. Egy másik aggodalom: ha van az államférfinak eszménye, általános víziója az államélet fejlesztéséről és nagyszabású reformokról, ahogy az államot berendezve szeretné látni, vajjon nem homályosítja-e el a fővonalakat a sok

apró-cseprő napi szkématikus munka? «Ez a veszedelem — mondja Mussolini (Gespr. 188) — fennáll. A napi praxis a lelket sterilizálhatja. Ahhoz, hogy ezt elkerüljük, az embernek a tömegeknek, majd ismét az egyeseknek eleven, lélekző természetével kell töltekeznie: akkor a teremtő vágy megmarad és a bürokrácia terméketlenségétől megszabadulunk.» Pusztán a hivatali asztalról nem lehet egy nemzetet hatékonyan kormányozni. Ehhez a néppel, a különböző társadalmi rétegek életével való sűrű közvetlen érintkezés, a lelki és gazdasági szükségleteknek a helyszínén való kitapogatása elengedhetetlenül szükséges. Érezték ezt azok az abszolút fejedelmek is, akik álruhában, mivoltukat leplezve iparkodtak közvetlenül a maguk szemével tájékozódni a nép hangulatáról és kívánságairól.

Az államférfi emberismeretének próbaköve *munkatársainak* helyes megválasztása. Ezen dől el, vajjon rendelkezik-e a kellő pszichognózissal? Machiavelli azt mondja, hogy milyen egy államférfi, abból láthatjuk, kiket vesz maga mellé munkatársakul: ha ezek kitűnő és hű emberek, az államférfit bölcsnek tarthatjuk, mert a jeles embereket ki tudta szemelni és magához láncolni. Ha ezt nem tette, már az első lépésnél nagy hibát követett el.

Tipikus jelenség, hogy az erős akaratú politikai lángelme, aki maga intéz mindent, munkatársakul közepes tehetségű s gyenge akaratú embereket választ ki. Vigyáz arra, hogy hasonló nagyeszű s önálló akaratú egyéniségek ne legyenek útjában s el ne homályosítsák a saját fényét. Az ilyen államférfiban megvan a hajlandóság arra, hogy minisztertársait, akik gyorsan cikázó gondolatait és terveit nem tudják követni, lenézi és rövid időközökben váltogatja. Bismarck beszéli 1877-ben Andrássynak, hogy I. Vilmos császár már sokallja a miniszterek gyakori elbocsátását s nehézségeket támaszt. «Egyszer azt kérdezte tőlem a felség, mi a kifogásom az ellen a miniszter ellen, akinek elbocsátását szorgalmaztam? Ezt feleltem; ‚Semmi, Felség, csak az, hogy ostoba'. ‚No persze, — jegyezte meg a császár — Ön mindenkit ostobának tart. Végül engem is: csakhogy engem nem küldhet el'.» (Poschinger: Also sprach Bismarck. II. 285. Groos i. m. 28). De nemcsak a császár, hanem mások is szemére hányták Bismarcknak, hogy túlgyorsan fogyasztja el minisztereit. Erre azt válaszolta, hogy Poroszországban a miniszterfogyasztás kisebb, mint más államokban, ami az ő «kollegiális szeretetreméltóságának» köszönhető.

Id. gróf Andrássy Gyula a Bismarck nyomában járt. Amikor 1867-ben miniszterelnök lett, lehetőleg mellőzte a Deák-párt kipróbált erősebb politikai egyéniségeit; olyan minisztereket választott,

akiket ő csinált a semmiből, akikről tehát tudta, hogy kevés az önállóságuk, tehát neki csak engedelmes szakreferensei lesznek.

A diktátor természetű államférfi mindent maga akar intézni s kevés súlyt vet munkatársaira. Ez nem veszedelmes, ha lángelméje és munkabírása pótolni tudja a mások erejét. De nagy baj támad, ha ez csak szubjektív hite marad s a valóságban nem győzi a munkát. WILSON a maga prófétai ihletében és küldetéstudatában mindent egyedül akar végbevinni. Eleinte még HOUSE ezredes bizalmas munkatársa; de amikor ez több kérdésben ellentmond neki, tőle is elhidegül. Ezért maga megy Párizsba segítség nélkül a maga doktrinér lelki alkatával s gyakorlati tudatlanságával. Így Európa nagy tapasztalatú, minden hájjal megkent politikusainak szánalmas prédájává lesz. CLEMENCEAU mint az «Isten követét» nevetségessé tette, «nemes érintetlenségét» kigúnyolta.

Figyelemreméltó LENINnek képessége munkatársai megválasztásában, amikor egy óriási államnak tőből való újjászervezésére vállalkozott. Helyesen ki tudta szemelni a céljaira legalkalmasabb szervező talentumokat, közigazgatási technikusokat, katonákat és diplomatákat sokszor egészen tanulatlan proletárokból és tapasztalatlan intellektuelekből. Aki közkatona volt, tábornok lett — és győzött; aki újságíró volt, diplomata lett — és nem volt ügyetlen; aki ipari munkás volt, egész várost vagy tartományt igazgatott. Hibák nagy számmal voltak, de LENIN a maga céljait szem előtt tartva mindig alkalmasabb emberekkel próbálkozott. (Fülöp-Miller: Lenin und Gandhi. 1928).

Sokszor utaltak arra, hogy a fejedelem jobban tudja kiválasztani a minisztereket, mint ahogy ezeket a parlamenti demokrácia termeli ki magából. RENAN egyenest azt mondja, hogy nagy államférfiúi tulajdonságokkal bíró ember ma nem is lehet miniszterré, mert esetleg nem választják képviselővé. TURGOT például 1774-ben még könnyen lett miniszterré, de ma szerénysége, szögletessége, a szónoki képességnek hiánya már az első lépésben meggátolná. Ahhoz, hogy ezt 1774-ben elérje, elég volt, hogy megértse és értékelje őt VIRY abbé, a filozófus pap, akinek tanácsát DE MAUREPAS mindenható miniszter felesége nagyon meghallgatta s a király kegyébe ajánlotta. RENAN azonban nem veszi észre, — mint már FAGUET rámutat — hogy TURGOT csak két évig volt miniszter. Hozzátehetjük: a pénzügyek rendezésének reformjával TURGOT maga ellen haragította az udvari intrikusokat s a kiváltságos osztályokat s a rossz termés miatt támadt lisztháború *(guerre des farines)* a szélső demokrácia közepett is TURGOT-t a miniszteri székből elsöpörte volna. Itt aligha állapítható

meg különbség abszolutisztikus és demokratikus rendszer között. Voltak fejedelmek, akik nagyszerűen választották meg minisztereiket s akkor is ragaszkodtak hozzájuk, ha kellemetlenek voltak nekik: XIII. Lajos hányszor sóhajtozott Richelieu igája ellen, aki igazában az ő ura is volt; XIV. Lajos minden udvari intrika ellenében csak akkor vált meg Colbertől, mikor ez már megöregedett; Metteenich eszével egy félszázadra biztosította magának a Habsburg-ház bizalmát a legnagyobb történeti zivatarok közepett; Bismarckot nem a porosz országgyűlés, hanem I. Vilmos emberismerete választotta ki az állam vezetőjévé. Viszont az is igaz, hogy Disraelit először alig tudta Derby lord rátukmálni Viktória királynőre miniszterül; II. Vilmos autokrata természetének volt köszönhető Bismarck után a tehetségtelen Caprivi tábornoknak, a szeszélyes Bülownak s a szürke hivatalnok Bethmann-Hollwegnek kancellársága. Azonban a teljes parlamenti demokrácia sem feltétlen biztosíték az állam kormányosainak helyes kiszemelésére. Akárhányszor a szónoki pátosz tetterő nélkül, a néphízelgés tehetség nélkül, a törtetőnek patkolt könyöke az agyvelő ereje híján emel föl egyeseket a kormányrúdhoz a demokráciában.

Ha az államférfi valóban az államnak annyira túlterhelt rabszolgája, van-e ideje a szabad szórakozásra? hogyan áldoz egyéni kedvtelésének? Csak a legpontosabb időoekonomiával gondoskodhatik arról, hogy szinte géppé, a politika Ford-munkásává ne alakuljon át.

Igen jellemző és sokszor az államférfi lelki mivoltára fényt derít az a kedvelt foglalkozása és játékformája, amelyet akkor űz, ha nem a politika színpadán játszik. Ezek a *hobby*-k, mint kis karaktervonások is szellemi alkatából sarjadnak ki. Th. Morus a hegedülésben keresett szórakozást, Nagy Frigyes a fuvolázásban. «Mint Széchenyi a harsogó tárogatóban — mondja Kossuth — úgy én a méla szelid fuvolában gyönyörködtem, fuvolám, melyet nem mindennapi tökéllyel kezeltem, még Kutahyában is nem egyszer adott komor óráimnak vigasztaló elandalítást.» (Visszaemlékezések. Pesti Napló. 1882. jun. 7.). Tisza István is szerette a zenét, főkép a népzenét, magyar dalokat maga is sokszor játszott. Mussolini hegedült, de nemrégiben abbahagyta. A hegedűjáték, mint maga mondja, számára először üdülés, de aztán az idegeire megy. Félórai hegedülés megnyugtatja, egy órányi már fölizgatja. «Így van ez minden méreggel.» A neki ajándékba küldött szép hegedűket fiatalembereknek adja, akiknek talentumuk van, de pénzük nincsen (Gespr. 216. l.). Az idegeket felajzó, dimanikus Rákóczi-indulót Berlioz Faustjában különösen szereti. Kedves szórakozása a színház,

nem hiába kitűnően ért a politikai színjátékhoz és sokszor emlegeti, hogy az élet csak úgy szép, ha kockázatokkal dramatizálva van. Az antik színházakat renováltatja, a *Teatro Costanzi*t Rómában állami Operaházzá alakíttatja át. A Száz Nap és a Villafranca c. darabok alapgondolatait és egyes részeit ő írta. Ezek történeti drámák, tele mai időszerű analóg vonatkozásokkal.

Számos államférfi szenvedélyes kertész. HERRIOT rózsatermesztő, KOSSUTH Turinban sokat botanizált: gazdag növénygyüjteménye volt. Nálunk KERKAPOLY büszke volt budai gyümölcsösére, SZÉLL KÁLMÁN lelkét büszkeség töltötte el, mert rátóti parkjában több mint háromszázféle fajú tűlevelű fa és fenyő díszlett. Egy hamburgi kertész olyan fenyőfajtát hozatott neki Amerikából, amely ott is nagyon ritka. Személyesen utazott érte Hamburgba s az ölében hozta haza. Ugyancsak hobby-számba megy, hogy sok költséggel nemesítette a simenthali teheneket, melyeket maga szemelt ki Svájcban. Állandóan ráfizetett.

GLADSTONE pihenése abban állott, hogy otthon birtokán fát vágott: Naplójába mindig bejegyezte, ha kidöntött egy hársfát vagy kőrisfát. Nagy ellenfele, DISRAELI a virágokat, főkép a kankalint szerette. ASQUITH, BALFOUR, BONNAR LAW kitünő golfjátékosok voltak; JOHN BURNS boxolt és evezett; a szenvedélyes CHURCHILL pólózik; GREY lord legkedvesebb foglalkozása diplomáciai hivatáshoz jól illő, mert korlátlan türelmet kívánó horgászás volt; írt is egy könyvet *(Flyfishing)* a mesterséges léggyel való horgászatról. A tudós BALFOUR sok tudományos könyve mellett a golfjátékról is szerkesztett egy füzetet. Ez a játék különösen fontos az angol életben. Sokszor gúnyolódtak azon, hogy BALFOUR utódja nem egy lord, hanem a vaskereskedő BONNAR LAW lett nem is hosszú parlamenti pálya után. Ennek oka a pletyka szerint az, hogy a legjobb golfjátékos volt. Ez türelmi játék, olyan kitartást kíván, mint a politika.

A politikusok a rendi világban földbirtokos nemes emberek voltak, akiknek főszórakozása a vadászat. Ez a szenvedély a mai demokratikus parlamentek tagjaira is átszállott. A magyar politikai világnak ma is kedvelt szórakozásformája a vadászat. Egyébként politika és vadászat közt mélyebb lelki összefüggés is van: mindkettő a lelki koncentrációnak ugyanazt a formáját követeli: lesni a chance-ra. A modern embernek újra felébredt természetszeretete az angol és az amerikai politikai életben is szinte kötelezővé tette a *weekend*et. HOOVER mint apátlan, anyátlan árva, valamikor nagybátyja farmján együttjátszott Kaliforniában az indián gyerekekkel: mókust fogtak, horgásztak, nyilaztak, tőlük tanulta a későbbi elnök a hegyek s erdők

szeretetét. Ma is horgászik, a kirándulásokon maga főz. Az indián gyerekek tanították meg valaha a fával való takarékos bánásra a tűzrakásnál.

*

Nagy Frigyes húszéves korában ezt írja: «Egész életemben boldogtalan voltam . . . Egy menekvésem még mindig van: egy pisztolylövés meg tud szabadítani ettől az élettől és szenvedésektől.» Később, mint fiatal uralkodót, micsoda becsvágy és dicsőségvágy tüzeli! Leveleiben többször őszintén megvallja, hogy a dicsőségvágy, nevének történeti megörökítése ösztönzi őt a háborúkra, a sok munkára és fáradságra. Amikor azonban hetven éves, az öreg Faust bölcseségével az *alkotó munkában* látja az élet célját: «Aki földjeit megjavítja, a műveletlen földet termővé teszi és mocsarakat kiszárít: az arat győzelmet a barbárság fölött.» Az igazi államférfi életcélja nem a terméketlen örökös küzdelem, intrika, a puszta hatalomért és dicsőségért való viaskodás, hanem teremtőerejének a közösség érdekében való kibontakoztatása: az *alkotás*. Ha ennek lehetősége megvan, akkor akaratereje és munkabírása hihetetlenül felfokozódik eszményének megvalósításáa irányában: ez a politika «emberfölötti embere».

ÖTÖDIK FEJEZET.

A FELELŐSSÉGÉRZÉS.

Az államférfi felelősségérzése. — Egyéni és kollektív felelősség. — Felelősség és demokrácia.

Az államférfi felelősségérzése.

Hivatástudat, politikai erósz és felelősségérzés válhatatlan egység: az igazi államférfi küldetést érez, eszményéért küzd s tetteiért, melyek sokszor milliók sorsát döntik el, mély történeti felelősséget érez. A politikai erkölcs lényege az érzékeny felelősségtudat: ez az államférfi étoszának legfőbb tulajdonsága. Finoman és érzékenyen működő lelkiismeret él benne, mely mindig lemérni iparkodik, vajjon cselekvésének vagy nem cselekvésének micsoda kihatása van az egyes társadalmi rétegeknek, sőt a nemzet egészének sorsára. Vezető államférfinak lenni annyit jelent, mint a felelősséget érezni. Jaj annak a nemzetnek, melynek sorsát olyanok vezetik, akikben a felelősségérzés megfogyatkozott s helyette a vak ösztön egyéni érdeke dolgozik.

A politikában nagy plusz járul még az etikához. Nem elég, ha az államférfi lelkiismerete az erkölcsi törvényeket megtartja cselekvésében. A puszta etikai érzület hatása csak a helyes szándékban merül ki, függetlenül attól, mi a cselekvés következménye. Az erkölcsi megítélés tárgya csak a jó érzület és szándék. A politikai megítélésnek azonban azt is kell néznie, vajjon micsoda *hatása* van a cselekvésnek: az államférfi nemcsak azért felelős, hogy jót akart-e, hanem azért is, hogy akarata olyan cselekvésben nyilvánult-e, amely az állam érdekeit *valóban* előmozdította. A történelem a legjobb szándékú politikust is kénytelen elítélni, aki milliókat, az egész nemzetet nyomorba döntötte. A politikai felelősség sokkal nagyobb és tágabb körű, mint az erkölcsi felelősség. Az államférfit a nemzet elítéli, bármily jószándékú is, ha tevékenysége nem jár sikerrel. Ezért kat'exochén tragikus hős a politikai hős.

A politikai nyájemberek vagy gregárius politikusok mindig csak engedelmeskednek, de nem irányítanak. A maguk kis ügyeiben igen kötelességtudók és lelkiismeretesek lehetnek, de ha az állam komoly veszedelme közepett dönteniök kell, határozatlanok, a felelősségtől

megrettennek, az ügyekbe nem mernek belenyúlni, inkább félreállnak. A született államférfi ellenben éppen ekkor csillogtatja meg vezető képességét: a súlyos viszonyok között, a nagy veszedelem sötéten fenyegető örvénye közepett, ellenállhatatlan *küldetést* és kényszert érez arra, hogy a politika vágtató szekerének eleresztett gyeplőit rögtön megragadja és az első csatasorban *küzdjön*. Egyszer csak úgy érzi, hogy a nemzet sorsa rajta fordul meg, az ő cselekvő erejétől függ, neki *kell* irányítania. De ugyanekkor mélyen érzi a *felelősséget* is, mellyel tetteiért tartozik: önmagát hajlandó feláldozni, ha ügye elbukik, érzi a megváltó szenvedés erejét. *Küldetéstudat*, *harc* és *felelősségérzés* a politikának hármas lelki ikertestvére.

A mély politikai felelősségérzés egyik lényeges mozzanata a *történeti tudatosság*, annak átélt ismerete, milyen szerepet játszott eddig a nemzet az emberi történet nagy drámájában? milyen jelenethez ért ez a dráma? micsoda hivatás igazolja a nemzet történeti létét, fennmaradását és jövőjét? Az államférfi a nemzet történeti tudatának személyes aktív alanya. Mi a történeti tudat? A nemzet önazonosságának érzése és ismerete. Az egyéni *én* is, ha nem emlékeznék arra, ki volt tegnap, nem tudhatná, mi ma? Még a nevét is mástól kellene kérdeznie. Így vannak a nagy kollektív én-ek, a nemzetek is: a történeti emlékezet tartja össze az egymást felváltó generációk nemzeti azonosságának és folytonosságának tudatát. Így képes csak egyik nemzedék a másik helyébe tudatosan lépni, az idők tovarobogó árjába tudatosan beállani, a mult munkáját továbbfolytatni, a *perfectum* vonalát a *futurum*-ba kihúzni, a jövőbe tervszerűen és frissen előretörni.

Ennek a történeti tudatosságnak különös erősséggel és élénkséggel kell élnie az államférfi lelkében, aki a nemzet sorsát irányítja, mert éppen ez a történeti tudatosság egyik forrása a *történeti felelősségérzésnek*, mely az államférfira ránehezedik. A történeti tudat, az igazán átélt történeti kultúra érteti meg és érezteti át vele, hogy az egyik nemzedék csak a másik vállán építhet, hogy ezek a nemzedékek úgy kapcsolódnak egybe, mint a láncszemek, melyeknek egymástól való elszakadása a nemzet pusztulása: minden nemzedék a következők sorsáért felelős. A történeti tudatosság teszi az államférfi számára lehetővé, hogy ne pusztán a jelen pillanatban, hanem évszázadokban gondolkodjék, olyan történeti feladatok és aspirációk tervszerű gondolatai hassák át, amelyek a nemzet fennmaradása és fejlődése szempontjából századokat karolnak át. A nemzet történeti multjának s ebben revelálódott lelkének ismerete teszi képessé az államférfit arra, hogy a napi aktuális életfeladatok fölött szemét folytonosan olyan nagy állandó nemzeti célokra és eszményekre szegezze, melyek függet-

lenek az egyes nemzedékek váltakozásától és az idő tovasikló hullámaitól. A történeti felelősségben egy-egy nemzedék valamennyi tagjának osztoznia kell. De a felelősségnek mégis professzionátusai az államférfiak, akikben a nemzet politikai ereje koncentrálódik s akik a nemzet életét hivatásszerűen irányítják. A történeti felelősségérzésnek bennük kell a legerősebbnek és a legmélyebbnek lennie. Ezért a nagy, konstruktív államférfi nem lehet l'art pour l'art forradalmi jellem, a vak szenvedélyek embere, nem lehet olyan vakmerő, hogy mindent egyszerre kockára vessen, a nemzeti fejlődés történeti folytonosságát erőszakkal megszakítsa. Az államférfinak mindig tudatában kell lennie annak, hogy nem a maga személyét, hanem az állam történeti erejét és méltóságát képviseli. Ez sokszor a legnehezebb föladat: nagy lelki feszültséggel, önmagának megtagadásával, az önuralomnak szinte nem emberi mértékével jár. De felelőssége tudatában meg kell tagadnia a saját természetét és egyéni érdekét a közösség egyetemes érdekéért.

Az államférfit elhatározásában és cselekvésében kell hogy a közjó, a *bonum commune*, a *salus publica* vezesse. Ha nem ez vezeti, akkor felelősségre vonhatják. De meg lehet-e azt, ami az államférfiúi felelősségnek alapja és mértéke, *tartalmilag* általánosságban határozni? Mi a közjó ismertetőjegye? A nemzet többségének akarata? a többség haszna? De viszont mi ennek a biztos kritériuma? A közjónak, melyre a politikusok annyit hivatkoznak, tartalma általánosságban meg nem határozható, megközelítőleg is csak konkrét esetekben, de akkor is evidensen alig igazolható, mert mindig szubjektív értékelés tárgya. Az államférfi felelősségérzése vigyáz arra, hogy intézkedése ne kedvezzen egyoldalúan valamely társadalmi rétegnek, hanem lehetőleg az egész nemzet javát igazságosan tartsa szem előtt. Ami például az iparos társadalmi rétegnek kedvező, sérti esetleg a mezőgazdaság érdekeit és viszont. Minden külkereskedelmi szerződés megkötését ilyen súlyos problémák serege kíséri. Mindebből kitűnik, milyen bonyolult és sokoldalú, szubjektív értékfelfogásoktól átszőtt, imponderabiliákon nyugvó a politikai felelősség kérdése.

Az államférfiúi erkölcs magva a felelősségtudat: az erős emberben, a királyi lélekben megvan a bátorság arra, hogy tetteiért helyt álljon. A politikai plebejus ellenben retteg a felelősségtől, szereti másra tolni, vagy a többi személyre, vagy a tárgyi helyzetre: a tehetetlen államférfi óvatosan hivatkozik a tények logikájára, az események kényszerítő erejére, a *vis major*ra, az idő gyógyító hatalmára, a fátumra, a szenvedélymentes józan észre, a valóságérzékre, a *salus*

rei publicae-re, a nemzet méltóságára stb. Mindez többnyire csak az egyéni felelősség leplezése.

A vérbeli államférfi ellenben, aki céltudatosan cselekszik, mindig viseli a felelősséget, vagy ha a hatalom olyan cselekvést akar rákényszeríteni, amely lelkiismeretével ellenkezik, eleve elhárítja magáról a felelősséget. A nagy államférfiak mind a felelősségtudat szilárdlelkű hősei.

Bismarck helyteleníti a porosz kabinet kollegiális szervezetét, mely a miniszterek többségi szavazata alapján kormányoz, mert — mint mondja — sohasem lehet egy testületet, hanem csak az egyént felelősségre vonni. A nagy kancellár büszke öntudata nem is keresett sohasem fedezéket, hanem mindenért maga állott helyt. Felelősségtudatának végső szankciója, melyet többször emleget: lelkiismerete Isten előtt.

A felelősségtudat érzékenysége néha oly szélső, patológiai formát ölt, hogy az államférfi elméje megháborodik s életének tragikus véget vet. Castlereagh (Londonderry) lord a napoleoni korszakban az összes tehetségek kabinetjében *(the cabinet of ‚All the Talents‘)* a vezető szellem. Az alsóháznak legtehetségesebb vezetője Pitt korától, Anglia legjelentékenyebb diplomatája Marlborough óta. Életrajza 1812—1822 közt Anglia története. Ő a brit birodalom nagy befolyású képviselője a bécsi kongresszuson, aki előre megmondja Napoleonnak Elba szigetéről való visszatérését, mert a szigetet túlközelinek tartja Franciaországhoz. A vetélytársával, Canninggel való küzdelemben, aki folyton felelősségre vonja diplomáciai aktusaiért, felőrlődik. Borotváját elveszik, de zsebkése mellényzsebében marad s elvágja vele torkát (1822). Haldoklása közben a felelősségtudatába beleőrült államférfi ezt suttogja: «My mind, my mind, is, as it were, gone.»

A felelősségtudat hasonló tragikus hőse nálunk Széchenyi, akit a felelősség érzése sugalmaz a politikai pályára is (l. I. kötet 45. l.), kínos pontossággal, nagy lelki vajudások közepett, méri le előre reformgondolatainak és cselekvéseinek a nemzet sorsára kiható erejét. Bizonyság erre publicista műveinek s Naplóinak minden lapja. Ezeken Castlereagh lord szomorú végét is többször emlegeti s öngyilkosságát helyteleníti (Naplók, 1823 május 21), nem sejtve, hogy ebben a tragikus sorsban egykor ő is osztozni fog. A felelősségérzés fanatikusa mástól is a felelősségnek ugyanazt az érzékeny mértékét követeli. Milyen élesen rázza Kossuthot a Politikai Programmtöredékekben önbírálatra, kíméletlen felelősségérzésre. Fennhéjázó idealistának, önhittséggel telt fantaszta politikusnak bélyegzi, aki veszedelmes ter-

veket kovácsol s forradalomba kergeti a nemzetet, a nélkül, hogy felelősségének tudatára ébredne.

Folytonosan küzd lelkiismeretével Deák Ferenc is: időnkint visszavonul a politikától, mert fél, hogy a vezetés reá hárul s a felelősségben osztoznia kell (l. I. köt. 74. l.). Ha azonban feladatot vállal, keményen állja a felelősséget. Miniszteri hivatalában addig marad, amig tudja a felelősséget vállalni. «Én magamat — írja 1848 szept. 22-én — az udvarnak jelen politikájával egy óráig sem identifikálhatom . . . Monarchiában a miniszter mindig a király minisztere s mint ilyen, felelős az országnak, de midőn a király nevében háború folytattatik a nemzet ellen, hogyan legyek én minisztere a királynak?» Amidőn 1867 tavaszán Kossuth nyílt levélben felelősségre vonja a kiegyezésért, Deák arra utal, hogy ő egyéni véleményét kifejtette az országgyűlés előtt, amelynek többsége minden kényszerítés nélkül hozzácsatlakozott. «Kit sem a hatalomnak parancsszava, — mondja — sem becstelen érdekek, sem hiúság és a pillanatnyi népszerűség hajhászása nem vezetnek, hanem keresi a haza javát és követi saját meggyőződését: az könnyen viseli a felelősség terhét. Saját véleményemért, szavazatomért felelek én is.» (Deák F. Levelei. 1890. 363. l.).

Akinek lelkében erős kötelességtudat lakozik, annak mély felelősségérzése is van. A kettő szoros frigyben él Tisza István férfias és kemény egyéniségében. Beszédei és iratai tele vannak szórva a politikai felelősségére vonatkozó öntudatos nyilatkozatok seregével; élete pedig egészen martírhaláláig a kötelesség- és felelősségtudatnak tettekben való megszilárdulása. «Nekem egy percre sem szabad — jelenti ki 1915 dec. 7-én a képviselőházban — arról megfeledkeznem, hogy a magyar nemzetnek ebben a nagy korszakában nekem jutott a feladat, hogy a nemzet ügyét felelős állásban képviseljem. Egy percig sem szabad arról elfeledkeznem, amit ez a helyzet rám hárít.» Nem is feledkezett meg sohasem róla. Már a sarajevói merénylet után harmadik nap (1914 júl. 1) kötelességének érzi, hogy óva intse az agg uralkodót a Szerbiával való háborútól, melyről előre tudta, hogy egy nagy világháború drámájának csak bevezető jelenete. Gr. Berchtold jún. 30-án kijelentette előtte, hogy a sarajevói tragédia alkalom a Szerbiával való leszámolásra. «Én gr. Berchtold előtt — írja Tisza a királynak, azonnal átlátva e kijelentés egész történeti jelentőségét — nem titkoltam, hogy ezt végzetes hibának tartom és *a felelősségben semmiesetre sem osztozom.* Először is eddig nincsen elég támaszpontunk arra, hogy Szerbiát felelősségre vonhassuk és a szerb kormány némileg kielégítő nyilatkozatai dacára ezzel az állammal háborút provokáljunk. A gondolható legrosszabb *locus standi*-nk lenne, az egész

világ előtt békebontók gyanánt állanánk, és egy nagy háborút a legkedvezőtlenebb körülmények közt vívnánk.» Ugyancsak a legerélyesebben hárítja el a háború megindításáért való felelősséget államirataiban s a koronatanácson (Gr. Tisza István Összes Munkái. II. 1924. 5. l.). Előre látja, hogy Oroszország Szerbiát támogatni fogja, Franciaország rögtön belép a háborúba s Románia sem tud semleges maradni. Hányszor tiltakozik ekkor a legnyomatékosabban: «nem viselhetem a felelősséget». És mégis éveken át szó nélkül viseli, amikor az egész háború alatt mint a háború szerzőjét, háborús uszítót kiáltja ki a világ. Miért? Ha a háború kitörésekor lemond, akkor ennek az a színe, hogy megfut a baj elől. De meg félt, hogy ha egyszer már úgyis megtörtént a hadüzenet s a világ lángbaborult, akkor egy kevésbbé energikus kéz, mint amilyen az övé, nem tudná úgy viselni a háborút, ahogy ezt a nemzet létérdeke megköveteli. A felelősséget ezért keményen állotta: nem bújt el, bátran szállott érte szembe a halállal is.

A felelősség leplezése a fő lelki forrása az államférfiak és hadvezérek háború után kiadott napló- és mémoire-zuhatagának: valamennyien Bülowtól Poincaréig úgy iparkodnak csoportosítani a tényeket s jellemezni a személyeket, hogy a kedvezőtlen eseményekben az ő szerepük minél csekélyebb, a kedvezőkben viszont minél nagyobb legyen. Ezek az emlékiratok a legbecsesebb adalékok a felelősség pszichológiájához. Tanuságai annak, milyen aggasztó mértékben csökkent meg a modern emberben a lelkiismeretnek és felelősségnek az az elemi szükségérzése, amely az antik emberben még oly elevenen élt: a modern államférfi lelkiismeretét nem üldözik már oly szívósan az antik tragédiáknak «sűrű fergetegben lépdelő» Erinysei, akik a bűnöst nyomon követik, mint a kutyafalka a vadat és borzalmas dalt énekelnek, amely a bűnös erejét megtöri és elméjét elhomályosítja.

Egyéni és kollektív felelősség.

«Mi akar lenni mindenki?» — kérdi a fínom politikai elmélkedő, E. Faguet a felelősségről szóló remek könyvében, a ... *Et l'horreur des responsibilités*'-ban. Válasza nyomon követi kérdését: «Felelőtlen. Ez a franciák története éppen egy század óta.» Kijavíthatnók: az emberek története belátható időktől kezdve. A kérdést ugyanis a történelem területéről nyugodtan tolhatjuk át általában az emberi pszichológia síkjára. Az erős jellemek kivételével mindenkiben megvan az ösztön a csínyt elkövető kisgyermektől kezdve, hogy már puszta önvédelemből, ha baj van, a cselekvés szerzőségét letagadja vagy

Francisko Goya: «Mitől fog a beteg meghalni?»

(Felelet: az orvos szamárságától.
A szerencsétlen beteg Spanyolország, az orvos a kormány.)

legalább is elhomályosítsa, a felelősséget ismeretlen tényezőkre tolja. Az erős erkölcsi jellemnek éppen az egyik ismertetőjegye, hogy tettét nyiltan vallja s következményeit kötelességének tartja viselni.

A felelősségtől való ösztönszerű rettegés a közéletben kitűnő intézményszerű formát öltött a *testületi döntésben*. Az egyén a felelősséget magáról úgy hárítja el, hogy másokkal együtt testületileg, hozzá titkos szavazással dönt. Ekkor a határozatért és cselekvésért mindenki felelős, azaz senki. A felelősség ekkor kollektív, azaz személytelen: nem lehet újjal senkire sem külön rámutatni: *Ille fecit*. Az anonym, elszemélytelenített felelősség — a gyönge lelkeknek ez a nagy felszabadulása — nem felelősség. Csakis az egyén érezheti igazán a felelősséget s nem a testület. Innen érthető egyes testületekben ugyanabban a kérdésben való nyílt és titkos szavazás meglepő különbsége, amely egyszersmind az egyéni és a kollektív felelősség különbsége is. Igazi nagy dolgok csakis személyes felelősség alapján vihetők végbe. Még akkor is, ha formailag-jogilag a testület dönt, erkölcsileg mindig azt a vezető egyéniséget teszi a közvélemény felelőssé, aki a testületet a maga fölényes szellemével irányítja és indítványaival sugalmazza. A politikai életben néha kényszerre és hatalmi erőszakra van szükség éppen a közösség magasabb érdekében, mert különben anarchia állana be. De ennek felelőssége nem tolható át egy névtelen apparátusra, bizottságra, direktóriumra, mert rendszerint azonnal közismert ezek *spiritus rectora*, irányító szelleme, aki csak a felelősség látszólagos jogi megoszlásáért búvik egy testület külső spanyolfala mögé. Egyébként a bizottságok a felelősség temetői. Az, aki egy ügynek bizottság elé való utalását indítványozza, sokszor ezzel csak a kényelmetlen felelősségnek megosztását, személyi formából személytelen formába való átalakítását célozza.

Felelősség és demokrácia.

Faguet helyesen emeli ki a régi abszolút uralom és a modern demokrácia különbségét a felelősségérzés szempontjából. A régi, *ex Dei gratia* uralkodónak, akinek hatalmát a vallásos hit magától Istentől származtatta, rettenetes felelősséget kellett éreznie Isten előtt, hisz nem volt földi testület, amely őt komoly felelősségre vonja, legfeljebb a korai középkorban a pápa, kezében a kiközösítés hatalmi szankciójával. Az államférfi pedig csakis a fejedelemnek volt mint tanácsadó felelős. A modern uralkodó s vele a mai államférfi csak a néptől, tehát in concreto senkitől sem érzi magát függőnek: tudja, hogy minden a sikertől függ: addig szeretik személyét és tisztelik

tekintélyét, míg szerencsés, de rögtön elhagyják, gyűlölik és elkergetik, mihelyt a szerencse ellene fordul. «Az Istentől való szuverén uralkodó Istennel kötött szerződést, a néptől fölemelt szuverén pedig a véletlennel» — mondja Faguet.

A modern parlamenti demokrácia kitűnő éghajlat arra, hogy a felelősség érzése a lelkekből kiszáradjon, jóllehet az abszolút kormányzattal szemben a «felelős minisztérium» útján látszólag a felelősség elvén épül fel. Ki a felelős a modern demokratikus államban? Kezdjük alulról. A *választó polgárok* felelősek azért, hogy kire szavaznak. Ámde legtöbbször ezt a személyt nem is ismerik, pláne ott, ahol listás szavazórendszer van érvényben. A választó komolyan tehát alig felelős. A második tényező a *képviselő*. Ez megint legtöbbször nem igazán lelkiismerete szerint dönt és szavaz, hanem a párt határozata szerint kormányozza nézeteit, s ez a pártfegyelmi kötöttsége annál inkább növekszik, minél élesebb a modern demokráciában a pártok közötti küzdelem. A modern parlamentekben sokkal nagyobb jelentősége van a pártszervezetnek, mint az egyénnek. Csak az igen erős ritka egyéniség, akinek hatalmas szuggesztív ereje van, tudja rányomni a pártra a maga bélyegét, de csak akkor, ha úgy tesz, mintha őt a párt vezetné, pedig ő vezeti a pártot, a felelősséget tehát még ő is részben a pártra-iparkodik tolni. A parlament tagjai sok országban listaválasztás útján jutnak mandátumhoz. Ámde ez a rendszer egészen elnyomja az egyéni felelősség tudatát. Ekkor ugyanis voltakép a pártvezetőség dönti el, ki legyen a képviselő,s nem a választók.A párt irányadó tagjai pedig mindig magukat jelölik a személytelen felelősségű jelölő bizottságban, úgyhogy a párt fokozatosan elöregedik s megmerevedik, a fiatalok pedig nem kapnak helyet, hogy felfrissítsék a párt szellemét. Minthogy így a képviselő minden ízében a párttól függ, a törvényhozói felelősség és függetlenség puszta illúzió. Így kijegecesedik a politikából élő, a *foglalkozásszerű politikus* alakja, aki egyébként az életben, ha nincsen mandátuma, jelentéktelenné törpül, mert nincsen egyéniségének önsúlya. Csakis az lehet felelősséget mélyen érző, független politikus, aki a parlamenten kívül is jelentékeny ember, akinek nem a politika ad súlyt, hanem ő ad súlyt a politikának. Szabadon követheti mindig meggyőződését, mert ha nem tagja is a parlamentnek, akkor is közbecsült, önértékű személyiség marad s nem süllyed a névtelen semmiségbe. Némely amerikai egyetem orvosi karán vannak jól fizetett *whole time professors*, «teljes idejű tanárok», akiknek a magángyakorlat meg van tiltva, nehogy «pénzcsinálók», *money-maker*ek legyenek, azaz hogy a vagyonszerzési vágy el ne térítse őket kutató hivatásuktól. A politikai élet irányítóinak is ilyen «teljes idejű»,

független, szabad embereknek kellene lenniök, akik egészen, minden kísértéstől mentesen, politikai hivatásuknak élhetnek s meggyőződésüket szabadon követik. A képviselő azonban egy-egy párt parlamenti exponense, akiben az egyéni felelősség helyett a párthatározat kollektív felelőssége személytelenül működik. Ámde a párt mögött megint névtelen erők állanak, azok, akik a választást intéző pártkasszát megtöltik, bizonyos érdekcsoportok, kartelek, pénzügyi hatalmak, a fizetett sajtó terrorja stb.

A választók és képviselőik, mint látjuk, nem felelősek egyénileg. Talán a tényezők harmadik csoportja: a «felelős» *miniszterek?* De ezek csak a pártok kiküldött képviselői, akik megint kevéssé érzik magukat felelősnek, mert hisz azt kénytelenek tenni, amit az őket delegáló párt tőlük követel s amiért a párt mint többség szavazatával fedezi őket. Még rosszabb a helyzet a miniszteri felelősség dolgában a koalíciós kormányzat keretében. Mióta a parlamentek legtöbbjében a demokrácia fejlődése nyomán sok párt van s csak ezek közül egyeseknek *ad hoc* csoportosulása tud kormányképes többséget alkotni, a miniszterek a kormányban csak a koalícióba lépő pártoknak bizalmi emberei, akiknek nem egyéni akarata dönt, hanem a mögöttük álló párt. Így a miniszterek személyes felelősségérzése erősen megbénul. Nincs is az ilyen koalícióban világos és egyenesvonalú kormányzati programm, hanem csak nagy fáradsággal összeizzadt, kétértelmű formulákon alapuló, határozatlan kompromisszum. A miniszterek pártjuktól függnek, ezeknek felelőssége pedig kooperatív. A miniszter nem vezet, de vezettetik. Ha mégis erős személyiség és saját felelősségére akar nagy terveket megvalósítani, pártja igen könnyen vétót mondhat neki, ha a tervek érdekébe ütköznek, s megbénítja a miniszter politikai energiáinak kibontakozását. A történelem azt tanusítja, hogy a nagy és sikeres politikai döntések és cselekvések nem egy-egy párt hozzájárulásának kinyerésén, hanem néhány vagy csak egy ember elhatározásán és felelősségén fordul meg.

A politikai felelősségláncolat utolsó nagy szeme az *államfő*. Ámde a modern parlamenti demokrácia szelleme szerint az államfő kénytelen a többségi pártból vagy koalícióból választani a miniszterelnököt s ennek javaslatára a minisztereket. E szerint nem az államfő, hanem a parlamenti többség a felelős, tehát megint egy névtelen, kollektív hatalom. Államfőnek a köztársaságokban rendszerint nem hatalmas, erőtől duzzadó egyéniségeket, hanem szürke embereket választanak, kikben nincsen félelmetes akaraterő. Clemenceau és Briand az elnökválasztáson megbuktak. Egyik francia köztársasági elnök ezt mondta: «Elnökségem egész ideje alatt alkotmányszerűen halgattam.»

Ez tehát a modern demokrácia felelősségelvének nagy *circulus vitiosusa*: a gyakorlatban senki sem felelős, csupán csak az államteóriákban.

Hol van tehát az államférfi felelősségének szankciója? Egyedül *lelkiismeretében*. Ámde ez igazán csak abszolút értékfelfogás alapján lehet érzékeny: az abszolútaknak hitt értékek megsértése lelkiismeretfurdalást okoz. A vallásos világnézet a lelkiismeret számára ilyen feltétlen alapot biztosított: az államférfi az Isten előtt felelősnek érezte magát. Ez a metafizikai végső értékalap azonban ma már mindjobban meginog: vallási szankció híján az államférfiak lelkiismerete kétségkívül mindjobban elrelativizálódik és rugalmasabbá válik.

A parlamenti demokrácia másik oldala, hogy viszonylag könnyen hozzászoktat a felelősség könnyelmű vállalásához. A többség tagjai olyan szakkérdésekben döntenek, amelyekhez nem érthetnek. A rétori hajlamú képviselőben, aki sok mindenhez hozzászól, a saját hangja azt a hitet kelti, hogy valóban mindenhez ért. A dilettantizmus sehol sem üli orgiáit oly szemérmetlenül, mint a parlamentekben. Szerencse, hogy szakbizottságok vannak, mert különben kizárólag olyanok döntenének, akiknek «tiszta látását a merev szakismeret nem zavarja». A nem-szakember politikus a szaküggyeket igen könnyen «elpolitizálja», a pártérdek, főkép a népszerűség szempontja szerint ítéli meg. A hozzáértő államférfinak aztán nagy küzdelmébe kerül, hogy a népszerűséget hajhászó politikusokkal szemben a kérdést «depolitizálja», a megfelelő kritikával észszerűen fertőtlenítse. Az is baj, hogy mivel a képviselő a legtöbb ügyben nem szakember, de szavaznia kell a mások, elsősorban a párthatározat alapján, fokozatosan megcsökken benne a felelősségérzés, mert nem a saját átélt gondolkodása alapján dönt és szavaz. Újabban a nehéz, főkép gazdasági kérdéseket az államférfiak a tudománnyal, ennek képviselőivel, a szakértőkkel akarják eldöntetni: az expertek tekintélye, mint a gazdasági világkonferenciákon látjuk, megfellebbezhetetlen. Ez a módszer igen kényelmes a politikusok számára, mert új kibúvó a felelősség alól: ‚a szakértők mondják, ők felelősek'.

A parlamenti rendszerben bárki lehet szaküggyek vezető államférfia, minisztere, minden beható szakismeret és minősítés nélkül, noha a modern életben minden apró hivatalra magas szakdiploma szükséges. Legfőbb hivatali vezető, miniszter azonban egészen *homo novus*, bokorból ugrott ember is lehet. Hogyan viselheti ez a tudatlan ember a felelősséget? Még jó, ha a régi hivatalnokokra támaszkodik s nem a maga feje után okoz zavart az ügyek vitelében. A modern demokráciának sokszor szomorú jelensége, hogy egyes politikusok a

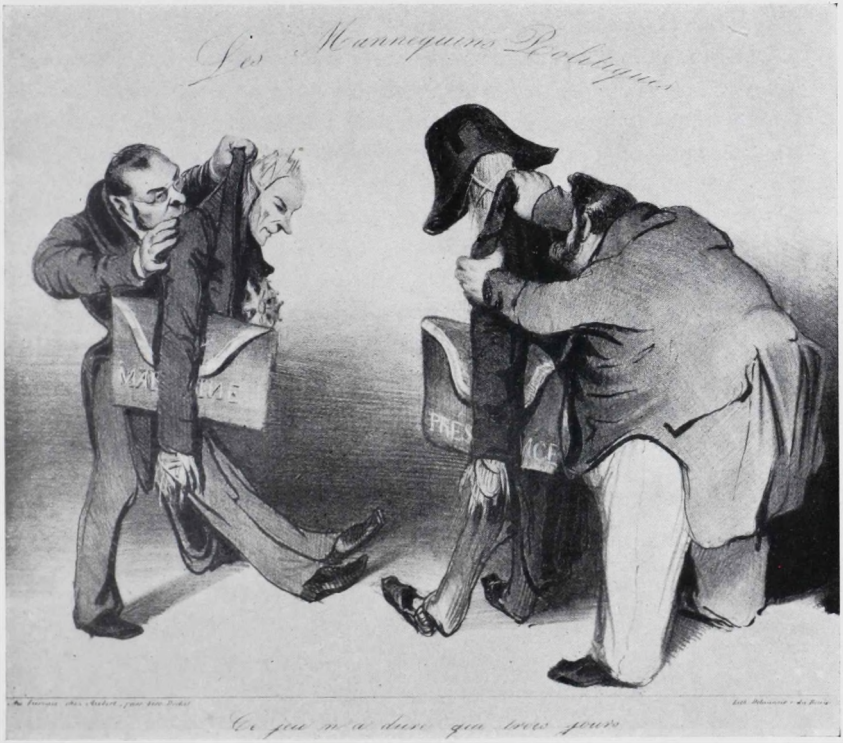

Honoré Daumier: Politikai bábok. Ez a játék csak három napig tart.

(Dupin a tengerészeti miniszternek, Lajos Fülöp a miniszterelnöknek ruháját húzza egy-egy bábura. 1834.)

nemzeti munkának olyan területeit irányítják legfőbb hatalommal, amelyekhez nincsen hivatásuk és tudásuk, amelyek sohasem tartoztak szellemi integrálódásuk körébe, tehát irányításukért komoly lelkiismerettel a felelősséget nem is vállalhatnák. «Nevetve jegyezték meg, — mondja FAGUET fínom szatirával — hogy nagy ritkaság, ha a miniszterség oly ember kezébe kerül, aki erre hivatott. A közoktatási miniszterséget rendszerint ügyvédnek, a kereskedelmi miniszterséget írónak, a hadügyminiszterséget orvosnak adják. BEAUMARCHAIS sokkal inkább a demokráciának, mint az abszolút monarchiának formuláját szövegezte, amikor ezt mondta: ‚Számvevőre volt szükség: tehát táncmestert alkalmaztak . . .' Minden nem hivatásos embertől irányított minisztériumnak olyan vezetője van, aki ha lelkiismeretes, ott tanulja meg mesterségét, amelyben már régen mesternek kellett volna lennie; vagy ha kevésbbé lelkiismeretes, vagy ha kényszerítve van, — pedig mindig kényszerítve van — minisztériumát az általános politikai és nem a gyakorlati eszmék szerint vezeti. A hivatás hiánya tehát, bizonyos tekintetben, megkétszereződik.» (E. FAGUET: Le culte de l'incompétence. Ford. Szántó G. 75—76. l.).

HATODIK FEJEZET.

A SUGALMAZÓ ERŐ.

Az államférfi sugalmazó ereje. — A szó hatalma. — Az írás hatalma.

Az államférfi sugalmazó ereje.

A nagystílusú államférfi úgy áll a nemzet előtt, mint egy Rembrandt-kép: a politikai optikának eszközeivel, *chiaroscuro*-ban megfestve, mindig marad benne valami misztikus, homályos, át nem látható vonás, mely a világosan szemlélhető fényes foltok mögött politikai jellemének magasabb, szinte transzcendens hivatását sejteti. A nemzet látja az ő lelki valóságának világosabb körvonalait, ezért hisz nagy tulajdonságaiban s tehetségében. De titokzatos költészetet is vegyít bele, valami emberi felsőbbrendűséget érez benne úgy, ahogy a Rembrandt-képben, mely köznapi alakokat ábrázol ugyan, a közvetlen környezetből való húsvér embereket, de Rembrandt a magasabbrendű élet varázsát tudja rájuk lehelni. A nagy politikai egyéniségben rejlő misztikus vonás az oka annak, hogy hatalmas tömegeket sugalmazni tud, a néplélek már életében legendákat sző alakja köré, halála után pedig a történeti távlat köde egyre jobban idealizálja. Az államférfi az állam szuverénitásának, méltóságának és tekintélyének személyes hordozója, tehát az állami hatalom zord ércábrázatának hideg sugarai rá is áradnak. Tudatában van az állam méltóságának és imponáló erejének, mert nem magánegyén, hanem az állam hatalmának képviselője.

Igazi ereje azonban a nemzet előtt mégsem az állam hivatalos tekintélye, hanem személyiségének sugalmazó energiája, a hivatásába és tehetségébe vetett hit. Az emberek szeretnek vezettetni, sőt élvezik a személyes erő diadalát: a modern élet zűrzavarában benne bíznak, hogy szellemi felelősségével kivezeti őket a hinárból. Az Erőnek mágikus hatalma van, különösen akkor, ha a vezetőt és a vezetett tömeget az eszménynek, mint célnak közösen átélt értéktartalma kapcsolja össze. A nagyszabású államférfi, akinek lelke valamely politikai eszményért lobog, ezt a politikai erőszát természetszerűen másokra is át akarja sugározni, eszményét másokba is belesugalmazni. *A politikai*

tárgyszerelem maga önkénytelenül szuggesztív erővé alakul át. Ennek azonban tárgya nem szubjektív, hanem az államférfi személyétől látszólag független, objektív valami: a politikai eszmény, amelyet az államférfi képvisel, megvilágít, sugalmaz, hozzá vezetni, megvalósítani törekszik. Ezt az eszményt éli meg a tömeg: azt a politikai értékfelfogást, mely benne eddig ösztönösen vagy félig tudatosan szunnyadt, most a vezető megvilágosítja előtte, a tudat homályából kiemeli számára. Az államférfi az embereket rendező és sugalmazó szellemi erő és hatalom. Az eszmény értékélményének közössége a szellemi kötelék közte és a nemzet között. Az eszménynek nem ügynöke vagy puszta propagálója, hanem mély érzülettől áthatott misszionáriusa. Az ideál láthatatlan szellemi világa a tömeg előtt eleven valósággá testesül a vezető személyében: ezért van az utóbbinak oly erős lelki akusztikája. A vezető látszólag nem a maga személyétől teszi függővé a tömeget, hanem az ideáltól: a személyes kapcsolat a tömeggel s uralkodás fölötte ebből táplálkozik. Ámde a tömeg, amint a gyermek, hajlamos arra, hogy az értéket összetévessze az értékhordozóval, az értéket azonosítsa az értéket csak képviselő személlyel. Innen sokszor nagy kiábrándulása: ha csalódik az értéket, eszményt hirdető államférfi személyében, úgy érzi, hogy csalódott az eszményben is: magának az értéknek táblája is összetörik előtte.

Csakis az az államférfi van vezéri polcra hivatva, akiben van szuggesztív erő, aki fölemeli magához a kételkedőt és kétségbeesőt, bátorságot és hitet önt a gyöngékbe; akiről a nép érzi, hogy becsületesen és őszintén keresi az igazságot, hogy az ő képviselője, nemcsak akkor, ha ösztöneit simogatja, hanem akkor is, ha áldozatot követel tőle. Ha ezt az érzést az államférfi maga iránt a belőle kiáradó szuggesztióval fel tudja ébreszteni, csodákat művelhet: a teljesen fáradt, elalélt, már-már anarchiába fúló nemzet lelkét mint a villám elektrizálja s gyors ütemben átalakítja. Egy-egy államra pár esztendő alatt alig lehet ráismerni, ha a sors nagy szellemű, sugalmazni, munkára lelkesíteni s szervezni tudó államférfival ajándékozza meg; s viszont az állam hirtelen lehanyatlik, ha nagy vezetője meghal vagy visszavonul. Micsoda magas feszültségű lelki áramot bocsátott bele Mussolini az olasz nemzet szellemébe s hogyan átalakult egész Itália rövid idő alatt a nemzeti élet minden irányában! Mi lett volna a háború előtti Törökországból, «a beteg emberből» Kemal pasa sugalmazó és szervező ereje nélkül? Az olyan politikus, akiben nincs szuggesztív erő, élte fogytáig csak terméketlenül monologizál a fórumon.

Az államférfi tömegszuggesztiójának egyik forrása eszméinek és

kifejezéseinek *egyszerűsége* és kézzelfoghatósága. Ha ugyanis az eszmény áthatja és lelkében kizárólagos uralomra jut, a kifejezés legegyszerűbb eszközeit találja meg, súlyos és bonyolult igazságokat elemi egyszerűséggel érzékeltet, ésszel alig átgondolható, érzelmi feszültségeket néhány alaphangban old fel, amelyeknek egyszerű melódiáját mindenki érti és érzi. De ezzel egyszersmind a tömeg *képzeletét* is fel tudja csigázni, ami a politikai szuggesztiónak lényeges eleme. Erre nem minden téma alkalmas. A szabadság, a társadalomnak igazságosabb rendje, a nemzet hatalmának kiterjesztése olyan eszmények, melyek a jövendőbe nyúlnak, csak fantáziával ragadhatók meg s gyujthatnak lelkeket lángra. Sokkal nagyobb művészet a nemzetet tartós lemondásra, áldozatra bírni, új adó- és vámtörvényeket olyan plasztikusan és hatásosan előterjeszteni, hogy érdekesek legyenek s a képzeletet pozitív irányban foglalkoztassák.

Minden politikai erősszal megáldott vezető magát az *egész* nép képviselőjének érzi, úgy beszél és tesz, mintha a nemzet egyetemére támaszkodnék, noha csak egy társadalmi réteg vagy csoport van mögötte. Ennek az illúziónak nagy sugalmazó és toborzó ereje van. Az államférfi az egész nemzetnek, az emberiségnek, esetleg a ‚világ' munkástömegeinek nevében beszél, amelyek úgyis megfoghatatlan és ellenőrizhetetlen, titokzatos mennyiségek. Azonban a meggyőzés és szuggesztió erejét ilyen mennyiségi utalások fokozzák, az önérzet biztonságát növelik, amely aztán átsugárzódik a nemzet, a tömeg tagjaira.

Az államférfi szuggesztív erejének megvilágítására voltakép idéznem kellene az egész politikai történelmet. Néhány példa elégséges. Caesarnak fiatalkorától nagy sugalmazó ereje van a népre. Amikor serege az egyiptomi hadjárat nagy fárradalmaitól elcsigázva lázongani kezd, Caesar így szólítja meg őket: «Quirites! Polgárok!» a régi katonai megszólítás helyett: «Commilitones! Bajtársak!» Erre a sereg mint egy test kiáltja: «Katonák vagyunk, nem polgárok!» Caesar már első szavával magának megnyerte őket. Értett az *imperatoria brevitas*-hoz: a rövid, velős, határozott, parancsoló szófordulatokhoz, amelyeknek sugalmazó ereje eleve kizárt minden kétkedő vagy bíráló lelki megmozdulást. Ebben szinte mintája Napoleonnak és Mussolininek.

Az államférfi sugalmazó erejének főforrása a becsületességébe, önfeláldozó odaadásába, puritánságába vetett hit. A szellemi önzést, a politikai pálfordulást a nép megbocsátja; azt is, ha az államférfi ezreket elfogat s vér tapad kezéhez. De ha a politikából gazdagszik, azt meg nem bocsátja: akkor szuggesztív hatalma odavan. Az id. Pitt

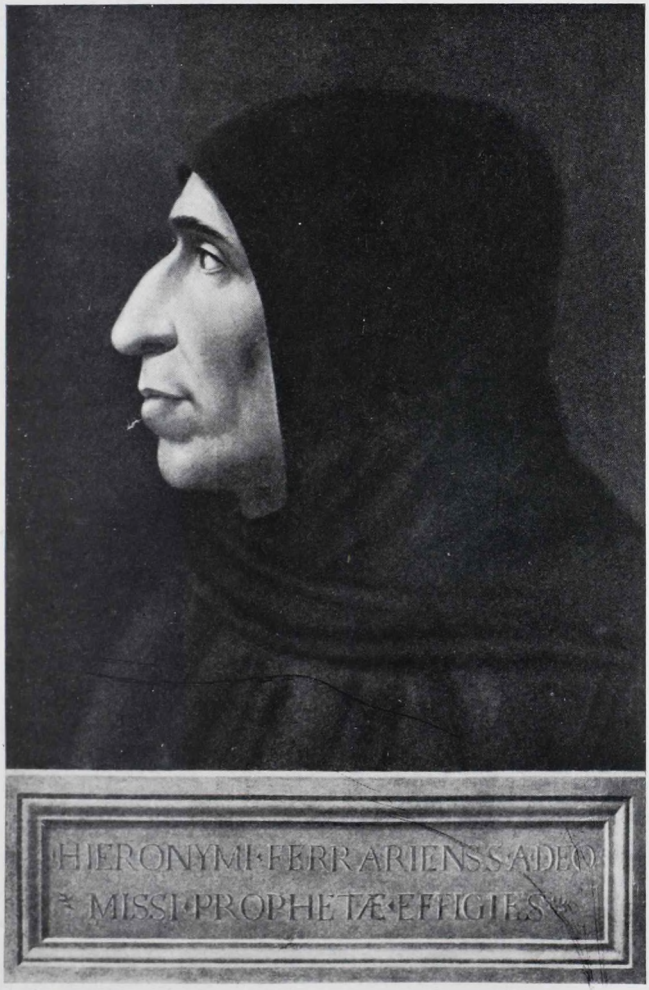

Savonarola.

(A rajongó szuggesztív politikus.)

nagy sugalmazó hatását és népszerűségét három évtizedre azzal alapozza meg, hogy amikor fiatalon először hivatalt vállal, ennek szokásos, bár kétes erkölcsű mellékjövedelmeit szegény ember létére visszautasítja. *Paymaster of the forces*, a hadsereg főpénztárosa lett. Szokás volt, hogy az, aki ennek a legjövedelmezőbb kormányhivatalnak élén állott, 100,000 fontot magánál tarthatott s ennek kamatait élvezhette. PITT ezt erkölcstelennek bélyegezte, a rendszert megváltoztatta. Az Angliától segélyt kapó idegen fejedelmek kisebb összeget mindig visszahagytak a hadsereg főpénztárosának. PITT ezt önérzetével és méltóságával összeegyeztethetőnek nem tartotta. Mindez nagy bámulatot keltett mindenfelé. Ez olyan szuggesztív önzetlenség és puritánság, amelyet mindenki meg tudott érteni, nem úgy, mint a nagy politika hirtelen és titokzatos fordulatait. Innen van PITT óriási ereje és hatása a nemzeti közvéleményre az angol politikai életnek egészen sötét korszakában, amikor WALPOLE, FOX elég laza politikai erkölcse természetesnek találta, hogy a parlament tagjait rendszeresen megvásárolják, amely célra külön titkos alap fölött rendelkeztek. FOX csak úgy uralkodott az alsóházon, hogy tudta, ki mennyit kapott szavazatáért. Az orcátlan parlamenti lélekvásárlásnak ebben a mélyre süllyedt korában a becsületes PITTnek népszerűsége és szuggesztív hatalma akkora, hogy egy báró, valamikor politikus, SIR WILLIAM PYNSENT, aki PITTet sohasem látta, ráhagyta vagyonát, mely évenkint 3000 fontot jövedelmezett. De nemcsak becsületessége, hadi sikerei, szónoki ereje volt hajlottabb korában rendkívüli sugalmazó hatalmának forrása: értett a színpadi hatáshoz is. Oxfordi diákkora óta súlyosan köszvényes. A Házban halvány sovány arcával, flanellbe göngyölt lábaival, kezében mankóival, szolgái karján jelenik meg. Cselédjei az ülésterem sorompójánál leteszik s innen barátai segítik helyére. Bágyadtan kezd beszélni, majd mind tüzesebben, végül mindenkit magával ragad. Értett a távolság pátoszához: ritkán jelent meg a nyilvánosság előtt, csak fontos ügyekben szólalt fel: misztikus ködbe burkolódzott, amivel rendkívül fokozta ritka megjelenésének hatását (Macaulay).

NAPOLEON varázshatalmának titka nemcsak páratlan sikere, hanem a szuggesztív egyéniségéből kiáradó csodálatos érzelmi fluidum is. A haldokló gránátos *Vive l'empereur!* szavából az imádott vezérnek kultusza hangzik ki, akiben a kialvó életerő a nemzet, a faj képviselőjét érzi: az egyén meghal, de a faj vezérével éljen.

A mi II. RÁKÓCZI FERENCünknek rendkívüli sugalmazó ereje volt a nemzetre, amely nyolc keserves évig követte sok balszerencse és nyomor közepett, s még másfél századon keresztül neve a nemzet

szabadságának szimboluma. Önzetlensége, hogy a megegyezés helyett élte fogytáig a száműzetés keserű kenyerét választotta, a nép romantikus képzeletében a szabadság tudatát és vágyát hosszú ideig sugalmazta és ébren tartotta. SZÉCHENYI szuggesztív ereje fölrázza az egész nemzetet a jobbágytól a mágnásig, fölébreszti a jövőbe vetett hitet, gazdasági reformtervei valamennyi társadalmi rétegbe bizalmat önt, a különböző gazdasági érdekcsoportokat összhangzó együttműködésre bírja. Pezsgő, erőtől duzzadó reformkorszakot nyit meg, amelyben rá sem lehet ismerni a XIX. század eleji alvó országra. Sugalmazó hatása később KOSSUTHra száll, akinek igéző erje, a nemzetet magával ragadó bűvölete nemcsak a szabadságharcban művel csodát, hanem a nagy balsiker után is megmarad haláláig. Nem csupán az értelmet fogja meg, hanem pátoszának lendületével a nemzet ösztönét, magasabbrendű élniakarását, életvágyát is fölgerjeszti. Eszményének és egyéniségének hódító ereje ellenállhatatlan. Szónoki pátosza ma sokszor túltengő frazeológiának tűnik fel: de a maga idejében nagy lelki tényező és hatalom.

A tömegek politikai jelentőségének fejlődésével párhuzamosan növekedik a vezetők személyes varázsa. Ez különös erővel sugárzott ki a tömegre BEBEL hatalmas egyéniségéből. Parancsoló természet: szemeivel tudott a tömegen uralkodni, sőt mintegy hipnózisba ejteni. Volt benne valami parancsoló erőtudat és méltóság. R. MICHELS beszéli, hogy amikor 1909-ben ötéves kislánya jelenlétében BEBELlel beszélgetett, kislánya félénken kézdezte tőle: *È un re?* Király ez az ember? A csöppség naiv kérdése mögött kitűnő megfigyelés lappangott: BEBEL a tömegek hatalmát, a nép szuverénitását magában érezte megszemélyesítve s ehhez mérten a plebejus majesztetikusan viselkedett.

Hihetetlenül erős MUSSOLINI egyéniségének delejes hatása, *personal magnetism*-je. Ha a Chigi-palota erkélyén vagy bárhol megjelenik, a tömeg ütemben kiáltozza az *Il Duce*-t, aki egy évtized alatt Itáliát átformálta. Különös tehetsége van gyujtani, a tömeg idealizmusát táplálni, az egész nemzetet megrázni, fegyelemre és engedelmességre sugalmazni. Mindenki érzi, hogy a nemzetet szolgálja a Duce, amikor vezeti. Ennek a hatalmas szuggesztív erőnek egyik forrása, hogy MUSSOLINI a tömegpszichológiát jól kiaknázni tudó szocialista párt iskolájában nőtt fel: a tömeg lelkét kitűnően ismeri.

Ez volt az ereje LENINnek, a «vörös cárnak» is. Sikerének egyik titka, hogy jól értett a tömeglélek irányításához. Tömegszuggesztióját fokozta egyéniségének önzetlen, aszketikus vonása. Úgy élt továbbra is Oroszország diktátora, mint nemrégiben szegény szám-

űzöttként az európai metropolisok padlásszobáiban. Az 1919. évi éhinség közepett sokan vidékről élelmiszereket juttatnak hozzá. Ezeket a kórházakba küldi: nincs joga jóllakni, amikor mások éheznek. Utóda Sztalin, «az acélember», ma is oly egyszerűen él, ahogyan valamikor mint a grúz cserzővarga fia és a bankokat anarchikus célokra fosztogató rablóvezér. Élete a Kremlnek, mint valami kolostornak szürke falai között telik reggeltől éjfélig munkában. Személyes szórakozásra vagy élvezetre semmi időt sem fordít. Igénytelenségében minden proletár mintája. A második vörös cár, százhatvanmillió ember abszolút ura, akinek autokratikus hatalma nagyobb a volt fehér cárénál, a fényes ezerszobás Kremlnek két szobájában lakik feleségével és három gyermekével. Íróasztalánál ebédel. Ez a félművelt, érdes modorú ember, aki a szovjetpiramis csúcsán áll, zárkózottan él, pár régi barátján kívül csak az ifjúsági szervezeteknek, a komzomolcoknak vezetőit engedi magához, mert az ifjúságot magához akarja láncolni. Mindenkinek életét, a magáét is az állami gépezet egy csavarjának tekinti, amely addig értékes, amíg a szovjetideál érdekében funkcionál. Mikor egyik legjobb barátja beteg, vajat és mézet küld neki, egy sor kíséretében: «Egyél, légy egészséges, mert szükségünk van rád.» A nagy nyilvánosság elé ritkán lép, csak a nagy szovjetkongresszusokon és pártnapokon látható, a hódolat külső jeleire nem vágyik: misztikus távolságban marad. Ezzel félelmetes szuggesztióját csak növeli.

A tömegszuggesztiónak fölemelő példája Gandhi. Csodálatos hatásának forrása: abszolút önzetlensége, aszkézise, életszentsége, a politikai és vallási eszménynek való teljes odaadása, minden becs- és dicsőségvágy hiánya, alázatossága, lényegének fennsőbbséges vidámsága. Sugalmazó erejének szimboluma a néptől ajándékozott mellékneve: *Mahatma*, «a nagy lélek», vagyis nem az egyéniségbe zárt, hanem a mindenkivel közös, egyetemes lélek, a szellem. Szuggesztiójára megdől a hindu lélekbe annyira belegyökerezett kasztszellem is, a hindu társadalom történeti fundamentuma. Varázsszava felolvasztja a kasztok társadalmi-vallási érckorlátait: a pánindiai kongresszus vacsoráján együtt esznek a különböző kasztok óriási tömegei olyan országban, ahol az ipari proletariátusnak más-más kaszthoz tartozó tagjai nem hajlandók egy munkateremben dolgozni, ugyanazt a gépet együttesen kiszolgálni. Aki Gandhi közelébe kerül, az Isten követét látja benne. A tömegek kasztkülönbség nélkül fogháza, mint valami templom előtt estétől reggelig ájtatosan, csendben állanak. Ha éhségsztrájkba fog börtönében (mint legutóbb az alsóbb kasztok választójogáért), az emberek ezrei szintén éhségsztrájkot rendeznek;

szuggesztiója ilyenkor nem ismer térbeli távolságot: a Londonban és New-Yorkban lakó hinduk is önkényt éhezni kezdenek. Aszkézise az életszentség titokzatos glóriáját fonja alakja köré. Csak napfölkeltekor eszik valamit: banánt, töppedt szőlőt, rizst, tejet. Sohasem iszik bort, teát vagy kávét. A puszta téglapadlóra terített kendőn alszik, könyv a vánkosa; de legjobban a szabadban a csupasz földön szeret aludni. Ha beszél, a legegyszerűbb, majdnem monotón, de érzékfeletti finom hangon szól, kerül minden szónoki díszt és pátoszt, az evangéliumi stílus egyszerűségével fejezi ki gondolatait. S a tömeg, ha beszélt, egymást tapodja, hogy közelébe jusson s ruhája szegélyét csókolhassa. S ezekkel az egyszerű eszközökkel hogyan tudta sugalmazni és átformálni a hindu lelket! Hogyan tudta politikai célból elterjeszteni a rokkát! Nem kell angol textiláru, csináljuk magunk! — kiáltja. S minden hindu szőni-fonni kezd, valamennyi kasztnak nemzeti és társadalmi szimboluma egyhamar a Gandhi rokkája. Idegen szövetet viselni bűn! — mondja a Mahatma. S drága angol szövetekből nemsokára máglyák égnek a hindu városok terein. Bombayban egy nap alatt mintegy százötvenezer méter finom szövet a lángok martaléka. Az óriási Indiának gazdasági és politikai függetlenség-eszménye Gandhi kis törékeny alakjában öltött testet: az ebbe zárt nagy lélek uralkodik ma igéző erejével Indián.

Első pillanatra *a priori* azt hihetnők, hogy csak olyan ember emelkedhetik egy nemzet kebelében nagy államférfiúvá s gyakorolhat mély szuggesztív hatást a közlélekre, aki annak a nemzetnek vérbeli fia. Ezzel szemben meglepő történeti tény, hogy viszonylag milyen könnyen tudnak egy nemzet életére sugalmazó befolyásra szert tenni s a politika héroszává emelkedni olyan emberek, akiknek ereiben idegen vér csergedez. Cesare Borgia, a tipikus olasz renaissance-fejedelem spanyol; Mazarin és Napoleon olasz, az utóbbi magát ifjúkorában olasz patriótának is érzi; Savoyai Jenő herceg, aki döntő befolyást gyakorol a Habsburg-birodalom sorsára, nemcsak hadi, de kül- és belpolitikai téren is, olasz-francia származású; Disraeli zsidó eredetű és sok akadály legyőzése után az angol imperializmus egyik legnépszerűbb államférfia. Cavour anyanyelve francia, külsejében semmi olaszos sincs, latinul nem tanult, a régi Róma esztétikája s történeti-nemzeti értéke iránt semmi érzéke, nem járta be s nem ismerte Itáliának jelentékeny részét. De életeszményével: felszabadítani és egységbe zárni Itáliát, meghódítja az olasz lelket. Gambetta olasz-zsidó család sarja. Atyja még olaszos akcentussal beszél franciául. Maga Gambetta, amikor III. Napoleon uralma alatt katonasorba kerül, nem megy el a sorozásra, mert «külföldinek»

érzi magát. Másfél évtized sem telik el s ő az 1870-i sedani katasztrófa után a nemzeti végső ellenállás vezére, akit THIERS ezért «őrültnek» nevez s aki a bordeauxi nemzetgyűlésen a leghevesebb ellenállást fejti ki az Elszász-Lotaringiát Franciaország testéből kiszakító béke megszavazása ellen. A nagy ír néptribunért, PARNELLért egész Írország exsztatikus lázban ég, pedig anyja a gyűlölt angol vérből való; s az írek mai bálványának, DE VALERAnak apja spanyol. A történelem azt is sok példával mutogatja, hogy a fejedelmi trónok jórészét idegen vérű családok ülik meg, nemcsak hódítás vagy házasság, hanem választás útján is: *nemo est propheta in patria sua.*

GUGLIELMO FERRERO e tényeknek általános történeti-pszichológiai csapadékaként megszerkeszti a «sajátszerűség törvényét», a *la legge della singolarità*-t, amely szerint az idegen vér a legkönnyebben tud egy nemzetben befolyásra szert tenni és az élre jutni: nagyobb presztizskeltő ereje van, mint a bennszülöttnek (L'Europe. Giovane. Milano. 1897). Ennek a történeti törvénynek alapját FERRERO «a lelki kiegészülés» egyetemesebb pszichológiai törvényében pillantja meg: az idegenvérű államférfi szuggesztív sikereinek forrása a nemzeti karakter különbözősége: az idegenvérű államférfi jelleme a nemzet tömegével összehasonlítva más, ezt mintegy kiegészíti. Olyan értékes jellemvonásai vannak, amelyek a nemzetből hiányzanak; ezek tehát a nép előtt olyanoknak tűnnek fel, amelyeknél fogva az államférfi a nemzeten segíteni tud. Ezért önkénytelenül csodálja s odaadóan követi. A nemzet az ilyen államférfiban a maga lelkiségének nem kiteljesedését, hanem kiegészítését érzi: azt kapja tőle, ami nincs meg benne. Az ellentétek mindig vonzzák egymást és tiszteletet gerjesztenek. A kiegészítő színek a békés fehérben egyesülnek. Így lehetséges, hogy DISRAELI a legkevésbbé volt brit a brit államférfiak közt: mégis bálvány lett belőle.

A szó hatalma.

Az államférfi sugalmazó ereje kifejtésének egyik fontos eszköze a szónoklat. A retorikai erő bizonyos minimuma nélkül demokratikus állami berendezés mellett nem lehet valaki vezető államférfi. A politikai ékesszólás együtt fejlődött a görögöknél a demokráciával s óriási hatalomra tett szert. PERIKLES pályája a legszebb példája a retorika antik politikai hatalmának. A legszélsőbb demokrácia közepett a nép kegyét PERIKLES szónoki ereje úgy meg tudja nyerni, hogy másfél évtizeden keresztül minden esztendőben sztratégosznak választják: voltakép Athénnek állandó monarchája. Persze folyton

vigyáznia kellett, hogy a szuverén nép bizalmatlansága ne érje, amikor oly változékony a démosz szeszélye. Csodálatos szónoki ereje minden bajból kisegíti ellenfeleivel szemben. Virtuózként játszik a nép lelki instrumentumán: tud lelkesíteni és a bajban vigasztalni, hízelegni és óvatosan feddeni, a barátok önérzetét fokozni s az ellenség ellen dörögni. Az államművészetnek alfája és omegája ekkor a szó. Nem a bizonyítékok logikai ereje a döntő, hanem a szellemes rögtönzés, a művészi-színészi előadás, elmés ötlet, plasztikus hasonlat, találó bölcs mondás vagy idézet. PERIKLESnek a THUKYDIDESnél található pompás beszédei nem úgy hangzottak el, ahogy a történetíró megírta; de mindenesetre az antik retorika legjellemzőbb darabjai.

A klasszikus világ legjobbjai (SOKRATES, PLATON, ARISTOTELES) lenézik az öncélú retorikát s a szofisztika művészetének minősítik. ARISTOTELES éppúgy helytelennek tartja, hogy egy szónoktól komoly bizonyítást várjunk, mint azt, hogy egy geometer rábeszéléssel győzzön meg bennünket (Nikomachosi Ethika. 1., 3.). PERIKLES is meg van győződve, hogy a szónoklat fejlődésében kevésbbé az igazság tárgyi, mint inkább formális mozzanatai játszottak szerepet. Az sem véletlen, hogy ARISTOTELES retorikájában gyakorlati pszichológiai fejezeteket illesztett be az indulatokról: a szónok feladatát nem az észbeli beláttatásban, hanem inkább az indulatok felgerjesztésében, a szuggesztív hatásban látta. Amikor a makedón, majd római uralom alatt a görög államok önálló élete s így a politizálás lehetősége megszűnt, a retorika elméleti formát nyert: iskolai-irodalmi képzőeszközzé alakult át, mely főkép ünnepi deklamációkra képesít. A hellenizmus s a római császárság korában a retorikai művelődési eszmény uralkodik, de nem elsősorban politikai, hanem esztétikai s jogi művelődési célból: a szép stílustechnikájú ember az ideál. A római művelt ember elképzelhetetlen volt már CICERO korában görög retorikai kultúra nélkül. Ez a művelődési ideál elevenedik fel a maga esztétikai stílustartalmában a renaissance humanizmusában.

A modern politikai szónoklat az angol parlamentarizmussal születik meg, amely a XVIII. század végén mintája a francia nemzetgyűlésnek, az amerikai kongressusnak s a XIX. század folyamán Európa államainak, amelyekben a rendi országgyűlések fokozatosan átalakulnak többé-kevésbbé demokratikus alapú parlamentekké, melyeknek eredeti céljuk a közügyeknek nyilvános megvitatás (*public discussion*) által való intézése. Ez pedig csak szónoklat útján mehet végbe. A szónak politikai hatalma részben a nemzetek temperamentumától is függ. A legnagyobb a déli népeknél, amelyek könnyen lelkesedő, érzelmes, szuggesztibilis természetűek; az északi népeknél

A demokratikus szájhősködés gúnyrajza 1848-ból: a frankfurti alkotmányozó nemzetgyűlés baloldali képviselője, Piepmeyer, a tükörben mimikai gyakorlatokat végez (1. kép), különösen arra az esetre, ha katonák rontanak be a nemzetgyűlés termébe (2. kép).

a szó inkább csak a megértetés eszköze, de nem öncél. A szónokló államférfi a déli népek lelkét legyőzi, az északi népekét csak meggyőzi; amazt elragadja, emezt csak megragadja. A déli, forróbb vérű embernek esztétikai élvezet, idegmámor a szép beszéd. A kellemesen áradó szó, a majd behízelgő bársonyos, majd dörgő hang, a hömpölygő szóáradat ritmusa, a hangnak a tartalomhoz mért modulációja, a tárgy változatait kifejező arcjáték úgy varázsolja el a lelket, mint a zene. A művészi szónoklat hatása elsősorban érzelmi, irracionális, amely mögött a logika háttérbe szorul. A művészi szónok igazában hangversenyt rendez a maga instrumentumával, a nyelvvel.

Sok államférfit éppen a retorikai képesség tudata indít el a politikai pályára. Társaságban, kisebb egyesületekben, kocsmai összejöveteleken, szakszervezeti üléseken tudatára ébred annak, hogy jó szónok, kit ájtatosan hallgatnak. Önérzete fokozódik: politikai becsvágya támad. Csatlakozik valamely párthoz s szónoki erejével a politikai pályán fokozatosan emelkedik, esetleg minden mélyebb tartalom nélkül. Ha ügyvéd, szónoki talentumát a törvényszéki tárgyalásokon köszörüli. Az ügyvédség, amint valamennyi állam politikai élete tanusítja, erősen retorikai jellegénél fogva is különösen jó talaj a politika számára. Az nem véletlen, hogy a nagy francia forradalom és nemzetgyűlés vezetői: Danton, Robespierre, Saint-Just éppen ügyvédek, s hogy a sedani vereség nyomán támadt összeomlás romjaiból Gambetta, Thiers és Grévy szónokolni tudó ügyvédalakja emelkedik ki.

A demokráciában ugyanis a szónoki képesség, a *donum oratorium*, a politikus egyik főkelléke, mert a tömeget a szónoklatnak nem annyira logikai tartalmával, mint inkább külső esztétikájával, érzelmi erejével sugalmazhatja. A retorikai képesség bizonyos mértéke nélkül a bőszavú demokráciában alig lehetséges politikai vezetés, noha az utóbbi természetesen tartósan nem merülhet ki a puszta szó hatalmában cselekvés nélkül. A szavakész, plasztikus képzelőerejű, szellemesen támadó és védekező, humorral és szatirikus hajlammal megáldott szónok mindig jelentékeny erő a politikában. A tömegnek elsősorban nem a tiszta és határozott fogalmak, hanem a jólhangzó szavak imponálnak: a népretorika gondolkodásának legfőbb kategóriája a hatásos szó. A tömeg lelkialkata inkább a hitre, a szuggesztióra, semmint az önálló ítéletre van berendezve: *unusquisque mavult credere, quam iudicare:* mindenki inkább hinni akar, mint gondolkodni — mondja majdnem kétezer esztendővel ezelőtt Seneca. Ezért a demokrácia állandóan abban a veszedelemben forog, hogy a puszta retorikát igazsággá avatja. Ezért a politikusok a szavak nagy alki-

mistái, akik a sarat arannyá s az aranyat sárrá iparkodnak átváltoztatni: az előbbi esetben mindig a maguk eszméi, az utóbbiban az ellenfelekéi lebegnek előttük, amelyeket bírálnak. A politikai tömegrétor fővonása: valamely kérdést nem a maga *egészében* sokoldalúan vizsgál, hanem csak egy negatív vonást ragad ki, ezt elszigeteli, egyoldalúan világítja meg s kritizálja s aztán ezt mondja: ilyen az egész megoldás!

Valamikor a politikusnak elsősorban a fejedelmek és tanácsadóik lelki természetét kellett kiismernie. Ma a tömeg sajátságait, akár laza, tagolatlan, összeverődött embersokaság, akár az ú. n. közvélemény, mely lényegében mindig megfoghatatlan. Mindkettő impulzív, sugalmazható, türelmetlen és szeszélyes: folyton résen kell velük szemben állania az államférfinak. A modern tömegéletnek jellemző mozgató ereje a reklám, melyet a technika csodálatraméltó módon kifejlesztett: mélyen hat, mert az újságtól az utcasarkok és repülőgépek esti transzparenséig önkénytelenül mindenütt szemünkbe szökik, elménkbe furakodik. A politikai életnek hasonló pszichológiai kelléke az *ubiquitas:* mindenütt ottlenni, szónokolni, ezerszer ugyanazt ismételni, a fejekbe belekalapálni, lehetőleg szenzációs, a figyelmet önkénytelenül magával ragadó formákat használni. A mai politikai választási hadjáratoknak ez a pszichotechnikája. A modern demokráciában a politikus, amikor a választási küzdelemben heteken keresztül naponkint tízszer is szónokol, szinte politikai grammofónná mechanizálódik.

A politikai szónok hatását nem kis mértékben fokozza a testi szépség: az Apollo-típus esztétikuma iránt való fogékonyság különösen nagy a tömegben; a választói jognak a nőkre való kiterjesztése ezt a szuggesztiót csak fokozza. A fizikai szépség belső tartalom híján egymagában értéktelen. De ha a tartalom is megvan, az Apolló külseje jobban érvényre juttatja, mint egy rút és sánta Hephaistos alakja. Sőt a kedvező fizikai külsőnek nemcsak kifelé van szuggesztív hatása, hanem befelé is: az egyén biztonságát is fokozza, esetleges elfogultságát és kishitűségét csökkenti, a rokonszenv felkeltésének tudata a tömeg fölött való hatalomérzését erősíti. Nem kell tolakodnia, hogy észrevegyék, nem kell fölemelnie hangját, hogy meghallgassák: a tömeg önkényt ájtatosan figyel. Ilyen apollói szépségű szónok volt Alkibiades, aki már megjelenésével a figyelmet előre lekötötte. Plutarchos szerint még a selypítés is nagyon illett hozzá s megnyerő bájt adott beszédének. Erről Aristophanes is megemlékszik a Darazsak c. vígjátékában (42. és kk. verseiben, Arany János ford.), amikor *r* helyet *l*-t mondat vele:

... Azután Alkibiades
Selypítve hozzám így szólt: «Látod-e
Theólost? loppant holló-olla van!»

De a testi szépségnél és behízelgő hangnál is fontosabb a tömegnek a szónok személyiségébe, ennek őszinteségébe és becsületes meggyőződésébe vetett hite. MIRABEAU, aki ragyás volt és «oly csúf, mint Vulcanus», egyike a legnagyobbhatású néptribúnoknak. Retorikai ereje kellemes és változatos, majd nyugodt és méltóságos, majd heves és izgató hangjában, a tartalomhoz simuló taglejtéseiben, hatalmas pátoszában rejlett. Amikor ez a testileg rút ember egyszer befejezte szónoklatát, egy színész ezekre a szavakra fakadt: «Gróf úr, Ön pályatévesztett ember.» De hiába volt ilyen nagy színészi rétor, a nemzetgyűlés csak addig bízott benne, amíg hitt népbarát szavainak őszinteségében. Mihelyt ezt a hitet a király megmentése érdekében kifejtett fáradozása szertefoszlatta, odalett a szónoki varázserő. LINCOLN óriási, aránytalan termetű, ráncos, soványarcú, komikusan hosszúkezű ember volt, aki folyton ügyetlenül gesztikulált. A napszámosból lett államférfi rosszul öltözködött, mindig kopott cilinderrel s nagy esernyővel jelent meg. Úgy festett, mint egy *Uncle Sam*-karrikatúra. És mégis a legmélyebben hatott, mert mindenki megérezte, hogy most egy önzetlen, becsületes, önálló gondolkodású, okos és jó ember beszél. Elsőrendű szónok volt ügyetlen külseje ellenére, mert népi eredetéhez mérten sokratesi modorban, velős szentenciózus stílusban beszélt. Azt szokta mondani, hogy célja nem tetszést aratni, hanem meggyőzni.

A nép igazán azokat szereti, akik legjobban átélik az ő szenvedéseit és törekvéseit, egyben színesebben és melegebben tudnak ezeknek kifejezést adni. A demagóg is ennek látszatát akarja elérni: olyan színész, aki úgy viseli magát, mintha átérezné a nép érzelmeit, ösztöneit és kívánságait. Jóideig sikert is arathat. De tartósan csak az igaz meggyőződésből fakadó beszéd hat, mint GOETHE mondja a *Faust*-ban:

Mit át nem érzesz, azzal célt nem érhetsz,
Ha a szó nem zöng lelkesen,
S ha ős zamattal nem beszélhetsz,
Nem hatsz biz' a szívekre sem ...
Ragadj el, ha neked elég ez,
Gyerekeket és majmokat,
De sohase szól a szived más szivéhez,
Ha szód nem szivedből fakadt. (Kozma A. ford.)

A nagy szónoki hatás, a tömeg felrázása és sugalmazása magában nem demagógia. Ennek főképpen két ismertetőjegye van. Először:

a lelkiismeretlen ígérés, utópiáknak valóságként való árulása, amikor a politikus eleve tudja, hogy szavainak retorikájából sohasem fejlődhetik ki a tettek dinamikája; a nép ösztöneinek való tervszerű hízelgés (demokolácia). Másodszor: a demagóg az egyik társadalmi réteget vagy foglalkozási érdekeltséget egyoldalúan lázítja a másik réteg vagy a kormányzat ellen, s nem a nép egészéhez szól, amely az összes társadalmi osztályokat és foglalkozási ágazatokat magában foglalja. Ilyen értelemben még az is sikeres demagóg lehet, akinek nem állanak rendelkezésére a szónoki szuggesztió eszközei. Sokan MUSSOLINIt és HITLERt is demagógnak bélyegzik: ámde ezek az egész nemzet érdekéért harcolnak, nem osztályuralomra törnek, nem ígérnek paradicsomot, hanem folyton áldozatot és munkát, mindig kötelességet és odaadást, lemondást és kitartást, erkölcsi keménységet és megújulást követelnek. MACDONALD nagysága is abban rejlik, hogy szocialista társaival ellentétben sohasem rajzolja a tömeg elé a proletariátus egyeduralmának utópiáját, hanem az egész nemzet szerves társadalmi fejlődését tűzi ki célul, s ezért az egyetemes eszményért a sajátmaga által teremtett pártot is otthagyja.

Egyébként éppen MACDONALD példája mutatja, hogy milyen gyanakvó a tömeg az ő kebeléből hatalomra jutott államférfival szemben, mihelyt nem egyoldalúan az ő osztályérdekét, hanem az *egész* társadalmi közösség javát veszi célba. A munkástömeg azonnal nem hisz az ilyen politikus őszinteségében. Így jár az első angol szocialista miniszter is, JOHN BURNS. A tömeg bálványozza mint munkásképviselőt: *Honest John*-nak, «becsületes János»-nak nevezi. De már gyanakszik és irígykedik rá, amikor EDVÁRD királynak egyik kastélyában néhány napot mint vendég tölt. Mikor miniszter: egyenest bizalmatlan a tömeg iránta. Mikor a hagyományos miniszterfrakkot magára veszi: ez árulás. Pedig BURNS sohasem árulta el társadalmi eszményét és munkástestvéreit: csak most más módon küzdött érdekükben. De mint miniszter természetesen kevésbbé volt szabad, mint szegény gépész korában. Csak módszere, de nem a lelke változott.

Az olyan államférfiban, akinek lelkét a nemzet egészének érdeke hatja át, rendszerint kifejlődik az a retorikai készség, hogy mindenki szívéhez és eszéhez tud szólni. Úgy tud beszélni, hogy a tarka sokaság valamennyi tagja foglalkozásra, társadalmi rétegre, műveltségi fokra, életkorra való tekintet nélkül meg tudja érteni s tud érte lelkesedni. Elevenen és szemléletesen átéli azt, amit hall, a földműves úgy, mint az ipari munkás, a boltiszolga úgy, mint az egyetemi tanár, az öreg úgy, mint az ifjú, a férfi úgy, mint a nő. Az igazi szónok

szemléletes és plasztikus és nem elvont és lapos, közérthető és gyakorlati, nem doktrinér és szakszerű; de oly körben, ahol ez szükséges, tud teorétikus és szakszerű is lenni. «Annak, aki kormányoz, — mondja MUSSOLINI — a szó hatalma megmérhetetlen becsű. Csakhogy mindig változatosnak kell lennie. A tömeghez a hatalom erejével kell beszélni, egy értekezleten logikusan, kis csoport előtt családiasan. Sok politikusnak az a hibája, hogy mindig ugyanazt a hangot üti meg. Jómagam másképp beszélek a szenátuszban, mint a piazzán.» (Gespräche, 192. l.). MUSSOLINI szerint, aki ma egyik legnagyobb szakértő a tömeglélek ismeretében, a tömeget két kantárszáron irányíthatjuk: entuziazmussal és érdekkel. «Aki csak az egyiket alkalmazza, veszedelembe kerül. A misztikus és a politikai oldal egymást feltételezi. Az első a második nélkül száraz, a második az első nélkül szétfoszlik a zászlók lobogásában . . . Ma csak néhány szót mondtam a tömegnek, holnap milliók olvassák; de azok, akik itt lent állottak, mélyebb hittel hisznek abban, amit fülükkel és, mondhatnám, szemükkel hallottak. A tömeghez intézett minden beszédnek kettős célja van: a helyzetet megvilágítani és valamit szuggerálni.» Az utóbbi, az eszmébe való hit szuggesztiója a legfontosabb: «Csak a hit mozdít meg hegyeket, nem az ész. Az ész eszköz, de sohasem lehet a tömeg motora. Ma kevésbbé, mint régen. Az embereknek ma kevesebb idejük van gondolkodni. A modern embernek a hitre való készsége hihetetlenül nagy.» (U. o. 123., 129. l.).

A mai politikai ékesszólásnak nincsenek merev szabályai, a beszéd diszpozíciójának nincsenek előre kimért hagyományos díszlépései, mint az antik világban. A szerkezet és stílus a helyzettől függ: hol elegáns tartózkodás, hol vad kitörés, hol hideg logikus boncolás, hol megsemmisítő szatira, hol komoly aggodalom, hol felsőbbséges humor van a helyén. Mindenekfölött pedig összhang azok lelkével, akiknek a politikus szól, mert csak akkor tudja a maga politikai szenvedélyét beléjük átsugározni. BRIAND-nak csodálatos képessége volt arra, hogy rögtön megtalálja a közvetlen lelki kapcsolatot hallgatóival, még ha ezek ellenséges érzületűek is voltak. Amikor a leghevesebb támadó beszéd hangzott el ellene s mindenki vele szembefordult, nyugodtan lépett a szószékre, s félóra sem kellett neki, hogy a «nagy varázsló» (PAINLEVÉ szava) hallgatóit visszahódítsa s meleg tapsot arasson. Ez a közvetlen retorikai ereje a titka annak, hogy tizenegyszer volt a legkülönbözőbb politikai helyzetekben miniszterelnök. LASSALLE a leghevesebb agitátorok egyike volt, sistergő pátosszal és közvetlen ütőerővel. Értett a színészi pózhoz, az illúziókeltéshez. Csodálatos volt a villámszerű improvizálásban, a

pillanat kihasználásában: fantáziájával és bő asszociációival, a közbeszólásokra való szellemes válaszaival rögtön meg tudta ragadni hallgatóságát. «A politika — írja élete utolsó napjaiban — aktuális, momentán tevékenység.» De azért értett a messzetekintő gondolatmenetek kidolgozásához is, szerette az elméleti, filozofáló elmélyedést is. Innen van, hogy sokszor könyvekkel és kéziratokkal felszerelve lépett a szószékre, hogy idézzen, néha doktrinér tárgyszerűséggel.

Gyakori eset, hogy az igazi cselekvő, az aktivista típushoz tartozó államférfi pályája elején a szónoki készség minimumával sem rendelkezik. Minthogy azonban a politikai erósz erősen feszíti, a cselekvésben gátoltatva eszméiért harcolni kénytelen: fokozatosan hatásos, sőt kitűnő rétorrá fejlődik. A retorikai képességet sokszor a vak fanatizmus pótolja. Így gr. Károlyi Mihálynál, akinél még a beszédnek organikus feltételei is hiányoznak; vagy Karl Liebknechtnél, aki már mint berlini egyetemi hallgató radikális szocialista agitátor, munkásgyűléseken szónokol, noha kiejtése nem tiszta, nyelvartikulációja hibás, csekély erejű hangja suttogó. A hallgatóság eleinte mosolyog, de aztán a fiatal szocialistának beszélő akarata és rajongása mégis figyelmet kelt. A háború alatt már nagy kommunista tömegek állanak mögötte: Luxemburg Rózával meg tudja szervezni a Spartakus-forradalmat. Visszataszító beszédmódja ellenére fel tudja tüzelni a tömeget, amelynek feltétlen ura, aki a forradalom éjszakáján II. Vilmos császár ágyában alszik. Ilyen patológiai formában elégül ki hiúsága és társadalmi ressentimentja, amíg hamarosan ugyancsak az utcai tömeg nem küldi halálba.

A politikai retorika a magyarság lelki szerkezetében történetünk tanusága szerint különös jelentőségű. Az osztrák hatalommal századokon keresztül szembeszállni kényszerült, örökös gravaminális politika mértéktelen módon kifejlesztette nálunk a szónoklat kultuszát. A régi magyar műveltség, amelyet az antik klasszikusokra szorítkozó iskolák úgyszólván egyedül közvetítettek s amely az egész magyar közéletben uralkodó volt, lényegében retorikai műveltség, melynek eszménye Cicero. Évszázadoknak rengeteg ellenzéki támadó szónoklata, amelyeknek dörgő pátoszától visszhangoztak ország- és megyegyűléseink termei, mélyen belegyökeresztették a magyar közlélekbe az üres, öblöshangú, szóvirágos retorika tekintélyét, mint a hazafiság és politikai tehetség legkitüntetőbb jelét. A pusztán kritizáló vagy bús-kesergő szónoklat még ma is hazafias tettszámba megy. Vége-hossza sincs a sok ülésnek, formális tanácskozásnak, beszédnek, de legtöbbször nincsen kezdete a tettnek. A legtöbb ember energiája kimerül gondolatának vagy bírálatának ékes előadásában, a cselek-

Thomas Rowlandson : A fanatikusan izgató politikus.

vésre ereje már megtorpan. Ezekről mondja már PÁZMÁNY: «Kérkedényben jó vitézt, sokat kodácsoló tyúkban szapcrán tojót nem láttam». (Összes munkái. V. 160. l.). De úgy látszik, ez nem külön magyar sajátság. A világ legtöbb parlamentje ellen régóta az a leggyakoribb vád, hogy kimerül a szavaknak puszta kultuszában. Ez azonban a nyilvános megvitatás természetéből folyik. CAVOUR, aki sokat volt kénytelen harcolni a turini parlament fecsegő szónokaival, 1861-ben ezt a keserű tréfát mondta: «Ha Itália készen lesz, törvénvjavaslatot terjesztek elő, mely a retorika összes tanszékeit eltörli.» Ma a terméketlen frázisok minden ellensége bizonyára sokkal súlyosabb rendszabályt szeretne életbe léptetni. BISMARCK, a tett embere, nem sokra becsülte a retorikát. «Ha engem valaki — így gúnyolódott — jó szónoknak mondana, nagyon rossz néven venném.» Többször hangoztatta: «A jó szónokok rendesen rossz politikusok.» Egyszer egy közismerten rosszul szónokló politikust ajánlottak kabinetje számára miniszternek. Az ajánlat nagyon tetszett neki, «mert egy miniszternek, aki rosszul beszél, nem lesz kedve arra, hogy sokat beszéljen, tehát ideje marad majd a gondolkodásra, ami lényegesen fontosabb.»

De különben is az államférfiak emléke nem szónoklataikban maradandó, — a szó elrepül, nyomtatásban később legfeljebb a történészek olvassák — hanem műveikben vagy eszméikért való izgatásuk történeti hatásában. Egyébként óriási a különbség a szónoklat hatása között a szerint, hogy halljuk vagy olvassuk. Az olvasott beszédből már hiányzik az eleven személyiség közvetlen varázsa, a hang lélekbemarkoló ereje, a helyzet soha vissza nem térő pillanattónusa: kevés az olyan szónoklat, amely nyomtatásban is állandó hatóerejű, továbbra is meggyőz és magával ragad, lelkesíti a barátokat és lehangolja az ellenfeleket. A legtöbb nagy rétor beszéde idők múltával «klasszikussá» emelkedik, de már a következő nemzedék sem olvassa: az egyidejű történeti helyzet ismerete híján túlhosszúnak, zavarosnak, részletezőnek tetszik, sava-borsa elszállt. Az iskolák klasszikus retorikai olvasmányaivá rendszerint azok a pontosan előre kidolgozott beszédek válnak, amelyek a maguk korában éppen nem hatottak. Igen jellemző, hogy a parlamentarizmus őshazája, a gazdag Anglia, 1877-ig nem gondoskodott a parlamenti szónoklatoknak gyorsírók által való hivatalos lejegyzéséről és kiadásáról s egészen a véletlenre bízta, hogy valaki megrögzíti-e a képviselők beszédeit. Egy magánvállalkozás, a *Hansard Parliamentary Debates* gondoskodott úgyahogy a parlamenti szónoklatoknak sokszor csak kivonatos kiadásáról. De ezt sem tartották a gyakorlati, inkább cselekvésre hajlamos angolok becsben. A filozófus A. BALFOUR, a

későbbi miniszterelnök, 1900-ban egyik pohárköszöntőjében ezt kérdezte: «Van-e valaki e teremben, akinek oly természetellenes és romlott ízlése lenne, hogy le tudna ülni egy karosszékbe a kandalló lobogó tüze elé s elővenni a *Hansard* valamelyik kötetét — szórakozásul? . . . A jelenlevők közt sok gentleman van, akinek az a feladata, hogy megismerkedjék hazája történetével. Szeretném megkérdezni tőlük: vajjon elolvasták-e valaha elejétől végig a legnagyobb szónokaink közül bármelyiknek válogatott beszédeit?» Jellemző, hogy ezidőtájt GLADSTONE beszédeit ki akarták adni, de a terv a közönség pártfogása híján megbukott. A politikai érdeklődés mindig csak az aktualitásban éli ki magát: a jelennek s nem a multnak beszédeiben (L. MAC DONAGH: Az angol parlament szokásai. Magyar ford. 1907. 263—264. l).

Az írás hatalma.

A politikus a beszéd mellett a tömegszuggesztiónak másik, modern eszközét: az írás, a *sajtó* hatalmát is kiaknázza, hogy a közvéleményt eszméinek megnyerje vagy átformálja. Felvilágosít, művel, szuggerál; terveit előadja, támad, védekezik, proponál. A modern demokráciában a publicisztika eszközeinek felhasználása a politikusoknál igen gyakori, mert sokan közülök éppen az újságírók táborából kerülnek ki. «Technikailag — mondja MUSSOLINI — a zsurnalizmus jó nevelő iskola diplomaták és államférfiak számára, mert hozzászoktat a gyors felfogáshoz s a helyzet változékonyságához.»

Régebben a politikai vezércikk testvére a retorikának. KOSSUTH, az ékesszavú szónok, írásban is ‚beszélni' akart közönségéhez: vezércikkei útján is éppúgy magával akarta ragadni a közönséget, mint szónoklataival. Abban az időben minden szellemi téren, még a költészetben is, a retorika volt az uralkodó. Nem az értelem meggyőzése volt az első cél, hanem az érzelmek megindítása. Ahogyan ugyanezen időtájt MAZZINI, KOSSUTH is a sajtó varázshatalmával iparkodott a tömeg lelkét eszméinek megnyerni és megvalósításukra tüzelni. Ezért vádolja SZÉCHENYI a Kelet Népében, hogy érzelempolitikus, aki nem az értelemhez, hanem a szívhez szól, beszédeinek és a Pesti Hirlapba írt cikkeinek retorikájával a tömegeket felizgatja és forradalomba rántja.

Ma már a politikus természetes eszköze a publicisztikai tevékenység. A legtöbb államférfi LLOYD GEORGE-tól MUSSOLINIig tollat ragad, hogy eszméit terjessze, annál is inkább, mert írásuk hatáskörének rádiusza ma nemcsak hazájuk szűk határáig terjed, hanem a földgolyóbis minden pontjára elnyúlik; a nemzeti publicisztika világpublicisztikává szélesült.

HETEDIK FEJEZET.

AZ EMBERISMERET.

Az ember, mint a politika anyaga. — Az államférfi lélekbölcsesége. — Az államférfi embermegvetése. — Az államférfi, mint a kiegyezés művésze. — A nemzeti lélek ismerete. — A pártlélek ismerete.

Az ember, mint a politika anyaga.

Az államférfi anyaga, amelyet mint valami szobrász, politikai eszményének modellje szerint gyúr-formál, sohasem élettelen tárgy, hanem mindig az emberek, akik a hatalmat rendelkezésére bocsátják. Ha törvényeket javasol, alkotmányt módosít, szerződéseket köt, rendeleteket ad ki: ezek mind folyton az emberekre vonatkoznak, noha külsőleg birtok, árucikk, adó, vám stb. is a tárgyuk. Minthogy a politika jórészt a hatalomnak emberek fölött való gyakorlása, az emberi viszonyok pedig mindig ideiglenesek és megváltoztathatók, az államférfinak folyton résen kell lennie, a hatalmat úgyszólván napról-napra újra kell megszereznie, az emberek ösztöneivel, érdekeivel, becsvágyával, irígységével és kapzsiságával folyton harcban kell állania. Az emberek ilyen lelkialkata a politikának az a matériája, melyből az államférfinak építenie kell, folyton vigyázva, hogy amit felépített, le ne rombolják. Hogy tehát eszményét megvalósíthassa, mély *emberismeretének (pszichognózisának)* kell lennie s ennek alapján az *emberekkel bánni* kell tudnia, megfelelő lelki bánásmóddal *(pszichotechnikával)* kell rendelkeznie. Mivel a politika emberi viszonyokat szabályoz, ezek alanya pedig a legszeszélyesebb és legveszedelmesebb lény, az ember, ezért a politika a legnehezebb művészet.

Az államférfi semmiesetre sem idealizálhatja az emberi természetet: vaskos realizmussal úgy kell ismernie és vele dolgoznia, amilyen a valóságban. Az emberek nem angyalok, hanem húsból-vérből való, bár eszes lények: sokszor önzők, irígyek, gyávák, hűtlenek, hálátlanok, kajánok, intrikusok, féltékenyek, kapzsik, gyűlölködők és lázadozók. Mephisto, aki a sötétben is lát, a Faustban az embert, mint politikai lényt is jellemzi e szavaival:

A föld kis istenének
Egy kissé könnyebb dolga lenne,
Ha fényedből [t. i. Istenéből] szikrát se kap,
Ő *észnek* hívja, s haszna benne,
Hogy minden állat közt ő a legállatabb.
Nem jobb — fölséged megengedje —
A mező hosszúlábú tücskinél,
Szökik, repül, — s a fűbe visszaesve,
A régi nótán újra zöngicsél.
S ha ott maradna még! De mind hiába,
Bedugja orrát minden pocsolyába.

Ámde, ha tipikusan ilyen is az ember, az államférfinak oda kell hatnia lelki bánásmódjával, hogy az embereket olyanokká alakítsa, amilyeneknek lenniök *kell*, mert a jó csírái is, Mephisto minden sátáni pesszimizmusa ellenére, megvan bennük: tudnak önzetlenek, odaadók, kitartók, bátrak, hívek, hálásak, társas érzületűek, áldozatkészek, rendszeretők *is* lenni. A kellő lelki bánásmód művészete az államférfi számára mindenkor a legjobb *instrumentum regni*. Vajjon mennyire tudja az államférfi az egyes emberek s a társadalom erőinek valóságát felismerni, ezeket az erőket összekapcsolni és szervesen rendezni, belőlük politikai «művet» alkotni — ebben áll az államférfi igazi művészete. Vajjon tartós-e ez a «mű» a maga egész szerkezetében, nem hagyott-e számításon kívül olyan lelki erőket, melyek állandóan ellenségesek maradnak, marják, támadják s aztán felfordítják az alkotást: azt mindig csak a történelem utólag bírálhatja el. Az államférfi teremtő munkája nem egészen egyéni alkotás, mint a művészé, hanem társadalmi mű, mert a mások lelkét is meg kell nyernie, velük a célt és eszközt megértetnie, a társas lélekkel együttdolgoznia. Az államférfi alkotásában még az ellenzéki kritikus is társmunkás, mert ennek termékeny bírálatát is beleépíti politikai művébe. A politikai művészet: társadalomépítő képesség. Csak az az államférfi tud szervesen alkotni, aki a társadalmi-lelki erőket tartósan képes összekapcsolni.

Mik ennek a feltételei és tényezői?

Már Aristoteles finom, ma is érvényes pszichológiai megjegyzéseket tesz Politikájában az okos államférfiról, aki mindig számol az egyes emberek lelki természetével és a közvéleménnyel, melyet formálnia kell. Milyen eszközökkel tudja a politikus (Aristoteles a tirannusra gondol) maga felé hajlítani az egyesek s a nép lelkét? «Először is törődjék a közügyekkel; ne költsön olyan kiadásokra, amik miatt a nép neheztelni szokott, pl. mikor tőlük, a dolgozóktól és szűkös viszonyok közt tengődőktől szedik el azt, amit aztán nem

illetékeseknek két kézzel szórnak, hanem adjon számot bevételeiről és kiadásairól... Aztán meg mikor adókat és más állami teljesítményeket hajt be, ez nyilvánvalóan az államháztartás érdekében történjék. Ne mutatkozzék durvának, hanem nemes indulatúnak s olyannak, hogy aki találkozik vele, ne féljen tőle, hanem tisztelettel hajoljon meg előtte... A testi élvezetekben tartson mértéket, vagy ha már ezt sem teszi, legalább is azt kerülje, hogy a dolog másoknak szemet szúrjon... Úgy kell gondozni és berendezni az államot, mint egy gondos felügyelőnek... Ha valakit ki kell tüntetni, akkor a világért se egy vakmerő jellemű embert (az ilyen lelkület hajlik leginkább támadásra mindenféle téren); s ha viszont ajánlatosnak látszik valakit befolyásától megfosztani, ezt apránként kell tenni, s nem szabad egyszerre egész tekintélyét elvenni... A vagyon elleni merényletet a pénzszerető emberek veszik nagyon zokon, a becsület ellenit a becsvágyók és jellemesek... Minthogy pedig az állam két részből, t. i. a vagyontalan és a vagyonos polgárságból tevődik össze, legjobb, ha mindkét fél azt hiszi, hogy az államhatalomnak köszöni megvédelmezését, s ha egyik fél sem meri bántalmazni a másikat; különben pedig amelyik rész erősebb, azt kell elsősorban megnyerni a hatalom részére.» (Polit. 1314*b*—1315*a*. Szabó M. ford. 1923).

Már Aristotelesnek ezek a politika művészetére vonatkozó pszichotechnikai tanácsai azon a föltevésen alapulnak, hogy az embertípusok nagyjában kiszámíthatók, az emberekre való tervszerű hatás, a lélek megfelelő húrjainak rezgésbe hozása lehetséges, az emberek lelki szerkezete és magatartása bizonyos fokig előre tudható. Az a nagyobb államférfiú, aki jobban át tud látni a többieken s ezek tulajdonságait a maga céljainak megfelelően felhasználja. A legfinomabb, soha meg nem tanulható, veleszületett pszichológiai tapintat területe a politika: mikép tud az államférfi bizalmat ébreszteni az embereknek minél nagyobb tömegében? mikép tudja legyőzni a félreértések és balítéletek szubjektív mozzanatait, amelyek sokszor nagyobb akadályok, semmint a tárgyi érdekellentétek? A politikában is, mint egyéb emberi területen, nemcsak az a fontos, ami van, hanem az is, vajjon hogyan tükröződik a valóság az emberek tudatában? Nem az a döntő, milyen a valóság, hanem az, hogyan fogják fel az emberek a valóságot. Sokszor ettől függ egész nemzetek sorsa: nem az volt például a fontos a világháború alatt és után, hogy milyen Magyarország földrajzi, néprajzi, gazdasági és történeti helyzete a *valóságban*, hanem az, hogyan élt az ellenséges propaganda nyomán Magyarország a nagyvilágnak s a döntő államférfiaknak *tudatában*. A politikusnak éppúgy kell vigyáznia a látszatra, az emberek felfo-

gására, mint magára a valóságra: a politikai gondolkodást minden irányban úgy kell formálnia, ahogy ez az eszméinek megfelelő politikai valóságra a legkedvezőbb. Az emberek ugyanis a dolgokat nem úgy látják, amilyenek ezek, hanem amilyenek ők maguk, tehát nem sík tükörben, hanem lelki természetük homorú vagy domború tükrében: *we see the things not as they are but as we are.*

Az államférfi lélekbölcsesége.

Vajjon mi a módja annak, hogy az államférfi az emberek véleményét a maga céljaira a legalkalmasabban formálja? Erre a kérdésre semmiféle «tudományos» pszichológia nem tud válaszolni. Ez nem a pszichológiának, hanem a veleszületett lelki tapintatnak, a gyakorlat útján tökéletesedő lélekbölcseségnek, *pszichozófiá*nak tárgya. Ha ez tanácsot ad is, csak általánosságban mozog, mint például olyan nagy lélekismerő politikus is, mint Bacon: «Ha meg akarsz nyerni valakit, vagy ismered természetét és szokásait s ezek alapján irányítod; vagy céljait ismered s így meggyőződ; vagy gyengeségeit és hibáit ismered s így megfélemlíted; vagy azokat kell ismerned, akiknek érdekük fűződik hozzá s akkor általuk kormányzod.» (L. Bacon essay-i közül: *Of Negotiating*).

Az ösztönszerű lelki beleérző képesség, a mások lelkébe való finom transzpozíció, a legkisebb lelki rezdülések érzékeny megragadása s az ennek megfelelő viselkedési mód az államférfinak igen jelentős tulajdonsága, mely őt sikeres politikai *taktikussá* avatja. Az államférfinak ezekről a lelki kellékeiről nálunk Széchenyi elmélkedik először. Erre készteti politikai ellenfeleinek, főkép Kossuthnak bírálata. A «Politikai Programmtöredékek» második fele Kossuthnak a legélesebben kimetszett politikai pszichografiája: Széchenyi azokat az államférfiúi tulajdonságokat elemzi és mélyíti ki, amelyeknek hiánya az ő szemében nem engedi Kossuthot a vezérszerepre, hanem csakis a «közlegénységre», mert «a szónoklat, bármily fényes és bármily tulipán», nem elég a vezérségre. Az emberekkel való bánásmód szempontjából különösen három tulajdonságot követel a politikustól: «E három kitételt: *modor*, *tapintat* és *tactika* én hoztam fel politikai értekezéseimben legelőször. Nem tetszett egyike is! ‚Minek nekünk a *modor*, ha elvben egyetértünk!' így nyilatkozott az egyik; midőn a másik, inkább ‚kapustul szeretvén törni a házba' el nem ismerte a *tapintat* szükségét; a harmadik végre a *tactikát* oly eljárásnak gondolta vagy legalább hirdette, mely a magyar egyenességgel nem fér össze. — Aránylag csak kevés idő folyt le, s már a nagyobb

szám nem kételkedik azon, hogy nemcsak igen szükséges a helyes modor, bár a legdicsőbb elvek kivitelére, s nemcsak igen egyeztethető a tapintat és tactika a politikai becsületességgel; sőt hogy célszerű modor, elégséges tapintat és helyes tactika nélkül lehet ugyan izgatni és lázítani sikeresen untig, s romba és tökéletes chaosba dönteni mindent, de ezen kellékek nélkül vajmi nyomorú szerepet játszik bár a legkitűnőbb ész is a politikai reform terén.» (Polit. Programmtör. 34. l.). Könyörög Kossuthnak, mondjon le a politikai vezérségről, mert «oly nevetségig *csekély emberismerettel* bír».

A Széchenyitől követelt modor szempontjából a politikusoknak két szélső típusa van: az egyiknek ereje a *közelség*, a másiknak hatása a *távolság pátoszában* rejlik.

Az első típushoz tartozó államférfi *közel* engedi magához az embereket, közvetlenül fejti ki egyéniségének meleg vonzóerejét, személyes varázsát, könnyedén fér hozzá az emberek lelkéhez, rugalmasan vezeti őket a maga eszméinek és személyének irányvonalába. Inkább megkerüli az akadályokat, semmint nekirohanna: a bogokat, amelyeket az emberek kötöttek, nem metszi hirtelen keresztül, hanem fáradságos lelki ráhatással, személyes sugalmazó erővel oldogatja. Ilyen volt Briand, akit «a rugalmasság ördögének» neveztek, mert az ellenálló lelkeket egyhamar meggyőzte. Engedte, hogy mások azt higyjék, hogy az ő gondolatuk érvényesült, amikor pedig ezt maga Briand szuggerálta szépszerével nekik, *Mephisto* bölcsesége értelmében: «Azt véled, hogy löksz, pedig lökődöl» (Du glaubst zu schieben und du wirst geschoben). Persze maga a puszta pszichotechnikai símaság és kiszámítottság egymagában nem elég. Vannak kedves, hajlékony, mindenfelé rokonszenvet keltő, mosolygós, tréfáló és anekdotázó politikusok, akik mélyen és komolyan mégsem hatnak gyorsan alkalmazkodó és elasztikus szellemükkel, mert az emberek szemében nincsen meg mögöttük a meggyőződés benső erkölcsi ereje és komolysága: felületességet éreznek rajtuk. Szeretik, de nem tisztelik: a szeretet meleg érzelme megvan, de hiányzik a tisztelet hidegebb érzelme, amely a szilárd bizalom alapja.

A másik típusnak lelki-politikai hatalma a *távolság pátoszából* fakad: mindig distanciát tart az emberekkel szemben, nem engedi őket magához közel férkőzni, elszigetelten áll. Kötelességét teljesíti, híveivel szemben loyalis, de hideg: szakadékot éreznek ezek közte és maguk között. Az ilyen államférfinak vezérszerepe nagy tehetségén, önsúlyán alapszik: érzi, hogy senki sem veheti föl vele a versenyt, mindenki fölött áll. Tiszteletet parancsol személye, de a szeretet közvetlen melegét nem sugározza. Érdekes lelki paradoxon lakozik

benne: *zordon szuggesztiója* van. A szuggesztió lényegében meleg érzelmi áramlás: a távolság pátoszát kiélő államférfi hidegen is a tisztelet útján tud szuggerálni, másokat megigézni, magához láncolni. Ritkán jelenik meg s nyilatkozik az emberek előtt, de fölényes tehetségének hideg sugarai ha nem is éppen a szívbe, de az észbe találnak s a lelkekből az engedelmességet és odaadást önkényt magukhoz vonzzák, mint a hideg mágnesdarab a vasrészecskéket. A szigorú és mindig bizonyos távolságot tartó politikai vezért az emberek jobban becsülik, mint az engedékenyt, túlságosan barátkozót és csevegőt. Ennek az ösztönös önzés is az oka: ha a vezető nagy, több fejjel kiemelkedő egyéniség, akkor sokkal kevesebb felelősség hárul a tucatpolitikusokra, a felelősség súlya az autonóm módon intézkedő vezetőre esik, aki előre nem közli s nem bocsátja vitára a maga gondolatait és terveit, nem kér másoktól tanácsot.

Perikles a szélső görög demokrácia közepett is, amikor az állam fejévé választották, hatásosan aknázta ki a távolság pátoszát. «Lemondott — mondja Plutarchos — a vendégségi meghívásokról, meg hasonló társas mulatságokról és szórakozásokról, úgyhogy közszolgálatának tartalma alatt, amely ugyan elég hosszú volt, egy barátjához sem ment el vacsorára. Mert a bizalmas érintkezés veszedelmes minden nagyságra nézve; a meghitt társaságban nehéz a méltóságot és tekintélyt megőrizni. . . . Perikles kerülte a néppel való folytonos érintkezést, és hogy unottá ne váljék, csak időközök szerint közelített hozzá; minden ügyben nem szólalt fel és nem lépett a nép elé, hanem csak a nagy alkalmakra tartotta fenn magát, egyebeket pedig barátaival és odaadó szónokaival intéztetett el.» (Kacskovics K. ford. II. 329. l.).

Az államférfi embermegvetése.

Az államférfiak távolság-pátosza sokszor az embereknek megvetéséből, sőt gyűlöletéből fakad: annyira ismeri a politikai lények lelki természetét, hogy nem tudja becsülni és szeretni, hanem csak lenézni és eszközül felhasználni őket. Innen van az a gyakori jelenség, hogy a politikai vezér mindinkább gőgös deszpotává keményül, nem tűr erős és önálló embereket maga mellett: a kritika elviselhetetlen számára. Az erős egyéniségű kormányelnökök, mint diktátorok, rendszerint jelentéktelen embereket szeretnek munkatársakul maguk mellé venni, minisztereik csak szellemi komornyikjaik, legjobb esetben hivatali szakreferenseik, gondolatnélküli eszközeik, akik között a miniszerelnök nem *primus inter pares*, hanem *capo del governo*.

Az erős, önálló, vele egyenrangú koponya «nem megbízható»: ellen is mer mondani. Így azonban lassankint elvesz a vezér kapcsolata az élettel és a tömeggel, mert nincs kritika, ellenmondás, gondolatkeltő rezisztencia.

A hatalom csúcspontjára emelkedett államférfinak mizantrópiája különös erővel és vaskos realizmussal tör ki Napoleonból: «Két emeltyű — mondja — hozza mozgásba az embereket: az érdek és a félelem. A szeretet együgyű képzelgés. A barátság puszta név. Én senkit sem szeretek. Még testvéreimet sem szeretem. Józsefet talán egy kissé, megszokásból s mert ő az öregebb; és Durocot, őt is szeretem, de miért? Mert jelleme tetszik nekem: rideg és határozott, s azt hiszem, a fickó soha egy könnyet sem hullatott. Részemről jól tudom, hogy igaz barátaim nincsenek. Amíg az maradok, ami vagyok, annyi állítólagos barátom lesz, amennyit akarok. Az érzékenységet hagyjuk az asszonyoknak: a férfiak legyenek szilárdak szívükben és szándékaikban, különben ne elegyedjenek háborúba és kormányzásba.» (Emerson idézete.). Napoleon nagy művésze volt a tömeggel való bánnitudásnak, amely rajongott érte; de közvetlen környezetében, amelyet ő emelt magas polcra, igazi benső barátja alig volt. A különböző korú, társadalmi származású, szellemű és vérmérsékletű embereket csak a sikerszomj fűzte hozzá, mely nem ismer lelkiismereti furdalást: mihelyt a nagy császár szerencsecsillaga lehanyatlott, csapatostul hagyták el és csatlakoztak a belső vagy külső ellenséghez. De Napoleon reális észjárása eleve tisztában volt ezzel. Embereit csak felhasználta, de szívében megvetette, amit a legtöbbször durván juttatott modorában kifejezésre. Ezért az előkelő származású és finom neveltetésű Talleyrand előtt Napoleon minden nagy sikere ellenére csak *homme mal élevé* maradt, akinek nem volt gyermekszobája.

Egyébként igazi mély, hű és tartós barátság politikusok között csak akkor lehetséges, ha nem pusztán személyes szimpátia és érdek kapcsolja őket össze, hanem személyfölötti feladat, közös tárgyi eszmény, melyről úgy érzik, hogy együttesen, egymást kiegészítve, vállvetve kell szolgálniok. Ez az eszmei közösség végső elemzésben a nemzet sorsa. Ha ennek tudata nem hatja át őket és kapcsolatuk csak személyes és nem egyúttal tárgyi, előbb-utóbb rendszerint kitör köztük a féltékenység és hatalomvágy: kibújik belőlük az egocentrikus individualista. A jobbik esetben barátságos ellenfelek, a rosszabbik esetben ellenséges barátok lesznek. Mussolini, aki minden tömegszuggesztiója ellenére embergyűlölőnek vallja magát, azt mondja, hogy neki nincsenek benső barátai, először is temperamentuma, má-

sodszor az emberekről való felfogása miatt. Sok barátjából ellensége lett. Akkor vált főkép mizantróppá, amikor egykori újságírótársai közül némelyik vakmerően azzal vádolta, hogy a Fiume számára küldött pénzeket elsikkasztotta. Régi hű barátai most is szívében élnek, de ezeket nem igen látja, mert nem jönnek hozzá, hogy kérjenek valamit. MUSSOLINInak az emberek jelleméről táplált pesszimista hangulatát jellemzi, hogy a költők közül DANTÉN kívül, aki a Pokolban a gonosz embertípusoknak oly mély pszichológiai képét rajzolja meg, legtöbbször BYRONt és LEOPARDIt olvassa. Ha pedig torkig van az emberekkel, a tengerre száll: ez a legkedvesebb tartózkodási helye. Ha ide nem mehet, az állatok, főkép lovak és kutyák közt érzi legjobban magát: ezek semmit sem akarnak tőle. Szereti megfigyelni a vadállatokat, mert a természet elemi erői szunnyadnak bennük. Arra a kérdésre, vajjon a kormányzáshoz valóban több embermegvetésre van-e szükség, mint humanitásra, azt feleli, hogy kilencvenkilenc százalék humanitás és egy százalék megvetés szükséges: «az emberek több részvétet, mint megvetést érdemelnek». (Gespräche, 221—225.)

De ha annyi államférfi lelkében a sok politikai tapasztalat érzelmi csapadéka az emberek megvetése, hogyan várhat jómaga az emberektől szeretetet és támogatást? Vagy talán sikeresebb politikai és pszichotechnikai eszköz, ha zordon magasságából a félelem erejével kormányoz? E kérdéseket már az újkor első nagy realista politikai lélekbúvára, MACHIAVELLI (A fejedelem. XVII. fej.) fölvetette. Kemény és sötét válasza: «Sokkal nagyobb biztonságot nyujt a rettegés, mint a szeretet. Mert az emberek — ezt nagy általánosságban ki lehet mondani — hálátlanok, pártoskodók, színlelők, a veszedelmet szeretik elkerülni, haszonlesők; míg kedvükre tehetsz, mind a te embereid, felajánlják neked vérüket, vagyonukat, életüket és fiaikat, amikor erre semmi szükséged sincs; hanem amikor rájuk szorultál, mind elpártol mellőled. És az a fejedelem [államférfi], aki az ő szavukra építve elmulaszt minden más előkészületet, elbukik: mert barátságodat csak az ára és nem értéke és lelki nemessége szerint becsülik, bennük azonban nincs meg a barátság érzelme, nem tudják ezt magukban ápolni. *Az emberek kisebb aggodalommal támadják meg azt, akit szeretnek, mint akitől félnek*, mert a szeretet olyan kötelék, ami minden igazi szükségben szétszakad; a félelem azonban, mely a meglakolástól tart, nem múlik el soha. A fejedelemnek [államférfinak] legalább csak annyira kell rettegetté tennie magát, hogy ha nem is szeretik, de legalább ne gyűlöljék, mert szeretet és gyűlölet nélkül lehet a legkönnyebben kormányozni.» (Orbán D. ford. 84. l.).

MACHIAVELLI.

(Firenze, Palazzo Vecchio.)

Ha a félelem ma is MACHIAVELLI értelmében kétségkívül fontos kormányzati eszköz, amint az orosz szovjetdiktatúra sötét példája mutatja, mégis a terrornak, az erőszaknak nyers és kíméletlen uralma a mai demokráciában aligha lehet tartós. Ha nem is a tömegnek «szeretete», de legalább is rokonszenve a vezető államférfiak iránt, az ezek szuggesztiója hatásaként kialakult «népszerűség» is van akkora hatékony kormányzati eszköz, mint a félelem, amelynek helyébe a törvénytiszteletnek kell lépnie, annál is inkább, mert a kötelező erejű törvényeket is maga a nép hozza képviselői útján. E törvények kikényszerítése, komoly végrehajtása nem a terror, hanem a törvénytisztelet kérdése.

Már MACHIAVELLI figyelmezteti az államférfit, hogy ellenségein ne álljon kegyetlen bosszút, ne keserítse el őket a végletekig, hanem iparkodjék megfelelő módon magának megnyerni, hogy nyugodtabban kormányozhasson. A renaissance ravasz politikusa ezt nem az erkölcsi nobilitás, hanem a politikai eszélyesség címén ajánlja. A modern államférfiak mindkét lelki indíték erejére bőséges példát mutatnak. Aki biztosan ül a hatalom nyergében, az bosszúvágyának elnyomását erkölcsi zománccal is iparkodik bevonni. DISRAELI 1874-ben a legnagyobb kitüntetésben részesíti CARLYLE-t, aki pedig valaha ilyen kérdést vetett fel róla: «Meddig fogja még John Bull tűrni, hogy ez a lehetetlen majom (t. i. Disraeli) a hasán táncoljon?» DISRAELI a kitüntetésen meglepődő barátait fölényesen nyugtatta meg: «Sohasem foglalkozom azzal a gondolattal, hogy bosszút álljak. De ha valaki megbánt, ennek nevét felírom egy darabka papirosra, melyet fiókomba zárok. Csodálkozva látom, mily gyorsan feledésbe merülnek ezek a kipécézett nevek.» (MAUROIS). A *Punch* whig élclapban a legkiválóbb angol karrikatúrarajzoló, LEECH, DISRAELIt évtizedeken át hétről-hétre a legélesebben gúnyolta, nemcsak nevetségnek, hanem közmegvetésnek tárgyává is tette. Mikor LEECH nyugdíjas özvegye meghalt, DISRAELI a nyugdíjat LEECH árváinak is folyósíttatta.

Az államférfi, mint a kiegyezés művésze.

A politika a *kiegyezés* művészete. Az állam ugyanis, melynek társadalmi akaratformálása a politika, nem kész, örökre meghatározott valami, az erőknek mindig egyforma parallelogrammája, hanem a belső és külső erőknek labilis rendszere és az egyensúlyhelyzetért való folytonos újabb és újabb küzdelme. Ezeknek az erőknek balanszírozása az államférfi feladata: folyton egyensúlyt kell teremtenie

a hagyomány *vis inertiae*-je s a haladás lökőereje, a konzervatív és progresszív irányok, a vallásos és radikális mozgalmak, a tőkét képviselő kevesek s a munkát képviselő tömegek, a város és a falu, a mezőgazdaság és az ipar, az öregek és a fiatalok, az államalkotó nemzet centripetális s a nemzeti kisebbségek centrifugális erői között. Kifelé a környező államokkal szemben hasonlókép meg kell az államférfinak őriznie az egyensúlyt, a nemzet szuverén létét, erkölcsi méltóságát és gazdasági érdekeit. Legtöbbször nem helyezkedhetik a ‚vagy-vagy' merev álláspontjára, hanem közbülső utakat kell keresnie. Hol a határ? — ezt az államférfi bölcsesége és valóságérzéke találja meg. A politikai mesterség az árnyalatokhoz, a fokozatokhoz való okos alkalmazkodás, az eszközöknek örökös javítása.

A sokféle ellentétes társadalmi erők állandó feszültségének megoldásához nemcsak jelentékeny szakszerű tárgyi tudás, hanem mély lélekbölcseség és kitűnő bánásmód szükséges. A gazdasági szakember, a *man of business*, manapság a tudományos pszichotechnikai alapú üzemvezetés korában az aritmetika tudományával kezdi ugyan, de a lélek tudományával végzi munkáját, mert mindjobban meg kell győződnie a lelki elemeknek a munkában, a gazdasági életben való alapvető fontosságáról. Ugyanígy van a politikus is: a tárgyi tudás mellett mindjobban fokozódik előtte a lelki mozzanatoknak és ezek alakításának, az emberekkel való bánásmódnak jelentősége. A politika lelki éghajlata éppen nem egyenletes: majd forró, majd hideg, tehát betegség igen könnyen támad. A politikusnak tehát jó pszichoterapeutikusnak kell lennie, aki a lelki hidegnek és melegnek hatásait kiegyenlíti, az ellentétek között *kompromisszumot* tud kötni.

Ha valakiről a mindennapi életben azt mondják, hogy «jó politikus», «politikusan jár el», azt érti rajta, hogy jól tud az emberekkel bánni, ismeri az emberek természetét, élesebb harc nélkül, békés eszközökkel ügyesen el tudja érni azt, amit akar. Ez a gyakorlati okosság, sikeres életbölcseség kihegyezve úgy él a köztudatban, mint politikai ravaszság, hamisság, furfangosság. Ezért mondja a nép a politikát «úri huncutságnak». Ha nem igaz is, hogy «a politika megrontja a jellemet» (amit Bismarcknak tulajdonítanak, bár sohsem mondta), kétségtelen, hogy a jellemet sok kísértéssel és veszedelemmel fenyegeti: a magában el nem ítélhető ügyesség könnyen átmegy a ravaszságba, az óvatosság a fortélyosságba, az emberekkel való okos bánnitudás a korteskedésbe és becsapásba, a nép érdekeinek képviselete a demagógiába, a jogosult becsvágy az önző hatalomvágyba és gőgbe. A politika az államférfit hozzászoktatja az örökös harchoz, amely lassankint öncélnak érezteti a küzdelem gyönyörét:

a politikus sokszor már puszta megszokásból akkor is kritizál, opponál és obstruál, amikor tárgyi eszményét és célját békés eszközzel, esetleg kiegyezés útján, hamarább elérné. Viszont a másik akkor is, amikor elveiért s meggyőződéséért harcolnia kellene, szégyenletes kompromisszumra hajlik, mert ez számára kényelmesebb és hasznosabb. A politikusok szeretnek taktikázni: a kisebb kaliberűek csak elemi taktikát űznek, csak a kisebb politikai harcegységeket próbálgatják mindig változó céljaiknak megfelelően rendezgetni; a szélesebb látókörű politikus már magasabb taktikát gyakorol: a nagyobb politikai csapattesteket iparkodik folyton átcsoportosítani, az ellenfelet ezek mozgatásával megtéveszteni. Abban, aki így megszokja a folytonos taktikázás műfogásait, amelyek sokszor sikerhez is juttatták, olyan szenvedély fejlődik ki, mint a játékosban. Ahogy a játék egyik lényeges vonása és lelki indítéka a szellemi vagy fizikai erők kifejtésén érzett funkciógyönyör, amelyet a siker állandóan fokoz, akkép a politikus is örömet érez taktikai erőinek működtetésében: nem a tárgyi cél vezeti elsősorban, hanem a retorikai készségének, debatteri tehetségének, harci erejének, jogi vagy egyéb szaktudásának kifejtésével járó gyönyör. A politika ekkor már valóban játékszenvedélyből fakad: öncélú tevékenység, melyet nem objektív céltartalom irányít, hanem csupán a szubjektív funkciógyönyör.

A taktika a politikában mindig lényeges szerepet játszik, még a hatalmas akaratú egyéniségeknél is, akik a politikai csomókat karddal szeretik inkább szétvágni. Ezek legalább is addig taktikáznak, amíg a kardot szilárdan tudják kézbe fogni. Caesar, akinek volt akaratereje a szenátusz parancsa ellenére a Rubikont átlépni, az emberismeretnek és az emberekkel való egyéni bánásmódnak egyik legnagyobb mestere: senki sem tudott sugalmának ellenállni. Kortársai csodálták, hogyan tudott veszedelmes és fáradságos galliai hadjáratai alatt is mindenkivel a távolból személyes érintkezésben maradni, az otthoni politika összes szálait kezében tartani. Amikor leveri Pompeiust, egykori pártfogójának s barátjának, most halálos ellenségének fényes temetést rendez, hogy ennek híveit magának megnyerje. Pompeius embereit barátságosan fogadja, a régi ellentétet szelídséggel akarja kiegyenlíteni, nem úgy, mint Sulla, aki ellenfeleit kiirtani iparkodott. Caesar az értékesebb politikai erőket, akik régebben ellene küzdöttek, a maga szolgálatába állította: kiegyezett velük, bár kipusztíthatta volna őket.

Az ugyancsak nagy akaraterejű Washington a személyi kompromisszumoknak is nagy művésze. Amikor az újonnan egyesült amerikai államok közt mindjobban kiélesedik a harc s polgárháború-

tól kell tartani, WASHINGTON bölcsesége a két ellenséges párt kiváló fejét, HAMILTONT, aki szorosabb szövetséget akar az államok közt és konzervatív politikai világnézetre hajlik, másrészt JEFFERSONT, aki a francia radikális példa után indul s most érkezik vissza a forradalmi Párizsból, kabinetjébe munkatársaivá hívja meg, az előbbit pénzügyminiszternek, az utóbbit külügyminiszternek. Ezzel WASHINGTON az Egyesült-Államok nyugodt fejlődését biztosította.

Mintha csak tőle tanulta volna a politikai pszichotechnikát majdnem egy század multán LINCOLN, a csekély műveltségű, de józan, ösztönös tapintatú államférfinak klasszikus példája. Amikor a legsúlyosabb helyzetben az Únió elnökévé választják s kitör az Észak és Dél háborúja: kabinetjét úgy válogatja össze, hogy a demokrata párt valamennyi árnyalata képviselve legyen. A nagyobb jelentőségű miniszteri tárcákat azoknak adja, akik az elnökválasztás alkalmával pár héttel azelőtt elkeseredett versenytársai voltak, de vele szemben megbuktak. Volt köztük olyan is, aki LINCOLNT tovább is gúnyolta és kicsinyelte, mint CHASE, a pénzügyminiszter, akivel szemben LINCOLN a finánccügyekhez egyáltalában nem értett. Az elnök, bár fülébe jutottak munkatársának gúnyos megjegyzései, önuralmat gyakorolt, a viszály helyett magasabb küldetését tartotta szem előtt. Sőt STANTONT, ezt a kihívó és szatirikus modorú demokratát hadügyminiszterré tette meg, pedig ez kevéssel azelőtt gorillának és hülyének nevezte. Ilyesmi LINCOLNT nem zavarta. Lassan, elmélyedve, gyötrődve döntött a fontos kérdésekben, függetlenül minden szubjektív mozzanattól: mindig csak a tárgyi cél, a közérdek lebegett előtte, amelyet a legkiválóbb emberrel a maga helyén iparkodott megközelíteni, elnyomva személyes sérelmeit.

Azok, akik a diplomáciából lépnek át a politikába, erre a területre is magukkal hozzák a szófinomodás, a hideg udvariasság modorkellékeit: a politikában is a csendes taktikázásnak, a kiegyezés művészetének síma mesterei. Ez a típus különös mértékben testesült meg METTERNICHben, aki mint párizsi osztrák követ NAPOLEON udvarában TALLEYRAND-tól és FOUCHÉ-től tanulja meg a szalondiplomácia ravasz fogásait, hogy aztán otthon a monarchia bécsi politikájában majdnem félszázadon keresztül alkalmazza s a hatalmi egyensúlyt ebben a tarka összetételű államban a sokféle centrifugális erő között biztosítsa. Párizsban tanulta meg az egyszerre két úton járást, a hideg önuralmat, a látszólagos alkalmazkodást, a halogató és kifárasztó módszert: a «temporizálást», másrészt a hamis és homályos útra vezetést: a «misztifikálást». Az embereket csak a maguk eszközszerűségében és számszerűségében vette figyelembe; ha szük-

sége volt rájuk, síma modorával érdekeik szárán fogta meg őket. Sikereit elsősorban nagyszerűen kicsiszolt és ügyes pszichotechnikájának, furfangos eszének köszönhette, nem pedig egyoldalúan konzervatív elveinek, amelyek ellen a nép végre is forradalomban tört ki.

Sokan azt hiszik, hogy a németek vaskancellárjának bámulatos sikerei csupán hatalmas akaraterején és éles eszén fordultak meg. De az, aki Bismarck sokrétű egyéniségébe mélyebben behatol, csodálkozva látja, hogy ezekben a nagy sikerekben ugyanilyen jelentékeny szerepe volt a zordnak és keménynek látszó Bismarck szeretetreméltó modorának, bölcs mérsékletének, gyakran meglepő nyíltságának, az emberekkel való nagyszerű bánásmódjának is. Ez a *Dur*-temperamentumú államférfi tudott *Moll*-hangon is tárgyalni. Az ellenfelet tárgyalás közben kedvességével lefegyverezte, őszinteségével meglepte, fantasztikus javaslataival megzavarta, fenyegetéseivel, ha kellett, terrorizálta. Ösztönös emberismerete mindig megsúgta neki, vajjon a cél érdekében a lelki bánásmódnak melyik fajtáját alkalmazza. A cselfogásoktól sem tartózkodott: a politikát is a hadműveletek egyik nemének tekintette, a kiszámíthatatlan taktika fölényes mestere volt. Sokszor tartott két vasat a tűzben. Villámgyorsan és találó biztossággal döntött. De ha jónak látta, később a változott viszonyokhoz okosan alkalmazkodott s kiegyezett. A porosz képviselőházzal kemény csatákat vívott, akaratát vele vagy nélküle keresztülhajtotta. De azért jelszava volt: *In verbis simus faciles*, legyünk szelídek a szavakban! A formulákban engedett, de a tárgyi lényegben győzött. Nagyszerű pszichotechnikájára jellemző esetet említ A. v. Brauer. 1885-ben a Karolina-szigetek miatt igen feszült volt Poroszországnak viszonya Spanyolországhoz. Madridban a tömeg a német követség zászlóját letépte és meggyalázta, a követség címerét is letépte. Úgy látszott, hogy háborúra kerül a sor. Az ügy Bismarcknak nem ért meg egy háborút, amidőn folyton a békére törekedett, hogy művét, az egységes német birodalmat megszilárdítsa. Hirtelen döntött: XIII. Leó pápát kérjék fel döntőbírónak. A katolikus Spanyolország ezt nem utasíthatja el, a német katolikusokat pedig, akikkel még nemrégen súlyos egyházpolitikai harcokat vívott, megnyeri vele. Lélekbölcsesége egy csapásra nagy külés belpolitikai sikert aratott. Mennyi lelki műfogásra volt Bismarcknak szüksége, hogy a német fejedelmeket Versailles-ban az egységes német birodalom eszméjének megnyerje és szuverénitásuk egy részéről való lemondásra bírja! «Senki sem tud — panaszkodott egyik bizalmas embere előtt — fogalmat alkotni a legitim uralkodóknak

önistenítéséről: mennyire különbnek s fontosabbnak tartják magukat más embernél!» (BAMBERGER: Bismarcks grosses Spiel. 1932).

Az aranyközépút, a szélsőségeket kerülő *juste milieu* politikája sokszor keserű kenyér, pedig a legtöbb vezető államférfi ezt kénytelen enni. A lelki bánásmód művészetének szinte emberfeletti mértéke kell sokszor ahhoz, hogy mindkét pártban bizalmat tudjon kelteni és fenntartani. Tipikus eset a CAVOURÉ. «Az ultrák — mondja 1847-ben — radikalizmussal vádolnak, a radikálisok az ultrákhoz számítanak. Így lemondva az eszelősségről, e hitvány világban kell politikai szerepet játszanom, lerii magányomba visszavonulva.» Sok fényes politikai tehetség őrlődött fel a folytonos kiegyeztetésnek, balanszírozásnak, a tűz és víz egységesítésének szizifuszi munkájában. És mégis: a politika lényege legtöbbször ebben merül ki: az adott ellentétes erők feszültségét kell az államférfinak megoldania, ha nem akarja, hogy az erők egyoldalúan robbanjanak ki.

De éppen ehhez értenek személyiségük mindenkit megigéző varázsával a politikai élet *grand charmeur*jei. ID. ANDRÁSSY GYULA sikereinek titka személyes vonzóereje és szeretetreméltósága. Pompás ész, amely világosan és gyorsan tűzi ki a célt, leleményes a hozzámért eszközök kitalálásában, de kritikus pillanatokban a végrehajtás sikerének éppily fontos tényezője — s nem pusztán esztétikai velejárója — egyéniségének charmja és mágneses ereje. Ami sikert aratott, azt nagy küzdelem után, hosszas lelki ráhatással, alkalmas pszichotechnikai módszerekkel érte el: nem volt könnyű a monarchia közvéleményének, aztán az uralkodó teljes bizalmának megnyerése oly férfiúnak, aki nem is két évtizeddel azelőtt *in effigie* mint forradalmár felakasztatott s száműzetéséből nem régen tért vissza. Csakis az uralkodót és a döntő államférfiakat megnyerő egyénisége és modora tudta nyélbeütni a magyar és a horvát kiegyezést, megszervezni a magyar honvédséget, megszüntetni s visszaolvasztani a magyar államtestbe a határőrvidéket, szembeszállni 1870-ben a poroszok ellen való visszatorlás gondolatával, megbuktatni BEUSTOT, lehetetlenné tenni a HOHENWARTH-féle federalista tervet s így megmenteni a még zsenge 1867-i kiegyezési művet, megvetni BISMARCKkal a hármas szövetség alapját, jelentékeny sikereket aratni a berlini kongresszuson. TISZA KÁLMÁN is egyik legfinomabb politikai emberismerő volt. Természetes és őszinte nyájasságával mindenkit, aki közelébe került, lebilincselt; modora nem a hatalmas embernek leereszkedő, de mesterkélt kedvessége volt, hanem a természetes jóindulat viselkedése. Ez a személyi erő képesítette főkép arra, hogy mint «a politika ezermestere» másfél évtizedig hatalmon legyen.

Az id. WEKERLÉnek barátságos lénye is a rugalmas alkalmazkodóképességnek virtuóza. Kormányzati művészete, főkép a koalíció korában, az örökös kompromisszum taktikája.

A világháború utáni időknek egyik legnagyobb stílusú kiegyeztető államférfia STRESEMANN. Már fiatalkorától a társadalmi kiegyenlítés embere. Mint kezdő drezdai városi képviselő a negyedik rendet nem akarja a német állam eszméjétől elriasztani: ezért indítványozza hogy a szocialista városatyákat, bár ő maga a plutokrata induszt-rializmus képviselője volt, be kell venni a bizottságokba, amire a konzervatív sajtó élesen támadta. Már 1910-ben, amerikai tanulmányútja után, hirdeti a német-angol sorsközösséget, a német és angol gazdasági törekvések összeegyeztetését, előre félve a háborús összeütközéstől. Mindenütt az egyesítésre, szintézisre, a fölösleges surlódások elkerülésére törekszik. Ez nála nem a gyenge és kényelmes kompromisszumos szellem jele volt: ha kellett, a legszilárdabb akarat embere volt, aki minden akadállyal szembeszállott. Azonban ez a pszichotechnikai elv lebegett előtte: úgy kell győzni, hogy az ellenfél ne érezze a vereséget. Ez a politikai művészet titka. Olcsó becsvágynak minősíti a mások rovására épített s ezért nem tartós sikert: mindkét félnek az okos megegyezésből haszna legyen, egyik se gondoljon bosszúra. Így egyezteti ki és egyesíti a két nagy német ipari szövetséget a közös munkára; így enyhíti a munkaadók és munkások osztályellentétét; s végül így egyengeti útját BRIAND-nal az államfölötti, európai szolidaritás tudatának. Bármily élesen fordult is szembe később a német közvélemény az ő Erfüllungspolitikjával, kétségtelen, hogy *akkor* a kiegyezés volt a legjobb politika: *ad absurdum* vezette a jóvátételi követelményeket s így előkészítette a lausanne-i nagy szivacs törlőmunkáját. Utólag megállapíthatjuk, hogy STRESEMANN értett a politikai és gazdasági igények logikai taktikájához: jól látta a békés sorrendet, amelyben eléri végső célját.

A nagy államférfiak pszichotechnikájában, mellyel a lelkek feszültségét megoldják s a megegyezés útját szellemük erejével egyengetik, nem csekély szerepe van a *humornak*. A humor azonban, mint tragikus komikum, mindig tartalmaz valami komolyat és egyetemest. Ellenben a folytonos tréfa, a jokózus modor, a komoly nagy ügyekbe belekevert élc, mindennek szatirikus kezelése nem illik a komoly államférfihoz. De viszont elriasztó a mindig rideg, komor, száraz, bizalmat nem sugalló, faarcú politikus. A savanyú államférfiak e típusának egyik jellemző őse COLBERT, a francia pénzügyminiszter a XVII. században: mélyen ülő szemei, sok ránca, fekete bozontos szemöldöke sötét, elijesztő külsőt kölcsönöztek neki. Azokat, akik

kérésekkel fordultak hozzá, elriasztotta hideg nyugalma és makacs hallgatása. Kortársai *vir marmoreus*-nak, márványembernek hívták. A fényűző Napkirály kincstárnoka nagy szervező erő, az ország gazdasági helyzetét egészen átformálja, új pénzügyi forrásokat nyit meg, de maga fukar, egyszerű, csak a munkának élő ember marad. Gróf Bethlen Miklós, aki Párizsban az erdélyi fejedelemhez a királytól írt levél ügyében felkeresi, Önéletírásában úgy rajzolja meg, mint rideg és puritán embert, aki «nem is akart titulusokat acceptálni a királytól is, köntös és minden egyéb magaviselése is mind alázatosságot mutatott, de annyi volt az audientiát kérő a házánál, hogy rettenetes, urak, úrasszonyok és egyéb mindenféle közép és alacsony rendek; az háza, noha kicsiny nem volt, de nagyságára nézve palota nevet nem érdemel.» Az audiencia után, amikor a sok supplicans folyamodványát titkárával sorban átvétette, «az úr bémene a maga házába és csakhamar fel a királyhoz, minden pompa nélkül, két ló, két lakáj, közönséges hintó.» A fakó Colbert savanyú modora tipikusan illett egy takarékos pénzügyminiszterhez, aki Széchenyi szava szerint «minden ország legszánandóbb teremtése»: a zordság és keménység mintegy hivatásából folyó lelki kellék.

Az adók és egyéb közterhek emelése semmiesetre sem alkalmas egyetlen korban sem a szuggesztív politikai hatásra. S mégis, az eleven és mozgékony egyéniség még ezen a téren is megtalálja a sugalmazó eszközöket. Jusson eszünkbe Helfferich német pénzügyminiszter a háború alatt: hogyan szakított a hadikölcsönöknek addigi bürokratikus módszerével, hogyan tudta szinte hipnotizálni a tömegeket a propagandának amerikai szellemű reklámeszközeivel a hadikölcsön jegyzésére.

A nemzeti lélek ismerete.

A politikának lelki eszközeit az egyes nemzetek sajátszerű lelki alkatához kell alkalmazni, hogy valóban hatékonyak legyenek. Erre pedig az illető nemzet fia rendszerint a legalkalmasabb, mert a maga népének elmejárásában osztozik. Voltaképpen nincsen *in abstracto* államférfi, hanem csak angol, francia, olasz, orosz, magyar stb. államférfi. Valamennyinek megvan a maga nemzeti jelleme, még azoknak is, akik tudatosan nemzetköziek akarnak lenni s kiirtani iparkodnak a nemzeti vonást, melyet az általános emberivel szemben mélyen megvetnek s primitív korból megmaradt csökevénynek tartanak. A Leninek és Sztalinok minden ízükben oroszok-grúzok maradnak, politikai módszereik is velejükben oroszok, akármennyire az

internacionalizmus vörös színére mázolják is magokat. A bolseviki diktatúra az orosz nemzeti léleknek ugyanaz a lelki-politikai vetülete, mint a cári autokratizmus, csak a külső formák változtak.

Mi a különbség a régi és a mai államférfi között az emberismeret szempontjából? A régi államférfi elsősorban az állami hatalom képviselőit, akiktől az országok sorsa függött, iparkodott kiismerni, lelki valóságukhoz alkalmazkodni s így rajtuk győzni: a fejedelmek, diplomaták, miniszterek, politikusok, generálisok lelki szerkezetével kellett tisztában lennie. A mai demokratikus politikai rendszer azonban megköveteli, hogy az államférfi az állam hatalmi szervezetének alanyát, a népet is ismerje, ennek elmejárását, lelki diszpozícióit, hogy irányítani tudja. Ezért a nemzetek igazi nagy átszervezői s lélekformálói ma már nem a magas körben élő arisztokraták, akik a régebbi abszolutizmus korában kifinomodott ösztönnel értettek a politika és diplomácia technikájához, amikor a fejedelem és tanácsadói egymagukban mindent eldöntöttek, hanem a népnek fiai, akik a nép között élve a legjobban ismerik a nép szükségleteit, vérmérsékletét, tipikus észjárását, lelki reakciómódját, szellemi habitusát. Éppen ezért ők tudják legjobban a nép lelki szubsztanciáját átalakítani, belsőleg új irányba terelni, a nép lelki szükségleteit kielégíteni s ha kell, a nép fölé kerekedni. Az nem véletlen, hogy Mussolini, a kovácsmester viharos multú fia, aki élte javát a nép közt élte, ma Itália diktátora: tömegpszichológiai érzéke, melynek jelentékeny része volt abban, hogy a magasba fölemelkedett s népe lelkét átformálta, szinte csalhatatlan. Hitler, a reáliskolát végzett mázolómunkás a nép közt élt, ismeri ennek nyomorát, gazdasági és szellemi szükségleteit, a munkásság lelkét; mint katonának alkalma volt behatolni a tömegek szellemébe, megismerni a propaganda erejét, a tömeglélek tulajdonságait. Óriási sikerét, tizenhárom millió szavazatát részben ennek köszönheti. MacDonald és nagyszámú szocialista politikus vezértársa szerte a világon a nép fia, fiatalkorában munkás, aki mély bepillantást nyer a néplélek természetébe. Az ilyen tapasztalatokon keresztülment államférfinak sokkal alaposabb emberismerete van lefelé, mint annak, aki arisztokratának vagy intellektuellnek született. Változatosabb élete van: ezért több a lehetősége és nagyobb a diszpozíciója a lelkek formálására és sugalmazására. Ma már sem a fejedelmek csillogó termei, sem az udvari légkör, sem az arisztokratáknak exkluzív, a többi társadalmi réteg fölött lebegő s igazán leereszkedni sohasem tudó életformája, sem a magas bürók szürke homálya, sem az egyetemi katedráknak a való élettől idegen elméleti sztratoszférája, doktrinér légüres tere nem termékeny talaj a nagy

államférfi kifejlődésére: hanem a küzdelmekben telt, lüktető valóságos élet sokoldalú ismerete.

Az egyénben az öntudat, az én-nek ereje győzi le a szenvedélyeket, a csupasz ösztönöket: a nemzeti lélek ilyen öntudata, szellemi ellenőre az államférfi. Tudja a módját, hogyan kell rábeszélni, eszméknek megnyerni, akaratát irányítani. A francia politikus racionális eszmékkel, az angol etikai gondolatokkal, az olasz a lelkesítő retorikának érzelmi szuggesztiójával győz. Doktrinér szabály erre nem szerkeszthető: az államférfinak finom beleérzése és intuíciója esetről-esetre diktálja a helyes lelki eszközt. Ilyen értelemben a politika a nemzeti lélek gondozása, a kollektív tudat pasztorációja: *cura animarum*, amely az államférfira, mint a nemzet vezérére van rábízva.

Minden nagy államférfi saját nemzetének nagy lélekbúvára is. Napoleon elsőrendű reálpolitikus, mert csalhatatlan biztonsággal ismeri a francia nép lelkét, észjárását és vérmérsékletét, gloire-vágyát, amelyekhez nagyszerűen alkalmazkodik. Ezért tudta a francia közigazgatásnak rendjét szilárdan megalapozni, a polgári törvénykönyvben a francia nép jogérzését maradandó módon kodifikálni. Az sem vakeset, hanem a nemzeti lélek kitüntetésvágyának pszichológiája, hogy Napoleon, a császár megalapítja a becsületrendet, amely a restaurált királyságon s az új császárságon keresztül ma a harmadik köztársaságnak is fontos pszichotechnikai eszköze.

A nagy nemzeti reformátorok a belső erkölcsi megtisztulás és átalakulás első feltételének a nemzeti közlélek komoly, semmit sem kendőző diagnózisát, magáraeszmélő *önismeretét* tartják. Hálátlan és kényes feladat az államférfi számára Cato fekete tógájában szigorkodni: hisz minden erkölcsileg ítélkező kortárs a maga korát tartja a legrosszabbnak, s az emlékezet önkényt idealizáló erejével «a régi jó idők» morálját mindig hajlandó szebb színben szemlélni: az idő történeti köde a mult sötét vonásait már nem engedi látni, ellenben a jelen napfényében a kis erkölcsi szeplők is élénken mutogatják rútságukat. De vannak a nemzeti jellemnek állandó káros vonásai is. Ilyen a magyar politikai lelki alkat hirtelen lelkesedő természete, fokozott szuggesztibilitása, a megfontolás és akarat hiánya, a «szalmaláng-temperamentum»: mi a roham nemzete vagyunk, a huszáros nekivágásé, de nem a szervezett, kitartó, céltudatos pozícióharcé. Ezt a vonást már Széchenyi élesen szemügyre veszi s ma is tanulságos módon elemzi: «A magyarnak általján azt vetik szemére, hogy egyedül ‚szalmatűzként' lobban fel, cserfaként azonban soha sem ég. S nyúljunk kebleinkbe, nem úgy van-e? Bizony nem tagadhatjuk. Ámde mi oka ennek? Sokan, kik erről ítélnek, azt hiszik: egyedül

gyorsabb keleti vérünk, egyedül természetünkbe szőtt nyughatatlanságunk okozza ezt. Én azonban másutt keresem e tulajdonnak kútfejét, abban t. i., hogy eddigelé a magyarnak vezetői-jobbára, sőt kirekesztőleg mindig a nemzet *enthusiasmusára* appelláltak, *számítási tehetségét* ellenben soha nem iparkodtak kellőleg ébreszteni, rektifikálni, és azt tervük alapjául használni, honnét aztán természet szerint többnél több láng és füst s ebbül támadó hamu vevé okszerinti eredetét . . . Éppen nem a magyar vér és természet nyughatatlanságában rejlik ennélfogva a szalmatűzi qualitás, de szapora fellobbanása s éppen oly szapora kihűlése, eddigi vezetőinek míve, kik vagy érzelgő felszínűségüknél s könnyen pityergő vénasszonyiasságuknál fogva, vagy tudván, hogy öncélaikra könnyebben használhatják a nagy tömegeket, ha érzéseihez folyamodnak, mintha ítélőtehetségét fárasztanák, jobbadán fényes képeket, tündöklő légvárakat, s efféle ámítási szereket raktak elébe, valami nem oly ízletes, de annál táplálóbb s nedvbe-vérbe erősebben menő eledel helyett.» (Hírlapi Cikkek II. 214. l.). Széchenyinek ezt a lélekbölcseségét azóta is hányszor igazolta nemzetünk története egészen a világháborút követő összeomlásig: a csatatereken csodákat mívelt a magyar lobogó temperamentum és bátorság, de amikor a katasztrófa ránk zúdult, egyszerre megtorpant a lélek, hamis prófféták szuggesztiójának könnyelműen bedűlt, kardcsapás nélkül engedte át ezeréves területének háromnegyedrészét.

Ezt a katasztrófát forradalom előzte meg, amelynek előzetes földalatti morajlását a magyar államférfiak nem tudták meghallani s kitörését megelőzni. Nem volt meg a vezető magyar államférfiakban a tömeglélek kellő ismerete s mozdulatainak ösztönös megérzése. Pedig «az államférfiaknak, a nép pásztorainak — mint háromszáz évvel azelőtt Bacon mondotta (Of seditions and troubles c. essayjében) — jól kell ismerniök a viharok kalendáriumát az államban. Ezek legfőbb oka a nagy egyenlőtlenség. A természeti viharok a legnagyobbak a napéjegyen idején, s a szél bizonyos formái, a tenger titokzatos hullámzása előzi meg, hasonlókép a forradalmat is: szabados, hetyke beszédek a kormány ellen, gyakran és szabadon; hamis hírek keringnek idestova, melyeket szívesen terjesztenek.»

A nagyszabású államférfi nemcsak a saját nemzetének lelkét ismeri, hanem bele tud helyezkedni más nemzetek pszichéjébe is s ezen keresztül nézi az államok egymásközti viszonyát: a saját nacionalizmusát a más népek nacionalizmusának tükrében is tudja látni, s így önbírálatra képes, jobban mérlegre tudja vetni a maga nemzetének igényeit és erejét. Bismarck, akinek igen finom érzéke

volt az idegen nemzetek lelki hajlamaiba és sajátságaiba való beleélésre, 1877-ben, az orosz-török háború előestéjén ezt az instrukciót küldi a pétervári német nagykövetnek: «A béke fenntartása nekünk s egész Európának kívánatos; ha azonban egy olyan nagy nemzet, mint az orosz, államérzésének rovására megy, akkor ebben a betegség csírája visszamarad s előbb-utóbb az európai béke rovására fog gyógyulást keresni.» (Vorkriegsakten. II. köt. 128.).

Maradandóvá valamely politikai alkotás csak akkor válik, ha a lelkekbe mintegy beleidegződik az új politikai szellem. Mussolini, a nagy politikai pszichológus, jól tudja, hogy nem elég az állam hatalmi életének átformálása, a lelkeket is ehhez állandóan hozzá kell igazítani: az új államnak új lelki tartalommal kell megtöltődnie, a népléleknek az új állami berendezéshez hozzá kell simulnia. S az utóbbi a munka nehezebb fele. Ezt a célt szolgálja a köznevelésügy reformján kívül a nagy tömegek számára a *Dopolavoro*, a népnek a munka utáni foglalkoztatása és szellemi táplálása a legváltozatosabb formában: óriási szervezet dolgozik azon, hogy a szabadidőt, a pihenőt demokratizálja s az új államesszméhez való önkénytelen alkalmazkodásnak, a nemzeti lélek átalakulásának eszközévé avassa. A *Dopolavoro* a politikának egyik leghatékonyabb kollektív embertechnikája.

A pártlélek ismerete.

A politikai pártok a társadalom életéből szervesen nőnek ki: a társadalmi életben uralkodó törekvéseknek, érdekeknek vagy eszméknek politikai szervei és megtestesülései. Azért szerveződnek politikai pártok minden államban, hogy a társadalom bizonyos szellemi vagy anyagi szükségleteit és törekvéseit mint zárt egységek a szervezettség erejével képviseljék a törvényhozásban. A pártok tehát a társadalom egy-egy rétegének, a hasonlókép érző és gondolkodó politikai közönségnek akaratát koncentrálják egy szervezetbe, hogy ellenőrizzék és irányítsák az állam életét a maguk eszményei értelmében. A nagy társadalomban szétszórtan küzdő ellentétek ezért fokozottabb és kiélezettebb alakban jelentkeznek a pártok között. Életük az egymással való folytonos küzdelem azokért az eszmékért és érdekekért, amelyeket a társadalom egy-egy részének megbízásából képviselnek. A társadalmi élet feszültsége a politikai pártok harcában meghatványozódik és keres megoldást. Mindegyik párt küzd a hatalomért, hogy eszméit megvalósítsa, a jogrendet ezek értelmében törvényhozás útján módosítsa és formálja. A pártok a jogrendváltoztató akarat irányában különböznek egymástól. Ez nem-

csak a közvetlen érdekektől, hanem az értékfelfogástól, világnézettől is függ. A komoly párt nem *ad hoc* rögtönzött alakulat, hanem tárgyi programmja, politikai hite van, amelynek megvalósítására nem mint a pillanatnyi politikai helyzet időleges függvénye, hanem mint állandóbb életre berendezett történeti organizmus jelentkezik. Ebben különbözik a párt a klikktől vagy a frakciótól, amelyeket nem tárgyi, hanem csak személyi érdek tart össze s ezért efemer jellegűek.

Azonban az aktív, állandó ütőerejű, a hatalmat magához ragadni s tartósan megtartani tudó párthoz a célkitűzés, a programm, a közös eszmény sem elég, legfeljebb az alakulás, a kezdet fokán. Az erős pártalakító *élmény*, amely a társadalom valamely rétegéből életre hívja a pártot s az új célkitűzés és akció alapja, idő folytán mégis csak elfakul, erejében megcsökken; a neki megfelelő eredeti programm színei is elhalványulnak, a programm sápadt politikai-gazdasági fogalmak intellektuális szürkeségébe hanyatlik, nem tud idővel már lelkesíteni és cselekvésre késztetni. A kicirkalmazott pártprogramm kategóriáit a párt tagjai különféle fogalmi árnyalatban kezdik értelmezni; sőt, minthogy a párt tagjainak száma növekszik, mind többen akadnak, akik a programm nem minden pontjával azonosítják magukat. A párt politikai *credo*ja, melynek vezérszavát címébe fölveszi, idő múltán nem födi valamennyi párttag nézetét és érzületét. «Tudom én azt vajmi jól, — mondja Széchenyi — hogy nem lehet egykönnyen oly pártelnevezést kigondolni, mely tág köpönyegként úgy befedne valami pártot, mikép abbul aztán sehol semmi, például ujj, szarv, fül, sőt tán éppen egy tyúkszem ki ne látszassék, jóllehet teszem a *tory* és *whig* pártcímzetek alá vajmi sok elfér; ámde azt, hogy némi analógia mégis legyen a bolt címere és azon áruk közt, melyek a boltban feltalálhatók, tán csak mégis kívánhatni, s pedig úgy, mikép *a potiori fit denominatio.*» (Polit. Progr. 1847. 2. l). Nem lehet a szavakat egykönnyen, mint vignettákat a politikai irányokra ráragasztani. Mi mindent rejt magában a politikai romantika, szépen megmutatta Carl Schmitt Politische Romantik (1925. 2. kiad.) című könyvében. Az angol romantikához politikai szempontból a konzervatív Wordsworth és Walter Scott éppúgy hozzátartozik, mint a forradalmi módon politizáló Byron és Shelley. Van restaurációs romantika és van forradalmi romantika, vannak romantikus konzervatívok s vannak romantikus szocialisták is.

A pártprogramm szép társadalmi s gazdasági ideálok foglalata lehet, a párt tagjai mély meggyőződéssel hihetnek benne, de ez csak általánosság, egyedül ebből még nem fakad cselekvés. A párt hatóerejét *szervezettsége* adja meg: a párt akkor erős és hatalmas, ha mint

egységes falanksz jól meg van szervezve. Nem elég a végső céloknak, politikai elveknek szépen megformulázott általános és elvont fogalomköre, hanem kell a pártnak napról-napra tudnia, mi most ebben a konkrét kérdésben a tennivaló, mi a helyes taktika és cselekvés? Ezt a párt szervezete határozza meg.

Minden szervezetnek pedig fejének kell lennie. Itt a párt másik legfontosabb erőforrása: a *vezető* személyisége, aki a konkrét célokat kitűzi, az eszközöket megállapítja, kigondol, irányít, parancsol, akar, cselekszik és cselekedtet. Van szuggesztív ereje, mely állandóan ébrentartja az egység és szolidaritás tudatát, féken tartja a bíráló és ellenkező szellemet, kiosztja a munkát, be tudja fogni a tagokat a párt életének fegyelmi rendszerébe. A *vezér tekintélye* a pártfegyelem legfőbb biztosítéka. Ha nincs a pártban egy fő, aki egyéniségénél fogva önkénytelenül mindenkit magával ragad s akarata alá hajlít, a párt a komolyabb válság viharában szertebomlik, vagy legalább is hatékony kollektív cselekvésre képtelen. A vezető nem tudja a politikát irányítani, ha folyton saját pártja frakcióival kell küzdenie, melyek hol jobbra, hol balra rángatják, folyton tanácsokat adnak, a vezető munkájába beleszólnak, ezt nyugtalanítják és zavarják.

Egy párt életének lelki mozzanatai tehát a következők: a *pártprogramm* tűzi ki a célt, a politikai eszményt, mely a tagokat zárt csoportba toborozza, lelkesíti és sugalmazza; a közös *érzület* bensőbb egységbe kapcsolja a tagokat és munkára készteti; a *szervezés* a munkát rendezi; a *pártfegyelem* az egységes cselekvés képességét és ütőerejét biztosítja. Mindennek lelke és középpontja pedig a párt *vezére*, akinek személyisége sugározza az eszményt, magas hőfokon tartja az érzületet, szervezi a munkát s tekintélyével megőrzi az egységes fegyelmet. A politikai életben legtöbbször nem a programm, hanem a személy a fontos. Programm bármikor tetszés szerint a legszebb stílusban szerkeszthető; de a programm valóságos végrehajtásának igazi biztosítéka a vezető államférfinak becsületes akarata és jellemének megbízhatósága. Innen van, hogy a pártokat rendszerint a vezető személyéről nevezik el: a személyben testesül meg a programm, a személy neve már politikai eszményt és irányt jelent. Ezért volt a nagy gyakorlati érzékű angol államférfinak, Canning-nek jelszava, mely a személyes elemnek a politikában való döntő szerepét a legplasztikusabban fejezi ki: *Men, not measures!* Amerikában az Unió elnökválasztási harca mindig a személy körül forog, mert nincsen lényegbevágó különbség a republikánus és demokrata párt ideológiája között. De egyébként is az amerikai pártok

Garay Ákos rajza.

A függetlenségi párt programm-kazaljával terhelt szekeret nehéz Kossuth Ferencnek a koalició alatt a kormányképesség országútján húzatni a heves pártvezérekkel, akiknek mindegyike másfelé néz és mást akar.

életében a tárgyi programm egészen háttérbe szorul: a cél a hivataloknak a saját pártbeli személyekkel való megtöltése.

A pártvezérnek, hogy a föntebb jelzett lelki föltételeknek megfelelhessen, jó emberismerőnek kell lennie, hogy a pártot feltétlenül kezében tartsa. Az igazi nagyszabású államférfi szemében azonban a párt mégis csak a nemzeti érdek puszta eszköze. A nagyméretű államférfi ugyanis nem a pillanatnak él: ha éber is az aktuális viszonyok figyelésében és irányításában, mindig magasabban áll, mint a napi események és pártok; messze fekvő nagy célok lebegnek előtte, melyeket az idő távolából követ és fokozatosan megközelít. Erről az útjáról a pártérdekek sem térithetik ki.

Alapvető jelentőségű, hogyan viselkedik a vezető államférfi a parlamentben. Fejlett pszichológiai érzék kell ahhoz, vajjon célja érdekében a parlamenti helyzetnek éppen melyik pillanatát ragadja meg; vajjon mikép nyúljon a fölvetett kérdéshez s hogyan bánjék az ellenféllel? A vita vezetésének művészete, a helyes pillanatnak megválasztása az őszinteségre vagy a zárkózottságra, a kellő időben való visszavonulásra vagy a gondos védelemre, az ellenfél hirtelen rajtaütése, a támadás tárgyi arányossága — mind a vezérnek emberismeretén fordul meg. A főcél az, hogy a kormányzó államférfi akarata érvényesüljön. A parlament folyton kritizál, egyes ellenzéki csoportjai örökösen mutogatják a miniszterek tévedéseit, a kormányzat balfogásait, a nép szenvedéseit. A parlament, mint J. Stuart Mill mondja, «a nemzet panaszbizottsága és véleményalkotó gyűlése». Itt állni kell a harcot, itt nem lehet parancsolni, legfeljebb meggyőzni vagy szavazni. Végső elemzésben az történik, amit a többség vezére akar, csakhogy nyilvános vita után. Ezt esetleg mondhatjuk burkolt diktatúrának, a többségi akarat egyoldalú érvényesítésének, de mégsem abszolutizmusnak. Elvégre is a kérdéseket el kell dönteni, ennek pedig más módja alig lehet, mint a többségnek vezére akaratától irányított szavazata. Az abszolutizmus éppen a nyilvános megvitatás hiánya, a parlamenti rendszer lényege pedig a *public discussion*. «Többet ér — mondja szellemes szójátékkal Cavour, akinek sok baja volt a turini parlamenttel — a legrosszabb *camera* (képviselőház), mint a legjobb *anticamera* (abszolút kormányzók előszobája).»

Az államférfi éppen a parlamentben fejti ki legjobban pszichognózisát s az emberekkel bánni tudó képességét. Kitünően szemlélteti ezt az embertechnikát az angol parlament XIX. századi fénykorának két nagy ellentétes alakja: Gladstone és Disraeli, akik egy félszázadig állanak egymással szemben mint a whig és a tory, a liberális és a konzervatív pártnak egymást a hatalomban felváltó vezérei.

Gladstone — mint J. Bryce jellemzi (Biographical Studies. 423. l.) —, levetette a képviselőház folyosóján, a lobby-n felsőbbségének tudatát. A legfiatalabb képviselők is megszólíthatták őt, de aztán nagy udvariassággal hallgatták. Azonban rossz emlékezete volt az arcok iránt, személyes barátain kívül ritkán szólított meg valakit; többet ellenségévé tett azzal, hogy nem vette észre őket. Nem fordított elég figyelmet az új képviselőkre, a kik kerületük legkiválóbb embereinek érezték magukat s több figyelmet kívántak személyüknek, amikor a parlamentbe beléptek. Nem gondolt sohasem arra, mily könnyen és olcsó udvariassági eszközökkel lehet az embereket hiúságuk szárán megfogni s lelkes barátta avatni. Hajlékony elméje, mely oly könnyen alkalmazkodott öreg korában is az új szempontokhoz s megtalálta az új feltételek kivezető útját, nehezen tudott behatolni az emberek jellemébe. Az eszmék mindig jobban érdekelték, mint az emberek s ezeknek egyéni vonásai. Rokonszenve mindig erősebb volt a tömegek s a nemzetek, mint az egyes emberek sorsa iránt. Bármennyire hozzáférhető és szívélyes volt, nem volt igazában nagyobb baráti köre, idő haladtával ez is mindjobban csökkent.

Mint mindenben, a pártvezéri tulajdonságokban is az absztrakt észjárású Gladstone-nak ellentéte volt a konkrét fantáziájú, az emberek lelkét nemcsak regényekben boncoló, de a valóságban is pompásan ismerő Disraeli. Elsőrendű pszichotechnikai képessége volt arra, hogy híveit összetartsa, a fiatalokat buzdítsa, becsvágyukat felgerjessze és dolgoztassa, az öregebbeket pedig elismerésével magához láncolja. Szeges gonddal vigyázott arra, hogy senkinek hiúságát meg ne sértse, sőt nyájasságával legyezze. Ha pártjának valamely tagja fényesebb tehetségről tett tanuságot, nem volt féltékeny rá, nem szorította homályba, hanem ellenkezőleg: segítette és emelte. Örömmel engedte, hogy kormányának tagjai a maguk véleményét a parlamentben kifejtsék és ténykedéseiket megvédjék; Gladstone ellenben mindig minisztertársai helyett is beszélt, személyesen akarta az egyes szaktárcák ügyeit s ezek intencióit is az összkormány nevében előadni, amivel azonban sokszor a kabinet tagjainak bosszúságát vonta magára. Disraeliért élemedettebb korában, amikor a sok tapasztalat fiatalkori kellemetlen lelki tulajdonságait fokozatosan kitörölte, az egész tory-párt rajongott, benne a párt nagy nevelőjét tisztelte; de az ellenzék is nagy megbecsüléssel figyelte és hallgatta szavát. Bármennyire hatalmában volt is a finom, fölényes és szellemes szatíra művészete, amellyel ellenfeleit szinte megsemmisítette, sohasem feledkezett meg az ellenzéki képviselőtársai iránt való köteles tiszteletről, amely a parlamentek ősében, az angolban abban is meg-

nyilvánul, hogy a képviselők egymást *honorable gentleman*-nek szólítják, amiben mély pszichológia rejlik, mert már a megszólítás fékezi a támadás hevét.

A kiegyezést követő magyar politikai életnek egyik legnagyobb emberismerő pártvezére volt Tisza Kálmán. Hívei «generálisnak» nevezték: vak katonai engedelmességet követelt. Kitünően értett a pártfegyelemnek önkénytelen kiváltásához. Ez is egyik oka annak, hogy másfél évtizeden át kormányozhatott. «Néma minisztériuma» volt: szürke apparátus, mely sohasem mondott neki ellen. Mikszáth, akinek humorában mindig mély lélekismeret lakozik, ragyogóan jellemzi Tiszát, mint pártvezért tízéves miniszterelnöki jubileuma alkalmából: «Hát a párt? A pártból kiveszett lassankint minden önállóság. E nagy ember lapító súllyal nehezedék rájuk szellemével és egyéni tulajdonaival. Nekik azt kellett volna látniok ebből, hogy nagy ereje van, — de ők csak arra a tapasztalatra jöttek, hogy őnekik semmi erejök sincs. Mindenki kicsinek kezdte magát érezni és kicsi maradt. A régi nagyságok szemlátomást apadának s elkedvetlenedve maradoztak el vagy pedig lustán hagyták maguk fölött repülni a devalváló időt. Mindinkább megszokták ők is, hogy Tisza gondolkozzék, Tisza cselekedjék. Gondolták magukban ázsiai nyugalommal: ‚Hiszen az ő dolga ez egészen. Ha rosszat csinál, magának csinálja, ha jót csinál, nekünk csinálja. Minek ütnők bele az orrunkat.' Tisza egy darabig közlé terveit egyikkel vagy másikkal, de mikor észrevette, hogy azok mielőtt nyilatkoznának, az ő véleményét fürkészik, hogy azt adhassák tanácsképpen, abbahagyta ezt a fölösleges formalitást is s azóta lett a szó teljes értelmében ‚generális'. A generális nem konferál, csak határoz. A párt nem disputál, csak szavaz. Így lett, hogy Tisza ugyan most is folyton növeszti a pártját, de csak azért, amiért a haját, hogy imitt-amott a kopaszságot fedezze vele. S így lett, hogy Szontágh Pál a skízt nevezte el finom gúnyorossággal ‚pártunk kimagasló alakjának' . . . Mondják, minden nagy ember veszít közelről. Ha ez igaz, akkor Tisza nem volna nagy ember, mert ő közelről határozottan nyer. Akik jól ismerik, azok bámulják, ragaszkodnak hozzá legjobban. A mamelukoktól sokszor hallani bizalmasan, ha egy vagy más dolog nincs ínyükre: ‚Engem csak a Tisza személyéhez való ragaszkodás tart a pártban. (Pedig kevélyebben hangzanék, ha az elvek tartanák őket a pártban . . .) Ő tán az egyetlen miniszter, aki nem igen szokott mosolyogni. Ő legfeljebb azzal tűnteti ki híveit, hogy megszólítja, vagy ritkán kezet fog egyikkel vagy másikkal a folyosón. Némelykor mogorván jár-kel és nem jut senkinek egyetlen jó szava sem, idegenül biccenti meg fejét a leg-

hívebbeknek is, és mégis azt hallani, hogy nagyszerűen tud bánni embereivel. Sokat törtem rajta a fejem, mi hát ez a nagyszerű bánásmód? Mert én azt ugyan nem látom sehol. Hiszen a többi miniszterek majd elolvadnak a nyájasságtól... Megtaláltam a nyitját. TISZA keveset ígér s abból sokat tart meg, a többi miniszterek sokat ígérnek s abból keveset tartanak meg. TISZÁnak a nyájassága természetes és őszinte, a legtöbb hatalmasé pedig mesterkélt szokott lenni, s kiérzik belőle a leereszkedés szúrós tövise.»

NYOLCADIK FEJEZET.

A VALÓSÁGÉRZÉK.

A valóságérzék lelki mozzanatai. — A valóságérzék akadályai. — Valóságérzék és történelem.

A valóságérzék lelki mozzanatai.

Annak az államférfiúnak, akinek lelkét a belső hivatástudat feszíti, van eszménye, amelyet mint elhivatásának végső célját megvalósítani törekszik. Ámde az eszmény legtöbbször igen messzefénylő gondolat, amely csak fokozatosan, hosszú küzdelem árán közelíthető meg. Az eszmény tehát mint végső cél a hozzávezető úton sok közelebbi célra bomlik szét, amelyek mint eszközök szolgálják az eszményt. De hogy ezek a közelebbi célok megvalósíthatók legyenek, az államférfinak alaposan ismernie kell a társadalom, az élet eleven valóságát, hogy ezt céljai értelmében formálhassa.

Ennek a valóságismeretnek legfontosabb területe a politikában az *emberismeret* mellett a politikát érintő *tárgyi világ* ismerete. Mindkét esetben az *ismeret* szót használjuk, pedig e fogalom tartalma sokkal bonyolultabb, semhogy mindig pusztán valami értelmi működésnek vagy eredménynek, «ismeretnek» lenne minősíthető. Az, amit az imént «emberismeretnek» mondottunk, távolról sem valami elméleti tudás, hanem az eleven társas érintkezés közben kialakult viselkedésmód, nem észbeli kiszámítás, előzetes megfontolás eredménye, hanem pillanatszülte lelki tapintat, hajlékony készség, melynél fogva az egyén az emberekkel megnyerően tud bánni, velük szemben azonnal helyesen tud viselkedni. Villámszerűen megérzi, mit kell mondania, milyen magatartást kell tanusítania. Ez a sajátságos lelki készség — közönségesen *tapintat*nak nevezzük — azon fordul meg, hogy az egyénnek a másik fél, embertársai irányában valami *célja, szándéka* van, ami lelkének mindazt a tartalmát és viselkedésmódját azonnal készenlétbe helyezi, megfontolás nélkül villámgyorsan beállítja, ami a társas érintkezésben ezt a célt szolgálja. Utólag maga sem tud számot adni arról, vajjon a pillanatnyi helyzetben, amelyet előre nem is láthatott s ezért előre meg sem fontolhatott, habozás nélkül miért éppen így és nem másképp beszélt vagy viselkedett.

Adva volt az általános szándék, cél, s ez eleve egységesen meghatározta a hirtelen helyzetben való biztos magatartást.

De nemcsak az emberekkel, hanem a dolgokkal, a tárgyi valósággal szemben is a nagyszabású államférfi hasonló hirtelen és biztos viselkedést tanusít, csakhogy ezt nem tapintatnak, hanem *valóságérzéknek* mondjuk. Ahogyan az emberek lelkének, akkép a dolgoknak is követni tudja a természetét, a valóság ráncaihoz igazodik, a tárgyuk belső lényegére és törvényszerűségére támaszkodik. Nem elég, hogy van eszménye és elve, amely csak általában szab irányt, hanem azonnal érzi, mit kell *itt* és *most* tennie. Biztos érzéke van ahhoz, hogy necsak ésszel megítélje, de mintegy megérezze a valóság alakításának konkrét helyes irányát. Ha ez a valóságérzék hiányzik az államférfiből, akkor megreked a csupasz eszmények elvont világában, melyből nem találja meg az utat az eleven valósághoz. Ez a *fantaszta politikus*, aki könnyen ringatja magát abba az illusióba, hogy képzelete tárgyai máris valóságok.

Így válik szét a kétféle politikus típusa: az *ideálista politikusé* és a *reálista politikusé*. Amannak lelkében mindig az ideálon van a hangsúly, a megvalósítás eszközei, a gyakorlati kivitel kérdése háttérbe szorul; az utóbbinak lelke viszont mintegy a valóságra van beállítva, ennek feltételeihez mesteri módon símul, hogy lépésről-lépésre tegye meg fokozatosan azt az utat, amely az ideált megközelíti: mindkét lábával a valóság talaján áll. A kettő különbségét Széchenyi magán és Kossuthon szemlélteti: «Én gyarló természetemnél fogva a földön lakom, s ekkép nem nyargalok egy magamalkotta ideál után, a dolgokat úgy veszem, mint azok vannak, és elmebeli felsőbbség által hiszek egyedül győzhetni; a t. Kossuth L. úr ellenben magas lelkületénél fogva egymaga bűvölte spanyol kastélyban és valami regényes tündérvilágban forog, mindig máskép veszi a dolgokat, mint azok vannak, és nem látszik annyira győzni, mint inkább minden lehető elemekkel mindegyre veszekedni és birkózni akarni.» (Polit. Progr. 11. l.).

A valóságérzék az államférfi egyik legfontosabb lelki kelléke. Neki az államélet konkrét tényezőit és ezek sajátos összefüggését akkor is látnia kell, amikor mások észrevétlenül haladnak el mellettük. Rögtön, egy elmecikázással észreveszi a politikai helyzetben az ő célját szolgáló lehetőséget s ezt gyakorlatilag aktiválja, a helyes utat eltalálja. Sólyomszemének kell lenni, hogy azonnal észrevegye, ami látókörébe esik, de ez a látókör ne szűk, hanem tágas legyen, a helyzet egész valóságát hirtelen fogja át. Akiből ez a lényeglátó valóságérzék hiányzik, a politikában mindig csak előkelő dilettáns

marad. A politika különben is az a művészet, amelynek a legtöbb dilettánsa és kontárja van.

Sokat ér a politikában is a szakszerű tudás, az örökös szorgalmas munka és erudició, de az igazi politikai tulajdonság mégis a *valóságérzék*, ez a titokzatos lelki készség a kedvező lehetőségek hirtelen megpillantására és kiaknázására, a józan valóság iránt kötelező loyalitás. Amikor STRESEMANNnak még kancellársága elején valaki szemrehányást tett, hogy politikai módszerével csak megkerüli az akadályokat, ezt felelte: «A matematikában a legrövidebb út az egyenes, a politikában a legegyenesebb út a legrövidebb, vagyis az, amelyet a legkevesebb akadály gátol. Hát legjobb erőimet azoknak a falaknak lehordására fordítsam, melyeket az értelmetlenség utamba állított? Nem jobb és helyesebb megkerülni őket, hogy célomat gyorsabban elérjem?» Találóan mondja egy német epigramma:

Nicht wer Staatsteorien doziert, ein Politiker ist nur,
Wer im gegebenen Fall richtig das Mögliche schafft.

A valóságérzéknek az is egyik vonása, hogy az államférfi tud *várni a kedvező lehetőségre*, a jó alkalomra, amikor a leghatékonyabb aztán a cselekvés, mint ahogy BISMARCK mondta: auf die Chance lauern zu können. Az nem véletlen, hogy annyi sok politikus szeret vadászni; sok a rokon lelki vonás vadászat és politika között: csendben, készen várni, alkalmas pillanatban lőni s a zsákmányt elejteni.

A valóságérzékben, éppúgy mint a tapintatban, bennrejlik a tényekhez való *gyors alkalmazkodó képesség*, melyet semmiféle előítélet, politikai dogma nem korlátoz. Ez hiányzott például ASQUITHből a háború alatt. Az angol miniszterelnök a liberalizmus dogmatikájában nőtt fel s azt hitte, hogy egy ország háborúban is úgy kormányozható, mint békében. Az angol politikai hagyományokhoz ragaszkodott, ezek pedig nem ismerték az általános védkötelezettséget, hasonlókép az egyéni szabadságot súlyosan korlátozó sokféle háborús rendszabályt. ASQUITHnek nem volt valóságérzéke, amely megsúgta volna neki, hogy itt gyorsan alkalmazkodni kell a háborús valóság feltételeihez, ha bármily erős is az angol szellemnek a precedensekhez való ragaszkodása. ASQUITH folyton halogatta a döntést, az új módszerre való áttérést, amíg balsikereit kiaknázva, LLOYD GEORGE rugalmas alakja foglalta el helyét, akit már egyáltalában nem korlátozott a hagyományok ereje a rideg valóság követelményeihez való alkalmazkodásban. A valóságérzékkel megáldott politikus az idők követelményeivel párhuzamosan nő nagyra.

A valóságérzék kérdése az is, vajjon az államférfi adott időpontban a politikának melyik területére vesse a fősúlyt. Elvileg ugyanis nem határozható meg a politika egyes területeinek jelentősége. Ez az állam mindenkori helyzetétől függ. Nem mondhatjuk például, hogy a gazdaságpolitikának van mindig eleve nagyobb jelentősége. Ez a mai helyzet kivetése volna a történelembe, a multba és a jövőbe. A nemzetek lelki tényezői: büszkesége, szabadság- és függetlenségérzése, hagyománya, irracionális értékfelfogása sokszor fontosabb tényező, mint a gazdasági érdek. Mások a külpolitika elsőségét hangoztatják. Kétségkívül vannak időpontok, amikor ez a legfontosabb: a nemzet függetlenségének, területi épségének vagy terjeszkedési szükségletének megvédése a környező hatalmakkal szemben. Akkor tör elő az államférfinak valóságérzéke és belső értéke, ha meg tudja helyesen állapítani, vajjon mire koncentrálja adott pillanatban a maga és a nemzet erőit?

A valóságérzék akadályai.

Az államférfinak helyes valóságérzékét különösen két veszedelem fenyegeti s bénítja meg: az egyik tömegpszichológiai jellegű, a közvéleménynek, a jelszavaknak ereje; a másik egyéni pszichológiai természetű: a következetességhez való doktrinér ragaszkodás. Bacon a maga barokk nyelvén az előbbit a valóságérzék *idolum fori*-jának, az utóbbit *idolum specus*-ának nevezné.

A modern ember gondolkodásában a tudomány és technika fejlődésével párhuzamosan erősen fokozódott a tárgyilagosság: az élet legtöbb terén ma mégis csak fontosabb a tudás, mint a frázis, a szakértelem, mint az érzelem, a tény, mint a dialektika, a statisztika, mint a szó. Ahol azonban főkép *értékelés* a forgópont, mint ahogyan a politikában, ott most is nagy hatalom maradt az érzelem, a retorika, a rábeszélés, a jelszó, a képzelet, a fikció, a népszerűség. Mindezek hatása a gyengébb államférfi valóságérzékét megrontja, tisztánlátását megzavarja. Az, akiben csalhatatlan valóságérzék van, nem ül föl a frázisok és jelszavak sugalmazó hatalmának, hanem rögtön leméri realitás-tartalmukat, akármilyen igéző érzelmi erejűek s akármennyire elragadják is a tömegeket. Milyen gyakori eset — s ebben a zsurnalisztikának különös hatóereje van, — hogy egy-egy nemzetet valami ideális rajongás fog el, a néplélek olyasmiért lelkesül, gyakran mesterségesen izgatva, ami nem az állam érdeke, sőt egyenest az államraisonnal ellentétben áll. Milyen nagy valóságérzékkel és akaraterővel kell ekkor rendelkeznie az államférfinak, hogy ne ússzék a

jelszavak árján, ezzel még népszerűsége árán is szembeszálljon s a valóság iránt kötelező józanságot megőrízze. Amikor a nagy francia forradalom után az európai fejedelmek Franciaország ellen koalicióba lépnek, az Északamerikai Egyesült-Államokon villámszerűen fut át az eszme: segíteni kell Franciaországon, amely nemrégiben önzetlenül támogatta Amerikát a függetlenségi küzdelemben a szabadságért és emberi jogokért. Nem kötelessége-e az Egyesült-Államoknak most, amikor a bajtársnemzet bajba került, hálából segítségére sietni a zsarnokság ellen? HAMILTON államférfiúi nagyságát ekkor bizonyítja be: küzd a semlegesség mellett, szigorúan ragaszkodik a saját állama érdekpolitikájához. Végre is sikerül neki meggyőzni az amerikaikat a neutralitás politikájának helyessége mellett.

Milyen varázsereje van ma is a demokráciában a francia forradalom jelszavának: szabadság *és* egyenlőség! Mennyire megzavarja ma is az áilamférfiak valóságérzéket ezeknek a különben tiszteletreméltó szavaknak uralma! Akiben mélyebb realitásérzék uralkodik, azonnal észreveszi, hogy ha az egyiknek eleget akar tenni, a másikat rögtön kénytelen tartalmában megcsonkítani, mert merőben ellentmondanak egymásnak: vagy *egyenlőség* van s akkor nincs szabadság, mert az egyén nem bontakoztathatja ki szabadon a maga erőit, kénytelen a mechanikus egyformaság szürkeségébe veszni; vagy *szabadság* van s akkor viszont nincsen egyenlőség, nem lehet azonos szkémába szorítani az egyéni életet. A politika művészete abban áll, hogyan lehet mégis a két elvet a valóságban viszonylag egymással kiegyeztetni s összhangba hozni, hogy mind az egyén, mind a közösség élete elviselhető legyen.

A jelszavaknak a dolgok és helyzetek természetéhez alkalmazkodó valóságérzéken való uralma legtöbbször az államférfinak népszerűségi vágyából, a reá gyakorolt tömegszuggesztióból s hiúságából fakad, melyek eleve hamisan színezik számára a valóságot s észrevétlenül elhomályosítják világos és tárgyszerű látását. A realitások igazi embere azonban még a kis dolgokra nézve is le tudja győzni magában a hiúságot, ezt a személyi látszat-szépítést. «Fess olyannak, amilyen vagyok — rivalt rá CROMWELL LELY-re, a portraitfestőre — mert ha sebhelyeimet és ráncaimat kihagyod, képedért egy shillinget sem látsz!» Ebben a mondatban szimbolikusan benne van a puritán CROMWELLnek egész politikája is, amely szigorúan mindig a tárgyi valósághoz tapadt s tovahessegette magától a csábító illuziókat.

A valóságérzék elhomályosulásának másik tipikus forrása az államférfi *makacs következetessége*, eredeti eszméihez való merev ragasz-

kodása, a helyzet követelte hajlékonyság hiánya. A politikai eszmények legtöbbször nem hirtelen frontáttörés, huszáros bravúr, hanem lassú, fokozatos munka útján közelíthetők meg. Az ideált ki kell tűznie az államférfinak, de sokszor a valóság falába ütközve, csak kanyargós úton juthat a közelébe. Ezt legjobban a szociáldemokrácia újabb fejlődése igazolja. Erre azért hivatkozom, mert a szociáldemokrácia messzefénylő utópiák megvalósítását vette célba s mégis rugalmas volt, a makacs következetességről sokszor lemondva, a mindenkori helyzet hatalmával megalkudott s fokozatosan iparkodott ideálját megvalósítani. A hajlíthatatlannak látszó Bebel, aki annyiszor megfenyegette a német birodalmat, hogy felfordulást csinál, mindig megtalálta a békés megoldás útját, ha valóságérzéke úgy látta, hogy az államhatalom erősebb lesz vagy hogy pártja bomlásnak indul. Innen érthető, hogy ő is, akárcsak a franciáknál Briand, még 1904-ben az általános sztrájkért lelkesedik, amelyet a munkásság leghatékonyabb uralmi eszközének tart, de már egy esztendő mulva ugyanezt a legélesebben elítéli. Helyes valóságszimata taktikai okokból sokszor hasonló vaskos ellenmondásokba bonyolította: de a logikánál többre becsülte a valóságot. A végső célt szem elől nem tévesztette, a messze jövő politikájának dolgozott elébe, de mindig a pillanatnyi valóságos hatalmi helyzettől követelt eszközpolitikának reális útján.

Ugyanez a fejlett valóságérzék jellemzi Jaurèst a franciáknál. A szociáldemokrata politikusoknak itt is különös hajlamuk volt az utópiára. Egy Guésde vagy Sorrel az *action directe* hívei, akik szerint a kapitalisztikus társadalom hatalmát nem lehet a parlamenten keresztül lassan, közvetett módon megtörni; az elite-kisebbségnek erőszakkal kell letörnie a kapitalista uralmat: «mindent vagy semmit!» legyen a jelszó. Ehhez következetes makacssággal ragaszkodtak — és semmit sem értek el. Jaurèsnek végső célja ugyanaz volt, de viszonylag milyen mérsékelt az álláspontja! Valóságérzéke azt súgta neki, hogy a nagy és mély társadalmi átalakulás nem lehet valamely kisebbségnek munkája. Ehhez az kell, hogy a kisebbség fokozatosan többséggé fejlődjék. Ezért nem kell alkalmazni az *action directe* forradalmi erőszakát. Az ilyen politikai módszer a kapitalista társadalom épületét egy időre megrendítheti, de a szörnyű vérontás után az egyensúly megint helyreáll. Mit kell tennie a valóságot szigorúan szem előtt tartó szocialistának? Nem szabad elszalasztania egy alkalmat sem, hogy a munkásság helyzetén reformok útján javíttasson és az uralkodó társadalmi rétegek kiváltságait folyton csökkenttesse. Így lassankint az ellenállás megtörik, a szocialista ideál fokozatosan

behatol magának az uralkodó osztálynak lelkébe, ez hozzászokik, leszámol vele, mindinkább természetesnek találja, végre maga is amikor már kisebbségbe kerül, belátja a társadalomnak szocialista alapon való újjászervezése szükségességét. A nagy francia forradalom is azért sikerült, mert a nemzet többsége mellette volt.

Lenin tagadhatatlan világtörténeti jelentőségű sikereinek titka, hogy minden elméletieskedése dacára a megtestesült valóságérzék volt. Elméleti munkáiban évtizedeken át a jövő lehetetlennek látszó utópiáit szövögeti, de, amikor a gyakorlatra kerül a sor, a közeljövő cselekvésének programmját valósítja meg a világ felforgatására, azt, amit a jelen pillanat rögtön követel céljai elérésére. Valóságszimata a forradalom legnagyobb technikusává avatta; hozzá olyan akaraterővel volt megtöltve, amely szinte magától elsült cselekvéssé. Semmi kételye, semmi aggodalma soha sem volt: hirtelen átlátta a valóságos helyzetet s rögtön cselekedett. Uralkodói dekrétumai a közvetlen gyors cselekvés feltétlen szabályai. A legveszedelmesebb pillanatokban sem vesztette el tárgyias realitásérzékét, nyugalmát, figyelmének cselekvésre irányzott erejét. Csodálatos gyorsan alkalmazkodott a mindenkori viszonyok követelményeihez. Amikor a kommunisztikus gazdálkodás csődöt mondott, «új gazdasági politikát» vezetett be. Látta ugyanis, hogy közeledik a pusztulás, nincs élelmiszer, a külföld semmit sem szállít. Erre hirtelen fordulattal, amely barátait is meglepte, bizonyos fokig elismerte a magántulajdont, a külföldi vállalatoknak koncessziókat adott, a kereskedelmet előmozdította, egyik napról a másikra átszervezte a birodalom gazdasági életét. A boltok egyszerre megteltek árukkal, Európa és Amerika a bélpoklosként kezelt Szovjettel kereskedelmi kapcsolatba lépett, a világkapitalizmus legnagyobb ellenfelének újra mindent szállított. Lenin ugyanis az államkapitalizmus rendszerét valósította meg, a kommunizmusra való átmenet egy faját, de lényegében mégis a kapitalizmus módszereivel. A következetesség logikai igényének árán a helyzetet a Szovjet számára megmentette.

Egy új, a hagyománytól elütő politikai rendszer bevezetése a valóságérzék maximumát követeli meg, de egyben kizárja az eredeti elvhez való következetes és merev ragaszkodást. «Nálunk — mondja Mussolini — nincs csalhatatlanság. Húszor is tévedek és megmondom ezt. A helyzet folyton változik a körülmények nyomása alatt, akármennyire belegondolom is magamat az ellenfél akciójába és reakciójába.» (Gespräche, 115.). Mussolini arra a kérdésre, vajjon a lepergett tíz év után első politikai vízióira visszapillantva, az, amit elért, megfelel-e annak, amit tervezett? — határozott *nem*mel vála-

szolt. «Ez nem ugyanaz az út, amelyet elképzeltem. De a vándor ugyanaz. Az út változott, mert a történet kívánta. Az egyén azonos maradt. Az első tervet a tapasztalás megváltoztatja. A politikus anyaga, az ember, eleven anyag. Másképpen áll a dolog a szobrásznál, akinek márvánnyal, bronzzal vagy kővel kell dolgoznia. Az én anyagom változékony, sokrétű, a holtak befolyásának van alávetve, még az asszonyokénak is. Az egész anyag annyira hajlékony, hogy egy mozdulat következménye általában nem mindig az, ahogy az ember előre gondolta.» (U. o. 188. l.).

Valóságérzék és történelem.

Az angol államférfiaknak gyakorlati, a merev elmélettől távol álló valóságlátása nemzeti hatalmuk fejlődésének egyik legfontosabb és tipikus történeti tényezője. Anglia, mint szigetország, melyet a tenger védelmez, minden nagy háborúját kellő felszerelés nélkül indítja meg. Először mindig készületlenül és szerencsétlenül harcol, de szívósan, a valóság feltételeit pontosan megérezve és kutatva, dolgozik s «*egy* csatát nyer meg, de ez mindig az utolsó» (Wellington szava). Mindig támad kiváló vezére vagy szervező tehetsége hadvezérben vagy államférfiban vagy olyanban, akinek szelleme a kettőt perszonális únióban egyesíti. Cromwell, az államférfiú, sohasem volt katona s mégis kitűnően megszervezi a parlament hadseregét, leveri a királyt, az íreket, a háromszor annyi skót sereget, a hollandusokat, a spanyolokat. Maga mondja 1655-ben a parlamentben: «Számítottam katonaéletemben tett tapasztalataim alapján kezdetben néhány csalódásra és vereségre, amelyek gyakran nagy és szerencsés győzelmeket készítenek elő». E szavaiban az angol történetnek egész a világháború befejezéséig a fővonását rögzítette meg. Nincs elméleti ismerete, de csalhatatlan valóságfelfogása és szervező akarata. Hasonlókép Marlborough-nek, a két Pittnek, Wellingtonnak egészen Lloyd Georgeig. Nincsen nekik előre kiszámított tervük, elméletileg kidolgozott gondolatmenetük; csak a pillanat szüksége szerint az ösztön intuiciójából dolgoznak, a szisztémát megvetik, csakis valóságérzékükre támaszkodnak. A cselekvésnek ezeket az embereit mindenekfölött az eleven valóság érdekli. Az elméletek, elvek, könyvek, statisztikák számukra csak a cselekvés eszközei, előkészítései, a kaosz rendező szerszámai, szükséges, de unalmas bevezetések ahhoz, hogy cselekedjenek.

A francia racionalista, szereti az *idée générale*-okat, a belőlük vont észszerű dedukciót, ezért a legtöbb hatásos politikai jelszó ki-

röpítője s az államformák nagy kísérletezője. Az eszmények megszerkesztésében a politikának első nemzete a francia, úgy ahogy a politikai cselekvésben az angol. De azért a cselekvésnek is megvan a maga RICHELIEUje, COLBERTje, THIERSje, CLEMENCEAUja.

NAPOLEON a valóságot tisztán látó, cselekvő irány megtestesülése. Szerette a megvetésnek egy árnyalatával mondani: «NECKER ideológus, LAFAYETTE ideológus». Az ideának, a célnak addig nincs előtte értelme, amíg ki nem választja a megvalósítás eszközeit s amíg ezekkel nem rendelkezik. Ekkor van csak elemében: már mindent pontosan előre lát, csak akaratának motorát kell mozgásba hoznia. Ha közben a feltételek megváltoznak, az új célt és eszközt villámgyorsan megtalálja: rögtön tisztában van, mi a tennivaló, amíg más még csak mérlegel és tépelődik. A valóságérzék teljessége működik benne. Még az egyenes vonal is túlhosszú neki, mikor céljára tör. Már 1796-ban, nagy itáliai győzelmei után, eredeti s nagystílusú politikája van, amely csodálatosan alkalmazkodik a valóságos hatalmi viszonyokhoz is. A pápának visszaadja a nagy forradalom szülte hadvezér, ha kisebb területen is, államát, hogy a francia katolicizmusnak rokonszenvét megnyerje. Viszonylag szelíd békét köt Ausztriával is, mert tisztában van győzelmi mámora ellenére seregének gyöngeségével s nem akar versenytársának, MOREAUnak segítségére szorulni. Mennyire ismeri a direktórium korában még hamu alatt parázsló francia forradalmi lelket! Hogy becsvágyát leplezze, úgy tesz, mintha nem akarna tovább katona lenni, hanem csak polgár: civilruhában jár, az Institut üléseinek szorgalmas látogatója, magát nem mint tábornok, hanem mint az Institut tagja írja alá. Közben szövi egyiptomi álmát, hogy megalapítsa a francia földközitengeri uralmat s ezzel Angliának indiai érdekeit is veszélyeztesse. A terv nem sikerült, de népszerűségét ez is növeli, mert a néplélek misztikus varázzsal veszi körül alakját, a nép fantáziáját exotikus terve foglalkoztatja. Egyiptomi hadjárata kétségkívül a csapongó képzelet vakmerő álma, amelynek azonban konkrét jelenetei csak a valósággal való alapos és komoly érintkezésből fakadhattak. NAPOLEON valóságérzéke nagyszerűen nyilvánult meg sok csatájában, törvényhozási alkotásaiban, bámulatraméltó szervező munkájában. De később csődöt mondott féktelen hatalmivágyának nyomása alatt a hódításban: a korlátlan, mindent letiporni akaró uralmi szenvedély vakká tette a valóság iránt. TALLEYRAND, a hideg ész diplomatája ezt idejekorán megérezte. Az austerlitzi ütközet után azt ajánlotta, hogy Ausztriát a császár túlságosan meg ne alázza, sőt szövetségesnek nyerje meg. De a három császár csatájának diadalmas vezérét elhagyja józan való-

ságérzéke, nem hallgat rá. A tapasztalt TALLEYRAND Tilsitben már megsejti a napoleoni vakmerő hatalmi kolosszus gyenge megrendülését, a szerkezetében beállott, egyelőre még csak molekuláris változásokat, apró repedéseket. Otthagyja külügyminiszteri állását, jónak látja a veszedelmébe rohanó császártól visszavonulni. A tragédia pár év mulva bekövetkezett, mert a szertelen és a sikerektől mámoros lángelme uralomvágya nem számolt a valósággal.

Ellentéte ebből a szempontból BISMARCK: semmiféle sikere sem tudja megvesztegetni valóságérzékét; Németország hatalmi helyzetét győzelmei tetőpontján is tisztán látja. Ismeri a politikai viszonyokat, az államférfiak és diplomaták lelkét és képességeit, a történeti és gazdasági helyzetet nemcsak a többi német államokban, hanem Ausztriában, Francia-, Angol- és Oroszországban is. Ezekhez méri célszerűen a kellő pillanatban a maga eszközeit, tárgyalása hangját és katonai-hatalmi súlyát. Az egységes német birodalom megalakulása után alapelve, amelyet utólag Emlékirataiban tüzetesen kifejt, hogy Németország egyszerre csak egy nagyhatalommal szemben szállhat síkra. Az *egy* ellenség elve volt már a rómaiak politikai művészetének sarkalatos gondolata, amelynek alkalmazása MACHIAVELLI annyira csodálja római történelemben: Róma soha sem viselt egyszerre háborút két jelentékeny ellenséggel; ha ellenségei közül kettő friss erővel egyszerre támadta volna meg Rómát, valószínűleg elpusztult volna a birodalom. MACHIAVELLI nagy élvezettel elemezi azt a ragyogó diplomáciai művészetet, amellyel Róma ellenségeit elszigetelte és egyenként legyőzte. (Elmélkedések. 2. könyv.) BISMARCK valóságérzéke ugyanezt az utat járta. Mivel érezte, hogy Franciaország soha sem békíthető ki, Németországnak különösen vigyáznia kell az Oroszországgal és Angliával való jóviszonyra és békére: nem szabad tehát Oroszország érdekeit zavarnia a Balkánon s Anglia uralmát a tengeren, mert különben azonnal koalicióba lépnek és a franciával egyesülve bekerítik Németországot. Ez volt BISMARCKnak állandó rémes álmai, a *cauchemar des coalitions*, amelyet a világháború véres valóságra váltott. Miért? Mert BISMARCK utódaiból hiányzott az eleven, szavát rögtön fölemelő valóságérzék sugallata. Amit a német katona ereje és vitézsége megszerzett, a kontár német politikai művészet elvesztette: BÜLOW nem ismerte az angol politika hagyományait és szellemét, nem tudta megítélni a London és Berlin közti feszültség történeti jelentőségét és erejét. Így nem folytatta BISMARCK örökségét: flotta-politika, bagdadi vasút, világpolitikai-tengeri egyenjogúság, fokozott koloniális politika lebegett előtte. BISMARCK világosan látva a valóságot, főcélul a birodalom

belső megszilárdítását tűzte ki. «1864-ig porosz, 1871-ig német politikát űztem — úgymond — azóta ‚világpolitikát'». Amikor 1877-ben először fenyegette az új birodalmat háborús veszély, Bismarck ezt mondta: «A kép, amely előttem lebeg, nem valami új területi gyarapodásé, hanem az egész politikai helyzeté, amelyben valamennyi hatalomnak, Franciaország kivételével, szüksége legyen ránk és az ellenünk való koaliciótól az egymásközti viszonyuk alapján lehetőleg visszatartsuk őket.» Ezt a reálpolitikát Bismarck utódai nem folytatták, hanem helyette gyarmatpolitikát, ami Angliának elhidegülését és a vele való összeütközést szemmelláthatólag előkészítette. A valóságérzéknek aggodalmas hiánya volt, hogy a német államférfiak egy angol-orosz-francia koalicióban komolyan nem hittek. Hatalmas arányokban és gyors ütemben építették a flottát, bár Németország földrajzi helyzeténél fogva nyilvánvalóan mindig elzárható a világtengerektől. Amikor Bismarckot sürgették az intenzívebb gyarmatpolitikáért, ezt felelte: «Itt fekszik Oroszország, amott Franciaország; ez az én afrikai térképem.» Előre látta, hogy a túlzó flottaépítés a Németország ellen való ententeba hajtja Angliát. «Nagyon bizalmatlan vagyok — így szólt 1897-ben — a parádés hajókkal szemben, amelyek csak a presztizs mutogatására valók és amelyeket, ha a dolog komolyra fordul, a hazugság hajóinak (Lügenschiffe) kell neveznünk, mert semmit sem tudunk majd velük elérni. Belátható időn belül legfontosabb marad számunkra az erős hadsereg; ez volt Moltke véleménye is, akivel azon a meggyőződésen voltunk, hogy még a gyarmatainkért való döntő csatákat is az európai szárazföldön kell majd megvívnunk. Tehát el a fantasztikus tervekkel!» S valóban, a németek a világháborúban a szép nagy hajóknak nem sok hasznát vették, a partvédelemnek más módja is kínálkozott volna. A túlzó flottaépítés csak arra való volt, hogy ingerelje Angliát, elszigetelje és bekeríttesse a német birodalmat. Bismarck reális érzéke ezt megérezte: nem volt politikai illuzionista, mint utódai.

Már kevésbbé volt éles Bismarck valóságlátása a szociáldemokrácia jövőjének kérdésében. Azt hitte, hogy ez a nagy társadalmi, gazdasági probléma az erőszak eszközeivel megoldható: nem hallotta jól a társadalom talaja alól fölmorajló hangokat. A. v. Brauer előtt 1893-ban így nyilatkozik a szociáldemokrácia jövőjéről, miközben egyes kijelentései a világháborút követő forradalom fényénél profécia számba mennek: «Nem hiszek a szociáldemokrácia jövőjében. Utópiáik nem valósíthatók meg, amíg az emberek a szabadságot elébe teszik a fogháznak. Persze az uralmon levők tehetetlensége következtében odáig vihetik a dolgot, hogy mi Európában, úgy ahogy most

Franciaországban, általában radikális respublika leszünk. Akkor nálunk is nem rosszabb és nem bizonytalanabb állapotok lesznek, mint jelenleg Franciaországban. Azok tehát, akiknek a szociáldemokráciától legtöbb félnivalójuk van, a fejedelmek s nem a birtokosok. Ezek majd megalkusznak a radikális köztársasággal és a tulajdon megszüntetése ellen, amelyet igazában a kisember sem akar, védekezni tudnak. De a fejedelmeket elsöprik, ha a forradalmi mozgalom ilyen zavartalanul tovább burjánozhatik. Merő értelmetlenség, ha egy monarchikus állam a szociáldemokráciát nyugodtan hagyja dolgozni, mintha ez is a többi pártok mintájára megengedett célokat követne. *Aqua et igni interdicti!* — így bántak a rómaiak a birodalom ellenségeivel. Az ő államművészetüktől még ma is tanulhatnánk . . . A célnak egészen megfelelne, ha néhány főkiabálót lakat alá vennénk s világosan törvénybe iktatnánk, hogy a szociáldemokrata vezetők *hors la loi* vannak». Bismarck azonban nem állott meg az üldözésnél. Valóságérzéke a szociáldemokrácia követelményeinek javát megvalósítani iparkodott, de az állam törvényes hatalmával: a munkástörvényhozás ellenmérgével iparkodott a társadalom testét gyógyítani. Az államot nem pusztán jogállamnak fogta fel, hanem szociális államnak is, melynek kötelessége a gazdaságilag gyengét megvédeni. Ő vezette be a munkásoknak állami kényszerbiztosítását betegség, baleset, munkaképtelenség és öregkor esetére. Ennek a monumentális szociálpolitikai alkotásnak sokáig nem volt párja Európában.

TARTALOM.

I. KÖTET.

BEVEZETÉS.

Államférfi és történelem.

Az államférfi, mint a történet mozgató ereje. 5. l. — A nagy államférfiúi egyéniség lehetősége a mai politikában. 13. l. — Az államférfi étosza és lelki alkata. 24. l.

ELSŐ RÉSZ.

AZ ÁLLAMFÉRFI ÉTOSZA.

ELSŐ FEJEZET.

A politikai hivatástudat.

Az államférfi hivatástudatának jelentősége. 39. l. — A hivatástudat kibontakozása. 42. l. — A hivatástudat metafizikai vonása. 63. l. — Hivatástudat és pesszimizmus. 71. l. — A hivatástudat hiánya. 79. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A politikai eszménytudat.

Politika és világnézet. 84. l. — Politikai eszmény. 95. l. — Szabadságeszmény. 98. l. — Vallásos nemzeti eszmény. 108. l. — Imperialisztikus eszmény. 112. l. — Gazdasági eszmény. 141. l. — Szociális eszmény. 148. l. — Humanitás-eszmény. 151. l. — Az eszmények kiszélesülése. 162. l. — Politikai eszmény és fikció. 165. l. — Az eszmények hagyománybontó ereje. 163. l.

HARMADIK FEJEZET.

A politikai erósz.

Politikai tárgyszerelem. 182. l. — Politika és önzetlenség. 184. l. — Politika és boldogság. 192. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az akaraterő.

Az akarat, mint az államférfi egyéniségének lényege. 197. l. — Az akarat ereje. 199. l. — Az akarat szívóssága. 200. l. — A törtető politikus tipusa. 203. l. — Az akarat politikai hősei. 207. l. — A katona-politikus tipusa. 219. l. — A gyengeakaratú politikus tipusa. 226. l. — Az államférfi munkaereje. 231. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A felelősségérzés.

Az államférfi felelősségérzése. 239. l. — Egyéni és kollektív felelősség. 244. l. — Felelősség és demokrácia. 245. l.

HATODIK FEJEZET.

A sugalmazó erő.

Az államférfi sugalmazó ereje. 250. l. — A szó hatalma. 257. l. — Az írás hatalma. 266. l.

HETEDIK FEJEZET.

Az emberismeret.

Az ember, mint a politika anyaga. 267. l. — Az államférfi lélekbölcsessége. 270. l. — Az államférfi embermegvetése. 272. l. — Az államférfi, mint a kiegyezés művésze. 275. l. — A nemzeti lélek ismerete. 282. l. — A pártlélek ismerete. 286. l.

NYOLCADIK FEJEZET.

A valóságérzék.

A valóságérzék lelki mozzanatai. 293. l. — A valóságérzék akadályai. 296. l. — Valóságérzék és történelem. 300. l.